

НУРИ ОҒЫРБА

АДУНЕИ МАРДУАНУП

А ЖӘАБЖЬҚӘА
ПОВЕСТ
РОМАН

Ашәкәтыжырта “Алашара”
Ақәа – 2006

Автор икынтө

Нури Къагъера-ица Отырба 80 шықаса ихыцит. Ицстазаара зегы аќны, итынчыз, обарак зламыз, иналкааны зхатө къазыа змаз уафын. Сара уи дызбеит Акъатөи арцафратө институт сантала ашықсасан 1956 шықсасы. Дагызбеит ацсуаразы ипатриот дууз уафны.

Ахзыргара дашытамызт. Сыжөбома сара ашөкөфрагы сафуп хөа иxy цөыригомызт. Уи диит декабр 25, 1925 шықсасы. Ацара ицон дахыз иқытан Арсаул (Приморск). Уаатөи 8-шықсатөи ашкол даналга, Афонтөи ашкол-интернат дталоит. Аха аинтернат адыркуеит азын диасуеит Гөдоуатөи абжьаратө школ ахь. Уаќа аа-класск дрылгоит, аха Ацынцътөылатө еибашьра Дузза иахќаны 6-шықса ицара иацымцазакөаны даанхоит.


Гөтыхас имаз ицара иацитоит Акъатөи арцафратө цараиуртаќны. Даналга, рцафыс цытрак аус аниуы, дталоит Акъатөи арцафратө институт. Еитах цытраамтаќ рцафыс аус аниу ашытахь, цшы-шықса инареицаны аус иуит ашөкөтыжьырта “Алашара” аќны урысшөала итыцуаз ашөкөкөа рредакторс. Аха нас диасуеит бзиа иибоз азанаат ахь –арцафрахы. 1986 шықсасы атөанчарахы дцоит.

Нури Отырба ашөкөфөра напы аиркит фыноажөеижабатөи ашықсөкөа рзы. Рацхьатөи ифымтаќөа реизга тыцит 1965 шықсасы “Атоуба” ахьзны. Уи ашытахь итыцыз ишөкөы (1973) ахөыцкөа ирызкын, иахьзын “Хыма лымшында. “Амаза” хөа хыс измаз ишөкөы тыцит 1986 шықсасы. Иажөабжькөа реизга “Анасыц” тыцит 1989 шықсасы. 1992 шықсасы итыцраны иќаз иеизга шөкөы зтымцзеит ақыртүа фашизм иацзаанагаз аибашьра иахќаны.

Уажөы итыцыз, 80 шықса ихыцра иазкыу иеизга шөкөы “Адуinei мардуануп” зыхьзу иеиднакылеит иажөабжькөа, иповест, ироман.

Сгөы иаанагоит ацхьафцөа рзын уи хамта бзиахап хөа.

Вл. Басариа



АЖӘАБЖЬҚӘА

АДУНЕИ МАРДУАНУП

Август анцэамтазы акэын. Ахьшьқәа нкылшәшәа-аакылшәшәо, аара иалагахьан. Ачақәагы акык-обак аахьан. Аены ақәа леиуан, аха ахәылқаз ихкәан, амш казказуа еилгеит.

Атың азәы исцәигар хәа сшәан, сыкатәи стцыси аашьтыхны снейт «Атың ду» хәа иахьашьтоу ахьшькыртәфәы. Уака азәгы дыкамызт, ахьшькыюцәа ақәа ипханарсын, рыюныкақәа ицеит. Сыкатәи аитцыхны иласыргылан, слатәеит, аха ахәлара акгы агмызт.

Ианааилашәшәы, сыкатәи аацысхын, илеитцапсаны, ақәала аган ашш илавацаны, абгыжә лақәпсаны, исцәохит: саныцәалакь, ақкәынцәа исцәырзар қалон. Нас атырас рхны иаазган, ақәала ильцажьны, снылаиет.

Тынчран. Бгык цьаргы ицысуамызт. Ахәылқазтәи ашәапшь аәатәахуан. Ағрыхьшь, амцәыжәоақәа қыақ-қыақхәа еинкәауа, зны-зынла сқәала иакәшон, иблақәа-бласуа. Амшын тынчын, аха ацәқәырға шьтыбжьқәа хааза, сара сәынза иаазон. Ус сылацәа нтааит, аха ирласны ацәажәабжы ашьапышьтыбжы саадырқшит.

«Қоҳ, шәаргы саргьхандаз, атың азәы иххәеит, жәбоу!» – исахаит сара харантәи.

Дук мырцыкәа сқәала иааташылт хык, рыкақәкәеи рцысқәеи кны. Урт рыкнытә шыца чкәынцәан, егы – иқәрахь днеихьан.

Иааизи сарәи хәибадырқәеит. Ақкәынцәа ирыцыз Гыд ихьын. Иара Ақандаратәын, нхауын. «Асасцәеи» сарәи хәилацәажәеит: уацәы акы анысклакь, атың дара ирысто.

Хәикәшаны ақәала хәатәан, хәицәажәауа. Ус ажәеи-ажәеи шеихақхәауаз ажәйтә аамта алацәажәарахь хәианагеит. Гыд ицәажәашьа даара ицшзан, иихәоз дахыцқакуамызт, тынч-тынч акэын ишихәоз.

– Ажәйтәра атәы шәтахызар, шәзырәла, уи шәара ашәкәқәа рыкнытә ауп ишыжәдыруа, аха сара злала избаз соуп, – ихәан дналагеит Гыд иажәабжь. – Ари кәлеижьтәи

рацәак цуам, аха уазхәыцыр, заҕа аеиитанакызеи
аҕсҕазаара! Ас иҕамызт ажәытәан. Ускан анхацәа ирылаз
аарылдыркәкәон тауади аамсҕеи. Рҕабаа азәгы даахәны
дахәаҕшуамызт.

Абар хтыск, сыҕсҕазаара аҕнытә. Ускан сара жәипшыҕа
шықәса сыхцуан. Уи аамтазы храион зеггы аҕауад Мырзаҕан
инапацаҕа иҕан. Уи шәара дшәыздыршам, аха иҕалап
избахә шәабацәа рыҕнытә ишәахахьазар. Саби аҕауади
еибадыруан. Аҕауадгы саб «пату иқәицон». Иара убри
азыхәануоп Мырзаҕан хҕытахь уск азы данықәнагалалакь,
саб ионы дзааилоз.

Зны хәылпазык саб, асҕаршын иҕнытә дхынхәны данааи,
ус сеихәеит:

– Дад, уацәы аҕалақь ахь усыццароуп. Аҕсымтә хуал
изаагап.

Шәгәы иаанамгааит, ускангы хҕыта аҕнытә Гәдоуҕаҕа
ацара уажәеиҕш имариан хәа. Ускан иҕамызт уажәы
хқолнхарақәа рмашынақәа ажжыхәа изну амоа иаша.
Азиасқәа ацхақәа рхымызт, изланыкәоз амоа даара
ибааҕсын. Машәырда уи амоа зуардын бжьызгоз, насыҕ ду
иман хәа иазырҕхьазон.

Зынза илашыцан саб ишыапышытыбжькәа санаадырҕш.
Иаразнак соацкьан, сәааиласхәеит. Ауардын ацәкәа
ацәхәаны амзырха иқәгылан.

Иаацәылашон еиҕш, саб ауардын аҕхьа днагылан,
дааныхәаныҕхьаны, ацәкәа днарыст.

Цьара-цьяра хуардын алыра аҕнынза ахәынцәа
илылашышь ицон. Тышак ахықәан хуардын аҕсык аҕеит
ихышәтырц. Даара уацәшәаратәы иаакьантан, азым-
саратәыкгы ҕхаццалан, аха ацәкәа раҕхьа инеиуаз саб
иеиқәирхеит.

Амра аҕсы шҕаз аҕалақь аҕны хлеит. Ауардын иақәыз
ақәхәанза, амра ақәапахәа илҕашәеит. Шьҕахьтәи хәара
акырза имариан, избанзар хуардын аидара иақәыз ускан
ихьанҕамызт. (Уаантәи асҕаршын иахь аагатәык ыҕан).

Ацәкәа аюныҕа амоа ианықәла, иеивасны идәықәлеит.
Саб ауардын ачарт аҕәҕаншәа асапыць, ахарҕақәа наҕ-ааҕ
инарықәцаны дықәтәан, гәырҕшаага ашәак хәо. Сара
ауардын ахәда сықәтәаны, сфырмахьцә ацәкәа ркәақәа

иныкәрда-аақәырдо, саб иихәоз ашәа сазызыроуан. Зынза илашыцахьазаарын, уи аамтазы амза иоагылаз акәымзар. Ацх хазына ҳазкашәеит. Иарбанзаалак птацк ҫьаргы иубомызт. Аецәақәа каххаа икан. Амала хҫа-пшьба верс хцаанза, даара хҫы иамыхәашаз аус ҳақәшәеит. Хуардын иаахәыцыркьаны иғәғәаны иаафьжт. Саб даамах-ҫсахт, аха икалаз еилахқаанза, хуардын азгыжык нацыркьан икәыруа афынанахеит. Ауардын азганк ала аҫәақәа илыкәкшеит. Аецәәа ҳархәазо хрыман иҫон, саб, «оохор», “оохор!” ихәаанза. Саб длалбааҫеит, саргы уи ишьтарххны сынқаҫеит.

– Кох, амца иалахәандаз, ҫьбеит, закәтә мышь-тацәғьароузеи хзықәшәа, баша агыжь алыра иахкьаз ҫьысшьон, алыра хжәеит хәа амалахазгы скамлазеит, – ихәеит саб, ихы ларкәны ачарт даннацапш. – Хәи, анышә иаргы саргы хамандаз уахатәи ацх. Дад, уа сеикәәға сырбеишь, цлак хцәаны, неиоысгак алсхыр акәхеит.

Аикәәға аасымхны, саб амәа нымәахыц игылаз ашәцла қәыпш аҫкара дналагеит. Убри аамтазы фаитон цецәаб-жқәак геит. Саб даазыроын, ус сеихәеит:

– Ари, Мырзакан иоуп иаауа, аха ианидыргы... – уаҳа мхәакәа ацла аҫкара деитаналагахт.

– Саб, иидыраны икоу закәызеи Мырзакан? – сцааит сара, саб иихәарц иитахыз сзеилымкаазакәа.

– Ишҫа, дад, иузымдырзои Мырзакан дызустоу? Мырзакан дтаудуп. Уи храион зегы инапафь икоуп. Хара, анхацәа, уи ихәатәы ҳахымслароуп акәымзар, уи азы сҫеикыргы калоит.

– Баба, мшәан, ари ацла иара излеитәузеи, иара дахьынхои арааи мбатә бжьоупеи?

– Аа, дад, ари зегы иара итәуп.

– Саб, — схәеит сара, сажәа рәыцуа,– акыр уеихәарыма ас иара ионы иацәыхараны игылоу ацлазы, насгы Мырзакани уарей бзиа шәеибабоитеи?

– Мамоу, уамак сеимхәаргы калап, – ихәеит саб, иааицәымҫханы.

Сара иҫегь саб сизцаарц сҫахын, аха ихы-иҫы аәаҫса-хызшәа анызба, саҫәыцт.

Убри аамтазы афайтонгы хзааигәахеит, алыкьра иаавшәаны. Ианааҳавала Мырзакан афайтон ааникылт. Атауад дналбааны, данааҳадгыла, дцааит:

– Узеуи арака ацхыбжьон, Данакеи?

Саб атауад днаиеихырхәан, иааиатаикит:

– Суал узганы сышәеиуаз, слыра, амца иагаратәы, иаахжәан, уажәы неифысгак касцоит хәа сафуп.

– Ишца?– җааитит атауад ибжыы җаҳаракны, илақәа аакылрцыцны, иаргъа нап ала ицаца кьаф аарцәины, – арака цлак хыуцәазар акәхап?!

– Аа, убаашәт, Мырзакан, уаҳа кәзшьа سموит.

– Нас сара исхароуи, уара кәзшьа умоузар? Ууардын разкыда ара иааныжыны, аонынтә иаауганда алыра злукшаз, нас ууардынгы уаргы цьаҳаным шәцарын! Уара, алахша, иузымдырзоз ари абна сара ишыстәыз? Ари еицш икоу шцаугәагъуаз, итацкәымгы ааратәаны, саб иахь иҗааихеит.

Сара сахьгылаз схәы-сжыы хаххала иеилагылеит. Уамашәа избеит атауад иихәаз. Саб дахьгылац дгылан иеикәага ахәы нтарс икны.

Сара сгәы иаанагон абар, абар атауад саб диҗасуеит хәа, аха диҗамсит, амала ус ихәеит:

– Ихыуцәаз ацла шыта иузырбзахашам, алыра алхны аоныка уца, уацәы сара сәы улеир, уареи сареи хәицәажәап цкәа, ацлахцәарагы зеипшроу усырбап!

Абас аахәаны, атауад дныкәгъежът, ипышә азә дтәсызшәа. Мырзакан амза анааиҗацца, илахь арымарахь ала ашәахста гәгәаны ишиҗаз гәастеит. Икыдышьшь иказ ипацакәеи иҗаз ашәахстеи еиҳагы дуаы цәгьоушәа ацшра иртон. Атауад сара дансывсуаз, илақәа цәыркшацаны даасыхәапшит, сылбааидарц итахызшәа.

Атауад данца, алыра иагыз саб иаакаитцан, агъежықәа лахацаны, ачартгы хәицхырааны алыра илыкәҳаргылан, хдәыкәлеит аоныка.

Хара аоны ханәеи, амра мыстхәагашәара иеихьан. Сан лнапкәа лгәыцацса, агәашә дадгылан, хамәа дазыцшуа.

– Ишәыхъзеи, шәаанзырхәзеи уажәраанза? – дцааит лара.

– Акгы, –иҳеит саб.

Нас ацәкәа аацыжыны, аеы сашьталоит хәа дцеит.

– Иузымдырзои аеы зиҗаху? – дсазцааит сан, лареи сареи амацурҗахь хәанаахха.

Сара иааркьяәны сан иласхәеит хзыкәшәаз, насгы Мырзакан иахья иахымгакәа улеироуп хәа саб ишиеиҳәаз. Сан даакәпсычхәит, аха акгы лымхәеит.

– Аҗауад уиҗаңаны, иакәым ак иасхәоит хәа уаламгааит, – дилабжьон, сан, саб иеы дақәтәаны, агәара данынтыцуаз.

Сара уаха атәара сылымшозшәа сан ианылба, сганы слыриеит.

Ахәлара акгы агмызт санаапш, аха саб дахьцаз дмаацызт. Дмааит иара адыржаены ашьыжьгы. Ашьыбжьон еицш, саб даакылст, икәадыр икәакәа икыдҗаны. Уаха җарҗа амамкәа дгәааны дыкан иара.

Сара уажәы-уажәы иакәскуан, иуеиҳәазеи аҗауад, уаанырхәзеи арскаамҗа хәа сиязцаарц, аха саб иҗаңшылары сацәшәаны, исзыгәагьуамызт. Сизыпшыын иара ихала иҳәаанза.

Ахәылҗаз, хәанааилатәа (хгәылацәагы шьоук ыкан), саб иҳаиҳәеит абна «дахьяпырхагахаз» азы иеы аҗауад ишимихыз, насгы иахьянза абахҗа дҗакны дышимаз.

Агәылацәа рыҗсахы җыжәжәаны, рхаҗыцқәа аҗәа дьргон, уи аҗауад саб изиуз даналацәажәоз. Азәгы икама днамҗасит, Мырзакан уа иаҗхья дгылазшәа.

– Сара сгәы иалоу аеы акәзам. Сгәы зфо – амаҗ азыхәа иахьсымихыз ауп. Икалахьоума җлак хицәеит хәа ауааы иеы имырхуа? Анышә иаргы саргы хәизыххаа хамандаз, уи ауа даеа ажәак ааиҳәар, сеикәаҗа аус асыруан, аха иабакоу! – игәы җжәон саб.

Абас ацыхәа җәеит ари аус.

...Шыкәсқәак рышьҗахь саб дыҗсит. Сара исызхәит. Асовет мчы шьякәгылеит. Анхара салагеит. Амала, Мырзакан җауадс дыканаты уаха дсымбеит.

Аҗкәынцәа ааилауаҗырит, саргы урҗ ирҗахыз еилыскаан, ажәабжьхәаә сиязцааит:

– Нас, аҗауадрә аамҗа аниас җыракыр дыжәбазар?

– Шәзырәла. Зны ыноажәа җхал ааы сыманы Акәа сҗеит иҗиразы. Абахҗақәа хәмоуп, ишыжәдыруа еицш. Стәаны

атира саџуп. Санџеи адырџаеноуп. Сыџгы абжеиџарак сџихеит. Пџынран. Акџтаџ нышьџоуџар иазыртџ амра каџеиуан. Сшыџшуаз акџымкџа, аџаџмада чџиак ибџа џыџкџа, деихџыжџе-еикџыжџе даасыдгылт. Калошџкџак кылжџежџа ишьџарџоуп. Аџаџмадаџџыџак аџы хџа дсыхџеит. Аџџа азна аџи ча џыџџи наистџеит. Ачџиа дааныхџа-ныџџан, аџџа иџы инадкыланы данџааха, илахџ ианыз ашџахџџа сылаџш иаџџашџеит. џџа снаихџаџшызар... Уи ачџиа Мырзаџан иакџын. Иџаџаџџа шамаџ иаман, аха иџаџеи дареи еилалан џџа иубомыџт.

Абар дахџумпыџџашџа! – рхџеит ажџабџџхџаџ иџыз аџкџынџџа.

– Иара уаџџџа думшьџеи? – дџааит руазџы.

– Нас, нас изыжџеуџеи? – даасырџџакит саргџы.

– Иаџџа ыжџны, ича аниџа, – уџсынџџры духааит, дад, иџабуп, – ихџан дџарџ иџынеихџеит, аха сара дааргџежџны сияџџааит:

– Саџамзааит, аха уара Гџдоуџџа џауадс иџаз Мырзаџан уакџаами?

Аџаџмада даара иааиџџымыџџхџеит, иаарласынгџы аџак изсымџеит. Иара илаџџа ааихмырсыџџзакџа џыџџрак дыџџыџшуан. Нас ихы ааџкџаны исаџџеикит:

– Мамоу, дад, сара зыџбахџ ухџа Мырзаџан сакџзам... Мырзаџан хџа уара узџу дыџџхџеит хџа сыџоуп...

– Мап, аџаџмада, изсџџузозеи, сара џџа усгџа-лашџеите. Улахџ иану ашџахџџа адагџы иџџахџи? Иугџа-лашџеу уахџк, усџан уара Гџдоуџџа џауадс уџан, нхаџык илыра анхџџа ушизныџџаз, џла хџыџык ахџхиџџаз азыхџан.

Дыздырџџџозшџа аниба, аџаџмада иџы иџџаџџџхџеит. Нас еихџа игџы дасыргарџ азы:

– Изџџыда уажџы уи абна, усџан узхџбаауаз, иабаџоу унхара ду? Иабаџеи урџ? Уџџамшьџазои уажџы аџыхџа ухџы назгоз анхаџџа уахџрыхџа? – хџа сияџџааит. – Уи анхаџы саб иакџын, аџкџын хџыџы иџызгџы сара соуп, – хџа наџысџеит.

Аџаџмада ари еиџш аниаџа, дааилаџыџџыџџит, иџышџе лхџыџорын, аџџаџџаџара иалагеит, ихы-иџы кџашхџеит. Уи зны џауадс дшыџаз узымдыруазар, угџы иаанамгар залшомыџт – ари ауаџ иџџџазаара зегџы абас рыџџарала ихигеит хџа.

Аха нас ихы ышытыхны хрыжь-хрыжь даацәажәеит:

– Ииашоуп, дад, усқан адунеи зегы сара истәыз цыышьон... Аха ацстазаара ус ишазаап... Адунеи мардуануп, дад, азә дхалоит, азә дылбаауеит... Иахья сара истәуп хәа ауаы иеимырбабозароуп, уи уажәоуп, дад цқа ианеилыскаа... Ааи, ааи, адунеи мардуануп... цюуки лбаауеит, цюуки халоит...

Сара саб дысгәалашәеит. Уи абри агәымха иакәымзар, уажәраанзагы дааир здыруадаз. Агәаареи ацәымгреи сырхәәуан, аха сыеныскылт санхәыц. Ари ишыу азәы диызоуп, знык дыцсхәеит, нас дәәазнык дыззысшырызеи сгәахәт. Ари ицәеи-ижи роуп, касыжәуп, цсыдоуп. Икәзааит нас уи цсы злам ацәеижь. Есымша иахнаго иара азыхәан гәакра дууп, цябара баацсуп, ихацашыцлааит ацстазаара ыыц зчадо аасгәахәын, сшыәәа неихганы сус ах сәы-насхәеит. Иаргы уаха сара сахь дхьамцшзакәа ашышыхәа днаскьон, ауаа иерылароашьяуа.

Ажәабжьхәао арака даанфасит, ицыба аґатын аґыганы, иґатынжәга неицеицеит.

Сара сґан аґырас ицегь рхны иаазган илышьґасцеит. Ауаа зегы ақала аоныцқа хлеилаеит. Ус уахынла ақалағы ииахью идыруеит, уака ацәа шака ихаау.

НАТА

«Ахьшь! Ахьшь!» – фәаитит Кәынцал, ихы ашырхәа длахан, иацхья ақала ашш иаларсыз икаршы зықәтәаз алаба днамцасны, ацыс алеи-цси рыбжьара ақала иныцганы акаґа ацхья ирхәмаруа.

Кәынцал ицыс акаґа акыр иаадганы инықәирцраа-аақәирпрааит. Уи иеырхианы дыцшын, аха ахьшь ахабар ыкамызт.

Кәынцал ихы доахан, хышәцас иказ акылцшырґа дынкылцшит. Хара дназхыцшыз ахьшь ныцаз ицеит.

«Ибзиоуп, аха иабацеи?» – ицәеишьеит Кәынцал.

Хыгә, Кәасґа ухәа зыцсы заны иааос ақала ицәтәақәаз рыхқәа ыыцдырззеит.

– Уара иубаз хьшьымкәә, икәраанзар? – Кәынцал алаф ааилихт Кәәста. Зегьы ааибарччеит.

– Җаи, анцәеиныс, абни инеиуа акәраан шакәу иубаз! – нацицеит Хыгәгы.

– Шәыешәырҗсы! Шәыешәырҗсы! – ибжыы аагахт Кәынцал.

Ахьшь әеикәәҗсаны иаауан, аха Кәынцал иқәкытцәкыны. Иаргы ахьшькра иазказаз азә иакәын. Уажәы ахьшь злаауала, аҗыс амыршьыкәә иара акра аказара иатәуп. Ас еипш икоу аҗагылазаашы аан, ахьшь кышыас иамоу акоюп: акаҗа ианазиашахалакы, ахьшькыи иҗыс акаҗа иасуеит, нас ахьшькыи акаҗа аархәны ахьшь инақәижыуеит. Ари аҗыс азы ишәартәуп, избанзар аҗыси ахьшы акаҗа ианалахалакы, мамзаргы иалахаанза иахәыр, ма иашьзар калоит. Убри азоуп Кәынцал ус зыкаимҗаз. Иара иеибагара дақәгәыҗны иҗшааит ихатәы. Абар, ахьшь есаaira Кәынцал изааигәахоит. Уажәы, идыршәыз анышәгәал еипш, икаууа иахыаауа ақала иҗатәоу Кәынцал иоызцәагы ирбоит.

Кәынцал иҗыс ырҗатҗауа идхалара даәуп. Акарашы ишыапкәә рыбжъара абжыагалара далагеит. Ахьшь уи иакәкны ишаац иаауеит. Кәынцал иахынзауаз иҗыс наскыеигеит. Ахьшь шааиуаз ишыапкәә рыбжъара ианынбжыаха, ишыапкәә ааимеикит, аха илрыбжыцәраан аҗыс иашьталеит. Кәынцал икарашы афывхәә иаҗхыака иааиеигеит. Ахьшь ақала иааҗагыжыт: аҗыс алаҗш иҗшәазар акәхап. Кәынцал икарашы ырҗырҗыуа ишыапкәә инрыбжыеигалт. Ахьшь ақыҗхәә уахы афынанахеит, аха уажәы җыхыеипш изымцеит. Кәынцал иаргы напы афыоирхеит, иармалагы хыхы ишыапкәә рыбжъара ааишәахаит. Уажәшәта ахьшь шытахыла излааз ала иказ акылаара хәыҗы ада уаха җарта амамызт. Уи акылаарахы еихеит, амч зегьы еизыркәкәаны. Устәи Кәынцал инапы иамышьтит. Иамузозшәә анаба, ашыапхыцкәә дәықәнаҗеит, Кәынцалгы еимлагәә иааникылеит. Ахьшь ашыапхыцкәә Кәынцал инапы иахыналакаҗаз, ессаaira иарыҗәгәон. Уажәы-уажәы аәакыон, иҗырҗыуан, мчыла акгы аналымша, бжыыла дсыршәоит ахәозшәә.

– Аферымы, Кәынцал, аферымы, мааналаҗкыа иукит, уқәкәра згааит! – ихәеит Кәәста.

– Искит, аха саргыы сакит, абаацсқа, снапы амшөх, сафойт, жөымбазои!

Ахьшь акафы-кафыхәа ицхауан.

Көынцал инапы цъара-цъара ашьа ахьыкөкөаны акатәара иафын.

Минутқәак рышьтахь ахьшь ачабра илаҳәаны ишьтан, ашьапхыцқәа апыр-пырхәа имоанцо.

– Аферым, аферым, ахьшь еиқәатәә замана укит, Көынцал, – ихәеит Көасқа.

Еснагь илаҳәыхыз Хыгә, уажәы дшанхашәа, акы даруазыруа ахьшь ахьышьтаз дахәапшуан, дахәапшуан...

– Натагы абри даоызами, ааи, ааи, зынза еицшуп арт. Натагы убри аены абри еицшцәкы еиқәатәала деилахәан, еихагы еиқәатәазаргыы каларын, – ихазы мацара ихәозшәа ибжыы ныцакшәа дафын Хыгә ацәажәара, – абастцәкы Натагы лармарахь ала лыхцәы шыцтәрак пашәза ишланы икан.

– Узәу дызустәда, мшәан, Хыгә? Уцәазар цхызуп ххәарын, аха арахь улақәа аапшуеит, – Көасқа днаскыан Хыгә цкыа днаифацшит.

– Мамоу, ипхыззам, лабәаба избаз акоуп... – Хыгә ихы инапы атцаргәаны дхәыцуа дтәан. – Нас ишәасхәап, амала шәгәы арцшаар сара исхарамзааит, – ихәан дналагеит.

– Оажәижәабака шықәса уажәы апхыа Кәтешь саб иуак ифы сыкан. Уи игәылара дынхон чынуаоык. Ачынуао, уахык аонынза дсызнейааит хәа зәы сыказ апшәма изынаицхаит. Саб иуа дахьцоз саргыы симаны дцеит. Сара усқан зеижә шықәса сыртагылан. Скәымжәы, скаба, скама разын-цсараха, стапанча, ажәакала, убас сеикәшәоуп, хәи зхәо азәы ситцамхо.

Ачынуао уаха атахымкәа пату хәкәцаны, егырт иуацәа хдырдырны, аханы хиртәеит. Аихарак пату зкәитцоз сара сакәын, дапсыуоуп, дсасуп хәа. Уи ачара зиуаз ица Дақа Қарт атцара далганы дахыааз азы акәын. Ауха даара хәхәмарит, хәччеит, хкәашеит, чара дук афы еицш. Даҗеи сарей хәишьцылт иаразнак. Иара даара изыцшныз азә иакәын: дапшьын, иблақәа тыцыцәауа, иаура-итбаара назан. Аиаша ххәозар, азныказ даара дысгәапхеит. Аха

ашьтахь дук мырцыкәа, уи ауха шака сгәы дақәшәаз акара шәынтә еиханы дысцәымгхеит.

– Избан? – Кәаста ажәабжьхәао днeизыпшит.

– Шәзырола! Мчыбжьык акара цхьан, енак Даҭа сара скны дааит. Акыр ҳаицәажәеит. Иара илахь еиқәын. Ачара аухагы акы игәы иалоума ухәаратәы дыкан, аха ус уаоышьас имазаап кәсцәеит сара. Ахәылпәазшәа ақалақь ахь ҳаицәеит. Хналс-аалсны иаабейт. Улицак ҳахьынанылаз Даҭа даангылан: «Акыргы хнеиааит, шьта аоныка ххынхәып», – ихәеит. Даҭа ас анихәоз, ибжьы аахыцхыцызшәа, насгы игәы наҭрысызшәа збейт, аха акгы гәарас исзыкамцәеит, жәымбои. Сара алада сахьылапшуаз ипшзаразшәа избан, абас хәычык хласкәап схәан, хәылаххейт, сшьапкәа аапыцәцәаратәы.

Обака квартал хцахьанеипш, апшзара икны иагоз абахчарафәы онык ахьцәыцагылаз збейт. Уи аоны актәи аетаж акны, ахышә аимкьартафәы сылапш налыкәшәеит зыхцәы пыртланы изкәыпсаз зҭабк. Уи лхы лыонапыкгы рыла икны, лыцламхәа ахышә гәы илықәсуама ухәо, лылағырзкәа лыхәраауа дцәуо дтәан.

Сара уи слыхәапшуан, рыцхарас дзыкәшәазеишь хәа сгәы иаанаго. Даҭа уахь дымпшзакәа ацара дафәын. Уи аоны ханлавала, ицәуо итәаз азҭаб доацкәан, ашәкәа еимпәа, ихагахаз азәы леипш, агәашә дыткәан, дыоны Даҭа дааидыххылейт. Азҭаб дгьацәыгьацәуа акы лхәон.

Сара сшанханы, исхәара сзымдыруа саанхейт. Иара ақәаад еипш дцәышкакараза дгылан, зны-зынла ирымчны ибжьы налыкәырго. Ус пытраамтәк дыкәыргьежьәауа длыман. Аха сара Даҭа сышицыз анылдыр, дынидкәаны дцәеит.

Даҭа лассы ишьара дзыкәымлейт. Ихы-ифәы цәышза, аарлахәа ишьапкәа еихигон. Ус акыр хласкәеит. Хәычык ипсы ааит анысгәахә, сиязцааит, дызустәада азҭаб, насгы изызхәоузеи икалцоз хәа.

– Саб ианакәзаалак дҭарны дынхон, – далагеит Даҭа, – сара ашкол сҭан. Ара ашкол саналга, Қартка сцәеит сцара анагзаразы. Сара, хәарас иаҭахузеи, ацхыраара сҭахын. Саб сныкәигартә акара амч имамаызт. Уи здыруан, аха асцәкәа карцап хәа пхыз избаргы исызхацомаызт. Сара

Қартқа санца, сґаацәә лалаган абри иааиз аҗәызба дысырхәзаап, сара акгы самхәазакәә. Ацара ахын-засцоз, ацара сзынартиуан, аха урт ацарақәә Ната (ус лыхзын азҗаб) лаб имхны акәзаарын ишысзынарышьтуаз, ацара саналгалакь иҗқа лгара сақәшақатушәә агәра ирганы. Азәырогы ирдырузаарын ари. Артқәә зегы ара санааи ауп иансақа. Натей сарей ус ҳаибадыруан акәымзар, изақаразаалакь бзиабарак ҳабжьаны ҳақамызт, сыхәмаруагы бзиа бызбоит ҳәә ласымхәацызт. Саа-зықәдыршәәзеи, сьгәнақа рзымгааит сґаацәә...

– Ишҗақалей ус – сґааит исақаз уамашәә ибаны.

– Сыздыруам, сґаацәә еилагеит акәымзар, уақа акгы сзакәцом, – сыла ахыҗшыларә ицәыуадафны днасы-хәәҗшит.

– Нас уажәшьта угәы ишҗақоу, уи аус ауаа алацәә-жәәхәазар, ирдыруазар? – сиязцааит дырәөгьых.

– Сгәы иҗоуу?.. – даахәыцит иара, – Ната лаб иҗарақәә изсырхынхәуеит. Сара азҗаб бзиа дымбакәә дысзаагом.

– Избан, дзумгари азҗаб замана?! – иажәә снаҗылеит.

– Мап, уи зықалом, сара даәазә бзиа дызбоит.

– Ната лаб иуқәирзыз зақа ықоузеи?

– Уи сара игәәтаны исымоуп, иаргы идыруазар акәхап...

Иқоуп жәәхә нызқьқа ирзынаҗшуа.

– Уиақара ацара абаауго, насгы иуҗарц угәы ианбақоу?

– Ацароу? Ацара иахьагы исыҗшаауеит. Сара дсымоуп уа бзиақ, уи инаиасхәар, шақа сґаху сиҗоит. Аха уи акәым аус злоу... Сара дсымам афызә бзиа, – ихәан даақә-җсычхаит.

Сара сгәы даарыцханашьеит.

– Ацарақәә еиқәыршәәны сара исыт, нас исылшалақ убап, – сицхраарц ақәскит.

– Ната лаб иуҗарцу?! Усыцхраарцу? – иблақәә ааихалашеит.

– Ааи! Уи ауми иуҗаху!

– Аха уи иара ихьымзҗишьар? – даасәәҗшит.

– Уи еиликаартә иасхәап.

Аеныцәкьа Даҗа ацарақәә иманы дааит.

Адырәәены ашьжьымтан ацарақәә сыманы сґеит Ната лыфны. (Дахьынхоз усгы издыруан). Ната лаб даара ихы кьдцаны дысызыроуан:

– Уара, сара излазбо ала, аусқәа шыкоу зынза иузым-дырузаап. Сара истахуп иара ихәта сияцәажәарц... Уаха ахәылпәз Елизбар идәқан аҥны хәикәшәыршәа, уа тынч хәицәажәап. Арт аңарақәа уаанза изгом, – ихәеит иара.

Сцәа иалашәеит ари бзиарак ишазхәамыз.

Ната лаб – Уарлам ианихәаз аамтазы Даҭа ишицәымғыз адәқан аҥны дсыманы снейт. Адәқан аобатәи аетаж ағы акәын иахыказ. Мардуанк ада амамызт. Иара уигы тшәан, иманшәаламызт. Ашьтахь ауп ианыздыр ари еицш иказ атыц Уарлам изалихыз. Адәқан аназарағ игылаз астал дахатәан Уарлам х-оык аоызцәа иманы. Ацсшәақәа ааибәххәан хәибартәақәеит.

– Арт закәызеи? – ағыеф аатиргеит Уарлам, иблақәа шақьо, Даҭа деиоитцәарашәа.

– Апатын, Уарлам, сара шәара шәәаҭхәа ахара ду схы иадыскылоит, иахәа уажәраанза шәңарақәа ахьсыз-шәымтаз, уажәы сшәыхәоит ишәыдышәкыларц, – ихәеит Даҭа даахәыцы-мыцын.

– Закәтә цәроузеи?

– Исышәтаз аңарақәа, – даалак-оакит Даҭа.

– Хы-хы! – цасхәа дааччеит Уарлам. – Ус акәзма хшәицәажәаз?

– Ус акәмызт, аха...

– Уара иаахцәаны исахәа, сыцха дугарц угәы иҭоу иҭаму?!

– Ната сара ианакәзаалак бзиа дызбомызт, дагызбом.

– Ишпаа?! – доацкәеит Уарлам, – бзиа дызбомызт ухәоу?! – аңарақәа аакәижәаан ишимчыз Даҭа диҕасит, аңарақәагы бгыц-бгыц ипыр-пыруа хара-бгыара адәқан иныоңаҭсеит.

Ишызбоз Даҭа ашьа леиҕашәит. Уарлам иоызцәа оацкәан Даҭа иахь рәаархеит. Қөынцал, уара уакарацәкәа сеибагомызт, аха усқан сеибагеит. Сыбла ишәбоз сара исыцыз ауаоы ахымзг идыргар, сара исдырга иаоызан. Уарлам иоызцәа Даҭа ианызыцкәа, сара стапанча тҭаа срыбжәагылахан. Даҭеи урти илрыбжәакны еиқәырццакны оынтә схысит. Уарлам иоызцәагы иаргы ишанханы иаанхеит. Уи аамта схы иархәаны, Даҭа ижәоа нҭарсны, амардуан ахь оғынасхеит, улбаа уласны, мамзар усцәыр-

шыуеит хәа наиахәаны. Даҫа амардуан длаҫалеит. Сара стапанча снацәа ацакны албаарҫа снапырагылеит. Адәҫан еилаоынтит. Ауаа еизеит. Уарлам иоызцәеи иареи даара реыркәеит, аха акгы рылшомызт. Сара доусмыжкәа, азәгы адәҫан дзыоныхуамызт.

Хыгә даанҫасын, ақала ицатәаз днарҫаҫшы-аар-ҫаҫшит. Кәасҫа ихы инапы ацаргәаны дзыроуан. Кәынцал ихшькәра ихаштын, аҫшыхәра дакәыцны, ажәабжь зхәоз ихь даахәны дтәан.

– Ус сгылан цытраамҫак, – иҫсы ааивганы дналагахт Хыгә.

– Имашәкуи, дызхышәшьаауеи ацкәын замана?! – аиашаз сгәаит саргы цәгыашәа.

– Нас Даҫа диашоуп хәа ауп ишудыруа?– иҫышаза дааччеит Уарлам.

– Диашоуп! Иара ихаҫа акгы ихарам, изхароу иҫаацәа роуп, – схәеит сара. Нас ашьшьыхәа амардуан слаҫалеит. Амардуан абжа ааиоысшахьан еиҫш, Уарлам қәад бгыыцкны дласыхьзеит.

– Уара ихаушшаауа ауаоы диашоу цыушьоит, – абгыыц аасиркын, – абри уаҫхьеишь, нас иудырп Даҫа дызустоу! – ихәеит иара. Уи ақәад напырала ус анын:

«Ната, ибасхәақәоз акгы гәыкала ибасхәомызт. Шака шәыгәрагаоцәоузели шәарт ахәсақәа! Азы аоада ицоит хәа шәархәаргы ихашәцоит. Бара рыцҫа, бгәы-быҫсы зегы сара исызкын. Аха сара бзыстахыз шыҫа ибдыруазар акәхап! Сара бзиа дызбоит даәазәы. Уи лаб шәара шәмал инапхыц ихсаны икаиршәуа еиҫшгы иҫхьазом. Ибдырузааит, бзиа бшызымбоз, зегы шбашаз. Шәҫарақәа ааигәа ишәзына-стиуеит.

Даҫа».

Мбатәшәа ибаны, схы оышьтыхны Уарлам снейәаҫшит.

– Иахухәаауазели шыҫа ари? – ицымшьқәа еилассы доарыхеит Уарлам.

– Саҫамзааит, сара исыздыруамызт ас дшыхәымгаз. Сара исыхәҫаз кәсҫеит, шәызласызгәаауа хара сыдым хәа сыкоуп, – схәеит сара.

– Уи уара моу, хара нацънатә дыздыруз, хайжъеит! Уара ахаца ихәтаз кауцеит, иухәтамыз акгы, – ихәеит иара.

Зегы реиха уамашәа иубаша, ашәкәы аноыз Ната ханылба аены акәын. Сара сгәы убри акара ипжәон, иара Даҫа убаскан сааигәара дыказар, снапала дысшьыр каларын.

Атуцъар Уарлами иоызцәеи «саҫамзааит» хәа нара-хәаны, Даҫа дцеит хәа зласгәахәуаз аулицала оғынасхеит. Сагыхъзеит. Дцон уажәы-уажәы ишьҫахька дхьацшуа. Саниба, даангылт.

– Уара ахәымга, иуқәнагоз сара издыруан, аха схи исзаҫәашьом акәымзар, – схәеит сара санынеидгыла, сгәы еибафо. – Ууаюу цышыа суцхуп. Абар уграқәа зну! – ақәад неисырбеит.

Иара ишызбоз даацәышхеит – иоымҫа иаразнак идырзар акәхап. Шәара шәнеины акрышәхәазар, иаргыы ихәеит. Ус дышгылаз сынидцын сцеит.

Адыроаены аоныка амоа сықәлеит.

– Нас, Даҫа ус даанхама? – дцааит Кәасҫа.

– Ишәасымхәои! Ацсныка иаауаз адәыҫба сазыҫшны авокзал ағы сыштәаз акәымкәа, Даҫа дааонашылеит. Сара дсымбазашәа снахәны стәеит. Ииашацәкьаны, маҫык збар еиха еиҫасшьон, иара дызбар ацкыс. Иара сизгәамҫеит. Акасса днадгылон еиҫш, пхәызбак ашәымаҫәа лхьыкәкәа ашырхәа дааоналан, Даҫа днаидгылеит. Ната лакәын уи.

– Даҫикәа, сылашара, сышыны уабацои? Исахәа, сзуцәымыҫхаз. Уабацо сыҫҫазаара салхны? Шьҫа сызҫахыда сара?! – Ната илхәоз сахауан.

– Бсыцрызаа, Ната, ибасымхәахьеи, бзиа бшысымбо! Сара уаха акгы басхәараны сыкам! – ихәеит иара азгаб длыхәамҫшзакәа. – Бсыцрызаа, мчыла бсыцымцашазар, бзиа бызбом схәеит, бысҫахым! – Даҫа ибжьы харақза, зибнака дыҫшуан.

– Бзиа субазом акәу нас?!

– Бызбом! – напыла дналыгәҫасит, – бызбом, сымхәеи, бызба...

Ацыхәтәантәи иажәа ихәаанза ацыкь-ацыкь ааҫгеит. Абжьас еиҫш сыҫан сынидыххылеит: Даҫа иарҫа напала игәы ҫырхәыцаа икын. Ната лнапқәа лхьышышыын, лтапанча

лымпыцыюрны ағера илықөхайт, ларгы лашьтахька дынхатарит, аха сара дкамыжжкөа дааныскылеит. Лыцкы еикөатөа ашьа ахьалжжуаз снапы ианыруан. Лкасы ахьыналхышькьрааз лхы цөахөак шкөакөаны иалдазшөа ишлан.

– Хайт, апхөызба мыжда, иналгөыгызеи! – иблакөа инапы нархишьылт Көаста.

Ната ус снапы дшакыз дыцсит.

– Згаб рыцха, акры лгөагыит, удыруоу! – доацыззеит Көынцал.

– Агөакра иканамцо акгы ыкамзаап, – нацицеит Көастагы.

АЦЫГХАРА

Амра кацшьза амшын илзаашөкөала ицеит, апшагы хьшөашөаза ашьхакөа рыкнытө аөаанахеит. Уи апша агаөака иааногон ашөыркөеи уаххьа хөа акытан ахөса идырмазеиуаз афатөкөеи рыфөы хаа. Амшын ацөкөыр-цакөа реисбжы ааигөазаны игон, уажөы-уашьтан рхы ргызаханы ахьшькырта акьала иаацалап ухөаратөы.

– Уацөы ахьшькөа рацөахар калап, – ихөеит ахьшькыцөа ирыцыз атахмада Сеидык.

– Уаха ачакөа раашьа иахнарбап, – накөицеит аргыс Ахра.

– Уи уашьтантөи усуп, дад, уажөы аонынза уцаны иахфаша ак хзааугандаз, унеиаанза атаца хөычы акрылуп, – Сеидык доагылан ашьшьыкөа амшын ахь иөынеихеит.

– Ибзиоуп, уажөыцөкьа, – Ахара акац аацыхын, инеикөацсаны акьала ицацаны дцеит.

Егырт акьала ицатөакөазгы, ныцц-ааццит.

Иааилашөшөит. Амшын абжы есаaira имацхон, агөахьы инаскьауазшөа.

Сеидык акөара дыкөын, ахауа цкьа лбаадауа. Ишьапкөа рыцака еилацсауан абганц сса, дахьныкөауаз ахьырч-ахьырч рыхгон. Зны-зынла Сеидык длакөны, инапы азна абганц өышьтыхны, иаархөач-хөачны ахьхьахөа инкаи-цсахуан. Иара ус акраамца даван апшахөа.

Ақалағ данааи,а чкөынцөа амца еикөырцахьан.
 – Зақа ишьахөузеи уахатөи ахөылбьеха! – днатөеит Сеидык. – Шөтөақөа,– ихөан, инаиртөеит ачкөынцөагы.
 Дук мырцыкөа Ахрагы абыста пхацөы-пхацөуа, итар-таруа ашөха-роа агөылацаны, акөыд акөландыр-өа афөы ахкьө, апырпыл ацара алкьө, еирызк азна аөы иманы дааит. Еихабы-еицбыла рнапкөа аазөзөаны илатөан акрыфара иналагеит. Аенынтөарак ахьшкьырта ақала ицатөаз, амла иакха иказ ачкөынцөа акранырфа, акраныржө, еиха иаалахөыххеит.
 – Абаракьатра утазааит, Ахра, амала хайкөыцөон, – ихөеит Мкан, акрыфаны данаалга.
 – Барақьатра утазааит, дад Ахра, – ихөан доагылеит Сеидык. Зегьы адрухөа иоагылан, өацхьа рнапкөа аарибарзөзөеит.
 Сеидык итатынжөга неицатаны амцахь днаскьеит.
 – Ирхөоит, алемсацөа ақалакь иакөшаны ианыказ Ленинград инхоз ацья рбеит хөа... Мкан, уара ускан уа укамзи, ажөабжкь хөухөандаз... Амлакра гөгөаны икан рхөоит, усакөу? – Сеидык днацшит Мкан иахь.
 – Уи атөы хөагоу ихөеит, сахөы абжа ахькапсаз, иаанхаз абжаны убра ауми иахьышлаз, – итөаз уи агөра диргар итахызшөа ихахөы шла инапы налишь-аалишьит Мкан.
 – Афашистцөа есминут амца хөжөырцон бзарбзанлеи хөирпланлеи. Ақалакь акны иказ афатө анаанцөа, хөра хөаирпланкөа афатө хөзнаргауан. Урт рыдагы афашистцөа рнапаөы ирзаамгоз цөахөа хөычык ыкан, убрыстөигьы афатө хөзнаргауан, аха узлахөартөи ани акара миллион-уаа акрырөатцара. Ауаа амла иакуа иалагеит, ирауаз ахөычы рызхауамызт, измоуқөозгы рацөаөын. Аха уамашөа иубаша, ажөлар ргөы камхөаит, иаөын апстазааразы ақөцара. Ганкахьала афашистцөа иракөон, даөа-ганкахьала – амлакра... Ашьтахь хөра хөр ажөылара ианалага, афатөгы хөауит, ажөтөгы хөауит. Исхаштуам енак чкөына хөычык хөынапкь цьара икьзаарын, дгөыргьацөа аоныка иманы дцон. Сара даарыцхөсшьан сча абжа наистөит. Али-цси рыбжьара уацөкьа ифаны далгеит. Нас сча ахьтасцоз ила адхаланы дахөацшуан. Иаанхаз абжаны аниста, ачагы иикьыз ихөынапкьы иманы днацкьеит...

– Аа, дад, амлакра еицеоу акгы ыкам. Ауабы амла данакуа зегы ихаштузаап. Сара схаҭа сзыкешәахьоу шәасхәап, – еикәшьшы итәаз ачкәынцәа днарылапшит Сеидык. – Ускан еибашьрамызт – егьимызт, аха сычкәынцәа рөыцьагы саргы амла иахкяны хҭахарц егәаахагымхеит. Уажәшьҭа хәкәыцкәеит акәымзар, сара схаан, аңсуаа ацыгхара даара иашьҭан. Саргы уи даара сазгаган. Ацыгкәа ркразы азынра аңста ацәкәкәа хҭауан. Нас мчыбжьык-оымчыбжьа рыла зны хҭон, игәахҭон.

Зны цыгхара сцеит хараза аңстака, сычкәынцәа рөыцьагы аашьҭыхны. Ускан уртҭата-катаза икан. Аихабы жәаа шыкәса дырҭагылан, аицбы – жәаф. Аены аоныка ххынхәратәы иахзахьымгзеит. Ацыгхаракәа шгәахҭоз иахцәыхәлеит. Пса дук аҭака хәпхьарц сызбеит ауа. Хҭасны ақала кәхцеит, амфы хәдахгылеит имацымкәа, амца ааикәҭцаны ххәы рхианы крахфеит. Шыжьымҭан иахфара акара ауп мөаныфас ихәмоу.

Ишыжәдыруа еиңш, ашьха амш ирласны әеиҭанакуеит, аха усцәкәа схаан исымбацызт, азәгы ихәоны исмахацт. Ханцоз амра кәжжы иңхон. Ажәоан афы изакаразаалакь цстхәак цыара иубомызт. Аха ахәылпаз илеихатәан, хәашәа амамкәан асаура иалагеит. Иаразнак илашьцеит, адгыли ажәоани узейоымдыраауа. Раңхәа исырхәны иалагеит, нас уапыжә-уапыжә илалагеит, аха... иалагацәкәеит. Асы әеыҭхаракәа илеиуаз, анцәа иахь истоубоуп, снаргөыц ишеиҭамыз! Ақала сныццны ажәоан ахь саныоаңш, аиаша схәап, даара сшәеит: ажәоан кыдбганы адгыыл ахь идәыкәлаз цыышьеит. Уаха иааихымсыгызакәа оаха-оымш ирыцкяны илеиуан. Ацлакәа хыжәжәаны еилахауан. Аха хара хәзцәтәаз аңса, пса гәгәак акәын, ус уацәшәо икамызт, насгы иара зыхчашаз афызцәа аман: иаакәыршаны, акаңтыруаз еиңш иавагылан хәбака-фбака пса-цла. Убри иабзоураны хара хәхь ааигәа-сигәа рацәак асы зымлеит. Иара уаагы мафәахәара иәеиуама ухәаратәы ишьҭан. Уи анаос ифыгхараза о-сацьанк асы быбшза икажын. Иаасыкәшәеит, аха икастозеи?! Хдәыкәлоит хәа халагар – уабацо? Ашәаоа хәмам, егы хәмам... Хәангылар – хәмоаныфа?.. Ажәа шкәакәа зкыз хәиоызахеит. Амала гәыгыртас исымаз – амра гәгәаны иңхон. Асы ирласны ишҭамцари кәсцеит.

Амшаныфа ихамаз даараза иззеит, аха ианмачу, егъа иза утахызаргъы!.. Еергъхэа адыржаены ихазхеит. Уи нахыс уцсуазаргъы ахэаша абакоу?! Ххырқэақэо хлатэеит. Ауаоы дангэаклакь, икаимцауа хэа акгъы ыкамзаап. Ихамаз аикэаға ала саалаган цлак ашьапы иаамхны, таск кастцеит. Уи атас ала хажэцэеимаакэа аажэын иахфеит. Урт рышьтахь – хмакақэа. Хатцлақэа рцэақэа рхыхны, ижэны иахфеит.

Ицит мчыбжьык рыцкъаны. Хчит хазынтэык хбаба-бабаза. Асы хэычык еитцхеит, аха изхэартоузеи – макъана абжеихара ус икажъуп. Иара асы ыкамзаргъы, хцара анцэа иусын, избан акэзар, аарлахэа хнеиааиуан... Ицеит даеа о-мш. Сцеитцбы дзымгылауа далагеит. Аихабгъы дхэазаны ауп акэымзар дызныкэомызт. Сара сакэзар, еергъхэа алаба сеанцаны, асы ааганы ирфастцоит, саргъы исфоит... Ус иаххаагеит даеа мышкы. Уажэшьта аитцбы акгъы изышьтхуам, аарлахэа ицсы тоуп. Аихабгъы ихы оыцирззоит еергъхэа. Сцацэа роыцъагъы сыла ишабо ицсуеит, аха икастцари? Сыцкэынцэа рыцсра збаанза сара схы апырсхып схэан, схэазаны сшэакъ ахыиказ снейн, атца сыжэоа инахаршэны, схэазо ақрала сныццит. Амш шыбжьон еипш инейхэит ухэаратэы икан. Амра цхон. Атцлақэа реыр-иашара иафын. Урт срыбжьыцшны ажэоан агэы иатцэа-караза избоит. Уи еипш ажэоан агэы цшза уаанзагъы уи ашьтахьгъы избахэит хэа сыкам. Ускан уи акалашэа ицшзан, игэкин. Ех, адунеи ақэзаара зыцсоузеи, ана-цъалбеит, аасгэахэт. Сыцкэынцэагъы сфеит, саргъы схы тасырхеит – саахэыцит сара. Ус схэазаны изулакь цытк асы афыгхара иахыалагоз акнынза сназеит. Ихашэымцар калап, сшэакъ хасыршалоит хэа асамцал снахеит снацэала, аха уи амч убри акара икэадан, иагъазмырқэацеит. Нас илсывастцан ашьхэа сыошьапык рыла еидырғэғэала иаанкыланы, сыюнапык рыла изулакь иаахасыршалеит. Уажэы схы иагэыдстарц ауп сгэы итоу. Аха сшэакъ ауцэахеит: снацэа анацасклакь, ашэакъ апынца схы иавсуеит, апынца схы ианадсыргылалакь, сзатцхом. Амықэшэатэ сақэшэеит, абри уахатэи атцх иамафэоуп! Даара ацъа збеит. Нас иаасгэалашэеит сшьацэхыц. Сшэакъ апынца саргэцыста инадкыланы, сшьацэхыц ала саццоит

хәә сөыназыскуан еиңш, снаџска афыгҳарахьала, цса қәыпшк ақәцәа адыр-дырхәа ишцысуаз сылапш нақәшәеит. Бжыкгы слымҳа иаатасит. Сызфыз саакөыцын, уахь апшра салагеит. Апса ақәцә иаҳа ицысуан уажөы, аха иара зырцысуаз збомызт. Исөыхәраа ицоз апхзы напхьасхәазар, зыцака сыказ апса хөычы амахәқәа хыркөфаауа, хөшьафакгы набжьамкөа игылоуп абнеацә наза-ааза. Сшөақь ашьшьыхәа инасырхөын, инақәкны сацхеит. Схысыбжыы ашьхара инаныюит. Абынеацә шны илкасыжыит. Убаскан иаасгәалашәеит ажәаңка хазына: «Малатәара ацкыс, маланыкәара еиғурп». Сгөырғацәаны санџацкьа, сшьапкәа срызнымкылазт, цышөха сцан асы афыгҳара снылаҳаит. Аха изулакь абынеацә ахькажыыз сназеит. Схы – агөыцөкьа итәшөазаап. Ахтың ашьа кылхөраа иаауан. Суапцәа хылца нацаскын – иаразнак азна ашьа аакалеит. Нас уи зымөа инасыргылан, өфы нацаскын цытк ашьа зжөит. Зызна ашьа зтәз схылца аашьтысхын, схөазаны ақьалаф сааит. Ашьа иаазгаз инеимда-аимдо идсыржөит. Уи аныржө сцан, аха рацәак сзаамгеит – ашьа цахьан, ишөхьан. Уигы дсыржөит. Нас сбынеацә гыгшөыгк исцәафар хәа сшөан, сцаны сшөақь аанкыланы снадиалеит. Сцацәа хөычык рымгәа акы антала, интәханы ицөеит. Иара саргы баапсшөа ацәа сакуан, аха смыцөеит. Сгөыгырта – скөац акы иагар хәа сшөан.

Ацәа станагала-цыпхьаза, асы өфысшьуа, изулакь сыпсы ансылала, сбынеацә азыбжак ацәа ахысхит, цөгьап-сышьала. Ацәа ахьынзахысхыз акөац амхны өыт-өыт ақьалахь изгон. Ус акөац абжа акара амсхит илашьцаанза. Нас уаҳа сылымшо салагеит. Хөычык сыпсы неитаскып хәа ақьалафөы схы ахьнықәстәз, адырөаөны шыбжьонынза сзымаапшит. Санаапш,сычкөынцәа аҳаҳаихәа сбынеацә ацәа ахыхны акөац ақьалахь аагара иәфуп. Ега рундаз абнацә ацыхәа сыдкадырмыжыит. Уи нахыс иахурхьхуази, хҳазынаха ҳақан. Абынеацә ацәа иахахьыз иалхны иазахит ажәцөеимаакәа. Омашәа иубашаз, сычкөынцәа акөац ацәеи ишеигзоз ауп: инцәар хәа ишөаны ицсуан. Оажәа мшы акы-өба хәа ҳақан уака. Нас асы уатөашөпара иаҳзааиуа ианыкала, иаанхаз хкөац ацәеи аашьтыхны аоныка ҳалбааит. Аоны ҳапсхьөит, ҳазхьөит хәа акөын ишыказ. Абас сақәшөеит...

Сеидык дтәан илаба адгьыл ицакшо. Нас ихы ышьтихит.
– Малатәара ацкьыс, маланыкәара еигьуп ианакә-
заалакы!

Иаатынчрахеит. Амшын ацәқәырқақәа рыбжьы гон.
Иоагылаз амза иразынцсараха амшын иахьзаалоз убон.

ЧАГӨ

– Каит, ани иаауа дубоу? – ихәан, сынхьеирцшит Цьсыф,
мааматраа рцыхәаны аәақьа иәәаланы илеиуаз инапы
икәкуа.

– Хаи, арахь дабақәнагала, Ацсны данызааит, – схәеит
сара.

– Уара, иара цқьа дудыруоу?! – дцаахт Цьсыф, иаауаз
дихәацшуа.

– Кох, убаашәт, Чагө дысзымдыркәа, исыхьы, – исыд-
тәалаз снаизыцшит.

– Анцәеиныс, абни хьшькра ҳара ҳахь дшаауа, каҕаки
цыски икыушәа збоит, – ахьшькырҕа ақьала дныццит Цьсыф.

– Хьшьыс иикуа сыздыруам, аха даәакы дашьтазар
калап, – ақәсцит сара.

Уи сара цқьа дыздыруан, ҳаюны изныкымкәа дтәахьан,
дгылахьан.

Егри Бзыци рыбжьара Чагө избәхә змаҳацыз азәгы
дыкоуп ҳәа сыкам. Ус зәгы деицырдыруа дказтаз даара
уаора дук илан акәым. Мап. Аәгычроуп Чагө ауаа
деицырдыруа дказтаз. Уи иара цәгьашәа дазгаган,
дагьазказан. Иара ихаҕа – уаә фархьк, еилаәак, цыркьык.
Даныхәычыз иарҕьа шьапы амшәаазы алцзаарын, убри
иахьканы егы ишьапы ацкьыс акыр икьәхеит.

Исгәалашәоит, зны хгәарц даатәлеит. Ла цәгьақәак
хаман, иоацкьан дааныркылеит. Ишысхәахьоу еицш, даара
дцыркьуан иара, аха ахаан лаба имкыцызт. Алақәагы цас
ируазшәа, иарҕьарахь ала ииасын, уажәы-уажәы дырфап
ухәарын, иаргы дкәымпылуа дрылан. Ашьтахь ауп ус
ззыкартаз анеилыскаа. Сара сыодәылкьеит, алашбжьы
шаасаҳацәкьаз. Сыцшызар: алақәеи иареи хгәарц иҕа-

гьежьюа иҫоуп. Алақәа сынрыцақьан, ианааикәыск ауп даныздыр.

– Коҳ, Чагәхеит, алашкьынтры иагааит, усцәырфон, убоу... Бзиала уабеит!

– Бзиара убааит. Ҳаит, сырфацәкьон, аламала ла сакзомызт, аха арт изласымарамыз ала сыркит, умбои, — ихәан, даасамыркәылт иара.

– Абра ашәшьыраәы ҫнатәап, аоны шоурамкәа икам, — араш амцан игылаз акәардә ахь днеихеит иара.

– Адәны ҫашцатәо, аоныка ҫнармыштызшәа, — сҫәан, аха иара имукәа агәарцә ағы ҫнатәеит.

– Ари сара сыцыркьра цәгьа исыхәалон, аха иахьа исцырхагахеит, умхәозар, — Чагә даасәацшит, ҫанылатәа.

«Ацыркьра абаихәо?» — аасгәахәит сара. Иаргы сгәы иаанагаз идырызшәа, ихала аҫак кәитцеит.

– Иахьсыхәо ухәоу? Ацәкәа аныскыу, афырмахьц дунеихаангы исымкыцт. Ацәмаа аанкыланы саргьа шыапы анынеихызго, ак шытыхны иргәйдсцо цышьа, ацәкәа еивасны идәыкәлоит... Убас сызлацыркьуа сшыапы неихызга-ццхьаза еибарыоны ишцо, сыцәағәатәгьы саалгоит...

Аәгычра адагьы, Чагә алафгы даара ихәон. Ус шаххәоз Чагәгы ҫхьала даацәлеит.

– Оо, аура шәыкәуп! — ихәеит иара.

– Уа бзиара убааит, бзиала уабеит! — ххәан, иааизи ҫареи ацсшәақәа неибәххәан ҫнеибартәақәеит.

– Чагә, ҫқытахь уаазцеи, цәара пхашьарам? Цьара еык афәы укызар, акәхап, — зегь рацхьа даацәажәеит Цьсыф, даахәмаршәа.

– Каҳ, анцәеиныс, мамоу, иахьа сзышьтоу, умбои, ахьшькроуп. Уи, уара узәу, сакәыцижьтеи акраацуеит. Пхашьарами уажәтәи аамта агычра! Анкьа, агазара аныказ, ак кәхцон хәа, уажәыгь уи хәәу цыушьома, — ихәан, дқәит Чагә.

– Удинаныс, ус акы угәы иҫазар, иахцәумзан, уцәгьа ххәар хәа умшәан. Ус умхәози ацыхьагьы. Гьычра сааит, ауухәахуаз, — дакәыцуамызт Цьсыф.

– Мамоу, мамоу! Саб ицсаныс. Абар ыноажәа шықәса цуеит еык сымгычижьтеи, — деиҫақәхт Чагә.

- Ибзиоуп, ихақдоит. Амала хұхәоит имзакәә, әәқәә шұғьычуаз атәы шұауҳәара, – диҳәеит Ыьсыф.
- Азамана, ишәасхәап, усқак ишәтаһызар, хтәоуп, – ихәан, дналагеит Чагә.

СИШЬХЬАН...

Блабырхәә ақытан аамстакәы бзиақ шимаз саҳаит. Сара ианакәзаалақ нхақьық иеы ицәысымгацызт. Изгьычуаз тауади аамстеи ртәқәә рақәын... Сашьталан еилыскааит: иеуп, аха, зейгьақам ауп. Аплани асахьейи рымацара азәы ицсан. Изтәугьы даара дацқлапшуа пату ақәцаны иман. Ақшәма цьара данцо, днақәтәаны дцон, егьи абжьяақны еынла изыхьчоз амацуоы дацын, уахынла инаганы интәеикуан, иаргьы уа днаиауан. Даара сашьташәарыцеит, маанас издыруаз зегьы цысшәеит, аха исзымгеит, иамуит. Ғынла схәеит, уахынла схәеит – шыәәқ днацрымшәеит. Ари хьымзгыс искит, сахычмазаохауа салагеит. Исҗахымызт, аха сқәыланьы изымгар ада цьыхәә сьмамкәә саатәгылеит.

Уахық шыңьа аашьтысхын сцеит. Ақыта зегьы ыцәан, цытбжық цьара игомызт. Алақәә хрымбазакәә әеы ахьтақыз хнеит. Аеыхьчао ииарта дылаианы дтаҳәахаа дыцәан, иегьы хырсысуа уацәкьа ихагылан. Ахышә лыкәла аонуцқала иаркын. Саҳәызба нкылсхьын, абжыы мыргазакәә иаасыртит. Иара рацәәқ идумызт: абри сара сеицш икоу аарлақәә дынкылсратәы иқан. Сөызцәә руазәк адәны дааныжыны, егьи сарей ахышә ханкылсит, хтапанчақәә хыршаны иахкыуп. Снейн снейхагылан даасырцысит. Уи иблақәә аахитит, аха дымкааит, дмыхәхәеит, иқалаз уамашәагы имбеит.

– Убжыы анааурга, мамзаргьы уеанааурцысы, уцсит ауп!– схәан, стапанча лейфаскит. – Уааины ари дцацшьала, әеы сара итызгоит, — сөыза сыбжыы найқәсыргеит.

Абри аамтаз аеыхьчао ихыза ацақантә әәақхәә акы абжыы аагеит. Ари закәыз аузымдырхуаз. Ихыза сәахан ианыоаикәысх, ишәақ хәхәза иван. Саахан иааивсхит. Иара, деикәпақ дәахәаны днышьтацаны, әәапа нейәахцеит. Сара әеы аацсыртын, интызгеит. Сыцаны сәақәтәеит, сөызагы даадәылкьан иеы дәақәтәеит, хәақьыкыгы хлацкьейт.

Аеыхьчао излеиѳих здырхуада, иѳаѳа иѳихзаап. Нас абыбра далагеит, ибжыы ақыта зеггы арцысуа. Изахаз зеггы гыланы рыеқәа ирықәтәан, азәи-азәи еибарѳыхауа ақыта зеггы ршыапы иқәгылеит иаразнак, ақәкәахәа ихысуа. Хәпхәа, хашытаһь – иахьабалак ахысбыжыкәеи аиқә-ѳытбжыкәеи гон. Хусқәа рацәак ибзиамызт: шытаһька гыжышыа хамамызт, пхьакагы хамоқәа кын. Соызцәа абас нарасхәеит: – Хазы-хазы амоқәа харнылап. Абас дцеит, абаацс, абас хәа шөыеқәа шәаарысны шәдәықәла. Амоа аихшараѳы шәаннеилак, шәара даәа моакы шәаныла, убас акөымзар, уаха цашыа хамам!

Хәхәыкгы, дышәмышытын абаацс хәа, хәхәхәә, хаз-хазы хәылахеит.

Хрыжь-хрыжь схысуа сышлеиуаз, азәы архәара даав-къан: – «Узымцеит, уанѳас!» — ихәан, дааспыххылт. Сара сакөым, абас дцеит, абаацс, уара арстөы уца, сара абас сцоит схәан, даәа моак наирбаны аеыхьчао сызлеишыуаз ишәакь ала ақәкәахәа схысуа, есс сылтакәкәа сцеит. Соызцәагы убасцәкьа ицеит. Абас изгеит уи аеы.

ЧОУ!

Уинахыс лассы егычра хәа стымцит. Сызтымц, уи сакөыцны акөым – еыбзиа цьаргы иканы исыздыруамызт. Сара усгы усымшәа икоу сакьысзомызт, сара сзышытаз ирейгыкәоу ракәын. Ицеит шыкәсык акара. Сшызыроуаз, Отхара ақытан даәа аамстак еыбзиак имоуп хәа сахәит. Илыкәсыршөын сцеит... Сара ианакәзаалак ус акөын ишыкәсцоз – аеы змоуп хәа сахаз иѳы снеиуеит акы иаѳыцганы, игәастоит аеы ахытакыу атып, акәша-мыкәша атагылазаашыақәа срыхәапшуеит.

Ажәакала, зны цкьа сыпшыхәуеит. Нас слатәаны гашыас иамоу сазхәыцуеит, аплан кәсцоит. Убри ашытаһьоуп иззоит хәа сандәықәло. Аеы згычуеит хәа снеины, ахаан, исзымгакәа сымгыежыцт.

Игәасцаз атагылазаашыа абас икан: аеы змаз апшәама имацурта ааокааны цьара атаацәа ахытәо, иахыгыло, акрахыырфо акәын, егы азбжаѳоуп иеы ахытакыу. Амала, аеы ахытакыу ладатәирахь ала хышә хөычык амоуп

акөымзар, уаха неирта амам. Ақшәма иеы ианыюнигогы ианыюнеигалогы абжьара иәоу ашә ала акөын изланеигоз. Ухацоуп, уажәшьта унеины ига.

Сцеит енак уи аеы ззарц. Акыр сахаөеит, аха ақшәма атып итимгеит. Шьыбжь ааит сышкылатәаз. Сыцьакагы агәылацәа ааин аены имацуртәағы итәоуп. Ақшәмапқәыс акрылун, акрыфаразы аишәа илахатәеит. Абыржәоуп, исызгозар, ианызго схәан, ахышә ала сынкылсын, аеы снапы нахьшы-аахьшыны иаапыртны соақәтәеит. Ае абға ансоу – уаха исурхьуазеи. Сқама нкылыршәны азарза аафыршәаны, еыхәцәыла ашә сласын, амацуртә слыюналт, ақшәмацәеи агәылацәеи зхатәаз аишәа слахьууаан, итәаз ауаа икалаз еилыркаанза, ашә сылкылкыан скаууа сылтәлеит. Ақшәма дыхәхәеит, дкааит, ашәақь кныхны дхысит, аха башан. Абас аенышыбжьон исыман сцеит уи аамста иеы.

АПҚӘЫС ЦЫРКЬ

Калдахәара ақытан дьинхон Мачагәа хәа тұцьарк. Ғык имоуп, аха, ижәдыруанда закәйтә ғыу: икалаза, акалмақ еипш, агәыр аца икылууршәарын, алахәахзы еипш еикәатә-какараза, алахь агәта ахьазеизыкароу иаакылыргьежьны ичашьаза, ашьапқәа паны, рыпшьбагы инеикараны ихьышьаш-хьышьашза, агәышпы кьақьаза, ацыхәа асаара ишьацсуа, ахы, ахәда, — ажәакала, убас иәуп, азғаб цқьа, азғаб бзиа дшәымбаци.

Ахәа иашьтоу ахәа ағәырбжьы иахауеит хәа, слымха итәсит азбахә. Аха мачагәа дахьцалакь иеы ашаха роуны имака иадхәаланы иман, иаргы еырба-еырбо ивапало ицын. Уахынла иара ахьтакыу излаәоухәоу ибға иакәыршаны диауан. Шьта иза ухацазар! Даара акраамта сашьташәарыцон, аха зегьы башан: аеы згартә еипш еимкьарак цьара иаасмоуит...

Ғенак шыжьза Мачагәа доагылан тәархра дцеит. Иебыга, ичақәч, икәага, имақьа ухәа ибзианы иеиқәиршәеит, акраамта арха дшынхо удыратә. Иеы усгы уа идхәалан. Атәартәағы данлеи, иеы иааигәара инықәәахәаны, ишәақьгы абхәаса хәычы ашьапағы инкыдыргыланы,

иебыга днас-аасны, атәа рхуа ифынеихеит. Аеы ахыкәәа-хәоуи Мачагәа атәа рхуа дахыкәәуи иаарыкәыршаны еиужьны идәны икоуп, иара атәархырта зеггы ихар-гьагьаны, ишырхәауа еиңш, ацыс захымпраауа ихкаауп. Адәы атыхәан, Мачагәа иеы антеигалоз иишәаз, нас дырөггьых инеидыргыла-ааидыргыланы икаицаз аанда иазааигәаны ахцыста ыкоуп. Аха уи уаахшәаны уәанаауха, шыәәакгы узыкатом, атәархыи уимбакәа, избан акәзар убра иара дахыкоу аган ада, егырахь икказа ихтуп, ааигәа-сигәаггы шәапыцапи бнеи ыкам, иакәыршоу аанда умхәозар. Иаргы даара игәиануп ухәартә еиңш лассы-лассы иеахы даапшуеит.

Уи зеггы збоит. Слатәан схәыцит. Схәыцит, аха гәғәалацәкьа схәыцит. Иагысхәыцит. Сәынасхан аңхәыс маҗәа сыңшааит. Сымаҗәақәа иоархарҗаны иоасшәысцеит атқы, касыкгы насхасцеит схы-сәы җахәхәаны. Нас сцыркыуа ахцыста сынхыцын атәарта агәта еиошаны иалгаз амоахәаста саныланы сәынасхеит. Аанда санынхыццәкьа, саагәеиҗеит Мачагәа, аха уаха арахь, сара сахь, дымпш-закәа иебыга амоанцара дафуп, «ңхәыс цыркык диасны дцоит» ихәан. Сара снейуа-снейуа снадгылт. Снапы ахы инахысшыын иаасшышыит, иара раңхьа иаацәгәрзкын ашақә иасырцгы аеыназнакын, аха нас изықәнакыз иаакәыцын, гәрагарала инасыхәапшын, ахгы хәычык иаасыхьнашыит. Аеқәа сара усгы снапы анырхысшылак нахыс сара истәын. Мачагәа, ицәа акы алашәазар акәхап, убри аамҗазы даатгылан иеахы җамҗак дыпшуан. Сара аеы аңхьатә шыапқәа ирымариашаны сгылан, убри акнытә симбеит, әеггы әеыртынчны игылан. Аңшәма өадахьтәи ахцыстахь доаңшын, уаю данимба, дырөггьых атәархра дналагеит. Ашырхәа сахәызба ааҗысҗаан, анахәта иадеахәалаз ашаха аахцәаны сыңаны сәақәтәеит. Аеы абҗа ансоу, нас усгы сара избарын, аанда исшәахьаз иакәкны ағьарахәа слацкьеит. Аанда сазааигәахаанза акгы имбеит Мачагәа. Саниба, азныказ даашанхан, аха нас дааикә-цәашан ишәақь ахыкьаз ахь дыңеит. Ишәақь игәыцарс дкылпшаанза, атәарта сынҗкьан, ес узцозаргы уцала. Сышьҗахька хысбжык саҳаит, аха ихараны.

Абас изгеит уи аеггы. Уи ацыхэтэанзатэи сыеггычра акэын. Убри нахыс-еык ззоит хэа снашьталахьазар, еибгала аоны сымцааит. Ишэтэхызар ихашэца, ишэтэхымзарггы ихашэымцан...

– Кох, Чагехеит, ахэсақға реипш, ушқашәиуа, ишқаха-хамцо, ихахдоит, – ихәеит Цьсыф ицигар рхәуа.

АҚА

Ацх ашара аеазнакхьан, аха лацәеихьшык налзыкам-цацызт Зинаида. Уи тың лнатом иахьа лыла иабаз. Дуазыруа, лылағызқға лыхәлацәо лиарта дагәылоуп. Лнаосан драхатза дыцәоуп лычкәын Смел.

«Сыбла сажьама? Мамзарггы лацшыцашәароума?.. Мап! Мап! Изыкалом ус оыцьа ауаа еипшны! Уи иара иоуп! Иара иоуп! Аха ишқакала?! Ишқакала?! Иңсы тоуп! Дыкоуп иара! Пхәысггы дааигазар акәхап: ицыз азғаб иара диеипшуп», – абас длағызшышон Зинаида Коновалова, Афон аңшьаразы ауада аанкыланы даньонала адыроауха. Лиарта дныкәтәан лқа Смел иахь днапшит: иара дтахәхәа дшыцәац дыцәан, нас хара илаосхьаз аамта цәгьа, аамта еикәацәа асахьақға ааины лыбла иаахгылт.

* * *

Агвардиа амаиор Смел Нартба акоманда зиҥауа артиллериатә архәта аңсеитакразы иаанәасит афронт иацәыхарамыз хаблак ағы. Кавказ еидкылаз ари архәта рапхьаза айбашьра иалахәын Сталинград амцан. Аиҳарак иара еикәыршәан асолдатцәа ҫарацәа рыла. Уака иқан аурысқға, аңсуаа, ақыртқға, аерманцәа, ауаңсаа. Аңшьара аамтазы урт хатәааит иеыцу уаала, дара уртгы қәыпшқәан, иаҳараоык аңсра ала итампшыцыз, ишырхәуа еипш, макьаназы ахәшәбылфоы ззымдыруз, иамфоыцыз ракәын. Афронт ахь аңаразы априказ калаанза уи архәта иалаз рыңсы ршьон.

Ус ицеит ѡбаќа-хќаќа мшы.

Хѡылќазык, азын мра аќашѡарашќа ахы анархоз, айбашьѡѡагы уаххьяфара реаназыќарќоз аамќазы, абна аганахьяла иаагеит игѡќьяганы иааигѡахауаз «аиункьерсќѡа» рыбжьи. Хѡ-минутќгы мцаќѡа, архѡќа ахьяангылаз ахабла аадырхыцхыцит абомбаќѡа рышѡышѡбжьи рыќѡац-раќѡеи.

Афицарќѡа ркомандала айбашьѡѡа ахыќѡахырќаќѡа рахь еизыѡт, реырќѡахит абнаѡы.

Омашѡа ибатѡым ари раќхьятѡеи аќа иќаирпланќѡа рбомбаќажьра иаршѡаз айбашьиѡѡѡа ѡараќѡа ќалазар, ишѡаны рхы еимлагѡа иркызар, мамзаргы иаарќыхьяшѡаз аќѡцаны ихыроазар. Аха иќан абраќа мбатѡшѡа иубашаз акы: иара убри иналќааны игѡы иалан архѡќа аполитрук Аќаќи Мхеизе – ахаќымтѡ санитартѡ хѡќа аначальник айбашьратѡ хќаќым Зинаида Коновалова абри аѡыза ашѡара зныќшуаз ахымѡаќгашьяќѡа ахьялцѡааќшыз.

Архѡќа аполитрук дшанхеит, айбашьратѡ хќаќым раќхьятѡеи абомба ашѡышѡбжьи шаалахазќѡќа дшѡаны лнацѡаќѡа рыла ллымхќаќѡа цыгѡаны, ганха дшыѡыз, ари аќьяаханым дацѡцар лќахызшѡа, нас сабик иеиќш, дхымхѡаха ацѡыуара дшалагаз аниба.

Хѡаак амаќѡа игѡнигеит ари аполитрук. Маќ, хѡарада, абомбаќажьра азѡгы гѡрѡыхагас изшьѡм. Аха абас ахымѡаќгара афицар иаќѡам. Даѡак ухѡарын, лара айбашьра иаламшѡац, айбашьра зымбац азѡ лаќѡзар. Аха иабаќоу, Зинаида изныќымќѡа айбашьра айдыслараќѡа лбахьян, азѡырогы иргѡалашѡеит лара абзарбзан мца дызлагылаз агѡхьяа мќыќѡа, лнапала айбашьиѡѡѡа рыхѡраќѡа шѡалхѡоз.

Илыќѡшѡазеи уажѡы, илыцалазеи? Иќалап ѡнуцќала еиќасраќѡак дрыќѡшѡазар? Зинаида зынза илхашќит, лара дшфицару акѡым, дшеибашьиѡ хќаќымугы. Дшеибашьиѡ хќаќыму адагы архѡќа акомандир ихаќа дышиќхѡысу.

Ааи, ааи, Зинаида Коновалова архѡќа акомандир Смел Нарќба дипќхѡысын. Дара ќаацѡаракхеижьќеи шыќѡсыбжак акѡын ицѡуаз, архѡќа раќхьяза айбашьра ѡаланархѡраны ианыќаз аламќалазы, афронт акырза иацѡыхараны ианыќаз аамќазы. Айбашьрагы еицалагеит дара архѡќак аѡы еицыќазарц ахѡара ќацаны.

«Ах, шака длахеыхузеи, шака дгөышьтыхоузеи Зина! – дхэыцуан Мхеизе. – Шака днаалаоузеи, шака ирласны дулацэозеи, шака дреицахауазеи ауаа. Уажэы лара лакэзамкэоуп дшыкоу, лара лхата дыжьжьатэха даакэ-гылт...»

Абарт ахэыцрақәа зегы аполитрук ихафы мацэыс еимкыарак акара ада ыкамызт. Егы амацэыс еимкыаразы иара дыццакны днеихеит айбашьратэ хақым длыцхрааразы, ишэаны иказ ақхэыс иара ицэеижь ала дыхьчаны иахьшэартамыз атып ахь дигеит.

...Аха абар абомбакажьра еихсыгыт, асолдатцэа цэырцит. Зинаида Коноваловагы лшэара дықэлеит. Ицэышза иказ лхы-лэы ашьа азаауа иалагеит, лылақәа дырөөгых иаацырцырит.

Мхеизе мазала зхы-зэы лахэыххаз ақхэыс фа дылғапшуан, дрыхэапшуан хэычык иохашэшэалаз лпынцэа, лылахэыц ауқәа, хэыч қышэцас ипәхэ-пәхэза ичызшэа иказ лқышэқәа. Даакэпсычхаит Мхеизе: «Шөицхыыз зқэызааша айбашьра! Зықьыла абри Зина леицш ахэса фа ссирзақәа рыонқәа ирыхганы икыакыоу асолдат шьнелқәа рышэцаны айбашьра итанаргылт?! Аха ақсадгылы иажэлари рғапхьа атакпхықәра акы иеицшым. Уара узустазалак – ухаца ма упхэыс – афицар шьнел наушэуца, уара иуулуп иарбан тагылазаашьазаалак – айбашьрафы акөу, ақсшьара аамтазы акөу – еснагы айбашьы изы уфырпшыганы указар...»

Аполитрук Мхеизе ацэахаха еицш зшьа еилыцхаауа игылаз айбашьратэ хақым дналғапшын, нас, табуп хэа илхэаз ажэақәа ртакс иаргыа напы ихылца апынцэа инадкыланы, днахэын аштаб ашка ифынеихеит.

Пытрак ашьтахь агвардия амаиор Нартба длыцхьеит айбашьратэ хақым Зинаида Коновалова. Аштаб афы Смел ида азэгы дыкамызт.

– Зина, – ихыцхыцуаз бжьыла дналагеит амаиор, – Зина... адивизиа аштаб акынтэ иааит априказ. Абар иара. Бапхьа.

Зинаида ақәад лхата иааимылхит, ирласны блала днахысит. Априказ афы ианын абас: «Уатэ ашьыжь, асаат

5 рзы, шөйрхөтә бнала инейны азиас амраҫашәарахьтәи аҫао ағы апозиция аанкыланы итәроуп».

– Нас? – Зина агвардия амаиор днечиҫаҫит, илылшаша агәра зимгашаз атәи акы шиҫәашаз лҫәа иалашәо.

– Ибылшару бара афронт ахь аҫара?.. Уажәы ааигәә-затәи ашьтахь...

«Аа, ус анакәха, Мхеизе зегьы акомандир еиҫәзаап. Аха аначальник, насгьы иҫыза, излеиҫеизари урҫ зегьы. Аиҫаракгьы Зина дахьаҫанакуа атәи. Уи еилкаауп. Аха сизеилкаарыма сара Смел?»

Иааҫсаха иҫаз ҫаибашьҫәә таха рымҫо аухантәарак иасуаз аурҫгьы ааихсыгьт. Иаарласынгьы аҫша иҫхарс иаманы иҫеит еиҫрыжәжәә иҫаз аҫҫақәә, иагьааҫәыҫаҫеит зыҫхара маҫзахаз азынтә мра, зегь ргәыргьауа. Убаскан аҫынчра ҫәаныррак иаамҫанарст зегьы. Дара ирҫахын, абри зегьы аархаршҫны, аибашьра иаҫу ахьанҫарақәә наҫ инкажьны, абри иҫам амра ашәахәәқәә рхы-рғы иамҫар-кырҫ...

Аха аибашьра шаҫарак ҫамҫақәә, макьана ишыҫоу ала ахы ааҫәырнаҫеит. Дырәөгьых, ҫыхьа афронт азааигәара еиҫш, ажәоан иаахылт аҫа иҫаирпланқәә, иааҫеит ауаҫы игәы тызшьаауа икаҫауа абомабқәә рыбжьы... Анҫәә идырп, ари архәҫа арахь ишааз аҫашистҫәә рҫынза иназгаз, минутқәак рышьтахь ҫаибашьҫәә ҫәә змам абомбақәә ларықәҫаит...

Зинаида Коновалова дгәәҫеиуа дыҫшуеит азиас ахь. Абар шьҫа иубоит уи абомбакажьра иахәхаз ауаа – ихәуи ишьыуи аибашьыҫәә.

– ҫхьаҫа! – акоманда ҫалҫеит лара.

Асанитарҫәәгьы, ҫла махәла реыҫәәхуа, реынархеит ахәҫәә рахь. Абар ахәҫәә азиас ари ахықәахь иааргоит аҫьамыгәә ҫәгьа баны, избан акәзар ашьха аҫәәҫа-ҫаҫара еиҫш аҫаа ҫьара илззан, ҫьара иҫабган: иағын ахәҫәә рыҫы аиқәырхара, ауаа рыҫы анырхара... Аха ари закәтә хлымзаахузеи? Бомбак ҫкәаҫит аҫао иазааигәазаны. Аҫааҫәыҫақәәгьы иахьабалак инахьнаҫеит. Убри абомба аҫаа хьейкәнажәаз иахәлабго иалаҫеит асанитарҫәәгьы ихәыз аибашьыҫәәгьы. Зина дыҫрысны лғыналхеит урҫ

дрыцхраарц. Аха убри аамтаз убас гэгэала иаацысит адгьылгы, асгы, ажэангы...

Иуадаоуп Зинаида Коновалова лгэыроа аиҥахэара, ари еипш анлаха. Иааргаз ахэцэа архэҥа акомандир Смел Нарҥбагы дрылан. Иара даара дшэарҥан. Пшрак камцакэа агоспиталь ашка дышьтын.

– Смел сылашара, Смел, — дкэындкэындуа лхаҥа дихагьежьюан Зина.

– Беыргэгэаны быказ, иаарласны хаикэшэоит, иаарласны...

– Уара укамкэа аҥа дсоур сҥахым... – Зинаида лылагырзкэа аахажжылеит.

– Аҥа бхэоу?! – ҥааитит Нарҥба. – Хара аҥа дхауану?

Аҥхэыс, ааи хэа аанарго, лхы аалырцысит.

– Иугэалашэо ускан абомбакажыраан, сшэара зыхкэаз уи сҥэа иалоу сҥа иоуп, иара иоуп уажэгы сзыхзызаауа.

– Шыҥа еилыскаауеит, – аарла ҥааитит Смел.

– Аха сара ускан ашэара аҥкыс саиааит... Нак хара испырысцеит уи сара, шыҥа уара уоуп... аха убзиахап, афашистсэа анықэцахалак, хаикэшэап... Наххыи исзыпшуп ахэцэа, – лхаҥа даагэыдылкылеит.

Уи акэхеит, Нарҥба атылтэ госпиталь ахь ддэыкэырцеит. Зина аҥа хэымга диҥагыланы дықэҥон, дҥон пхьака...

‘Енак зны Зина лыхызала ашэкэы кылхх иааит. Иаахыртны дапхэазар – ахлымзаах! Уа иахэон ахэцэа ахышьтаз агоспиталь абомба анақэҥа, Смел Нарҥба дышҥахаз атэы. Илымпыцшэеит Зина лгэы кылзыблааз ашэкэы, ларгы лыҥсы маҥхан дынкахаит...

Уи ашьҥахь иҥегь ирацэаны аидысларақэа, ахэцэа, абомбакажырақэа, нас лара лхаҥа лыхэра, агоспиталь аҥы лыхэшэтэра, уи ашьҥахь дыржогьых афронт, ажэоан аҥынза ихалоз амцабз, нас ҥаҥхьа агоспиталь... ахшара аиура, нас атыл, ахэычы иаазара, ашьҥахь Сибрака лаби лани рахь, аусура...

Абарҥкэа зегьы уажэы иҥыцны Зина лҥаҥхьа иниасит.

Аҥхын мшаан даара ишоуран. Зымч зылша маҥхаз аҥша аарлақэа иарцысуан аҥла быгькэа, иаргы уаҥа аламкэа уи ашоура иарааҥсазшэа. Афон амодуқэа руакы пшьаала ианыланы инеиуан пхэыс ҥа нахэаракки иеикэыгэгэа-

ирикәҗаца иҗоу чкәына қәыпши. Урт аауан амшын ағынтә реырхьшәашәаны. Раҗхә уахынрыхәаңшуаз иаабац хәаада-баада амшын ағықә ағы зыҗсшьара мшқәа зхызгауа җсашәаык уҗәарын.

Аҗсшьарта оны «Аҗсны» ианнамариашаха, дара апальма ашәшьырағы реаныркылт, рыҗсы ааитаркырц. Иаалыркәаны аҗхәыс даатрысит. Аулица егы атротуар дықәланы днеиуан хаҗак. Уи дивагылан жәбака шықәса зхыцуаз зҗабк.

– Ибыхы, сан? – дҗааит аҗкәын, иан лхымәаҗашәа ангәеиҗа.

– Акымзarak, сычкәын, сааҗсеит, ус баша сааҗсеит...

Аха аҗкәын қәыпш иаоымст, иан бла ләхәиқәҗала ишынаскәалгоз еиҗны инеиуаз ахаҗеи азҗаб хәыҗи.

* * *

Афон ақалақ дуум аҗынтә арака иҗоу ауаа зегы еибадыруеит, иғыҗны иааиз азәы дыҗазаргы, иаразнак зегы дырбоит, рылаҗш дыҗашәоит. Адырәәны Зина илдыруан Смел Нарҗба асанаториа «Аҗсны» директорс дшамоу, Назиа хәа азәы җхәысс дышимоу, насгы уи лҗынтә аҗха дышимоу...

Амза амшын ихыҗҗалоит. Апальмақәа рымахәқәа ахәидысло рыбжыы гоит, ашьшьыхәа аҗәқәырҗақәагы рхьарчбжыы уаҗауеит инеиҗшны, иара амшын ахаҗагы хәыҗрак иҗахәахаа иамоушәа...

Иҗаҗәыз ақәара лхала давоуп Зинаида Коновалова. «Икаҗари? Ишҗазури?! Абриакара аамҗа ашьҗахь лҗы иҗамкәа, лхы иҗамкәа, дыҗсхәеит, дызхәеит хәа ззылҗхәазоз ауааы уажәы абра дылбеит. Сҗа Смелгы идыруеит, уи, иара иаб, амаиор афронт ағы дҗахазшәа. Ишҗаиасхәо, абра хәхынзакоу, сҗа иааидырыр уи асанаториа адиректор ижәлеи ихьзи? Иара ус даргы цәгыашәа еиҗшупеи. Дарбанзаалак уи иара дшиҗоу изымдырырц залшом.

Аха избан, Смел иҗсы җаны дыҗазар, дызсышьҗамлеи, сзимҗшааи аибашьра ашьҗахь?.. Ауааы даараза иааиҗаххар, иааизымҗшаауа хәа акгы ыкам... Иааиҗаххар... Аха, уи сҗәаргы, сара дсыҗшаар шҗастахыз, аха избан

иаразнак изхасцаз иара ирхәтантә исзааз ашәкәы иахәоз, акомандир Нартба дтахеит хәа?..»

Убри илоуз адырра дахәаены дшамаз уаха ееила акгы лзеилымкааит... Смелгы сара стахаз цышьыозаап...

Амза амшын ихыцчалоит. Апальмакәа рымахәкәа реидысларабжы, инеипшны ацәкәырпақәа рхарчбжы. Амшынгы хәыцра хәантәк итахаахаа иамоуп...

«Уажәы? Ишпакасцари?! Исымоума сара азин Смел итаацәара ртынчра аилагара? Дышпапылари хпа ари анидырлак? Ишпахәапшыша ари Смел ипхәыси ипхаи? Мап! Мап! Сара исымам уи азин. Хәкәцроуп, иаарласны хәкәцроуп...»

* * *

Ииасит даәа ыы-шыкәса.

Икәандоу аапынтәи амшкәа рзы асанаториа «Апсны» адиректор Смел Нартба икабинет ағы дтәаны ашыжы изааргаз ашәкәкәа реилыргара дағын. Уи убриакара ихы азыштыны дағын, азәы иуада дшыюналазгы изгәамтазеит. Адашма ағәбжы ангоуп иара ихы даноаха.

– Сышәзызырәуеит? – ихы доахеит адиректор.

Ашә ааигәара дыпхашәа -пхацо дгылан цкәына қәыпшк, еикәакы, харакык. Иара илапш ааихмырсыгызакәа адиректор дихәапшуан.

– Сузызырәуеит, арпыс, – даәазнык ихәахт Нартба.

– Сара... Сатамзааит... Сара... шәпа соуп...

– Сца?! – дызәыз даакәытын арпыс дкылкааны дихәапшуа даатәеит адиректор. Иара изхатомыт иахаз.

– Сца?! Ишпа?! Сара па дсыманы сыздыруам! Икалап уоашьазар, арпыс! – ихакынтә ишыапакынза дааимидеит лапшыла. Ацкәын ипынтца, илақәа, илахь – зегы иара итәызшәа, нацнәтә дзышыцылаз, иидыруаз ракәызшәа ибеит.

– Мап, сымоашьазеит сара... Сан лоуп саазышты!

– Уара иужәлоузеи? Илыхьзузеи уан, дабакоу лара? – дцааит Смел Нартба дыццакны.

– Сара исыжәлоуп Нартба, исыхьзуп Смел...

Амап ицхазшәа доацкәеит Нартба.

– Ишпа?! Ишпакала?! – инапы илахь инадикылеит иара.

– Иузтада ус ажәлеи ахьзи?! – днаихәапшит иапхәа игылаз арпыс.

– Сан илыхъзуп Зина, илыжелоуп Коновалова. Уара утахеит хәа анлаха, сара шәара шәыхъзи шәыжәлеи сыхъзылцеит...

– Зи-на... Ко-но-ва-лова?! – ила агәкәа аатбаахеит Нартба. Ишқа! Дтамхазаап нас усқан!..

Мацәысеимкьарак еиңш, Смел – аб ихафы иниакьейт:

Агоспиталь дтыцны афронт акны деитанней ашьтахь акәын. Зина лхабар хәа акгы издыруамызт. Үнак иара дызлаз архәтахь даарышьтит пхәыс быргк телефонисткас. Зны аидыспаракәа рыбжьараан Смел Нартбей уи ақхәыси шейцәажәоз, иара илеихәейт Зина Коновалова хәа ақхәыс дышимаз, уи лцәалтәымкәа дшыказ, лхабарггы изымдыруеижьтәи мызки бжаки ракара шцуа.

– Зина Коновалова?! – дныоныцәааит ақхәыс, – лцәа лтәымызт ухәама?..

– Илыхы?! Цьаракыр дыжәбама?! – днейлыцсааит Смел.

– Ааи, дызбейт, дыздыруан. Жәамш агоспиталь афы хәицышьтан ларей сарей.

– Нас, нас! – даагьацәы-гьацәейт Смел.

– Нас... Үнак аға ихаирпланкәа аахалан хгоспиталь абомбакәа лақәрыжын ицкәа-шәкәа иргеит. Агоспиталь афы ишьтаз азәы даанымхейт. Сара уи аамтазы агәарафы сней-ааиуейт хәа сылбааны сьқан. Ашьтахь сыла дабейт, идырхәашаз аоны иалыргаз, ицсыз анышә ианартоз ларггы дхыблаа-фьблааны урт дышрыцыржыз...

– Дабакоу нас уажәы уан? – дцааит Смел.

– Омск дыкоуп. Аклиникафы хирургс аус луейт.

– Нас, нас, сыцкәын, – Смел днейн ахышә днадгылт, икалаз ааидихәыцларц азы. Игәафы ихьу-хьууа иаацәыртыз ахьаа чхауа, Нартба игәалаиршәон Зиней иарей анеикәшәа рақхәтәи амшкәа, рыбзиабара еибыхәара, хәцей-пхәысси рейбагара. Уажәы Смел Нартба ихы гәыбған айтон.

Ииашоуп, иара иауит Зина Коновалова дыштахаз ала ашәкәы, лыцшааразы иалаитаз ашәкәы атакс, аха ихьзаалак, ари икалаз азалымдара ахара иара ихы иакәйтон. Ишқасылшей иаразнак убри адырратарей ақхәыс исалхәази ахатара? Сызлышьтамлей егырт агоспиталькәа рфы, атил афы, атәыла зеггы афы? Избан?! – игәы ейбакуан

иара. Аха игәы аақычны, ихы доахеит Нартба. Аңа ибла ааихмырсығызакәа аб иҕаицәкәоз дырзыңшуан.

– Иалудыраазеи нас, сара ара сшыҕаз?

– Цыңхцәа арака ҳаңсы ҳшьон, сан машәыршақәа шәара шәылбеит. Абра ааигәа ңара ауаҕах ҳаонан... Саргы изныкымкәа шәызбахъан.. Аха сара исыздыруамызт, шәара... сара саб шшәакәыз.

– Даәазны исоумхәан «шәара!» – ихәеит Смел. – Уара ҳәала! Уара ҳәа ауп ишсоуҳәалаша!..

– Ибзиоуп, сеасыршьцылап.

– Убас, сңа.

Смел иңа илақәа, иңымшьқәа, илахь ихәхәрхәқәа – зегы уажәы Смел – аб убас изааигәан, изгәакъан. Уажәы уажәы дгәыдикылон, игәзуан илақәа, ихәхәы, илахь, изамоақәа, иқышә ңшзақәа.

Шақантә ихы инаркны ишьапақынза лаңшыла деими-дазеи иара иңәа-ижы иалцыз иңа уажәы иаңхәа иғәғәаза, иауза игылоу арңыс.

– Абасцәкәа акәымзи сшыҕаз, абри иакара ансхыцуаз...

– Жәибжь,– дңышәырччо днаицхрааит аңа.

– Иаҳа иашахоит, уара сара усеиңшуп ххәар, ус аума?

– Ааи, усоуп.

Нартба ауадафәы даалеиоөит. «Закәытә насың дузеи,– дхәыцуан иара, —сара дсымоуп аңа... Ари дыхыкыуп... – Абра изгәамҕазакәан иара даалак-оакит,– лгәы иаана-гарызеи Назиа?!»

* * *

Насыңшәа, Назиа ажәытә еибашьоы иңхәысра даңса-хеит. Смел иңа иңәыртңара лара даңылт хаҕаҕас, анаоосангы акреилызкаауаз, акреилызцоз ңхәыск леиңш. Ахәылңазы, ари еиңш ахтыс заҳаз Смел иуаңәеи иҕынхаңәеи анааи, Назиа шыәәк дналңырцны ңьаргы дңар луамызт аңкәын. Лхаҕа иеиңш, ларгы дрықәгәырғьон, асасцәа иҕартцоз адныхәаларақәа. Асеиңш иссирны иахынцәаз наңьнатә аахыс ихәыцыртә бааңсны Смел иңсҕазаарафәы иҕалахъаз.

Иахынцәаз? Мап. Ари ахтыс иамоуп анарха, иҕоуп иацу...

...Амза амшын ихыччалоит. Апальмақәа рымахәқәа ахьейдысло рыбжьы гоит ашьшықәа, ацәқәырқақәагы рхарчбжьы уахауеит инеипшны, иара амшын ахаҭагы ҭатәоуп, хәыцрак иҭахахаа иамоушәа.

АНАСЫҢ

Уи арҕыс пшза, арҕыс еиҕкаа неиҕымсрада дырдыруан арсаулаа зегы. Знык иадамхаргы, дызбаз дихаштраны дыкамызт бзанцыкгы. Иара дахынеимышьтроу ахаара ихыкәкәаны икаҭәон. Ихы-иҕы цәгәашәа иҭшзаны еиҕартәын: изамәа каҭшьқәа, ацәахаха еиҭш, хәычык иаалгәгәзи, иҭынҭа иаша кәрышәи, ила ҭыҭыҭаақәеи, икышәқәа, ахәычы кышәқәа реиҭш, хәычык иҭахә-ҭахәза иҕази, ахьәеиҭшь иаҕызаз, аҕада иҭхьахәаны иҕаитцоз ихәхәи, ихәҕыц пшзақәеи – зегы дара-дара, даара скульптор бзиақ еибитазшәа, убас еиқәнагон, еинаалон. Аха, иҕаларын, зегы реиҕа иҭшзаз уи илақәа ракәзар. Дара еснагь илашон, иччон.

Ақыҭаҕы зегы реиҕа иласны, иҭшзаны изсо дарбан? – Миша Максиута, ашьапылампыл асраҕы зегы иаарылукаартә еиҭш ихәмаруада? – Миша Максиута, ахысраҕы аҕәҭа иҭазыршәуа дарбан? – Миша Максиута. Ажәакала, дахьурхалакгы дычкәына еиқәшәан. Ацара иҭон иара Арсаултәи ихартәаам абжьаратәи ашкол аҕны. Арака иқәлацәеи иареи еиуеиҭшым ахәмаррақәа еиҕыркаауан. Иара даара ибаҕ ицәыласын, бзиагы ибон аласра зҭахыу ахәмаррақәа. Ахәыцқәа зегы бзиа еицырбоз «аҭцара» хәа изышьҭаз ахәмарра аҕын. Уи уажәгы ҭара-ҭара ихәмаруеит, аха усқан уи иаха ихҭакны ирыман ахәыцқәа. Уи ҭкарас иаман иасуа ҕ-командакны реыршон, ҭоуқы иҭшьыркцаны цәахәала икәыршаз аҕнуҭка иҭалон, егырт наҕ-ааҕ ахқәа реҕы игылан ампыл ргәыдырцон, ампыл заахаз уи дыҭцоуп хәа иҭхьазан. Убас азәазәала зегы анҭырцалак, нас урҭ ҭызцаз акоманда ҭалон. Бжеиҕан Миша ихала даанхалон. Усқан иара икоманда иалаз зегы, насгы дара рзы «ибылуаз» арцаҕцәагы инарымакны игәы

дыргөгөон, иккны иаиуа ампыл имаархазакәа дацөцо ацшыркца дахьтаз: «Миша, ухы гәта! Миша, хәых!» Мишагы иәихуан. Зеггы агәыркхәа рнапкәа еинкыаны аңара иалагон, Миша абар-абар иаахоит шухәо, ампыл днамцасны ианиклак. Уи ахәмарра аңкарала усқан акоманда иалоу зеггы дырөггыых ацшыркца аонутқа италахуан.

Ааи, уи зеггы бзиа еицырбоз чкәынан. Иаргы гәыкала пату рыкәцан бзиа ибон иөызцәа. Аха Миша лымкаала дылзыкан зғабк. Уи Клава Прохоренко лакәын. Лара даара зых пату ақәызцоз зғаб еикәакы, зғаб гәкык лакәын. Лыбла тшаша цшзақәа еикәатәаза, амаахыр еицш итыцьцаауа, лыхцөы еикәатәакәа алент қацшь рылаңаны өбаны илыкәцсан, хылқа қацшьыкгы лхалцалон. Уи даара илнаалон лара. Ахьчпаңыр еицш ддыр-дыруа лөызцәа дахьрылоу зеггы даарылукаартә еицш улацш дыцашәон лара. Миша уи длыхәацшлон лассы-лассы, игәгы тгәыргәауан абри леицш икоу азғаб абра дахьыкоу азы. Клава дынхон ақыта азганк ағы. Миша – егы азганк ағы. Миша есышьыжь ашкол ағы данаилак, рацхәа инаргыланы лацшы мазала уи лыцшаара далагон. Иара уи харантәдидыруан лхылқа қацшы алент злаңаны илыкәцсаз лыхцәкәеи рыла. Икалалон убас: Миша азғабцәа дрылацшаауа-дрылацшаауа дышнеиуаз лөызцәа зеггы еимидон, аха лара данимбоз усқан еснагь иччоз ибла цшзақәа иаархылон ахәаагара. Уи агәырәа иаразнак иныцаба ицон, адырәаены Миша ашкол ағы лөызцәа данрылибаалак игәы зызцо ацхәызба. Клавагы лацшы мазала Миша днаихәацшлон. Азәырөы ашкол ағы, ақытағы ирдыруан урт реизыказашьа, зеггы дара еикәнагоуп хәа азырпхәазон. Ааи, дара аныхәыцкәаз аахыс бзиа еибабон. Хәычык ианыөеидас, еиҳагы игәгәахейт урт рыбзиабара. Икамызт цъара тыц цшзак акны мышкы еикәымшәакәа. Атыц бзиақәа, атыц лацшыцашәартәкәа ари ақытан имацмызт. Аха зеггы бзиа еицырбоз тыңын Аацста иамаз змыжк. Уи ссиршәа икан: иара ахәтеи иаакәыршаны иказ ацсабарей акалашәа еибытан. Иара, уи атыц, ахыказ ақыта амраташәарахьтәи аган ағы акәын. Ара, азы ацшахәағы, иашараны, ирханы ашьхақәа рғынза иөашьтын. Арака

адгьыл даара амч аман, иңсылан. Аколнхацәа уа иларцон ацъыкәреи, иаадрыхуан аутратых, еиҗархауан аҗатын.

Ари азмыжь аңхынра җсшьартас, еыкәабартас ирыман Арсаул ақыҗа икәынхо ауаа рнаосангы иилиас-оуиасуа зегы. Азмыжь иналахаланы иҗан дгьыл еытк. Уи адгьыл еыт ахьяанцәоз азәы инапала иҗаитцазшәа ахахә дуззақәа еикәцаны мардуанцас илбаауан азахы. Ари аҗың ссир җалашьас иаман хәа уаоы игәы иаанагартә иҗан абас: раҗьа азы аауазар акәхарын марҗашәарантә абри адгьыл еыт иакәкны. Адгьыл цшәаауа арт ахахәқәа рәы ианааи, уаха ианзымца, иаанархәын аоада идәыкәлеит. Аха уахьгы хара изымцеит, избан акәзар уахь иаха иҗаракырҗан, адгьылгы ацакьа аҗан. Нас азхыцрақәа раан арт ацакьақәа рыкәша-мыкәша адгьыл цнашәаауа, ицнашәаауа иҗауланы иажын, убри ашьҗахь измыжьны илҗатәеит. Уажәы азиас ацакьа зҗаз уи адгьыл еыт оадантәи иахыкәшаны, нас ишиашоу алада, амшын ахь иҗон. Уа, уи адгьыл еыт, акәша-мыкәша игылан улаҗш зхьымзоз ашәцла җьантаз дуқәа. Азмыжь наҗтәирахьтәи аҗао аҗы игылан зыбжа-ракынза алымшәзахәеи, амҗи, аҗысҗьи еилаҗаны изкәыз алаҗанқәеи аҗандарқәеи. Урҗ аҗлақәеи абнаршәыреи иааныркылон иааиҗмырҗьазакәаны амшқәа анбзиоу мраҗашәареи аладеи рыбҗьарантә иасуа аҗша. Уи апеизаж аҗшзара хадырҗәауан азиас наҗ-ааҗ аҗаоқәа рыкны еиварҗа азәы иеитәиҗазшәа еилачы игьежь-гьежьза игылаз аҗслышқәа. Убарҗ зегы ирыхкьаны ари аҗың иаман иҗыдаз ахатә хәауа.

Ишаххәахьоу еиҗш, ара аңхын мшқәа раан ауаа иреизарҗан. Арахь ашьыбҗьон иаарцон арахә азырҗәразы, аҗсшьаразы. Адгьыл еыт аладатәирахь ала иаман азмыжь иаҗыданы инеицыхәхәаны азҗачы. Зызхара ыфаны иҗоу акамбашьқәа җыф-чыф рыхга, рымгәацәақәа баҗьа-баҗьаза ирҗәны ахәапахәа иҗахәо иҗажьын уа. Аҗслышқәа рыҗака ашәшьыраҗы иҗатәан ажәқәеи аҗәқәеи, урҗгы, угәы иаахәартә еиҗш, ахәапахәа иҗахәо.

Ауаа, еиҗаракгы ахәыҗқәеи арҗарцәеи, арака иаҗшьыр-гон аспорттә еиҗлабрақәа: җьоукы еиҗлабны изсауан, җьоукы аҗәыргыла иахыҗон, дәәа җьоукых ахахә дырҗон, егьырҗ иҗыршәон рымчқәа – еикәҗон, убас иҗегьгы. Ажәакала, ари ихәыҗыз Олимпын.

Ара азахы аңаразы аңаракыра кәнызшыақөз – уа уи адгьыл өыт аҕны хыхынтә азы аҕнынза х-метрак иазынаң-шуа иҕан – аңкәынцәа азмыжь иахагылаз ашәцлақәа ирхәаны рымахәқәа рыкнытә иңон трамплин цынхәрас. Арт аңшыгарақәа зегьы рәы, хәарас иаҕахыузеи, иқәлацәа рыюнуцқа ираңигон Миша. Иара даара иқәәиан азахы хыла аңара. Дууаза дықәсны зны ааада дхалон, ажәцыс еиңш, инапқәа еицыхны икны, ишьапқәа еидыңсаланы, ириашаны дкаууа дышлеиуа, азы даназааигәахалак, инапқәа иаңхьака ииаигон, нас ишьапқәа азәы икыушәа ашьшыыхәа хыла азы далалон, рацәак азы ҕымкьазакәа, насгы абжы мыргазакәа. Ас арака аңара зылшоз Миша зацәык иакәын. Егырт аңкәынцәа цака инаскьаганы азы ихәыцаз ахаҳә иацәшәон, избан акәзар уи ахаҳә изахымсыр калон.

Аңынңытәылатәи еибашьра Дузза ианалага, амобилизация иаңанакуаз ахацәа зегьы рыңсадгьыл ахьчара ицеит. Дцеит Миша иаб Ивангы. Иван асалам шәкәқәа афронт аҕнытә иаишьтуаз рыкны иоуан Миша аңара ицаларц, иан длыцхрааларц, избан акәзар иара аибашьрахь данырга ашьтахь ахаңамусгы, аңхәысмусгы иахаанхаз Миша иан Лиуба лакәын. Уи илцәыуадаоын аколнхара аконторафы лусуреи аон уси реилагзара. Лара усеилыргаоыс аус луан аколнхарафы.

Аға есаaira дагәылалон ҳаңсадгьыл, ақалақьқәеи ақытақәеи рхәашауа. Аибашьра аобатәи ашықәс ацыхәтәахы инеиуан. Мишагы дыргеит арра. Иара даңанакит атанк хәта. Фы-мз уи аганахь аңара аница ашьтахь, Миша атанк ҕымкрада ирныкәон. Декабр мза 1943 шықәсазы Миша дназлаз атанктә полк, аибашьрахь раңхьа акәны идәықәцаз, аға итың дахцаны оажәа-оажәижәаба километр инаскьеит. Уажәы афронтқәа зегьы рәы ҳар ажәылара иафын, аға цсеивгахак имтақәа, рхы иақәитыртәуан ақалақьқәеи ақытақәеи. Иаҳаракгы аға даапкит, аибашьра иара идгьыл ахь ииасуазшәа аниба. Афашистцәа хыцәнамырха иафын Германия аҳәаақәа рыргәғәара. Аха Асоветтә Ры икәыбаса еилацаны иңон ҕхьака.

Миша дызлаз атанктә полк иаиуит Польша аҳәаа азааигәара аға иргәғәартақәа руакы агаразы априказ.

Рақһа игыланы инеиуан Миша ирныкөоз атанк. Урт рақһа дөхөйишраны ишьтан, уи анаосан шөапыцаагла иөычаз хөраны инашьтын. Убри ахөы даара иргөгөан бзарбзанлеи, миномиотлеи, пулемиотлеи. Зегь рақһа уи адөхөйиш иныкөлеит Миша итанк. Нас егыртгы ашьхытө еицш ахөйтөхөа ишьталаны рөынархеит. Миша атанк иамоу акылцшырта дкылцшны ибон, иара итанк аға имцатө көацкөа акакала ихөаеуа ахөы ишазааигөахоз. Иаалыр-кьаны Миша инырит даара игөгөаны акы шиөакшаз, ишьтахька дынхышөтит.

Миша ихы ахидырыз агоспиталь аөы ауп, хөба-фба саат рышьтахь. Ашьтахь иөызцөа рыла излеиликааз ала, аға имина пжөзаап иааигөаны. Уи иахылцыз аццхькөа руакы акылцшырта икылкьаноп иара ишикөшөаз, иармарахьтөи ицлымхөа көакөан, иаргьарахьтөи ихапыцкөагы фба ыцхын.

Мышкөак рышьтахь днагыла-аагыло дкөлеит Миша, аха иара макьана издыруамызт ихы-иөы шыкөаз, изеицшраз: илакөа рыда егырахь иахьабалак бинтла иөахны иөахөан. Дзыхөшөтөуаз ахакьымцөа иархөомызт аиаша, схи-сөы шөакалари санбзиахалак хөа данразцаалак. Аха Миша агөра изгомьт ихөра ицшра даара ишыбжьнахуаз. Даөа мызки бжаки рышьтахь ихы-иөы злаөахөаз абинт амырхит. Шьта ихала ибартө икан ацыхөтөаны ихы-иөы зөицшраз. Игөы нкьдха иөеит, иара асаркьа данынцшыла. Аөыхьа ицшзаза икөаз ацынхөрас иара ибеит аөааста: иарма замөа абжеиөа амхын икьышөкөагы надкыланы, изамөеи икьышөкөеи еимахөаны итыжөжөа-тыөөа икан. Миша иаразнак ибла даахгылеит Клава дыцшзаза, дыссирха. Иара убрацөкьа иэбеит аөныка цашьа шимам. Иөшөалирбои иан! Ари аөыза лара илзыхгома?! Дышөацөырцуа Клава лөаөхьа! Агөылацөа рөаөхьа! Иара дыздыруаз зегьы рөаөхьа. Ес-хымш рыбжьара асалам шөкөкөа изылоуан Клава. Лара илыөуан дышцшу, аибашьра еилганы даныгьөжьлак, ачара шыруа, нас аицынхара ишалагаша атөы. Лара хөарас иатахьузеи, илыөуамызт иаб аибашьраөы дышөахаз 1943 шыкөсазы, Краснодар ааигөара дышжу. Ангьы илырзомьт лычкөын иөы иаб иөахара. Лара илыөуаз асалам шөкөкөа рөы лычкөын дилабжьон, ихы ихьчаларц, арахь икөу рзы дымхөыцларц.

Агоспиталь аёы Миша иауеит Клава лкынтө асалам шөкөы. Лара уи ашөкөаёы идылныхөалон Асовет Ар иамаз аиааирақөа, ақытаёы иказ ажөабжь ыыцқөа, ацыхөтөан илыуан: «Абар аиааира ааигөахоит! Иаарласны угьөжы аоныка!»

«Ааи!» – гөаныла ихөеит иара. Иара агоспиталь аёы ицшьтаз иыызцөа ирдыруан ачкөын қөыңш итагылазаашья шуадамыз, излауазалагы игы дырғөғөон. Урт агөра идыргон аус злоу ауаы иңшра шакөым, аус злоу ауаы икайтказ аусқөа шракөу. Уи Миша ихатагы идыруан, аха иара игөнигоз абас сара исыхьраны изыказеи хөа акөын. Ганкахьала иан дрыцхайшьон, Клава мыцхөы бзиа дибон, дрыцхайшьон.

«Клава цшзеи сара аёаастөи хазлеидукуылои! Мап! Уи калашья амам! Лара цыхьейцш, бзиа узбоит, суццоит цхөысс лхөаргы, сара сыламыс изласнаруеи?!» – дхөыцуан иара.

Иара избаны дыкан, агоспиталь дантыцлак, дахьязымдыруа цьара дцарц. Уа илахь иану ибарц

Зны, 1944 шықөса маи мза агөтанейцш, агоспиталь аёы апрошьта ааит. Миша уиаамтазы зегы ззейцшу азө иейцш акөын дшыказ. Иара ипалата дыюныцны шамахамзар цьаргы дцомызт, ейхарак ицөарта дықөиан. Иваранцөкья гөғөала дыхөны дышьтан агвардия амаиор Новиков. Иара иауан агазет «Краснаиа Звезда». Уи агазет дахөацшуа дышнеиуаз, илацш иаатцашөеит сахьаркыратө жөабжк. Алексеи Толстои иажөабжь «Аурыс казшья» Новиков уи ицсы ааитамкзакөа дацхьейт – иагыбейт уи ажөабжь фырхаца хадас иамоу Егор Дриомови Миша Максиутеи рлахьынцақөа даара ишейцшыз. Дриомовгы дтанкистын, айбашьра дарёаастөейт дузымдырратөы. Амаиор Новиков ажөабжь даара дархөыцит. Ари ивараёы ишьтаз Миша иангөейта ус ихөейт.

– Асыза амаиор, шөзырхөыцуеи? Иануи уи шөзыцхьаз агазет?

– Абра ажөабжк ануп! Убриоуп сзырхөыцуа,– ихөейт Новиков, Миша иахь даахьахөны.

– Изакөытө жөабжуй?

– Сахьаркыратө оымтоуп, хашөкөыоо ду Алексеи Толстои иоуп изы.

– Алексеи Толстои шәхәоу? Сара ус азәгы дсыздырзоми? Сара издыруа Лев Толстои иоуп.

Миша асахьаркыратә литература бзиа ибон, ашкол ағы уи амағар азы еснагы «хәба» изықәгылан.

– Уст, уағһа, – ихәан, Новиков агазет Миша иааиркит.

Миша дағһон ажәабжь, амаиор Новиков блацыхәала уи дзыпшуан дзыпһьоз шидикылоз ибарц. Миша ажәабжь дағһеит, аха ус дхәыцуа дықәиан, атуан ахь дыпшуа, нас ашырхәа ииартә дөықәтәан даацәажәеит:

– Аоыза амаиор, ааи, иашоуп, ари сара дсеипшуп, мап, ус акәым, сара иара сиеипшуп, аха зынза акәзам. Хәзлеипшым, жәымбои, икалап, Егор Дриомов хәа азәгы дыкамзар, ари сахьаркыратә оымтоуп, икалап, Катиа хәа ара зызбахә хәоугы дыкамзар. Арт автор ихы итхәаны ианицаз роуп... Аха сара?! Абар сара, лабәба сахьыкоу?! Исыхьызгы лабәбоуп! Ара зегы лабәбоуп! Аоыза амаиор, сағамыз! – Миша арт иихәаз зегы инеиқәырццакны, ибжы рғеоны амаиоргы иара ажәабжь зөыз авторгы дрызгәазшәа ауп ишихәа.

– Уи иашоуп, Миша, – ихәеит амаиор, – ибжы ртынчны.– Икалап, Егори Катиеи хәацәкәа икамзаргы. Аха изакәи асахьаркыратә литература? Алитература ацстазаара сахьаркны иахьырбо ами? Даеакала ицабыргыу ацстазаара алитература иахнарбоит асахьақәеи, ахақәеи рыла... Уара иудыруоу, Миша, Егори уарей шәеипш икоу шакао ыкоу?!

– Иашоуп, уи сақәшахәтуп, аоыза амаиор, ибжы хәычык иаахеит Миша, – аха сара шьта Клава сышғалыдгыло: лара дыпшзоуп, сара с-Кваземодоп! Кваземода ибарги, сара иахагы сеицәоуп! – ибжы ышьтихит Миша.

– Улыдгылоит абас... Дриомов еипш, – ихәеит ибжы ртынчны Новиков.

– Мап! Мап! Уи қалашья амам! – иааҥиркәеит Миша. Дәацкәаны, деибакны, – уи сара сыламыс иацанакуам! Шьта сара исызхәом уи бзиа сылбааит хәа! Мап! Мап! – даапкзеит Миша.

– Миша, сухәоит, уеыртынч, – уара акымзарақ ухәазом. Умбои, Дриомов акрихәазар. Катиа лара лхала днеит Егор дахьыказ, – тынч-тынч дцәажәон амаиор. Сара уара абас қаца хәа исызудцом, аха ыызак иеипш, еихабык иеипш

иуасхэоит: агоспиталь ашьтахь иныкэыршэны уца аоныка, уан лахь. Иухоумырштын уи лхала дшыкоу. Уца лара лахь. Нас ацстазаара ахала иунарбап ишыкацатэу, – даалгеит Новиков иажэа.

Миша хэычык даатынчхеит, нас днеин ииарта дныкэиан, ионапык ихы инацацаны гэаныла уажэы ицэыхароу икыта гэакья Арсаулка дниасит. Иара игэалашэеит Клавеи иареи ацыхэтэантэи реиниара. Нанхэа мза анцэамтахь инеиуан. Миша аповестка инапаёы итан, уацёы аашар, арра ддэыкэло. Амшкэа бзиан, ишоуран. Мишеи Клавеи еицэажэаны икан амра аташэамтаз азмыжь ахыкэан еикэшэарц. Уи аёны Миша Гэдоутэка дыкан, арра дандэыкэырцо аёхэара аилкааразы.

Клава амра акыр шыказ азмыжь аёы днеин мардуанцас иказ ахахэ дукэа рцыхэтэантэи дныкэтэеит, лшыапкэа азы изаакыланы. Ус амра Тасракэа ахэы илавашэкэа ицеит, аха Миша дыкам. Клава лгэы хыт-хытуа дыпшыин Миша дызлаараны дызлаказ амоахь. Аилашэшэара аёазнакит. Миша дыкам. Амра анташэа нахыс лапхья еишьылза ишьтан азмыжь цаула. Иаха илашьца-цыпхьяза иаргыи апшшэы апсахуан, еикэатэахон. Клава шыта сцап хэа лёыназылкуан еипш, лышьтахька илахаит шытыбжькэак. Ашырхэа доацкэан, лышьтахька днахьяпшит, аха азэггы дыкамызт. Даёа лацэкэысрак ашьтахь Клава илахаит лышьтахька азы абжыи иласу акы алахазшэа. Днапшит уахь, аха азэггы дыкамызт. Амала лара илбеит, ацэкэырца хэыцкэа еишьтагыланы азеикэара ихыланы игьёжь-гьёжьза есааира итбаахо егырт апаоқэа рышка ишцоз. «Псыз дук тропуазар акэхап, – калцеит Клава. Мардуанцас иоагаз ахахэкэа днарыкэпала-аарыкэпало, дхьяпш-кэапшуа амоахэаста даныланы лёыналхеит. Абжакара ааиоы-лшахьан, лылапш иныташэеит лнаосан играчкэынза икаршэыи Миша икьяёи иеикэа еикэатэеи. «Ааит аостэа, цыара иеицэахит», – аалызбан, дкэанызануа даанхеит амоахэаста агэтаны. Лара дыпшуан анахь, арахь, лыкэша-мыкэша иказ атлакэеи ачыкькэеи дырзыпшуа, аха зехьынцэара азэггы дыкамызт. Ус цытраамтак дгылан, нас азы ахыкэан днеит, азмыжь дтапшырц. Шьяёақэак калтаанза дылбеит Миша. Иара дпышэырччо азы азаатра даёын.

– Ах, сышпоуршәә! – лхәеит лара дгәырғьацәә.
– Ыы, бзыцәшәеи? – лара лахь дааскьо дцааит Миша.
– Сымшәәкәә! Сыцшуп, сыцшуп, уара укам. Анааи-
лахәла, сшәан аоныка сәынасхон еицш шьтыбжькәәк
саҳаит, уахь санынацш, сышьтахька азы акы таҳазшәә
саҳаит.

Миша дааччеит.

– Уи сара «ажәцыс» кәсцон. Ибтахызар дәәазны сыцап.

Клава даара илгәәцхон ус Миша даныцоз.

– Ааи, истахыуп. Уца, сухәоит.

Миша амәәхәаста даныланы днаскьан даагылт. Нас
ирцәкәә рызна аҳауа ныкаитцан, ишимчыз дыоны ифь-
неихеит. Адгьыл еыт ахыкә афь даннеи, ишьапкәә
лыкәирсын дкаууа зны аәада дхәлеит, нас инапкәә нак-аак
еицыхны хлынтцы азы еикәәара дазцеит. Клава бзиа илбоз
арцыс лгәазханы, акалашәә дизгәдууан.

Ашьтахь дара акраамта ара итәаны еицәәжәон,
еибырхәон рыгәтыхәкәә...

Арт зегьы уажәы игәалашәон Миша, игәалашәон
иахьеицш иани Клавеи данынаскьаргоз амш. Игәалашәон
иан лылағьызкәә лыхәлацәә иалхәоз ажәәкәә: «Нан, Миша,
ухы гәәтала, ухы хьчала!» Клавагы лылабжышкәә
хәкәәала илхәаз: «Сара сузыцшызаауеит, Миша!»

Миша атзамц ахь днахәын, илағьызкәә ирыцкьон.

Амаиор Новиков, акыр збахьаз асолдат, изымчхәзт, ганха
днахәын илакәә инапы ртишьуан...

Убри аены Миша избеит данбзиахалак аоныка дышцо,
аха бзанцкьгы Клава лышка дышцәырымцуа атәы.

Миша агоспиталь дтыцит мызки бжаки рышьтахь.
Агоспиталь афь иара иархәеит апластикатә операция
кацазар шалшо, уиалагы иәәцшра аицтәра шауа. Убри
кәкыс иманы дцеит иара Москвака, аха уа дахьнеиз уажәы
уи акацара шамуз иархәеит, избан акәзар ихәракәә макьана
имгьацызт апластикатә операция уафь икаитцартә еицш.
Уа дызбаз аказацәә-аҳакьымцәә излархәаз ала, уи иатахын
аамта шыкәсы бжак еицамкәә. Икаитцахуазеи? Ус дшыказ
аоныка даар акәхеит. Уиаамтазы иара идыруан иаб
Краснодар азы аидысларакәә раан дыштәахаз. Аибашьрагы
ацыхәтәахьы иааиуан. Асоветтә Ры пхьака ицон афашисттә

Германия адгъыл иқеланы. Ииуль анцѳамтѳазы Миша дааит аоны. Иан илдыруан лычкѳын дшаауаз. Хѳычык лдыруан иара убас Миша ихы-иѳы шыбжысыз. Уи атѳы иара иѳхъан абас: «Сан, сара зынза сыбзиахеит. Амала, схы-ѳы хѳычык амина акѳырѳаха ибжнахит. Аха бымшѳан, сан, иаарласны ѳаибабоит».

Уи асалам шѳкѳаѳы, насгъы уи аѳхъака агоспиталь акнытѳ ииѳкѳоз асалам шѳкѳѳа рѳы Клава лызбахѳ зынзагъы игѳалаиршѳомызт. Миша ас ихъаанза ииѳкѳоз асалам шѳкѳѳа ркны Клава дылмазѳаакѳа иузомызт. Абри аѳагылазаашъа ан лгѳы арѳынчуамызт. Лычкѳын ишкѳа илшъѳуаз асалам шѳкѳѳа рѳы илыѳуан, Клава иаѳагъы ишлызѳаз, иаѳагъы дшыбзиахаз, дшыѳшзахаз. Иара убас лычкѳын изыналыѳѳауан Клава лассы-лассы дааины аон ускѳа рѳы дышлыѳѳраауа. Уажѳы Миша иан Клава лызбахѳ амѳѳара ахълырхарыз лыздыруамызт.

Икалап Миша даѳа рѳѳыызбак бзиа диамхабазар, икалап рѳѳыс дааигахъазаргъы, икалап, ус аказы, Клава игѳы лышшѳазаргъы, – дхѳыѳуан ан. – Зегъы еилкаахоит, иара аоны данааилак, – налызбын, лычкѳын иаара дазыѳшын.

Миша дааит ѳхыбжъон. Хѳарас иаѳахыузеи, ус дзаа уаѳы димбарѳ азоуп. Ашѳ днадгылан даазырѳоит. Аѳнаѳы ѳынчран. Иан луада ашѳ днасит. Иан дѳѳырѳаны дааѳшит.

– Уарбан уа? – дѳааит лара дѳыкѳѳѳан.

– Сан, ашѳ арты, сара соуп, – ихѳеит Миша, ихѳара иахкѳаны иѳашъаз ибжы аѳыхъатѳи ибжы еиѳштѳауа.

Ан дшаѳъ-шаѳъан, лѳеиламѳѳакѳа алашарагъы амыр-кыкѳа, ашѳ аалыртит. Ани аѳеи еилаѳсны иаагѳыдиба-кылеит, еибарѳѳѳѳа, еибагѳзуа. Ан лылабжышкѳа, арѳаш еипш, иѳыѳрны илеиуаз ирылѳны илхѳон: «Миша! Сычкѳын! Ухынхѳит! Уааит!» Иара аѳак хѳа акгъы изыѳаѳомызт, иан лылагъырзкѳеи иара илагъырзкѳеи мчыла илбаадо, съѳеыр-ѳѳѳѳоит хѳа даѳын. Ан напыла ихы-иѳы дыѳѳакны иааимыл-деит, иагъылбеит аѳѳахаѳа иаѳызаз иарма замѳа иѳабганы, еимахѳаны ишыѳаз, иѳынѳа ѳшзагъы ахѳѳак шамамыз. Лара иаалыркѳаны аѳѳыуара даакѳыѳын, илгѳыдыхѳѳѳаланы илкыз лычкѳын нак днаигѳѳасын, асѳычка ааихъшъны алампа аалыркит. Миша дгыланы дыѳшын. Иара идыруан, иан лзы реихѳа ихъанѳоу абри шакѳѳоз. Алампа ауада

ааонарлашеит, ангы арцәаа аатлыргеит: – О, анцәа!
Изеицшрахазеи ухы-уфы! Миша, ари уара уакәу, уара! –
дгызы-гызуа дырәөгьых ләынигәйдлыжьлан, деицас-
еиатсуа ихәда даахахеит ан рыцха. Миша, игәы кычуа, иан
диршәыкыырц дафын: – Сан, иаҗахым, бымцәуан,
икамлози зынза сзымаазаргы... Бымбои, баҗхьа сахь-
гылоу... иашоуп, аҗыхьеицш сыцшзам, аха икаҗдари... Сан,
бара ибымдыруеи, шакао җахахьоу ари аибашьраҗы,
уажәгы аҗахара ишаәу! Урт рхыцхьазара миллионлоуп
ишыкоу!

Арт ажәакәа анлаха, ан еиҗагы ацәууара далагеит:
лара игәалтеит лыцкәын ибжыгы бжысны ишыказ, иара
уажәы иҗы еимахәа-еимахәаны иҗази, измоаратәык
ицлымхәеи, ихаҗыцкәа ахьамамызи ирыхкәаны уажәтәи
ибжы пыхьатәи ибжы зынза еицшзамшәа акәын ишылбоз.
Миша, иан дигәйдкыланы, диргәыбзыгуан, лхы ишышыуан.
Ус игылан акраамҗа. Нас лыцкәын даидцын, днеин акаруат
дныкәтәан уакагы акраамҗа дцәууан дкфызкызуа.

Ауаоы зегы ихаштуеит, зегы дрышыцылоит. Ангы
хәычы-хәычла дашьцылон лыцкәын зацә, лыцкәын цшзахә
ицшра зеицшрахаз.

Зны, мчыбжык акара анцы, ан ус лхәеит, крѳара
ианылатәа:

– Миша, шьҗа еилыскаауеит, ацыхәтәантәи усалам
шәкәкәа рҗы Клава лызбахә зумхәоз.

– Сн, сбыхәоит, макьана акымзarak лабымхәан сара
стцыхәала. Сызбахә бымхәан, лара лхала зегы лдыраанза.

– С-Миша! Исызгәакьоу! Иласхәари уи сара! Дышҗа-
узыцшыз! Бзиа ушҗалбо! – ан дырәөгьых зегы җыцхәхараза
лыцкәын данылба уажәакәушәа, дгәынкыны ацәууара
дналагахт.

Ус ихәазаны ицон аамҗа. Миша аиҗарак аоны дтәан.
Хәылпазыла акәын адәахьы данцәырцуаз. Иара дшааз
здыруаз изааигәазаз игәылацәа ракәын. Миша урт дрыхәон,
иара дшааз, дшырбаз уаоы иарымхәарц азы. Ианеиҗацшлак
ргәы неицак ицон. Аха мазалашәа цкәа ианиҗацшлак,
игәарымҗарц залшомызт Миша иблакәа дара ракәны
ишаанхаз. Иашоуп, дара аҗыхьеицш еснагь ичча-ччомызт,
илашомызт, аха дара уажәгы ицшзан, иссирын. Миша

дшәон, иара иаара Клава лҕынза инеир хәа. Ега ирзаргы, ега ирцәахыргы Клава илмахакаа изыкамлеит. Ишаа-лаҳазцәкәа, Клава дыюны дааит Мишараа рыюны. Агәарц ағы акы дағын Миша иан Лиуба. Клава, уи лахь лыто уажәраанза иахьлалымхәаз азы, дцааит уажәы дабакоу хәа. Ан рыцқа, лгәы ҕычуа, уи илалхәеит Миша аоны дшыкоу ауаа рахьгы дышцәырымцуа.

Клава уаха акгы дазымцаазакәа, ашә ааимцааны Миша дахьыоназ ауада длыоналеит. Иара доагылан лышка ифааихеит. Данынаифацш, арцәаахәа дыхәхәаны, лхы еимлагәа ианкыланы дыюны даадәылкәеит, дгызы-гызуа дцәыуо. Ус цьаргы даанымгылазакәа аоны днеин, лкаруац лыылыкәыжыны деицас-еицасуа дцәыуан.

Саха-оымш луада дыюнымцзеит Клава. Илыгхеит, лылацәақәа чны лыцшшәы лхыгга дкалеит. Лани лаби дхажьжәоит хәа ианалагалак, лара иахагы дгызыкны ацәыуара далагон.

Ицон аамта, аха Клава лшьара дзықәломызт, бзиа илбоз ацкәын ихьыз лзыхгомызт. Иара данаалгәалашәалак, инеимацәаны ацәыуара далагон. Лара лассы-лассы, Миша арра даныказ еицш, даалон рацхәа иара ажәа ахьилтаз азмыжь ахықәан, Мишеи лареи ахьеицықәтәалоз ацыхәтәантәи ахахә днықәтәалон, длагырзышаха. Лызхара дцәыуаны доагылон, нас лхы лықәжь, аоныка лғыналхон.

Ус ицон амчыбжьқәа, амызқәа. Ицеит шықәсык. Асовет жәлары аиааира ду ргеит. Афашисттә Германия теислымхеит. Асовет тәыла ауаа Рыцсадгыл аибашьра иазаанагаз ахәрақәа рыхәшәтәра напы адырkit.

Миша дцеит Москвака. Уи изыкарцеит апластикатә операция, аха инылаз афаастара рацәак ирзымцәахит.

Миша ихьыз хызеуаз ацара, адыррашка имаз агәахәара гәгәа акәын. Иара бзиа иибоз, игәы зызцоз зцара дызлагахьаз изанаат дахьыказаалак ихаштуамызт, ицрызаауамызт. Уи аицаталара игәы итан уажәы иара.

Абар иааит ацара шықәс ғыц, аибашьра ашьтахь рацхәатәи ашықәс ғыц. Миша дрыдыркылеит аобатәи акурс ағы. Клавагы дцеит Шәачака. Уа дталеит ахақымтә ехәшьцәа ртехникум.

Миша афельдшер цара даналга, аусура далагеит
Гэдоут ақалақ ағы асанитартә-эпидемиатә станция
еихабыс. Клавагы далганы дааит лқытахь. Уи аус луан
Арсаултәи ахақымтә пункт ағы хақымтә ехәшьас. Клавеи
Мишеи лассы-лассы изеикәшәомызт, иара даргы ирта-
хымызт.

Зны хәйлқазык Миша ихала аоны дантәаз, ашә азә дасит.
Миша днеин ашә ааиртит. Ашә дылагылан Клава. Илшәыз
лыцкы шкәакәа акәакәассақәа злақсаз цәгәшәа илнаалон,
ссиршәа дарпшзон. Миша илақш лыдхаланы длыхәапушан,
иихәара изымдыруа.

Клава шыәәа гәгәала ашәхымс даахыцит.

– Миша, сара сааит, – лхәеит лара, лыбжы хәычык
ихыңыңуа, – сааит назаза, сара иахьарнахыс уара
супхәысуп, сара бзиа узбоит!

Миша дааихалашеит, илақәа аччара аархылеит. Ғымт
даалыхеит иара ишқа, иргәгәангы иагәыдибакылеит.

ЦХАШЬАРОУП ШАХХӨӨЗ...

Шәачантә аонықа саауан дәығбала. Иара ццакуамызт
амалахазгы: икәәха-чахауа, итагәтасуа, ана инкыдхало,
ара иаакыдхало. Аңыха ө-саатк иагханы ианаа, уаха уи
сшақәымтәуа хәа тоуба зухьан, аха иахьа сыпхамшьазакәа
сеитақәтәахит.

Сара сызтаз авагон ағы ауаа рацәамызт. Урт цсақьаны
өыңьа-өыңьала, хөы-хөыла итатәан.

Гагра хөеианза саатк иазынаңшуа иагхәхьан хдөығба.

Саңхьацәкьа дтәан, зықәрахь иааихьаз, хара хәхь
цсшьара иаауаз урыс цхәыск.

Гагра ханаангыла, уи аңхәыс лхы аасықәылкын,
дсазцааит:

– Исашәхәондаз абри Акәанза ианнеиуа...

– Уи ахәара даара иуадаоуп, ас ицозар, ахәлараз Акәа
шәкалар қалап, – саахәмаршәа атак қастеит сара.

– Ах, ииашаны ишәхәома? – даасәаңшыхт лара, исхәаз
агәра лгошәа, илымгошәа.

– Шөымбои, ҳара ҳкны ѳ-еихамѳак ыкам, шьхароуп азыҳан, ус акацара даара ицөгъазаап.

Ааи, ааи, ҳәа аанарго лхы аалкьеит. Иубаратәы икан, лара даара дшаацсаз. Уажәы-уажәы дахьтәаз дыҳә-цымцуан.

– Шәара харантә шәауазар акәһап? – сцааит сара.

– Схаразам, амала сагъааигәацәкьам. Уралтәуп, амѳа сыкәижьтәи абар хәаха-хәымш цразы мацк ауп иагыу, – хәычык даафәрхасын, дагъаашьарххейт.

– Шәагьыцөгъацәкьам, хәаха-хәымш рыла араанза шәаазар. Шөымбои, Шәачеи Гагреи рыбжьара шака аамта амѳа ҳақәу.

–Шәара аиумор злоу азә шәакәымкәа шөыкам, – лхәейт лара даапышәырччашәа.

–Хара, ацсуаа цсабарала аиумор злоу милацуп, – сыццакны атак налыстейт.

– Ииашаны! Лыцъымшькәа дфарыхашәа цқьа блала сааимылдейт лара.

Нас доагылан Гагра ацшзарақәа лылацш рыдхаланы дыцшуан адәахьы.

Хдәыгба гылан иззаза, ишанхазшәа.

Сара сышьтахьцәкьа итәан Адлер италаз ѳыцъа зыкәрахь инейхаз ахацәеи дәәа ѳыцъа ацкәынцәеи. Урт рыцшь-ѳыкгы ацсуаан. Ирхәоз уарла-шәарла исаҳауан. Нас-хашәа хазы дтәан цхәыс шәпажәпак, аха еинаалаз. Уигьы дацсыуан. Ларгы ицәажәоз дырзызырѳуан, арахь леаар-наашәа. Урт ицәажәоз злацәажәоз амандарина азбахә акәын.

– Уара, иахьа ирылалеи абарт амилициаа, – даа-цәажәейт нахьхьы акәакь афьы итәаз абыргцәа руазәы,– ацхьатәи авагон инталан, ишыкарцац еицш, хәбака минут рышьтахь итыбгыжәааны ицейт. Саатк аиха иааныркылоз адәыгбагы иаразнак иоурыжьт, уимоу, амилициацәа реихабы инапқәагы ишьапқәагы икьон амашинист ирласны ддәықеларц азы.

– Ааи, уара, саргы убри омашәа избеит, аха измаануу сыздыруам,– ихәейт рацхьа иаацәажәоз ифацхьа егы акәакь афьы итәаз ауаѳ бырг.

– Урт хмандаринақәа кәазхеит, алухьи,– ажәа даеа-
цъара иниаигеит раґхьа ицәажәоз,– акранутәу, умґахь уао
дықәлазом, ианымазеихалак, о, усқан ирацәаохоит.
Изхысхәаауа, уажәы ааигәашәа агәар иааталеит еиґха-
кәкәа...

– Изустцәада? – дцааит аґкәынцәа руазәы.

– Изустцәада? Уажәы исымхәашеи, хқолнхара агроном
хада, апартком амазаныкәгао, абригадир, аписар,
исзымдыруа аәазәгы дрыцын, ашьтахь излеилыскааз ала,
уи ашьтацартаґы аус иуазаап.

– Бзиала шәаабейт, арахь шәааи, схәан, аоныка
инасыґхьейт, аха дара даара ҳаццакуейт рхәан, ирымуит.

– Амандарина умоу? – ицааит дара.

– Изуеи амандарина сымамкәа, снымхои, – схәейт сара
атакс.

– Ирґоу ибзианы?

– Хар рымам, ицәґам аәаоґаґы.

– Иаабар каларыма? – агроном абахчахь иґынеихейт.

– Смандаринақәа чмазаоам, бара ртахзам, – саахыса-
мыркәлит сара. Иззаазгы атыкхәа издырит.

– Умбои, Бадра ухацкы, абас хрылоуп, анхацәа шака
мандарина аәаоґа рымоу ашәкәы ианахдоит.

– Азамана, – схәан, снарґызейт.

Аписар дгәыргьацәа ишәыра аахиртын абахча ханґа-
лейт.

– Оо, амандарина бзиа аазаны иумазаап, Бадра! –
скәака днас-насшәа иуит агроном.

– Аа, шәымбои, ауац мацароуп ирыґацсоу, аминералтә
рцәыґақәа, анґ ҳадгьылқәа злаґхасташәтәыз, сара сбахча
ааигәараґы иаазгом.

Иеицыз неиґаґшы-ааиґаґшит.

– Кох, Бадрахеит, ус умхәан, адгьыл арцәыґа аумґар,
акрунаґома?

– Абар, хара ҳазцои, шәыла абзиара абааит, хқолн-
хараґы абас мандаринак сшәырбозар, сара уаха схәом.
Адгьыл нап адкыланы аус адуулар, иарґы аґак бзианы
иканатоит. Ус акәымкәа, ишабалак уазнеир, унапеинкәашья
сыкәашашьоуп ахәоит.

– Уара, ари Бадра анхашья хирцоит, убоу, – ацёы налацаны җааитит уажәраанза җызымтуаз апартком амазаныкәгаю.

– Сара шәара, хқыта дузза жәларык ирхагылоу, анхашья шәсырцо, анцәа иумхәан, – схәеит сара, аха амазаныкәгаю иихәаз хьшәашәаза сгәы иаацахеит.

Уи ххәонаты, сбаҳча хакәшан иаабейт.

– Ара амандарина иҗоу хә-тоннак иреитцам. Х-тоннак хара иаахаутар адкыларатә ахәала, егы иаанхо иахьутахыу ига, – рхәеит.

– Ибзиоуп, – схәеит сара, – х-тоннак амандарина шәыстоит, аха шака-шакаҳәа ишәыдышәкылои?

– Ахә усгы идыруп, ибжәратәны цшь-абазк ркны иузтәар калап, – ихәеит адкылаю.

– Бжәратәла цшьабазк ухәазар, шәара шәтәала уи иаанаго, маатбжак аҗы иаашәоит: акапанраҗы сышәжәоит, аскидка хәа пытк ахышәымхыр жәушам, нас убартқәа зегы рышьтахь сара исхәаз аҗы иааиуеит. Сара смандаринақәа амала хәа ахәынтқарра исзагом. Ишәтахызар, иааизакны маатки абазки, маатки абазки хәа ишәыстоит.

– Ус адкылара азин хәамазам, – рхәеит дара.

– Шәгәы иалшәмырсын, сара ахәынтқарра пату ақәстоит, аха сара сьәала азәы ипаца далаччо дцар стахым.

– Ажәакала, ахәынтқарра иаутом амандарина! – илақәа цәкәншьейт апартком амазаныкәгаю.

– Иумуазар, акт оны уус раикомма ирахтоит, – ихәеит агрономгы.

– Ишцаа?!

– Ааи-ааи.

– Икоу жәдыруоу, бабараа? – схәан, иаасырхәит апластинка.

– Ыы? – рхәеит дара.

– Икоу шәымбои, бабараа, сара мандарина цыракгы шәыстом, шәцаны иахышәтаху шәысзашь, – схәеит сара иаарымчны.

– Коҳ, ус калом, умбои, уҗызцәа рнапы ацароит иакәшаҳатхан, уара уеызурххои, – рхәеит, акыргы иаарцәымыҗхеит.

– Уа знапы ацазымызи иацазымызи сара исыздыруам, амала сара скынтэ акгы шәақымгәыгын, – инағасыршәит.

– Избан? Ақәынтқарра аихабыра рықәтарақәа урыва-лар утахыума? – иблақәа тицеит апартком амазаныкәгао.

Уик даасзымчхәзәит, уи апартком амазаныкәгао, егырт зегыи, иаххәап, цәгьам-бзиам акака ирәуп, аха убрик икаитцо хәа акгыи сыздыруам.

– Избан шәасхәап, – схәәит сара, излауала иртынчны.– Арт амандаринақәа рхала ас икала цышәшьома? Абра сара аус анрыдызулоз, шәара шәабақаз? Уи акәым, амандаринақәа рыхәшәтәразы ахәшә хәа саннеи, ишпа-сашәхәаз! Уи хара хус алазам, шәымхәеи!

– Икахдари, аплан хәкәуп, – ихәәит ани ашьтацартафәи аус иуеит ззырхәаз.

– Аплан уқәзар, баба, абан аколнхараа рмандаринақәа ахыиқоу, – снапы насырххәит, – ипхастамтәыкәа итагаланы ишахәтоу еипш ртыц иқәышәца, нас ишәзымхар, сара сәы шәааи, – схәәит сара акыр сааибакны.

– Исзеилкаауам, ара хәззааз арбану, аколнхара аизара амәацгароума? – ацәы аләитцахт ани амазаныкәгаошәа иқоу.

Наск сыххара хыжжәит.

Аус анықоу, зегыи шәхәыцоуп, ианымазеихалак ауп, шәкарандашьқәа кны шәанааиуа. Абыржәыцәкьа сыла шәшабо сгәара шәтыцны шәца! – схәан, акәукәу хәа срыцахәхәәит. – Амандарина хәа арахь азәы уаха умааин!

Уи акәхәит, рцыхәақәа рышьклареыла изыгә-зыгәуа интыцны ицеит.

– Кох! Усцәкьа пхашьарамзи, угәара урыцахәхәаны ишпацуоз, хәпсуара ус иацанакуама? – ихәәит егыи абырг.

– Ипхашьароуп, ухәоу? Мамоу, уи пхашьаразам. Ипхашьарацәкьоу уашьтазар, абри дара икарцои изәқәоуи роуп. Агрономцәа! Абри абас икацатәуп, егыи абас еиха еигьуп хәа дувагылазаап, антәа! Анхара ианаамтоу арахь азә дубазом, тагалан, ианымазеихалак ауп рқәадқәеи ркарандашьқәеи, дара ишрасхәаз еипш, икны ианцәырцуа! Ипхашьароуп, ухәоит, уара! Харт ари пхашьароуп, ани пхашьароуп ххәо, шәымбои, хәхькылсыз. Иреигьу хәдгьыл чашәқәа атракторқәеи аминералтә рцәыгақәеи ипхас-

тартөит, ҳабнақәа ракәзар, ихыршьаан, аңша авиҳәа ихасуеит, аҳауа рхастартөит уаҳа нагарта амамкәа! Ауаа анхара ргәахдыршәеит! Дысурбозар, иахья зца еицапапа изызгылоу нхабык. Хчахкәа ҳоыцракны амоақәа хрықәуп! Уахәаңши, ҳамш икәнацо: избахьадаз мызкы инеиңшыны ақәа аакәымцзакәа илеиуа? Нас уара рхашьароуп, ухәоит.

– Уи иухәақәо зегьы иашоуп, аха... коҳ, ашхырцәағькәа ртың ағы ҳааины ҳақазаап, ҳшеицәажәоз ҳанаангылагы сымбазеит, – ажәа даеакахы иааиеигеит егы абырг.

– Ашхырцәағькәа ракәым, аха ацарбелкәа ртыңоуп! – деилашуан Бадра. – Ламыс ҳәа урт акы рымам, Кәаста. Дхацоуп ыкам, дыңхәысуп ыкам – зегьы рзеиңшуп! Излапхамшьо сыздыруам, ауаа рчамаданкәеи рартмаккәеи инапыршьшьуа иртоуп, уажәы акоантрабат моанырго цыушьап. Амандарина тоушәа ирбар, иаашьтыхны иргоит...

– Аламыс урт ирызтада, Бадрахеит, жәаха енак ашьжымтан алада ҳанцоз, – Бадра иажәа днаңыюлеит Кәаста, – тақәажәык ртмакк азна амандарина шлымаз аагәеитөит руазы. Атақәажә рыцха лартмак дшахынхалаз, лнапкәа ырцәины иаалымхны игеит. Анцәа иахь истоубоуп, убри аамтазы иткьо сымазар, акәкәақәа илеигәыдцаны уаацәкьа дшысшьуаз!..

– Ани ацәыггар, ашәпа-жәпа дуу?

– Ааи, иауми, иакәымкәа шааит!

– Уи аҳәа дабызоуп, иаашьтихыз душьюазаргы иуицараны дыкам. Ус уажәы ааигәашәа зны рхәыск амандарина шымоапылгоз рбеит. Ирымашәа анылба, лартмак ахы лалырхан итаз зегьы авагон ағы илкалцсеит. Шәыст, шәыпсы иамаз ҳәагы наралхәеит.

– Ирыкәнагацәкьоз рзылуит, лқәақәра згааит уи аңхәыс, ихәеит Кәаста. Уигы ихьыз здыруан шьта.

– Лара арахь баала рхәан дрыманы ицеит, илзырузгы сыздыруам, – инеигзон Бадра иажәа.

– Ассирцәкьа збо сара соуп, – даацәажәеит настхашәа итәаз аңхәыс. – Ицуазар қалап абас оымчыбжька. Зегьы икарцо схәан, усымшәа иказ артмак азна аашьтысхын аелектричка снақәтөеит. Абра, Гагра, ҳанааи, ароуп усгы иахьрымырхуа, алыцәха реиңш еицрыцсса иааталеит ҳвагон. Ус измақәаз ирымхуа ишааиуаз сара сыкны иааит.

Сартмак аашьтыхны иргеит. Срышьталан срыхэеит-сырчеит, аха иаусыртахуаз. Икасцахуази, усгы аказы Шэача сцараны сыкан, сандэықэла, сцап схэан, сцеит. Шэача ақалақ сналақш-аалақшын, аңармык ағы снейт. Ашэырқэа ахьыртиуа арадқэа срыбжыаланы сышнеиуаз, сыңшызар, сартмак амандаринақэа штаз еиңш кыс рымазамкэа итаны иқэгылоуп.

– Амандарина шака иаңсоузеи? – сцааит, смандаринақэа сшанханы срыхэаңшуа.

– Х-маатк, – лхэеит настхашэа игылаз пхэыск арахь дааскыауа.

– Иаба аабрыхы арт реиңш икоу амандарина бзиақэа?

– Сара сбахча иаағыхны иаазгеит, анцэа ибоит.

– Анцэа ибоит, амандаринақэа изтоуи дарей бара ишыбтэым! – сыбжы аасыргэғеит.

– Нас изтэыда? – ишызбоз дааицрашэеит аңхэыс.

– Еиғьуп, исабхэар, иахьяабгаз, мамзаргы ибызтаз! – сартмак снамцасны иааныскылеит.

– Ибасымхэеи, сбахча иаағыхны иаазгеит, – илхэац акэын илхэоз лара.

– Баангыли, дабакоу амилиционер?! – снаңшы-ааңшит сара. – Амилиция акэшағы хнеир, уа еилхаргап ари зтэу?

– Убригы аасхэеит, аңхэысгы днахэын ашацахэа арад дныбжыалан, ауаа усгы иауеилымсхуа уа, днарылашэкэа дцеит. Снагылан смандаринақэа хца-хца маатхэа итаны, рацэак аңа мбазакэа, сусқэагы кацаны аоныка сааит.

– Уи оумашэа ибатэзам, ус шакабы ирхэоны сахьяоузеи, – даацэажэахт Бадра. – Оумашэа иубаша, ара икоу амилицияа маңушэа, Қартынтэ иаарышьтуеит. Иахауеи, хара ихамырхыргы хыза нхаык ма усуык ихэондаз. Абас ауаа ирымырхуа машынала мамзаргы вагонла Урыстэыла ахэ ахьхаракыу иганы иртиуеит. Уи иазку ауаагы рымоуп...

Бадра ацэажэара дакэыцын, илаңш кыдхалазшэа, авагон ацыхэан иааталаз ардыс мацэакыа дихэапушан.

– Шэыңши, ани ардыс дахьяауа. Сыңсымзар, азэыр идырузар, абри идыруеит, иахья амилицияа ирылалаз, шэааи хязцаап.

– Азамана, хязцаап, – ихэеит Кэаста.

Ачкөын дшааиуаз Бадрараа ахьтээз данаарывала, Бадра инапы наизирххан ус ихэеит:

– Дад, аказы хузцаауан.

– Мшыбзиақәа! Сызлашөыхэартоу акрыказар, – даагы-леит арпыс.

– Абра улатәеи, дад, – Бадра инапы наиқәикит итацәны иказ атың.

– Сгылазааит, иахьакгы стәоуп,– ихэеит арпыс, аха Бадра имуит дымтәар.

– Дад, абарт амилициаа иахьа ирыцалаз уара акрыудыруазар? – дцааит Бадра.

– Шәара иалжәдрааи, акы шрыхьыз? – дцааит арпыс атак ацынхәрас.

– Иахьымдыркәа, иаамбози рцашьа. Афымцадөығба есымша саатк инеихангы иаанызкылоз, иахьа ирласны уца хәа аныкәцао ирбаны ишрылшоз ионы ртыюрахь ицеит.

– Аа, уи аума шөызеу? Ижәбама ионы ишцоз? Уи зыхкьаз макьана сара сыда цсызхоу азәгы издыруам.

– Измааноуи, изыхкьеи? Ихаухәонда, дад,– ихэеит Бадра, ачкөын иахь иенарнаашәа!

– Шәара ишәахау сыздыруам, уажәаигәашәа абра икалаз,– ачкөын дзыдтәалаз лацшыла иаимидеит.

– Мамоу, дад, изакәызеи икалаз? – Бадра ицегьгы иөынаирнааит арпыс ишка.

– Жәаха абра акы иалацәажәацәкьон, абра, Гагра ақалақь ағы, бомбак ткәацызшәа еигьизшәа, уи аума уара узызцаауа, арпыс? – ихэеит Кәаста.

– Иткәацызшәа акөым, иткәаццәкьеит! – ихэеит ачкөын ихы-иғы ихаччо.

– Иабыкәу иахьыткәац? – дцаахт Бадра.

– Иказцаз дсыздыруам, аха ишыкалаз цқьа издыруеит. Азәы чамаданк азна амандарина наганы вагонк ағы иныкаитцазаап. Арт, амилициаа, ишыкарцалац еиңш, авагон иааталеит. Ачамадан акыр идузаарын, иаразнак рылацш иаацашәеит. Сара сахьтәаз сааигәара акөын иахьгылаз иара.

– Ари зтәыда? – дцааит амилициа ирыцыз реихабы.

Азәгы фимтит.

– Изтәыда ари ачамадан?! – деитцаахт аихабы.

– Ихаздырзом, – рхәеит уи ааигәа итәаз ауаа.
– Азәгы итәзам, ус аума? Ижәга! – априказ кайцеит
инапы накьаны.

Амилиционерцәа руазәы ачамадан аашьтхны игеит.

Ихамыждарақә уи ачамадан амилиция аначальник
игәақхазаап. Иугәамқхогы икамызт иара: иґыцқаҳараза,
мандаринала итәны! Бзиашәа аоны инамгакәа, аначальник
имашьына агараж аґы идыргылазаап. Уи ачамадан уа
ианнарга ашьтахь дук мырцыкәа акы тқәацит. Ианнеи –
агараж қыххаа, амандаринақәа қсақьаны ана-ара икақсан,
ачамадангы ииқәжәа уа икажьын. Хымқада, иқжәаз
абомба ари ачамадан иштәз агәра ргеит зегьы. Амала ауаа
рышқа идмырзазеит. Аха ажәлар акгы узрыцәзом.

– Хаи, убра акәымкәа, нахьхьи абри аоыза азакәанқәа
ахьақырцо ирылапжәар акәымзи! – Бадра амрагыларахь
инапы наирххеит.

– Убри ахтыс ауп сара схы иасырхәаз, – дналагахт арқьыс
Беслан (ус ихьзын иара ашьтахь излеилыскааз ала). –
Саалаган чамадан дук азнацәкьа амандарина лтацаны,
даара инықәсхьаз саатрґыхагак лахацаны, еиқәпах
иґахәаны инаганы ақхьатәи авагон аґы инасыргылеит.
Асаат ґақ-ґақхәа аус ауан. Убри абжьы хымқада иуахауан,
ааигәара унеир, мамзаргы иаашьтхны уґынаухар. Ус
абра уажәы хәхьгылоу хлеит. Сара сцан настхашәа стәеит.
Авагон иааталеит ант иаадырқәо. Счамадан рылапш
иаатцашәеит иаразнакы.

– Ари итәоуи? Изтәыда? – дцааит урт рақхьа игылаз.

– Ихаздыруам, абра чкәынак иааганы иргылеит, – рхәеит
уа, ааигәара итәаз ауаа.

– Дабакоу ари зтәу? – дцаахт амилиционер.

Зегьы неиґапшы-ааиґапшын рыжәоахырқәа иоарыхеит,
ихаздыруам хәа аанарго.

– Ижәга! – априказ кайцеит аиқабы.

Амилиционерцәа руазәы счамадан аашьтхын дацәкь
иманы иґынеихеит ашәахь. Аха ашә аґы дназаанза, иикыз
дыццакны илаиргылан, дыоны ишьтахька иґааихеит.
Дшааи-шааиуаз реиқабы днаидххылан илымқа ажәак
нтеихәеит.

– Иаба?! – даацәышхеит аиқабы.

Амилиционер ачамадан ахь мазала илапш наирхеит. Уи акөхеит – дыццакит егы ашәахь аначальник. Али-ңси рыбжьара дыткөеит авагон. Иара ишьталеит егыртгы. Аихабы дыоны дахьцоз инапкөагы ишьапкөагы икьон амашиинист иахь, ирласны дыкөцырц. Хвагон итаз зегы пшун, арт ирылалеи хәа, аха сара сыда азөггы издыр-уамызт уи мзызс иацаз. Иццакны идөыкөлеит хдөыгбагы.

– Хаи ашәаргөында! Абомба тацөкьазаргы ус акөызма ишыкаитцоз?! – деибакит Бадра дахьтөаз. – Сара схи згап, егырт ирыхьлак,– уиауп иаанаго!..

– Аңсы цаами, амца иагаит! – даәхырччеит Көаста.

– Абри адунеи икөу ауаа зегы реиха иара деигьума! – иеизеикөуамызт Бадра. – Афымцадөыгба шцо авагон афы абомба пжәар, шакаоы рыцстазаара иалнахша, шака пхаста канаташа азөггы дзазымхөыцит умбои, зегы хыхьчароуп изышьтала! – ихы икьон Бадра.

– Ее, Бадра, ахатара акратахыми, афы асаит! – ихәеит Көаста, хөцзак ацөажәарақәа ааикөтөеит.

– Ах, ара хаитаанхат, – лхөан, доагылан атамбур ахь лөыналхеит сапхьа итөаз апхөыс.

– Уи бзиоуп, аха Ермантөыла икалаз шөахәхөу? – иаалыркьашөа дцаит Беслан.

– Икалеи, дад, бзиароу, цөгыроу, азербайцъанааи дарей еилалахма?

– Мамоу, уигы хөартазам, аха Ермантөыла арыцхара ду иакөшөазаап. Иахьа радиолагы, телехөапшралагы ирхөон аерман жөлар зыкөшөаз.

– Икалеи, дад, ихаумхөо, – дахыццакуан Бадра.

– Иацы шыбжьонеипш асаат акеипш адгьылтысра гөгөаны икалеит Ермантөыла, – дафын ахөара Беслан. – Излархөакөо рыла, қалакк зынза итабгеит уи адгьылтысра иахкьаны, ақытакөеи егырт ақалаккөагы даара апхаста ду рыхьит, ауаагы зыкөыла итахеит.

– Хаи, анцөа уахзеигьа, хрыцхашьа! Адунеи афы икамло хөа акы ыкам, – ргөы иалсит ари захаз зегы.

Убри аамтазы хфымцадөыгба ашөкөа ашьшьыхөа иаакын, зны атыцафы иаакөар-еарын, нас имыццакзакөан афынахеит, апхөыс лгылара иазыпшызшөа.

– Анцэа ицьшыоуп, идэықәлеит, аха исзеилкаауам, уажэраанза иззыңшыз. Саатк иазынаңшуа ицуеит, абра хгылеижьтеи, дэығбак ма алада имцеит, ма аоада имааит,– зцаарала сара дсыхэаңшуа, лтыңағы днатэахт.

– Аееиҥакра, аееиҥакра хәәуп! – саахэмарит сара, адэығба адэықәлара сааигэыргыаны.

ҶЫЖӨ ИЖӨ

Кадыр ақыҥа моаду даныланы дышнеиуаз Аҳмаҥ дааиңылеит.

– Мшыбзиа, Аҳмаҥ!

– Бзиара убааит!

– Ажэабжь ғыцс ишэылоузеи, Аҳмаҥ?

– Ус акгы, уара иузымдыруа,– даалак-оакшэа аҥаҥ каицеит Аҳмаҥ.

– Шэылацатэқэа шэрылгахыоу, егыиу?

– Ааи, хрылгахыеит... - дырөггы хэычык даалак-оакхын, ус нацицеит, – Ҷыжө ида.

– Ыы, ихыи Ҷыжө?

– Ихыи, ихыц ауп!

– Иарбан, уара, ихыц?

– Ибҥа акэырцыкы алцны икоуп!

– Уи сымдыркэа, аха даеакы ихыиз цыысшыан.

– Ыы, уи шҥаубаз?

– Ачымазарақэа зегыи иреицеами иара, аиаша ххэозар!

– Ацла иалыорыз амаҥ ицхаит хэа, уи изымхошэа, даеак изацлахт.

– Иарбан уи?

– Ҷыжө ахаан цшь-шьапык зцоу игэарағы уаоы имба-цызт... Уажэы ааигэашэа жэки ааихэеит, рхэеит.

– Ажэ ааихэазар, нас уи ауми абзиа, анхара нап аиркызар, акэхап.

– Уи иааихэаз ажэ иаабац ажэқэа иреиуам!

– Нас, изеиңшроуи, уара?

– Уи абрахь Нхыцынтэи иааигеит, рхэеит, адомбеи иакароуп. Цыңх иңхэ теимгалазакэа имхы ишҥагылаз, уа

илтабаа ицеит. Макъана ахаскын арахе ирызхаша маацт, ишудыруа еипш, Чыжэ ус есымша дыѳкъаса аѳеа ма аѳхе хэа агэылацэа дрылоуп. Иара ауама зыѳрабго жэызаап! Насгы тэоуп иафо, аѳхе рацэак иаѳахцэам.

– Уи акара зфо, ахшгы рацэаны иамцуазар акэхап?

– Излархэо ала, раѳхэа ианихэа, ауедра абжацэѳкэа амихт, аоынтэ раан – аныга азна егыаагымхо иамцит, убас ихэа-цыѳхэаза ѳба-хѳа литра ацнацоит, рхэеит.

– Ицуеи, нас, уи ааихэеижэѳеи?

– Ицуеи, узжэоу сыздыруам, абас мызкы иазынаѳшуазар калап. Зны слатэан иаасыѳхэазан, ихэацыѳхэаза ѳба-хѳа литра ацнацауазар, уажэы зныкхэара хыноажэижэаба-ѳшыноажэа литра амцуазар ауп. Уи уахыки-энаки знык ихэозароуп, аха Чыжэ ижэ есымша хынтэ ирхэо жэызаап! Нас уара иѳхэаза шыѳа... Хыноажэижэаба-ѳшыноажэа хынтэ ишыѳаххыр ѳышэи жэаба, ѳышэи ѳыноажэа литра рѳынза ицоит...

– Кох, уара излоухэо ала, Чыжэ иѳаацэеи иарей ракэым, хѳыѳа зегы уаѳа рѳахым. Хколнхара аферма, сара излаздыруала, ѳышэ литра есымша аарлаѳеа ахэынѳкара иарѳоит. Чыжэ ижэ уаикара инаѳозар, уаѳа ииѳахи.

– Ихаан ионы хшык иауа дкамлиацызт, амала дахэнеи-уазаалак иара иажэа иалан: рахэ умхэан, шэахэ умхэан, хш-хыртэуп икоу хэа. Уажэы изхара ахши ахыртэи иѳозар акэхап.

– Уара, ак уасхэоит, убриакара ахш змыцуа ажэ уара иубахэоу? – иаалыѳкэаны дцааит Кадыр.

– Мап, ирхэоит ауп. Иагыабубо, иѳакны имоуп, адэахыы иоуижэом.

– Икоу уасхэап, Ахмаѳ, аѳабырги амци ирыбжэоузэи хэа Шхангыери ианиазцаа, аѳак шыкеитцаз умдыруеи?

Ахмаѳ Кадыр днаиѳаѳшит.

– Уаала, Ахмаѳ, егыарааны ѳба-хѳа саат аамѳа баша ихацэахэеит, уаала, иаабап убри ажэ.

– Изаманоуп, уаала, хыртэыкгы хышэашэаза иахѳап.

Чыжэ дахэынхози хѳырхацэа ахэеицэашэази рацэак бжэамызт, абас хѳака верс ракэын. Ишеицэажэоз инеит.

– О, аѳшэма!

– Ҳаи! – ихәашә аакаицан, аоны даадөйлцит Чыжә. – Бзиала шәабейт! Коҳ, Кадыр, Аҳмаҗ, шәара шәоума исзымдырыз,– хәычыкгы иааҗхеишьейт.

– Бзиара убааит!

– Арахь шәааи, аоныка хнейп.

– Мамоу, абра ашьашәыр афы хнатәап! – рхәан, Кадыргы Аҳмаҗгы агәарҗ аганахьшәа игылаз арашҗла ашҗа рәынархейт. Уаҗа кәтәартас икажыыз ақды инықәтәейт, рхылҗақәагы аархыхны рыварафәи инықәырҗейт, Чыжәгы саҗәак даахан раҗхәа днатәейт.

– Иҗоуи, Чыжә, анхараз иҗоуҗахьей? – раҗхәа ацәәжәара дналагеит Кадыр.

– Нхарас макъана икаҗахьоу акгы ыкам, схамыҗдарақә жәык аасхәан, убри сладынҗәала сҗейт, исызҗазгы даргы... – даәакы аҗиҗар иҗаххан Чыжә, аха иажәа Кадыр днаҗылейт.

– Уара ужә ахьз хара инейхьейт, жәы бзиазаап, ахшгы бзианы иамҗуейт, рхәоит.

– Ҳаи, уи ажә аасхәоит хәа санҗыҗуаз сшьапқәа җыҗәҗәар, акәымзи.

– Избан уара?! Даара идырехәоит.

– Адунеи азна ахәлабгоит, арахь иамҗуа хәа акгы ыказам.

– Иабакоу иара уажәы?

– Абна иҗакны исымоуп. Иоусыҗыргы иҗыҗны ихәуа җьушьо, иаабаҗ хажәқәа реиҗш, иаины иуауаза агәашә иадгылазаауейт.

– Иахурбанда, уеизгы, – җәаитит Аҳмаҗ.

– Изыкамлари, шәҗахызар, шәааи, – ихәан Чыжә аборахь днарҗызейт.

Кадыргы Аҳмаҗгы аагылан уи инаишьҗалеит. Чыжә абора ашә анааирт, Кадыри Аҳмаҗи ргәы нкыдҗаит: атәыақәа хаххала, ацәеи абаҗи еикәыршаны, аблақәа җыгга, игарыгәеи игылан абриакара зхырхәауаз ажә.

Кадыри Аҳмаҗи неиҗәҗшы-ааиҗәҗшын, аччара аарла иаанкыло, абора иааоныҗит.

– Абзиара ааузыкалааит, Чыжә,– рхәан, агәашә ахь рәынархейт.

– Шәымццакуазар, шәаанымгыло, ари хшык соуазар хәа ақалақь ахь дцан дмааицт, ишыжәбо, кьаса-хәасас икоу зегьы хрылатәоуп, баазарак рмоур калом, – даашшит Цыжә.

– Уқышә рыцқа, Ахмат, Цыжә ихырцәы даара ибақан, уқаца иалахеит, – иччабжь аанкыло, җааитит Кадыр, Цыжә игәашә итыцны агәарабжьара ианынбжьала.

– Абәудан егыаңара дугаргы дбаодануп, умбои, ани ажә иаабаз жәыцәгамзаргы каларын, аха избо ацшәма дабакоу?!

– Ааи, избахә саҳахьан, аха асцәкьа днымха-хымцәоуп хәа сыказамызт, – ихәеит Кадыргы.

АЗАОЧНИКЦӘА

Атх агәы еионашахьазар каларын. – Бжык цъара игомызт. Ауаҗах ууаза, илашыцаза, акы иазгшызшәа аҗсы заны ицшуан.

Аоны цсы зханы ионаз Манча ида зегьы тынчын, ираҳатын. Иҗхәыс дҗахәхәа инаосан дыцәан. Иара иакәын ицәамыз. Абар җбака саат цуазар каларын уи акы даруазыруеижьҗеи. Днахәит, даахәит, ихы ахыза ақәицәит, иақәихит, – аха иауам – акы ааин ихы инҗалан дарцәом.

Урт ао-саатк рыла Манча гәаныла дахьымца хәа Аҗсны кәакьк аанымхазар калап.

«Избеит! Избеит! Урт дара роуп!» – изымдырзакәа ибжыы ргәғәаны дҗацкьан, ажәжәахәа аеиилахәара далагеит Манча.

Ацшәма цхәыс дцәырҳаны даацшит.

– Узәузеи, уара? Иубада? – лиарҗа дҗықәтәеит.

– Избеит! Избеит! – дгәырҗьон Манча.

– Цхыз бзиа убама? Ихаирхааит...

– Афы бҗааст, закәытә цхызузеи, лабҗаба избеитеи.

Избеит, дара роуп!

– Азәыр хәқәлама? Гьыцәоума иубаз?

– Мамоу, урт бара ибыздырзом, урт уажәы сара сыда уаоы ибазом.

– Изустцәада, уара уда уаоы иимбо уаха ацхыбжьон?

Манча иеааилахэаны егы ауада дныюнапқа дцеит, дыццакны алашара ааиркын, қраад бғыцқөак аацөыриган, икалам аанкыланы, астал днадтөалан, хыма-ңсыма аора дналагеит. –Ух, афы уғасцөкьааит, азөыр убацөкьах цышьа, сышңашөеи, - зхацә иказшьақөа здыруаз аңшөмапңхөыс лхыза дхөыцаланы днаиеит.

Манча аффахөа аора дағын.

Анааша, иңшөма доагылан Манча дахьтөаз ауадахь дныюнашылеит. Иара ихы шытымхзакөа аора дағын. Ичакөаза иапңьа иқөын ииөыз ақьаадқөа.

– Уеушьуама, унцөааит, уцөышккараза, ма арахь акы алцны иаабахьанда, – лыблақөа ыргызмалшөа, лхацә днеиөаңшит.

– Ғыбымтын, ғыбымтын, хөоук ағы иаасцеит, абар истахызгы! – ажөжөахөа имцаз абғыц ажөақөак нанитцан, – ох гөышьа, салгеит, – ихөан акөардө абға иенадитцеит.

– Ант ана еикөыжкөоу реиңш акөхап ишыркыпңхьша, – лкырьшө аалыреицакьеит өапңьа.

– Мап! Мап! Ари урт реиңа еиңьуп Сыбзапңьап, ибта-хызар, – иқьаадқөа ааидикылан апңьара дналагеит.

Ноиабр мза абжа ааиюнашахьан, аха амра пхынцас ипңон. Ауаа костиюмла ақалақь иалан. Цьоукы ццакуан, аңсшьара саат рхы иархөаны ма аоны, ма акрыфартаө акы инацңаны русурахь ихынхөуан. Цьоукы ашьшьыхөа ақалақь иалан. Даөа цьоукых астанокқөа ирыдгыланы аусура иағын. Урт дреиуан аңхөызба қөыпңш Хьыкөыр Бган-пңа. Уи амац рзылуеит ө-сыга станокк. Апңьа игылоу астанок данадгылоу илбартоуп аулицағы илеиөеиуа ауаа. Лара уажөы-уажөы лыблақөа уахь иналырхоит. Абар лылапңш азөы инаидхалеит.

– Дыббахьу? Иара иакөу? – дцааит аус лыцызуаз лөыза зғаб Фениа.

– Ааи, иара иауми, дышбасгөапңо, ах, Фениа...– лхөан лыбжы хыц-хыцуа днеин лөыза даалгөыдылхөхөалеит.

Астанок иаакөымцзакөа аусура иағын, арахөыц зкөыршаз адарды дукөагы ави-виңөа ихагыөжьуан.

–Бара быда азөы ихөо смахацт: ақкөын иара биздыруам, бара цқьа дбыздыруам, нас бзиабашьас икабцазеи...

– Ус бымхөан, Фениа, иара сиздыруам, аха сара дыздыруеит, – даалыргөгөеит Хьыкөыр лөыза.

– Дырхөөызар быздыруам, иказшыа бааңсызар быздыруам...

– Мап, ус бымхэан,– Хыкэыр лнапы Фениа лфы инадылкылеит.

–Ибасымхэои, азэы иңшра бзиоуп, иңшзаны деилахэоуп хэа бзиа дыббеит, ус икалоу?

– Ус изыбымхэан, сбыцэгэаауеит, уи бара ишыбхэо еиңш икоу уаоым; абзиа иңшралагы дудыруеит.

– Уацэы дыбдырп! Дыңшзазамзи, ибзиангы деилахэазамзи жэаха икны иргоз арғыс ката? Ибтахар зеиңакам акостиум ишэын!

– Мамоу, мамоу! – даацкэеит Хыкэыр, – уи зынзагы ари диеиңшзам; ари дкэиоуп, дкэышуп, дкэыбчоуп...

Фениа лыбжыы царза дааччеит.

– Шықэсык шэеицызшэа, ббаашэт, иалбдырааи дышкэиоу, дышкэышу, дышкэыбчоу?

– Сара издыруеит, издыруеит анысхэа издыруеит азоуп, цэала издыруеит! – агэаара иақэылкит Хыкэыр.

– Харантэи абзиабара закэытэ бзиабароу сыздырум!

– Бара ибыздыруам, аха сара издыруеит! – иаағахылцэеит Хыкэыр.

Абас акырынтэ ажэа еимаркхэан Хыкэыри Фениеи рөыцагы ирзымдыруз арғыс избахэ иахыркэаны. Аха дара уи азыхэан рыгэқэа еихшэомызт, бзиа ишеибабац еибабон, аус еицыруан, рыңсы еицыршэон.

* * *

Амшын ахықэан хэылқазыла ахауа иаха лымкаала ицқрахоит. Ускан ақалақ-уаа еынла аус зуаз реиқараоык уакоуп аамта ахырхыргауа. Аха икахиуп уахынлагы аус зуа ауаа. Абас икоу дырхыңхазалоуп Хымца. Иара аус иуеит ачазырта зауад акны мцеитцаоыс (кочегарс) Хэарас иатахызуеи, мцада ача ззуам, чадагы ауаа зынхом. Абри дырны дықан ҳарғыс Хымцагы. «Смацура мацзаргы, ажэлар ирыхэаша саёуп», – ихэалон гэаныла иара.

Хымца аус ахыуаз азауад ауацак ахыказ ахышэ иамаз акнытэ уанңшлакь цқа иубаратэы икан амшын

аҕыққан аулицаҕы тынч инеи-ааиуаз ауаа. Ауаҕаҕа аҕаҕаҕа амца тан. Араҕа анаантәалакы, Хьымца аҕыргы аашытхны, араҕа нтаҕсаны, даахьаҕы ахышә ихы нылакны нтыҕка илеиоөиуаз ауаа дрыхәаҕшлон, зны дрыҕашыҕуа, зны изеиҕшны.

Ус дхәыцуа дшыҕшуаз илаҕш азәы иналыдхәлеит. Уи ара дибалон лассы-лассы. Игәы адыххә интыҕан иццакны есиуа иалагеит. Азҕаб иибалоз ләыза лыда чкәынакгы длыцын. Уи аҕкәын азҕабцәа рыгәта дрыбжәагыланы аулица нактәирахьтәи аган ала еицәажәо инеиуан. Хьымца «изҕаб» аҕкәын иарҕарахь дгылан. Лара азҕаб зны-зынлагы иара иахь дааҕшуашәа ибон. Ускан игәы нтыҕссауеит, иблахаҕ ҕежьюеит.

«Дзеилысымкааҕи уажәраанза? Ани аҕкәын ирыцу дызустда? – абас ахәыцраҕа изааиуан, иблаҕа акаҕа рхыланы. – Уи схәеитхә азәы игәаныла дкәашон хәа, сара рыцҕа араҕа сәатата, ани анцәахша, амаалыкы бзиа сылбап хәа игәыҕны изласхәазәеи! – ихәахуан нас.

Хьымца ас анигәахә уажәы амацара акәзам. Уи тыҕ инатомыт раҕхә даниба ауа инаркны. Иара ихәы иареи лареи зны еизааигәан ацәеи ажы реиҕш, зны еицәы-харахуан адгыли ажәоани реиҕш. Абас дхәыцуа лаҕшыла днаскәеигон, ибла дацәызаанза. Нас ашырхәа ахышә дадцны ауаҕаҕа араҕ нтаҕсаны иҕсаҕыра дызлацаз ахь аҕшра деитаналагоит. Хьымца уажәы ихы гәыбҕан аиҕон уи лдырраз, леилкаараз уажәраанза шыаҕакгы ахьеи-химгацыз. Аиҳарак уажәы дзыцәшәоз арҕыс илыдибалази лареи реизыҕазаашәа акәын.

«Ишҕазуеи, сара мыҕда, уи лара лгәы дазааигәазар?...– арик иблахаҕ аргәежьзон Хьымца.

* * *

Хьыкәыр абжәратәи ашкол даналга, ацех аҕы аусура далагеит. Цыҕх аинститут дтәлеит. Уажәы аобатәи акурс аҕы дтәоуп. Аҕышәараҕа раан шықәсык ахь оынтә дцаны аекзаменкәа аҕаны даауан. Есыуаха оба-хҕа саат лхы аус адылулон, зны абиблиотекаҕы дтәаны, зны – луаҕах акны.

«Иалабхыи, уи бара ицаны балгаанза, иара афункциақәа бжыьсуеит, акоммунизм аан аиуристцәа аҕаххазом, усқан абааҕс аҕацара уаоы ихгы изҕашәазом», – ихәмарны илхысамыркәылуан лөызцәа.

Уажәы аҕхынтәи асессиақәа реазыкацара дафын. Абар мчыбжык ауп иаанхаз. Нас дцашт. Уажәы лара лыҕсы злоу арҕыс дааныжыны дцарц амоса аеазыкацара дафын: еидылкылауан ашәкәкәа, ицәырганы лчамадан италцон лстуденттә билет, лзачоттә книжка згәылаз лпапка, лымаҕәа-лөыҕәа.

Хыкәыр адәыҕба дталараны даныҕаз аены амра хааза икаццон. Авокзал иамкуа ауаа еилысуан. Адәыҕбагы ааины игылахьан. Цьоуки атыцра иафын, цьоуки, Хыкәыр дынзлаз, аталара реазыркуан. Хыкәыр лчамаданқәа руак лара илкын, руак – Фениа.

Адәыҕба ианынтала, Хыкәыр лчамадан наргыланы данынацш, ибла ихаччо, гәырҕарыла дытәны, аҕхашьара ааиҕықәланы, дгачамкшәа дгыланы лара длыхәацшуан цкәынак. Хыкәыр дахыгылаз дзымцысуа даанхеит. Рылацшкәа неилацәеит. Хыкәыр харантәи илбалоз иакәын ацкәын, ларгы Хымца дызфынцәаауаз лакәзаарын. Рөыцәагы мбатәшәа ирбоз, абружәы абас иахьейкәшәаз акәын.

«Сара бзиа дызбоит, аха иара ас дызсыхәацшуазеи, сабаидыруеи?» – гәаныла илхәон Хыкәыр.

Хыкәыр илышьталаны инеиуаз Фениа азныказ лөыза илыхь лзымдыркәа дналыцәхасит, аха ацкәын данылба, иаразнак илдырит азҕаб лышанхара зыхкәаз, ачамадан илкыз налыргылан ак зымбазаз леицш акупе дындәылцит. Хыкәыри Хымцеи ус игылан имцасзо, рыгәкәа реисыб-жыкәа рцәаныруа.

Ацыхәтәан Хыкәыр лышанхара даалцын, лчамадан доахеит. Хымца ашырхәа дааин, иаалымихын атыц афы иныкәицәеит. Нас наҕ-ааҕ илеиҕәтәеит.

– Саҕамзааит, ишәыхьзузеи? – раҕхәа атынчра ааилеигеит Хымца.

– Са-сара Хыкәыр сыхьзуп,– аарла лыбжыы аалыргеит.

– Сара Хымца сыхьзуп, хәибадырузааит, – ҕааитит Хымца, инапгы афынаирхеит.

Хыккыргы лнапы неитцылхын инапы аанылкылеит.
– Шэабанзацои, цаара пхашьарам? – Хыккыргы днал-
фапшит ачкын.

– Ростовка, апышэарақеа рытаразы.

– Сара, – Краснодарка аинститут сдоуп.

Уи аамтазы акупе иааталеит хаца шэпа-жэпаки пхэыски
апроводник дрыцны. Ртып надирбеит. Адэыгба адэыкелара
минуткэак ракын иагыз. Ицоз ртыпкэа ылхны итэахбан.
Анаскыагаоцэеи дарей – «бзиала» – еибырхэон.

Хыккыргы Хымцеи ркупе Фениа дааонашылеит. Уи
длышталаны дааиуан арпыск. Фениеи уи арпыси Хымца
иаразнак идырит.

– Шэеибадыр, Хымца, арт ссызцеа роуп, – лхэеит
Хыккыргы лгэы лыцпраауа.

Рнапкэа ааимырхит.

Адэыгба абжы аагеит. Уи зызхэаз уажэыцкэа адэыкелара
акын, ус ашышыкэа афыланахеит. Фениеи Ваниеи
аддыкэа илалбаацеит.

Хыккыргы Хымцеи иахынзарбоз аперрон акнытэ
рнапкэа ркын, даргы аценцыркэа рыкнытэ атак карцон.

Адэыгба цон амраташэарахь, зны амшын иалалома ухэо
иазааигэахо. Ускан иуахауан ацэкырца тынчкэа ахар-
чкэа, ицкыза, еилыцкыауа афыкэ иахыаакэсуаз. Акупекэа
рыкны уаф дыкымызт: зегы дэылцны аценцыркэа
ирыдгыланы ацсабара ацшзаракэа ирзыпшуан. Хыккыргы
Хымцеи хазы ценцыркэа иадгылан. Дара рыгэтыкэа
еибырхэон ацсабара гэлымцэах иагэылакэахэы.

* * *

– Абыржэыцкэа иуманы аредакциакы уца, – лхэеит
ацшэма пхэыс, Манча дапханы даналга.

– Ибгэапхама нас, ибзиоума? – дналыкэаапшит ипхэыс.

– Сара исгэапхеит.

– Акы сгэы еихызышыуа, макыана Хыккыргы Хымцеи
реипш икоу мацзар хэа сшэоит.

– Ишцамачу, шака утахыу рыхызы уасхэап: Арсана, Хыгэ,
Маница, Мушьни, Хыма, Арушбан, Нуца.

– Иазхоит, иазхоит. Иахѡааланы исыманы сѡоит ихѡан дыццакны ахѡаалара дналагеит.

ЗЕГЪЫ ИРЫЦКУ (аѡоурыхтѡ жѡабжь)

1977 шықѡса нанхѡа мза анѡѡамѡа акѡын. Аены Абѡархыкѡ ақыѡан еизарак ѡалараны иѡан. Ашьыб-жыѡѡахьшѡа ақыѡсовет ахыбра аѡаѡхьа ақыѡѡааа ааира иаѡын. Абыргѡѡа рзы идѡылыргаз аѡѡардѡѡа ирыкѡѡѡан хѡтыр зкѡыз аиѡабаѡѡа. Егьырт иааихьаз урт рааигѡара гѡыѡ-гѡыѡ еидгыланы еиѡѡажѡон. Аѡхьа ирылаѡѡажѡеит анхаратѡ усқѡа. Нас аполитика ахь иианагеит.

«Уара, ари хѡцкѡынѡѡа ирѡыз ашѡкѡы Қарѡаа шѡеила-нарѡежь!» – ихѡеит зыкѡрахь инеихьаз азѡы.

«Рқѡақѡара згааит, иаархѡѡѡѡаны, акы аанмыжькѡа ишѡарыѡ!» – ихѡеит даѡазѡы.

«Ус иѡуп азоуми акьыртқѡа рыблахѡѡ зарѡежь!» – ихѡеит урт ирзызырѡуа итѡаз ѡахьмаѡак.

«Ирѡит, аха иақѡымзыр, хѡѡар уажѡоуп аарлахѡа аингылара ианалага», – ихѡеит игылаз руазѡк.

«Уи ашѡкѡы 130-ѡык рнапы аѡѡѡуп. Урт рахьтѡ азѡырыѡгьы рмаѡурақѡа ирымырххѡеит, сшѡоит 1937 шықѡса аан еиѡш иѡаркуа, идырзуа иалагар хѡа. Убри азы уара угѡы иаанаѡои, Чыкь?» – иѡѡажѡоз ихы наиқѡеикит абыргѡѡа рыгѡѡаны итѡаны зѡеисѡыхѡ еилырхуа, акы иазхѡыѡуаз.

Чыкь уажѡ ара иѡоу қѡрала зегь реиѡа еиѡабу азѡ иакѡын. Уи ѡсабарала дѡкѡышын, ауаа рѡы пату иман, аѡѡажѡара дазѡказан, аѡарагьы иман.

«Сара шѡсазѡѡауазар убри дахьыркѡаны азѡ дѡаркып хѡа сыѡам, избанзар СССР апрокурор Хада азин ѡаимѡеит хѡа саѡауеит; 1937 шықѡса хьзырхынхѡом хѡа ихѡеит рхѡеит...

«Хѡи, анѡѡа дизыразхааит уи апрокурор, аха ЦК КПССаа иахьырхѡауеишь?..» – ихѡеит абыргѡѡа руазѡк.

ЦК абри абриѡуп хѡа акгьы ахьырхѡааит хѡа саѡауам, уи ашѡкѡы хькѡкыла дара ишрызкызгьы. Уи иаанагазом хѡара

ҳеи-ҳнапи еиқеца ҳтеазароуп ҳеа, иҳахьчароуп ҳақкөынцөа, ҳабжыи ҳаргароуп икарцаз иахөтаны ишыкарцаз ала. Убри азы иаҗахыуп аидгылара, аилацөара, азө анахь дахошөа – азө арахь дахошөа акөымкөа, штак ҳаицтахысуазар ауп; ҳаидызкылаша ауаөы дҳамазароуп.

Шөара ижөдыруеит 1937 шықөса еиқөатцөа аан ҳқытантөи азөы дааҳалганы дырзымгеит, избанзар ҳара дҳамам ҳаидызкылашаз, ҳзыхьчашаз ауаөы. Уи ускан ҳқытан сҗаршынс иказ, уи ашьтахьгы акраамта уа аус зуаз Дыгө Қөаблыхө-иҗа Отырба иакөын...

Чықь дцөажөит, ажөабжык ихөит», – рхөан настҗа игылаз зегыи изыроуа иаагылеит.

Аҗсны аиҳабыреи, аинтелигенциеи ианрылга, ақыртҗа шовинистцөа нападиркит аҗсуаа иреиғу анхацөа рырзра, рҗакра. Иахьеиҗш исгөалашөит убыскан ианаамтацөкьаз Дыгө ҳқытауаа ргөыреаницеит. Өнак иакөнаган зигөахөуаз ҳааизиган ус ихөеит: «Ишыжөбо еиҗш аамтацөгьак ҳтагылоуп, ақыртцөа – Бериа имацуцөа аҗагылазаашьа рхы иархөаны аҗсуа жөлар рҗархара ауп изышьтоу; ақытацөа рөы ацөгьахөацөа рымоуп... Ижөдырузааит, ҳара ус ҳахьыр шыкамло! Уарбанзаалакь азөы цөгьак ухөеит ҳөа ансаҳа, анцөа иахь иҗоубоуп, сара снапала ушысшьуа!» – еснагь икөныз имаузер-тапанча иаргьа напы нақөикит, ииҳөаз шынеигзо агөра диргар иҗахызшөа. Убри адагыи Дыгө ҳқытан ҳаблацыҗхьаза атыҗқөа рзалихит, адырра анриҗо аамтазы ауа ахацөа рыөны имҗхьакөа убарҗ атыҗқөа рөы реырцөахларц.

Убри зызбахө сьмоу ашықөс еиқөатцөа анцөамтазшөа өнак ақытсовет аөы снейт справкак сҗахын азы. Уа икан ҳқытауаа даөа өыцья сара сеиҗш шөкөкөак зҗахкөаз Сызнейз аписар ианиасхөа ус ихөеит: «Асҗаршын дыкам, Акөака иҗхьаны дыргеит, шыбжьон еиҗш даар калап, узиз-җшуазар, иуҗахыу ашөкөы сырхиап, дааир инапы ацааөып. Умбои, абантгыи уи ауп изызҗшу». Сара сақөшаҳатхан асправка өны иаасиркит. Ишысхөахөу еиҗш, ара сааиаанза даөа өыцья ааихьан. Урҗ сгөылацөа ракөын. Азөы – Ладари Кыбчышь иакөын, егыи – Алҗач-иҗа Мхаз.

«Едгыи, аказы сузцаауеит (ус ихьзын аписар, д-Шамбан иара). Абри ҳсҗаршын лассы-лассы Акөака иҗхьаны

дыргоит хәа хәхауеит, изуствәада иҗхьо, насгы иархәозеи, акрудыруама? – дцааит Кыбчышь, аписар ихы наиқәкны.

Абружәы җшьынтәуп дыргоижьтәи, сизцаақәахьейт, аха иара еилырганы акгы сеихәазом, ус аказы исазцаауеит хәа ауп исеихәо. Сара сгәанала урт дызго-даазго НКВДаа иреиуоу роуп. Ус дыргацыҗхьаза даанза сгәы җынчым – аҗак җаитцейт Едгы.

«НКВДаа ухәоу? Хәи, урт алақәа акы изырумндаз,– ацәшәара аахзыҗалеит ари заҳаз.

Убри аамҗазы җаҗа амәан машьынак абжы аагейт. Едгы дөаҗкәан ахышә дынкылҗшит.

«Ыы, анцә иҗшьоуп, абаа, дааит!» – даалахәыххейт Едгы, ашә аартынгы днәиҗылеит.

«Кох, асасцәа шәахҗазаап, бзиала шәаабейт»,– ихәан Дыгә аҗсшәақәа аахаихәан, дниасын, ихтырҗа ааихыхны инкнеихан, иҗыҗаҗы днатәейт.

«Акырҗуазар җалап шәысзыҗшиижьтәи, шәусқәа нхазар акәхап» – наҗцейт иара».

«Мамоу, раҗәакгы җуам хәаижьтәи, хусқәагь хрыхьзап, иабацари», – ххәейт хара.

җыҗк иҗсы анааиҗейк, имазеины иахқәаз хәшәкәқәа наиахтан, инапы анҗаны иаахаиҗейт.

«Дыгә, аказы хуазцаауеит, дарак имазамзар ихәу-хәандаз, абри Ақәа ургоит уааргоит, иуархәои, насгы изуствә дара? – ихәейт Кыбчышь.

Хазцаара шигәамҗхаз Дыгә иааиныҗшит, аха даахәыҗ-хәыцын ус ихәейт: «Урт НКВДаа роуп, абар иахьа җшьынтәуп сганы исаҗәажәоиижьтәи», – Дыгә ара хәычык даанҗасит.

«Ускангы, иззуазцаауазеи? НКВДааи уареи ишәзеи-лоузеи?» Иахзеиламкәа, урт злахәым уажәы ус ыҗоума... Шәара ишәцәыззо акгы сымам, ианышәҗахха, ишәасхәап зегы... Соаганы сдырхәаҗәоит, сдыршәоит...

Кох, җышьт, уара ухәыҗым-умҗым, ушҗадырхәаҗәо?!

Раҗхьаза аихаб иҗы снаргеит. Уи иәыргәыбзыҗны абас дсазцааит: «Уара уҗаршынууп, уқыҗауаа ибзианы иудыр-уазар ахәҗоуп. Уқытан Асовет Мчра шакаҗы ирҗахымда, насгы изуствәада дара?

Сара сқытан ус уаю дыкам», – схәеит сара.
Ишқакам, ҳара иҳаҳауеитеи?! – ибжбы иохаицалт аиҳабы.

Сара исхәац акәын исхәоз. Сқытан ауаа зегы доус дзызкыу намысла аус руоит, рпланқәа нарыгзоит, уал рықәым. Асовет Мчра ртахым хәа шәара шәызәу, сара сқытаны икам».

Нас уаю ихъз ухәом акәу?! – деикәтәазомызт аначальник.

«Мамоу, сара ус уаю дсымам», – схәеит сара.

Убасқан истол аганафы иамхәхәоз днақәыгәгәан, иаразнак акабинет ашә аатын иааоналеит ыыңа.

«Абри дганы цқәа шәизцаа, нас имхәозар аабап!» – инапы икьеит аиҳабы.

Урт аыңа срыма рғынархан уаҗах сныонаргалеит.

«Узараоахыс уееилых!» – инсыдыртцеит дара.

Икасцахуаз, сеааилысхит ишырхәаз еиңш.

«Абра уқәиа!» – исдырбеит цөырдыгәцас игылаз акы. Ғыңа санықәиа, аыңагы уи иазкыз лабак-лабак аанкыланы илсхагылан сысра иалагеит. Пытрак иансыслакь исызцауан иугәалашәома хәа. Сара исхәоз акы акәын – мап. Ус даәа пытраамтақ исысуан, ак сымхәазошәа анырбалакь, сааилахәаны, амашына сақәыртәаны сааргон араһь. Убас сзыруеит сырғацыпхьаза.

«Хәи, цьушьт, усцәкьа шцоузыруа?! – иҳазхацомызт хара.

«Ихашәымцозар, араһь шәыңшы», – ихәан, икьәә доаханы ианаахит, хәгоу иибара хала иаахгылт: изқәа ашәытара иаганы, ацәахәа қаңшықәа еихәыдхышыны иалданы икан.

«Хәи, абри хамбакәа! Хәи иахьа абра хмааикәа хшьапкәа пцәцәанда!» – ххәан, даара хгәы иалсит. Едгы изымчхазт илағырзқәа хакәкәала ддәылкьаны дцеит. Дыгә ила хазхыңшыломызт убри анааба ашьтахь, хара хакәызшәа изызуз.

«Ари шәара ишәсырбеит, аха, сшәыхәоит, иажәоуп хәа уаы иашәымхәарц, – ихәеит Дыгә, икьәә длаханы, имака ақәцаны еибаркуа.

«Кох, Дыгәхеит, ари еиҗахәашьа амоума, излоухәари, ххәеит хара.

Сара сацәшәоны, ма иңхасшьоны акәым, ус игәгам иара».

Иарбан иңхоушьо, уара пхашьара удзам, иңхашьаша абас узызуз роуп. Акәтгычразы иауузырух, ужәлар ахьузымтииз азоуп. Ас зегьы иахьзыгәагыуам. Ус зылшо мацуп.

Убри ашьтахь Дыгә уаха дганы иазцаауа хмахаит, ргәы пцәоу, мамзаргыы уаха акгыы хазирхәом ргәахәу здырхуада...

Хәи, ас аадыруазар, Дыгә иңсы антаз ицегь пату икәхамтози – рхәан, ари захаз уамашәа ирбеит зегьы.

Изхысхәаауа иахьа Дыгә иоызцәа рацәаоны иатахыуп Аңсны, зхи-зыңси уи азы иаеиғзо! Убасқан хәцкәынцәагыы, хәжәларгыы еикәхоит... аидгылара, аидгылара, аидгыалра зегьы ирыцкыуп...

Убри аамтазы Чыкъ иажәабжь анцәара иазпшызшәа иаарылархәеит аклуб ахь инеирц. Итәаз аагылан зегь уахь рәынархеит. Раңхьа дгыланы днеиуан Смыр Чыкъ, илабашьа ныцарсуа. Ашә ағы ианнеи иангылан, еихабы-еитцбыла, хәтырла аоналара иалагеит.

23.IX.2003 ш.

АҢБАИАҢЫ (ажәабжькәа рцикл)

Абар шьта акраатцеит цәахәак зымшижьтәи. Снапы иакуамызт. Аха акымхәазакәа, уғи-унапи еикәца узлатәари, х-Аңсадгыыл амца анакыу, иреиңгу хәцкәынцәа аға хәымга иәагыланы ианыкәдо, урт рахьтә имацымкәангыы ианта-хәхьоу?

Имариам аибашьра ахағы аарпшра, уи анализ азура, ицәырзгаз амзызкәа аңхьао икнынза рнагара... Урт зегьы ртәы схәоит хәа сеазыскуам, сеазыскыргыы исылымшар аеит. Сара истәхыуп, жәаха (уи акраатцеазаргыы) Ешыра саныказ избаз-исахаз рыкнәтә акрызцазкуа хәа исыпхьазаз акык-обак абрака ианыцар.

* * *

Аибашьра! Изхэыцда, раҕхьаза иаҕшыазгада иара?
Икалап, уи ыказар адунеи аҕы ауааы дыкоуижьҕеи. Аха
иахья, асажэатэи ашэышықэса анаанцэо аамтазы, уи
даеакала иахэаҕштэуп. Аибашьра изакаразаалакь – иду ма
ихэыцы – иахьыказаалакь – уи бнауафроуп, гыгшэыгроуп,
избанзар аибашьра ауаа рыҕсҕазаара рымнахуеит,
иарбгоит, иархэашоит, шэышықэсала уи инапала иргылаз
аханқэа, иабылуеит ихшыю иаҕнаҕаз ахазынарақэа...

Снеиуеит Ешыра салсны. Афронт акыр ишацэыхароугы,
ана-ара иубоит иҕеу аонқэа, амхы, абна, абахча ироуз
ахэрақэа. Аҕсны! Аҕсны ҕшза! Аҕсны кэымшэышэ!
Ушҕақэшэа ахлымзаах! Угэы иҕамкэа, ухы иҕамкэа! Аха
есааира угэҕахоит. Ухэы ҕшзақэа баашхоит, аҕа хэымга
дрыдҕыххала дцоит. Ашьанца иааызахеит адгьыл кэым-
шэышэҕы. Аҕыр иааызахеит ҳаҕсуа чкэынцэа. Урт
аҕьарахэа ирыдгылоуп ҳашьцэа нхыҕи-аахыҕи, арахь
иаауеит шэышықэса инареиханы раҕхьяка амхаҕьырра
иагаз аҕсуаа рыҕкэынцэа, ҳара иҳадгылоит аурысқэа,
аерманқэа, аказакцэа имаҕымкэа, избан акэзар ҳара
ҳиашоуп, ҳара иҳахьчоит ҳара иахтэу, ҳара иахтахым азэы
итэы, аха ҳара хтэҕы изакаразаалакь даеазэы иахтом!

Ешыра! Ахыз-аҕша змоу аҕсуа қыҕа, аҕоурых ду змоу.
Ғаҕьараҕ Акьяхьба иқыҕа! Иахья ианҕыккала иануп аҕа
хэымга ианиҕаз ашэахсҕақэа, ахэрақэа, аха ахы лана-
маркэит уи иғаҕхья. Игылеит уаф дызмыхэо баа чаҕаны –
иахэом Градгы, Урагангы, Суггы, Миггы – ҕыхьатэи
Асоветтэ АР, ақыртуа фашистцэа ирыртаз зеггы! Азқэа,
абомбақэа, аракетэақэа ианцоит, изалалом Ешыра. Баша
иэазишэоит аҕа гэымха!

Ғнеиуеит уахь

Аибашьра иалагеижьҕеи хымз ирықэын. Октябр амза
аобатэи азбжа алагамтазы акэын. Амра кажжы иҕхон.
Абзарбзан хысрақэа уи аены еихсыҕыны икан: рҕаҕханы

нцѐоу сыздыруам. Амала хара, Гѐымста нырцѐжа зны-зынла иуахауан автомат хысбыжъкѐа. Сара исыцыз излархѐоз ала, уажѐы хара хзы ишѐартаз аснаиперцѐа ракѐын, аха уртггы хрызгѐамтазакѐа аѐабиа хзааигѐахеит. Уахь сѐалаанза, истаххеит, Аѐѐа сналацшыр, нас Гѐымста ацшахѐа сныцѐпшыр. Чыкъ жыцѐк снаватѐан ацшра салагеит. Араантѐ Ацсны ацтны қалақь убас ибзианы, иааигѐаны иубон, унапы наурххар, сназап угѐахѐратѐа. Сгѐы хьау-хьауа, акраамта салацшуан Аѐѐа. Ауама цуашѐа сгѐы иабон, Аѐѐа сымбеижьѐеи. Нас цшышьала лацшыла Гѐымста илахьхьитѐи ацѐа акнытѐ оѐыѐасхан сышѐеиуаз агѐтаншѐа сшанханы саанхеит. Уи сара схата, сылала исымбар, азѐы абас збеит хѐа сеихѐар, дунеихаан ихасцараны сыкамьт. Ауаа рказшьа ацсабараггы ианыцшуазаап. Гѐымста азы илеиуаз иааѐшаны хара хажь ихѐу абжа цкъакѐакѐараза илеиуан, егы азбжа, хѐацѐа рахь ихѐу ихѐашькакараза еилаѐынтуа, цъара-цъара ахѐашьра арахь ацкъарахь салалоит хѐа иалагон, аха ацкъа иауамьт– нак ицъханацон. Ус асимвол змоу ари ацсабара цѐырцра акраамта сахѐацшуан...

Иаалыркѐаны абзарбзан хѐа сааигѐа-сигѐа итѐѐацуа ианалага, аѐабиа сынталеит. Аѐа, азаа изаазшѐа, хара хар рхырѐѐѐартакѐа ирыцккны бцъар хкы рацѐала ахьсра далагеит, аха аѐабиаѐы акгы шѐартамьт– адѐахьы уаныѐоу ахысбыжъкѐеи атѐѐацракѐеи царны иуахауазтггы, ара урт даара ихѐаены акѐын ишааѐуаз. Аѐабиа сѐаланы пытк сахьынаскъаз, уада жыцѐк иакараны ауаѐы инапала икаитцаз, «ахацы» сынталеит. Уа хѐаибашьцѐа еикѐшаны итѐан, рабцъаркѐа ршьапкѐа ирыбжъкны. Ацшыхѐѐа рыда, егырт хѐаибашьцѐа ара икан, аха ус баша акѐымкѐа ргѐыреанны, хѐаи, ухѐар, ишнацкъара ихѐаны. Иара убас ишыѐоуггы алафкѐа рхѐон, еибьрхѐон ажѐабжъкѐа. Гѐырр!– игон ихараны абзарбзан бжы, гѐақь! – игон уи ахы ахькахауаз атѐѐац-бжы.

Сара санырба, итѐаны еицѐажѐоз зеггы ѐагылан ацсшѐа сархѐеит. Снаганы рыгѐтацѐкѐа снадыртѐеит.

– Абар ашѐѐы ианызцоггы дахзааит, шыѐа иаххѐақѐо баша ахауа иамгар калап, – дьхѐмаршѐа ѐааитит зықѐрахь инеихъаз хаѐа еиқѐацак, арт ара иѐоу дреихабуп ухѐаратѐы иказ азѐы.

Ақара анысха, хаибашыца еихабуи еитбуи реилыргара даара иуадауын, избан акэзар урт зегы рпацеи ржакьеи еиныланы акын ишыказ.

– Ари аибашыра машэыршақаа ишыкамлаз зегы ижэдыруеит, аха уажэы сара исгэалашэаз хтыск ақыртқаа уи аеазыкацара иафеижэтеи даара акыр шцуа аанарпшуеит,– дналагеит ацэажэара ани зықэрахь инеихыз ахатца.

* * *

– 1964 шықэсазы путиовкала сыкан Цқалтып хэышэтэра хасабла (сарма шыап ацша иакуан). Избартан уа сахынзаказ уи асанатори акны аус зуаз ахақымцэеи амед-еихэшыцэеи сатэамбакэа, ус наоршша хэа ишсыхаапшуаз, сшырхэштэуаз. Аха ашытахы, сыехэара аанцэаны (уи нцэандахэа саргэакуан) – убри акара иаасыкэыршаны иказ ауаа зегы, хэарада, урт зегы қыртцэан, ихэартамкэа исыхаапшуан, сацсуоуп анысхэалак, иныцашэшэа ицон, рыблахац аргэежэуан, уи аргама избон, даргы ирзыцэахуамызт) амса саныкэла қыртуак исеихэаз уа, Цқалтып, избаз сханарштит. Саауан афымцадэыгба сақэтэаны. Аанфасыртак афы (уи ахыз сгэалашэом) қыртуа хаца патазк сзықэтэаз авагон дааталан, сара дсышытэазшэа, дааин сахтэаз сацхэа даатэеит. Ацсуаа ишақхабзу еипш, дааины дантэоз, снейхацгылеит. Иаргы даахэын икасцаз ахэ бзианы ишыазшэа насирбеит. Ус пытк ашытахь дсазцааит:

– Уара, излазбо ала, арахытэым, уабацо?

– Сара Ацснитэиуп, Гэдоутака сцоит, – схэеит атакс.

– Уацсуазаап, ус акэзар?

– Ааи, сацсоуп.

– Гэдоута ақалақ афы унхома? – деитцаахт иара.

– Мап, сара ақытафэы сынхоит, Ацандара ахызуп скыта.

– Ушбанхо, ибзианы унхо? – дцааит скылкааны дсыхаапшуа.

– Ааи, хар сымам, нхафык дшынхо сынхоит, – схэеит.

– Аон бзиа узгылоу, абахча умоу егыиу? – дакэыцуамызт иара.

– Ааи, акәасқя сызгылоуп, хазы амацурта ыкоуп, абақчагы сымоуп,– схәеит сара.

– Ус акәзар, уәни убақчеи қхастаумтәын, пату рықәцаны ибала, ақақай, акы рмыхьааит, – ихы былдызза, скулкааны дсыхәәпшуан иара.

Анаңалбеит, абри убри акара сынхара-сынцыра хьаас изикзеи, аасгәәхәеит сара.

Иаргы идырзар акәхап, сгәы итысхәәауаз.

– Ари сара унхара баша сазымцааит, сара уи сзахзы-заауа акы ыкоуп...

– Цаара қхашьарам, иарбан акы хәә узәу, узахзы-заарызеи сара стәы-сымаа? – шьта азцаарақәә рахь сара сиасит.

– Сзахзызаауа, умбои, хара аамтала убрахь хнеираны хәкоуп. Ханнеилакь, хзыюналаша аонқәә хамазароуп...

Сахьтәаз сныцакка сцеит, аиаша уасхәәп. Саахәны сыхлихәәпшит ари ауаә деибгоу аанарго.

– Ааи, ааи, сара сеилагоу цьумшьан, сара дааразагы сых сақәитуп, – ихәеит, ихы ыркалтыпо.

Азныказы сыблахац гьежьызаргы, ари зхы зтәу азә иакәым усгы, аха игәы итоу исырхәәп хәә иакәскит.

–Избан, уара, азә итық дахцаны дәәазәы уи итық иго ишқәкало? – сиязцааит, сықсахеибакра аанкыло.

– Избан, умбои, шәара уажәы шәызқәынхо адгьыл анкьа хара иахтәын, аха зны шәара шәаин, хара хәқәцаны хадгьыл жәгеит.

–Цаара қхашьарам, иарбан шықәсоу, мамзаргы иарбан шәышықәсоу убри аныкала? Уара атоурых здыруа азә уоуп, исоухәандаз, – схәеит сара.

–Хара хцарауаа, хәакадемикцәә, хпрофессорцәә зегьы еицәакны ирхәоит, уи адгьыл хара иахтәуп хәә, – сызцаара акәзамкәә иара дәәакы ихәон.

– Ибзиоуп, уи адгьыл зны шәара ишәтәызар, иарбанзаалакь Ақсны тықк қыртшәала изахьзымхеи?

– Ишқахьзым, Леселизе закәи? Гантиади ақсышәоума? Бичвинта қыртшәазами?.. – еикәипхьазон сқыртуа.

Ара сымчар амуит. Сыччеит сызхара.

Иара дгачамкны дсыхәәпшуан.

– Узхыччои? – дцааит иара ацыхәтәаны.

– Сымчакәа, уара арчагакәа ухәоит.
– Избан? – уажәшьта иара агәаара иеазикит.
– Иудыруама уара убарт атыпкәа рыхьызкәа убас
ианрыхьзыртцаз?
– Ишпасзымдыруа! Урт дунеихаан аахысгы ус ирыхьзуп!
– Егьырт зегьы хааркәацып, абри Леселизегьы ажәйтәза
аахыс иахьызма? – сжәылон сара.
– Нас ишца!
Арака скьатеиах пцәазеит.
– Изахьзуи, иаанагои нас Леселизе? – схәеит, сызхара
санычча.
– Иаанаго, умбои, уи жәлоуп, ажәйтәзатәи қыртуа
жәлоуп, – ихәеит иара.
– Сақәшахатуп, уи қыртуа жәлоуп, ижәйтәзатәиу
ижәйтәзатәиму сыздыруам, аха...
– Ирхәоит, анкьа дыкан қыртуа инралк Леселизе хәа,
убри ихьз алоуп ари атыпгы ахьз шахыла.
– Иашоуп, уи аинрал ихьзалоуп ишахыла, аха убри
аинрал иарбан аамтаз убра даньказ?
– Хцарауаа излархәо ала, уи даара акыр цуеит, – амц
схәоит хәа дафын.
– Исоухәандаз, дарбан царауаа, нас иабану убри аипш
икоу ахәамта?
– Уара упрокурорума? Уаакәымцзакәа азцаарақәа
сутоит, – дыохшәааит ишызбоз.
– Мап, сара спровокурорзам, уаргы изхароу уакәым, аха
ус хмеицәажәои, иара уи атәы цәырзгаз уара уауми? –
иртынчзаны атак кәсцәеит зцаарала?
– Дарбан цара уаюу, иахьану сара исыздыруам, аха сара
издыруа уи адгьыл хара иахтәуп, мышкахы мышкатцыхәа
хара иаамгар калом... Харагы иаагом, лассы хнеиуеит, –
ихәан ивара иқәыз ишәыра ааиоыцтракны доагылан дзазо
ашәахь ифьнеихеит.
Азныказ дахьааша дазаап, дылбаауазар акәхап кәсцәеит
сара, аха иара егы авагон дынталан дахьынаскьаз днатәеит
дхәаи-цәиуа, ихы ырмацьыкәуа.

АҚЫРҒАҢА ҒЫ

– Сарғы зны сзықешәахыоу шәасхәап, ихәан даацәа-
жәеит инахьхы акәакь ағы итәаз ахатца.

– Аус зуан Гәдоуґа ақалақь зауадк аґны. Зны ссызцәеи
сарей иакәқит хзауад аґны цех ғыцк аахартырц. Аха усқан
ацех ғыц аартра акәым кәтыцтрак кастоит хәа иакәуқыр,
иузыкаґомызт, Қарґаа азин карымцакәа. Саалаган араион
аґнытә ашәкәқәа еикәыршәаны исыманы Аґәа сәеит
Аминистрцәа рсовет аґны. Уа иахәґаз сзыкарцәеит, аха
уигы азхомызт. Қарґ Аминистрцәа Рсовет ишьакәнарґәғәар
акәын. Уаґа, уґсы ааґухыргы, иауамызт. Ашәкәқәа папка
жыцәк азна кәлеит, убри сашьґеижьґеи. Иаашьґысхын Қарґ
исыманы сәеит. Иаґахыу хәа шәґауазар, Қырґтәыла
Аминистрцәа Рсовет аґны иґоу аргылаара аґәша аиґабы
инапы анцароуп, уаґа акгы. Аха ари аус даара «акрыз-
цазкуа» акы акәзаарын. Уара уца, хара хәилатәара аґны
хәхәаґшны икаґцәо алкаа хара ишәзынахәашьґуеит, рхәеит.
Икастахуази, мап ухәара укан, ирхәаз акәын. Ус сааґежьын
арахь аоныка амоа сықәлеит. Қарґ авокзал ағы санааи,
амла сакуан акы снацхап схәан, ресторанк сныоналеит. Уи
аресторан агәґаныцәкьа асталқәа еиґарґаны ақырґуа
цкәынцәа рацәаны итәаны аоы ржәуан. Сара снейн иґацәыз
сталк снадтәалеит. Аоы зжәуаз ацкәынцәа санырба, арахь
хастол ахь уааи хәа рыбжьы дыргеит. Акыргы ркьафқәа
карцахьан дара. Сара иґабуп, сыццакуеит, схәан пату
ақәцаны мап скит. Ус руазәк дөагылан, дааин даара
дсыхәеит, снейны снарықәныхәаны ацәыцак скирц. Мап
сыкзаргы, игәаар хәа, сшәеит, ижәны иґан. Снейны
снархагылан саґамзааит, сыццакуеит уаха адәыґба
сақәтәараны сыґоуп, Гәдоуґака аоныка сцароуп схәеит,
ацәыцакгы сышәґозар, саашәықәныхәон. Дара мап, абра
улатәароуп рхәан, аґыґ аакарцан рыгәґацәкьа сла-
дыртәеит. Ацәа ишәґ рхәан аоы сзааргеит. Сара сәагылан,
хәикәшәара машәыршәа иґалеит, аха абзиара иазхәзааит,
анцәа улґха хәґ схәан сәахан изжәит. Слатәан схәы хәа
иааргаз афара сналагеит. Дара зегы акрыфара иакәыґын,
сара исыхәаґшуеит. Руазәы, сааигәарашәа итәаз, ихы
нсықәикын дсазцааит:

– Уара милаґла узуґада?

– Саґсуоуп, с-Гәдоуґатәууп, – схәеит.

– Аа, аҗхази хар, ра гвари хар? – деитатцаахт иара.
Иихэаз шыздыруазгы, исзымдыруашәа җасцеит.
–Саҗамыз, иухэаз сзеилымкааит,– сҗэеит сара.
–Иузеилымкаазар, уи даара ихэартам, ақыртшәа зеггы ирдыруазароуп, – ихэан даара игы иалсит ари аоыза. Нас урысшәала дансазцаа. Иасҗэеит исыжәлазгы.
– Уаазцеи җара җахь, занаатс иумоуи, унапы злаки? – деитасазцаахт иара.
Сара ирасҗэеит Гәдоутә зауадк аҗы аус шызуа, уаҗа цех җыцк ааҗартырц шаҗтахыу, уи азин ылхразы сшааз.
Дара неихәаҗшы-ааихәаҗшит. Нас (аҗы неибырхэан дара рбызшәала, уи цҗа исзеилымкааит, аха, сгәанала, убас җара җада аҗы шәаҗитымкәа анцәа иҗаитцааит рхәазар акәхап).
Ақыртҗа жәлар уныхәароуп рхэан исыдырцеит.
– Саҗамзааит, аха җара җдас ала аобатәи ацәца ажелар рныхәәҗа ркуеит,– сҗэан ссагылеит ацәца кны. – Лымкаала ақыртҗа жәлар ныхәатәызар, уиггы хҗәап, сара стәы иасырган, жәларыс иҗоу зеггы анцәа иныхәааит сҗэан, изжәит. Слатәан, аҗгы снацҗаит.
Пытк ашьтахь астал иахатәаз руазәы доагылан гаумарцъос чвен Саҗартвелос, чвени ери гаумарцъас ихэан ацәца ижәит. Ура рхэан еҗыртгы иржәит. Сара стәаны срыхәаҗшуеит. Узызцшузи иумкуа уаргы җәа ансархәа исзымдырит уи аныхәәҗа зызыкыз анысхәа урысшәала еитәганы исархәеит. Изаманоуп, анцәа иныхәааит Қырттәыла, иныхәазааит ақыртҗа жәлар сҗэан изжәит саргы.
Дәәа пытрак ашьтахь ани раҗхьа ацәца сыдызкылаз доагылан сара сахь ихы рханы ус ихәеит:
– Җара абра иааиуа зеггы ичыдоу ныхәәҗак дмыркыкәа иаухашьтуам. Уи аныхәәҗа җара ақыртқәа хзы даара акрызцазкуа аоуп... – араҗа даанҗасын, итәаз зеггы даахалаҗшит. Зеггы рыхқәа аадырцысит излақәшахату ала. Дара уи рдыруан, хәарада.
– Саҗамыз, иарбан ныхәәҗоу? – сҗэеит сара.
– Зеггы идҗаркуеит, уаргы иуқыроуп, – сацәца азна җалҗалуа иааҗаитцан иаасзикит.
– Зны иарбану сахәа, нас искып, мамзаргы искрым, – сҗэеит сара.

– Сара, абра итәу зегъгы убас иахтаһыуп, убри ацех ғыц иааканацо зегъгы ақыртқа рзы иканаталааит хәа иуқырц.

– Кох, ус анца иумхәан, ус сара исызкуам, – мап скит сара.

– Иукуеит, зегъгы идхаркуеит, уара ишцаумкуа, – зегъгы аууы аилдыргеит.

– Ибзиоуп, сара истахым ус аца акра, аха шәара ианышәтаха, искуеит, – схәан аца ааштысхит.

– Интыркәкәангы иужәуеит! – рхәеит зегъгы.

– Анца, шьарда зымчу, сухәоит, абри ацех ғыц икалараны икоу иааканацо зегъгы ақыртқа рзы иканацо икалааит! – схәан ишсабжьыргаз еипш, интыркәкәаны ижәны саца ныкәсыргылеит.

Ура! – рхәан зегъгы схацгылан сырныхәеит.

– Шен генацвале, шени чири ме! – ршьапы икәгыланы сырныхәеит, иаины сгәдыркылеит, схыдыркылеит, исызура рзымдыруа. – Иреигъу афатә изаагароуп абружәыцакә! – ахацгыла иааипхәан адца иртеит.

Қафура змаз сара сакәымзи, сапхәа фатә бзиас иказ зегъгы ныкәыртқан, ах еипш, астал сахатәоуп. Уи ашьтахыгы акыр аныхәәәкәа апцаны хәибаныхәеит егыт. Ацыхәтәан, итәаз қәрала иреихабуп зысгәәхәуаз, абри ацех иахныхәаз иканацои, изызкыи? хәа дсазцааит.

– Уи ацех баша-маша цехым, изызкыугы акупақәа рыкацара ауп, – схәеит...

– Кох, чох, – рхәан игәарц иакәыркит цюуы.

– Сара исхаруи, шәара мчыла исшәыркит акәымзар, сара уи амыза аныхәәәа скуамызт, – схәеит.

Икарцарызеи, рхала икарцаз акы акәын.

Нас убарт ччараны иааштырхит, аха аресторан ыцхны иргоз цыышьеит.

– Молодец, апсуа, хыла хәцкыыс уаиааит! – рхәан, сыкәыргылан сеитарныхәеит.

Сызхара ыфа, сызхара ыжә, капей кылцакгы мшәакәа ахәылбыеха Акәа иауаз адәыгба сынцалан аоныка сааит.

ИШЦААГА – УМХӨӨ

– Хынгаажэеижеабатэи ашықәсқәа рылагамтазы аус зуан Ақәа ақалақь акультура хәыштаарақәа руак ағы. Убра аус иуан агыруа чкәынак, скыртуоуп хәа зхы зыпхъазоз азәы. Иара даара дырцәшәон, ихы рцәихьчон амцхацарақәа. Иаххәап, ашәахьа, жәахатәи арыцхә. Иара иман ихатә машына лас. Аус ахьейцаауаз аусхәарта дахьыоназ ауаҭах рацәак дацәыхарамызт, аха машынала даауан. Аха шәахьала даауан амаршруттә автобуслә. Амала иагьшәахьаны иагьжәахазар, усқан автобусгы дақәтәомызт – шыпыла даауан.

Казшьала дхымхацаған, аха иарей сарей хәизы-казаашьа уи апырхагамызт: доус хусура хәра иаадыруан, инахагзон, хәгьейцацәамызт, хәгьейцыцәамызт. Аха енак иарей сарей хусқәа еилахәеит. Изхаразгы иара иакәын. Иара шыбжьонтәи ацсшьара саат аан сара сахтәаз ауадаағы дааилон, ус баша хәицәажәалон. Ус енак ацсшьара саат азы дааин, сзидтәалаз астал нактәирахь днадтәалеит. Ус анс арс хәа хәицәажәоз иаалыркьаны ус ихәеит: «Уара абри Ақәа изакаразаалакь хысрак камцазакәа ишцаага!» Дааакы иафызан, аполитика хәлацәажәозар, аха абас ауаағы игәеанзамкәа инаигәйдхәлалакь дшанхожаап. Азныказ сшанхеит, аха сшанхара амацараағы сыказар ибырги сыгыруа чкәын. Санифас зымбазеит. Сифасит, аха баша-машамкәа, иаразнак сютачкәымк рыла. Иаргы ддәылкьаны дцеит дышзахәоз, ашьаза-гәаза иәхәраауа. Сара сшақь-шақьуа ауада самкуа сыонан, схала сагыуа сыбжьы рдуны: «Атипыс! Алапынцә икылшәаз! Хысрак камцазакәа Ақәа угеит, акәу! Мап, баба! Ахысрақәа рацәаны икацан, шәкыла! Зқыла, жәанызқьла! Иабаци нас Ацсны аихабыра, ацсуа интеллигенция а-30-тәи ашықәсқәа рзы! Шьа злаз ацсуа нхацәа зегьы ақәкәахәа илыргәйдцаны ирымшъзеи?! Ари хысразами, уара ала апынцә икылшәаз, ацхамшьа?! – абас хәо сшыоназ ашә даалагылеит хдиректор.

– Икалеи, ишәыхьы? – ихәеит иара.

– Иахмыхьзакәа, иаргы саргы хандаз, абра дышбадәылсыжьуаз, дхәырбцны дзысымшьи!

– Икалеи? Митәыс икаитцеи? – дцаауан адиректор.

Излауаз ала, оеаасыртынчын икалаз иасхәеит.

– Шьтарнахыс ара аус злеицыжеуазеи? – ихееит иара икалаз игөы иалырсны.

– Иахьанахыс уи ара дсымбароуп! Ара акөым, Акөа, ақалақь ағы данызба, бзиа дақәсыршөом! – схәеит сара.

Убри аены инаркны слымхақәа саркьада избараха уаха дсымбеит.

САБДУ ИАШЬА

– Урт ртәы бзианы издыруаз сабду иашья иакөын, – ибжыы аагеит инахьхы акөакь аҕнытә зарпысра инахысхьаз аибашьыы.

Зегьы ацәажәара иалагаз иахь инапшит.

– Ишыжәдыруа аицш, дара ацьықәреи рашәараани ажьтаара аамтази реагақәеи рыжьтаага шахақәеи рыманы ихалан. Зны ацьықәреи рашәара ианаамтаз сабду иашья оыцья агырқәа ацьықәреи рашәацәа иднагалеит. Сабду иашья Сеидык даара ицьбараз хақан. Дужьар ацкыс душьыр иаха еигьейшьон. Амц, ибаны даанхомызт. Атапанчақәа оба-хқа ныкәигон еснагь: акы атра итацаны икөнын, акы имака иавқан, дәаакы ицьыба итан, дангәаа даара илеишәа цәгьан. Ауаошьразы Соловки жәашықәса ихыганы даахьан.

Имхы рашәаны ианалга, дара ишырбоз дахьяакәшәаз цьықәреикәак ршьапы анышә аадихит. Ацьықәреи ашьапы аҳаскьын иамаз ишамаз иқан.

– Асоума шәара шәшырашәо?! – илақәа цырхәны днарыхәапшит.

– Ари, батоно, машөыршәа иаанхазар, акөхап, сқан чырма, уазымгәаан, – рхәан амцақьақьара иалагеит рөыцьягьы.

– Ибзиоуп, игәахтап егырт шырашәоу, днеиҕацын дәаа цьықәреи шыапқәак днарыдгылеит.

Иааимирттеит, аракагьы аҳаскьын аман, аха ацхьатәи аиха имацын.

– Умбои, сқан чырма, ара аҳаскьын шамам, – рхәеит хәычык иаалах-фыхханы.

– Ара шәааии, мамазағлараа, ари закәи, ари ҳаскьынзами?! – ибжыы өҕицеит Сеидык.

– Батоно, сқан чырма, хаскынк аанмыжкәа дарбан ацьықәреи зрашәо, – рыерыцхатәны иаагылеит аеагкцәа.
 – Абыржәыцкәа арахь шәаала! – ихәан аоныка инапы наирххейт.
 Имида-гәидаха ишьталаны агәара инталеит.
 – Абра шәаангыл! – агәарц агәтаны иааникылеит.
 Арашәаюцәа реагақәа рыцаргәаны иаатгылеит.
 Сеидык иңа дааиңхьан абарт игылоу реагақәа ршьапы иадиҳәаларц идитцейт. Ухацоуп, инауыгзан!
 Сеидык иихәаз кәцан.
 – Шьта шәца, мамазағлараа! – ихәан днарыцәкьейт.
 – Ибзиоуп, ибзиоуп, хцоит, амала ҳаумшьын, – ама-танеира иалагеит.
 – Ыт! Мамазағлараа, ҫышәымтын! Аха абарт шәеагақәа лахьхьи аказен моа акны шәкылсаанза ианаамшәх, анцәа иахь истроубоуп, иашәгәйдцаны шәшысшьуа! – имака иавцаз итапанча аавцихын ихыршаны илырҫеикит.
 – Батоно, сқан чырма, хумшьын, иуҫахызар, Жәыргыт ҳнеианзагы иамххом, – иматанейхт ейҫах.
 Сеидык иңеи иарей иахьынзарбоз ицон акырцәа ҫарц-сарц, ҫарц-сарцқәа реагақәа шытархәазо.

АГВАРДЕЕЦЦӘА СЫШРЫЦӘЦАЗ

Аҫабиаҫы ааҫынчрахеит. Зегы рабцаркәа ршьапкәа ирыбжаргыланы ираҳақәаз ажәабжкәа ирызхәыцуейт уҳәаратәы итәан. Адәахьы, нахьхьи цәара, Гәымсҫа нырцәка, игон ахысбыжкәа. Урт ирылаз абзарбзан хысбыжкәа арака, аҫабиаҫы, ихәаны акәын ишҳаҳауаз. Знызынлагы абзарбзан хқәа ҳааигәаранза икаҳаны иткәацуан, аха урт ҳара хзы ишәартамызт.
 Ус оыцәа аҫабиа иааталеит. Зегы ҳархацгылеит. Урт роыцәагы аррамаҫала ейлаҳәан. Руазәы зықәрахь инейхьаз азә иакәын, егы – дыцкәынан.
 – Абри шәара шәбаталион дахыңхьазалоуп, дшәы-дышәкылозар, – ихәейт зықәрахь инейхьаз ахаҫа.
 – Дызҳадҳамкылари, бзиала даабейт, мышьтабзиала ххыңхьазара иазҳалааит, ихәейт арака ейҳабыз.

– Ҳара ҳбаталион ғыц иалало цқа даадырузароуп,
дызхығаз, дызцығаз ухәа, даахысамыркәылит айбашьцәа
рузәы.

– Уахьихәақшуа дыцәғам хәа сыкоуп, егырахь дыжәбап
дзеипшроу, – арпыс даазгаз аҫабиа дындәылтын дцеит.

Арпыс чкәын аҫабиа агәҫаны дгылан, дыпхашья-пхәцо.
Зегьы леибартәақәеит апыхья иштәаз еипш. Уаргыы абра
утәа рхәан тыпк наидырбеит. Арпыс хәычык даакәа-
нызанын, нас днатәеит идырбаз атып акны.

– Нас иухъзуи, хәыза ғыц? – дцааит абаталион
акомандақатәа, арпыс ихы найқәкны.

– Сара Манча сыхъзуп, Акәа сынхон...

– Иужәлеи? – деитәцаахт акомандақатәа.

Арпыс ижәлаз ихәеит.

– Икамлари нас, Манча, уҫоурых хәычык ааҳауҳәар, –
дикәацуамызт ацаа.

– Сара Акәа сиит, Акәа саазеит, салгеит Акәатәи
абжъаратә школ Нестор Лакоба ихъз зху. Ашьтахьы сҫалеит
Аҫсуа университет афизика-математикатә факультет.
Срылгахъан пшь-курс. Ахәбатәи ағы стәараны сшыказ
айбашья иалагеит...

– Ҳәхәмаруеит, урт зегьы нҫкааны иумхәаргыы калоит, –
даапышәырччеит акомандақатәа

– Мап, уи еилыскаауеит, аха сара истәхыуп, абра
ишәасхәарц, абри айбашья ианналага инаркны сзықә-
шәақәаз, – илақәа ныцыркәраа-аацыркәрааны днары-
лапш-аарылапшит, ғыц иааиз арпыс.

Изаманууп, убри ауп хәргыы иаҳа иахҫахыу, – рхәеит
оыцья-хәы акомандақатәагы дназлаз.

– Август 18 рзы суада ашә иасит цәоукы ағыгә-ғыгәхәа.
Сара сьмацара сакәын аоны иказ. Снеины ашә аасыртит.
Артыхагы сымҫакәа еиқәхаҫса равтоматқәа кны иаао-
нашылеит хә-оык ақыртүа гвардеецәа. Руазәы дшаао-
налазцәкья иавтомат лсықәикит уеумырцысын хәа. Даәазәы
(уи иреихабшәа иказ иакәхарын) сыжәла ихәан, ара инхо
абри иоума хәа дцааит. Сара, ааи, усоуп, схәеит.

– Уабцъар абацәахыу?! – ағыеә аатиргеит.

– Иарбан бцъару, сара ахаангыы абцъар ныкәсымгацт, –
схәеит.

– Иарбан бцъару усырбап сара! – ихэан итапанча доахан иаатихын иааганы сқышэ иныкэикит.

Сара сахьгылаз стцысуамызт. Агьффы рыхэлышэшэон дара – аоы иаганы икан рызынтэыкгы.

– Иабакоу уабцъар?! – деитцаахт агвардеец.

– Сара абцъар сымазам, – схэеит сара.

– Еимыжэда иуаҭах! – икаитцеит априказ.

Ала аапккэа реипш, иааоналеит суаҭах. Зегьы рбганы икарыжьюан, сыла ишабоз бзиарас суаҭах ионаз зегьы оныганы иргон.

– Абцъар акэу амаҭэақэа ракэу шэзышьҭаз? – сиязцааит зтапанча хыршаны исыккны игылаз.

– Фумтын! Мамзар!.. – итапанчала дыоҭасит.

Ашьа лыоҭашэит. Скахарц саазазеит, аха сыеныскылеит.

Ирҭахыз зегьы андэылырга, абцъар аамбеит, аха абарт апатронқэа абни ашкаф иҭан хэа патронқэак аацэырыргеит. Сара ари омашэа ибаны сыпшуан. Ашьҭахьюуп иансаха егырт зыюны инеиуаз аҭсуаа ишырзыруаз – апатронқэа ма абцъар рбазшэа заанатцы ирмазеины ирымаз шцэы-рыргоз.

– Арт абаказ? Арт роыза апатронқэа сара ахаангы исымбацт, – схэеит сара.

– Иубахьазар акара! Ихэа ирласны, иабакоу автомат арт апатронқэа зго? – апатронқэа инапсыргэыҭца ианцаны иааганы сқышэ иныкэикит.

– Сара изакэызаалакь бцъар сымазам, урт апатронқэагы ахьяанага, сыздырзом, – схэеит оҭы иҭаз ашьа нкаҭэаны.

– Иудыруеит бзиалаҭэҭкья! – ихэан итапанча ала деитасоҭасхт.

Адыроагх сыекамыжкэа сыеныскылахт.

– Дыжэга амашынахь! – априказ каитцеит иоызцэа рахь. Иаабап, уа иабцъар ахыкоу имхэозар!

Равтоматқэа сыккны срыманы илалбаан, уа игылаз амашына сынҭадыртэеит. Суада идэылыргаз зегьы амашына ианақэырҭца, ақалакь салганы аеропорт снаргеит. Уа иара иазкыз уадак сныонаргалан ашэ оадырkit. Сааҭыбжак акара ус стэан. Нас дааит ани атапанча зыкэныз оыҭья автоматчикқэа ицны.

– Иугәаламшәәзаци уабцъар ахыцәахыу? – иркәан-дашәа дцааит афицар.

–Икам зласгәалашәари, абцъар ахаангы иныкәсымгацт, иахыкоугы сыздыруам, – схәеит сара.

–Абна дыкнашәха, нас имхәозар аабап! – икаитцеит акоманда.

Оыцъа ааин, нак-аак снапқәа срынкны срыманы ауада азкәакык ағы снаргеит. Уа атуан акнытә илбааштын ҫшахак. Сназгаз асолдацәа сшыапқәа рыла сыкнархаит, схи алада ирханы. Уигы азырхакәа сеимаакәа аасышырхын, сшындырзаа аиха ацәы алақшо исазцаауан абцъар абацәахыу хәа. Сара шыта еилыскааит, сеибганы арт алақәа сшоурмыштыуаз. Ацыхәтәангы исызбеит, усгы-усгы сыршыуеит, егыс сыцсы сызгар здыруада хәа.

Исымчхазо ағы саннеи, абцъар ахыцәахыу шәасхәоит, сылбаажәга, схәеит.

– Исымхәази сара. Уи шихәоз агәра ганы сыкан, – ихшәашәаза даапышәырччеит афицар, иеырчны фырхацара дук казцаз азә иеицш. – Иабатцәахыу нас уабцъар?– ихәеит акыр иеыртынчны.

– Нахыи Гәымста ахықәан ицәахыуп, – гәыюбара аламкәа исхәеит сара.

–Аа, Гәымста ухәоу! Амц умхәазои?! – дааскыан сылақәа днархыцшылеит афицар.

– Мап! Амц схәозар, уаатәкыа сышәшы! – схәеит сара ишыақәыргәғәаны.

– Изаманоуп! Дшәыманы шәца. Нас иабцъаргы иаргы арахь деицаажәгах! – априказ каитцеит.

Амашына ацхыа сызлааргаз сәакәдыртәахын срыманы Гәымстака идәықәлеит. Хәхыауаз аплан кастон сышрыцәцашаз. Ус Гәымста ханазааигәаха, азиас реиха иахьдуз измыцъраны иахьцаулаз ханнеи аброуп абцъар цәахны иахьсымоу хәа расхәеит. Амашына зырныкәоз амашынағы даангылеит, оыцъа равтоматқәа срыбжыакны срыманы рғынархеит идсырбаз атыцахь. Избоит, рыцъагы рылақәа хыгагааза анаркотикқәа ирыларцаз нагартә амамкәа ирылсны ишыкоу, уахь иацлазаап иржәыз арыжәтәгы. Мчыла срымпыцасны рабцъарқәа рымсхуеит хәа салагар, рыцъагы иаразнак исызрымыхыр хәа

сшәеит. Ус снейуа, снейуа азы сныеңынгылт. Азныказ саакәанызанит, ишңеиғъхари ҳәә схәыцуа.

– Иабаңәахыу абңар?! – ағеәә өтиргеит сконвоиңәә руазәы.

– Абноуп! – сҳәән ишсымчыз ала ирласны џбака-хңака шьяәә азахыы снейхеит. Сышьтахька иаразнак игеит автоматтә өчередқәә, аха сара азы схәыңалахьан. Нырңәтәи аңаә ахь сңар уа сыршьуеит, автомат уаанза иназоит сҳәән иаасырхәын азы злаңоз ала сдәықәлеит сыңсы аивгара иахьынзауаз. Азы сахьхәыңазгы исаҳауан автоматқәә рыбжьы, аха макьана акгы сықәымшәәңызт. Ус аңсеивгаразы схәыңымңыр амуит. Схы аархәны сыңламхәә азы иәзаахны сәала сырңақәә рызна аҳауа аақатаны дырәегьых сылхәыңалеит. Саңаңәә рыкаабжькәеи рхысбыжькәеи рыла издырит шьта дарей сарей акыр шҳабжьаз. Аха рыңҳарас исзыкалаз алада сахьңоз азы акыр иңгаран. Уа, ара сызхәыңало еиңш, сызхәыңаломызт. Убри атың сазааиғәахыңхәза исышьтаз ахқәә иаҳа-иаҳа исзааиғәахон. Икасңарызеи: азы сырны нақ сдәықәлар, исышьтаз рзы сыңкәрахон, ус сңаларгы ишәартан, азы убри акара иңгаран, саахнамоар акара. Усгы уаҳа сарта сымам сҳәән, снапқәә рылагы сшьапқәә рылагы ирласзаны сызсаны сәыласхеит. Автоматтә өчередқәә иаҳагы ираңәахеит. Абружәы даәә жәбака метра сызрыңәңар, нас дырәегьых змыңьран, насгы нақ-тәирахьтәи аңаә ағы еилассы ашәаңыңаңи, аасрей, атырасрей нақ хара иәашьтын. Уаанза сеибганы сызнейр, нас мгәәта сыка иаәызан. Азңгара салңырң хәыңзак шсыгыз сарма напы исзышьтымхо иаасыңрахеит, аха уи агәхәа мкыкәә, сшьапқәеи сарңа напы еиңырхырааны сышңаң сңон қхәака. Убри аамңазы Гәмыста нырңәынтә ахы-сбыжькәә аагеит. Исышьтақәаз саңаңәагы руазәк акәара днықәәит, егыгы уаңкәә ғыңа иеылкаижьит. Урң зегы анызба азмың сананыла ауп. Иаразнак издырит икалаз. Хәибашьңәә Гәмыста аарңәка иааны итәахәаз иреиуаз цьюкы ирбазаап, азәы дыршьырң ишишьтаз, урң ахысра икарңаз аңаңәә исышьтаз азәы дларышьтит, егы дхәазаны амашьына ахыглаз ахь дңон. Аха уигы хара дзымңеит: ишызбоз араантә инеиуаз ахы назаза уа дааннакылеит.

Сара усқан азы сьтыцны аьтырасрафь снапы ахы ахьақешөаз ирхханы ифасхөоит хөа сафын.

Снапы фөахөаны, ашьа аанкыланы хөра хтөкөа рахь сааит. Араантө Гөдоутатөи агоспиталь афь срыхөшөтөуан. Сыхөра ангьа, исызбеит, хөибашьцөа абцьар кны сры-вагыларц.

– Ажөакала, айбашьра афьшөа хөычык умоуп, – арцьыс икөакөа днас-насит акомандакацаө.

– Ааи, ус ххөар калозар, – ихөеит арцьыс! – Автоматла хар амамкөа схысуеит, Гөдоута саныказ, уа уи абцьар ахархөашьа хдыртцон, – нацитөит иара.

– Уи иахагы еигьуп, ара еибашьуеит зынзагы айбашьра афьшөа змамыз, аха уажөы еибашьуеит афьшөа ду змоу айбашьцөа реипш, – инапы арцьыс икөакөа иаақөихит акомандакаө.

АТАНК ШЫСТКӨАЗ

– Арутан, удинаныс, ишхаухөара, ага итанк ткөаны ишугаз, – фөаитит цьтрак ашьтахь агөтаншөа итөаз хөибашьцөа руазөк.

Арутан захьыз дахьтөаз даахөцы-мцын:

– Хөаи, цьоушьт, исымгакөа, итатөаз шөаргөындакөак ракөын акөымзар, атанк напызацөла иугара укан.

– Уеизгы, ихахөи, абра измахац цьтөык ькоуп, уртгы ирахап, сара зны исахахьөит, иухөоны, аха дырөегьых исахар стахьуп, ианыкалаз, ишыкалаз, иахьыкалаз афьц егы цкьа интьырффаны ихахө, сухөоит, – ихөахт ари цөырзгаз.

– Ибзиоуп нас, ишөасхөап, – ихөан игрантаршөга иаргьа напала интарс икны иөышьтихит. – Абри убыскан исымазар, уи акара ацья иарагы саргы ихаибарбазомьт... Аха усқан бцьар хкызма, автомат змаз мацын, – игранатаршөга дырөегьых ишьапкөа рыбжьара илбжьаиргылан дналагеит. – Ианхақөла аены акөын. Атанккөа, АБМПкөа аауеит, аха узыхөозеи, акы амца ацрахцан афьтлыка агөйдцаны, дөаек цөырцит, уигьы амца анацрахца иааит дөаакы. Ус хашлеиуаз иргөйдхцоз хцфьылкакөа нцөөит. Танк дуззак аауеит, аха изакароузеи. Абар ацха кацшь афь иааирц

кварталк акароуп иагу. Уа агастраном ыкан, ишө-
гәалашәозар, убри агастраном иавалахъеит егъагзам.
Абзарбзан ҳамам, аграната ҳамам, абомба хкым –
ххапыцкәа аәәа рыцгоит, аха иааг. Иара абзарбзан ду
кылхәаны агәыз-агәызхәа ихысуа пхьака ацара иаәуп
акәша-мыкәша зеггы рцәажәо. Соызцәеи сарей агастраном
ахыкоу аквартал ахьяанцәо аоны акәакь хәавакны хтәоуп,
хкылпшо. Абар иаабоит агъгъа-гәгәа ахго ихаваларц хәычык
ауп иагы. Икаҳцари! Икаҳцари! Хәгәкәа еилашуеит,
хәхшыюкәа иаакәымцзакәа аус руеит хәхкәа кылцәо. Ус
сахтәаз соацкьеит икасцара сзымдыруа. Санпшы –
снаосан кьат ау дук кажьуп. Алеи апси рыбжьара скьәеи
амакеи шеицыз илсыхрцәрааны акьат ахы иаакәыршаны,
хнаосан игылаз абензин моапызго амашына снадххылан,
хыхьла абензин златартәо ахоа аартны, илтшыны амца
нацрасырсит. Уи аамтазы, станк агастраном аквартал
иаосны илеиуан. Аилашәшәрагы аеыназнакуан, аха
макьана нанхәатәи амра ахәылпзатәи ашәәпшь цкьагы
имыцәацызт. Атанкгы сеост, сара скьат абыр-бырхәа амца
шацраз агьәохәа слатрысит. Ихаракны искиз «ацәашы»
сыкәша-мыкәша иарлашозаарын мбатәшәа, аха сара уи
аузбахоз. Атанк цоит икәхә, сара сыюны сашьтоуп. Сыюеит
ишсылшо. Сара убаскак асекундамер кны азәы сыццакра
ишәозар адунеи аәы арекордсмен иапызгозар каларын.
Ус секундкәак рышьтахь игәастәеит, иара атанк аццакыра
аткьыс сара сыццакыра шеихаз, избанзар есаaira иарей
сарей хәизааигәахон. Абар шьта жәа-метракгы хәбжам.
Абар-абар сахьзоит, акгы сыгым. Атцыхәтәантәи сымчкәа
зеггы ааизызган сыццакыра инацсәеит. Иара аәы сназарц
метраккәак шсыгыз иаалыркьаны «станк» цыцза аулица
агәтаны иаангылеит. Ари митәык хәзблыша ак хашьталаны
иаауеит ргәахәу здырхуада аекипаж алиук аартны ртанк
ааныжьны итыпаны ацара иалагеит. Сара атанк садхаларц
ацсык ауп иаасыгха. Изулакь атанк аварафьы сеааныскылеит.
Атанк итыпоз аонкәа рфьы итәаз хәвтоматчиккәа интыпаанза
уаатәкьа иларышьтуан. Сара ас анызба, машәыршәа хара
хтәкәа сыршыр хәа сшәан атанк сацалеит, сцәашы нак
икажьны. Атанк итәаз зеггы аныршь ашьтахь хара хтәкәа
ааин, соызцәагы еибарыюны иаакылсын атанк саатцырхын

снархэы-аархэо исыхэацшуан, аха сара изакаразаалакь
цэкьаракгыы цьара исымамызт, амала ацхал азна азы
сыкьэиртэазшэа ацхзы сылхэраа ицон.

Абасоуп ишыкала. Даара хацарак кастазар, жэбоит, –
иаахиркэшеит хфырхаца иажэабжь. – Сара сакэым
афырхацарацэкьа кастаз абра дхамоуп,– ихы наиқэикит
настхашэа рацэак ауаа рылацш сыцтамшэанда ихэозшэа
итэаз аибашьы. – Хацсэа ирымаёоуп, Смел, абра итэоу
ишроухэара уара икаутаз ахацара – аға итанк шцужэаз, –
нацитцеит Арутан.

ХЫЦШАЛА ИЗГЕИТ

Смел захьзыз ара, атабиаёы, итэаз зегьы реиха
дкэыцшуп ухэаратэа дыкан. Ишэага мцхэымкэа, имаха-
шьаха гэгэацаза, еилафак иакэын. Зегьы уи иахь ина-
хьацшын, изэлымханы иаатэеит.

– Цьашэышьт, саргыы омас икаста егыкам, амала акы
зацэык – сымшэеит. Хэычык иадамхаргыы саакэанызаныр,
уацэкьа иаасылгон.

– Нас амшэароуми хацарас икоугьы, – рхэеит аихабцэа
итэаз азэык-фыцьяк.

– Сентиабр алагамтазы акэын. Аға ажэылара иеазы-
каитцон. Уи харгыы иаадыруан. Ускан уажэеицш ххыр-
гэгэартақэагы игэгэамызт. Аха ихамаз атехникеи харуааи
излауаз ала ирманшэаланы ихаргылеит. Рацэак цуамызт
Акэа ааныжьны, Гэымста харны арахь ахыргэгэартақэа
хкиижьтеи.

Ишысхэахьоу еицш, аға ажэылара иеазыкаитцон.
Гэымста нырце аға итехника рхыцхьазара иацлон. Харгыы
хмазеины хтэан. Сара ускан сызлаз абаталион Гэымста
ладатэирахьтэи ацха ааигэара акэын иахьыказ. Ус
хшыцшуаз аға бцьарс имаз зегьы рыла ахысра далагеит
хара ихакэкны. Нас уи ашьтахь рёаархеит атанккэа
еишьтагыланы. Хара априказ хаман аға дахзааигэахаанза
ахысра кахамцо. Ацхьа игылаз атанккэа Гэымста иаарын
хара хакьтэацэкьаз иаахакэкны рёаархеит агэарахэа
ихысуа. Урт ирышьтан аБМПкэа, дара рыёывак ирышь-
талан иаауан ашьака аргыы. Ххы назаратэа ианхзааигэаха,

хкомандакацао ибжбы геит «амца» хәа. Ихәмаз акы хәмаеигзакәа ирыжәхәдеит амца. Арахь ирхьаз атанккәа оба аминакәа ахьыцз аз ақәшәан, уа иаанхеит изза-ззаза. Даеа обагы хгранатаршәцәа итдыркьаз рыкәшәан амца ркит аләа рхылббо. АБМПқәагы хқа изымкәацо ртыцафы иаанхеит. Танкк амина зцапжәаз акәхап иахьгылаз тыпк афы ахагыежъра иафын. Аччаха змадаз акәымзар, даара ирччаган уи уахьахәапшуаз. Ас ицәгыахазшәа анырба акәхап, цыоуы гьежыт шытахька. Аха иаанхаз атанккәа руак акы иннамкылазакәа иаауеит хпозиция иақәкны. Хгранатаршәга итахцоз аанцәеит. Икахцоз? Автоматла атанк узаиааип хәа укоу. Сааипхьхәыцаан, сыварафы ишытаз соыза атанк цызжәо абомба ааимсхын, саргы гранатак сыман, ак саргала иаанкыланы егыгы сарма инанцаны ачықкәа сыерывакны атанк сапыларц сдәықәлеит. Соыза сара сцоит ихәан, аха изымуит. Сара иаха сылшарашәа схы збазаап. Ус сшааиуаз сапхьа атанк злаауаз ала дәхәыпшраны ииашартаны икан. Уахь сықәлар калазомызт: иааиуаз атанк азы сыцәкьарахон. Ацыхәтәантәи ачықк афы оеааныскылт. Дук мырцыкәа иаргы уи адәхәыпш иаақәлеит. Уажәы ишыкастцара сыздыруам: иансзааигәахалакь, сбомбеи сгранатеи агәйдсцар, аха урт ирзымгар, сыркьцны иласхысны ицоит. Убри акнытә иақәскит, ацсыртәцәкьа итасыршәо атагылазаашьа соуаанза сбомбеи сгранатеи иагәйдсымцарц. Атанк иамоу апулемиот сизафамкуа акара иансзааигәаха сыонапыкгы шытыхны искқәоу ибаратәа иааиуаз атанк ацхьа слагылеит. Уажәы иареи сареи еихазар жәбака метра роуп ихәабжьоу. Сгәы иаанагоит: усгы стәхоит, аха иаргы тасырхап. Атанкныкәцао итанк ааникылеит, сшибазцәкьа. Саргы сгылан, снапкәа иркыз аршәразы смазеины. Абар уи илақәа кәыс-кәысуа сырхыпшылоит. Апулемиотла дсеихсырц иақәикызаап, аха сара убас сизааигәаны сгылоуп дхысыргы испдырхагамхо. Дсыршәап игәахәзаарын идәықәицеит очередк, ашьтахь даеакы, аха сара сгылоуп, сеитәцзом. Ибзарбзан ахы лаиркәырц, сафәеикырц иақәикит, аха уигы иаамуит: иахьынзатахыз излеиуамызт. Ацыхәтәан шытахьла ддәықәлеит, днаскьаны ибзарбзан ма ипулемиот сафәеикырц. Шытахька дандәықәла, саргы цхьака сдәықәлеит. Ус

иамуашәа аниба, дахьгылаз ахагьежьра далагеит. Уи акәын саргы истахыз. Абензин зтаз абак ахьамаз ала сара сахь ианаахә, саргьа нап иакыз абомба агәйдцаны ҫыцха слаиеит. Уи акәхеит: атанк абыр-бырхәа иаразнак амца ҫацралеит. Шьта шьтахька сара стәкәа рахь сааргы ауан, аха саангылеит, издыруан, атанк амца анаклакь, итоу аекипаж тымцыр ада цыхәа шрымамыз. Ус сышцшуаз иаатит алиук, азәгы ихы аакылхәхәеит. Алиук иарбаны идәықәысцеит исзаанхаз аграната. Снаршәгы хиеит уаха атахымкәа – алиук акылаара агәтацәкьа иташәеит. Сыцхзы пхьахәо саныҫагыла, сөызцәагы гәыцәык ааихьан. Руазәк ари танк бзиоуп изааблои, шәааи-сааи рхәан иласын иаразнак амца дырцәеит. Ашьтахьы уи атанк шьақәдыргылан уажәы ацыхьа цшәымас иамаз рыуаажәлар ирабашьуеит.

– Хәи дад, уқәра уахьзааит, машәыр уқәымзааит, ари еихәу ахацара абакоу! – рхәеит атабиафьы итәаз аихәбацәа.

– Хәи, шәарт афырхацәа шәылазаап, убоу, ихәеит урт руазәк.

– Афырхацәа халамкәа ихәхьы, хара х-Цсадгьыл хәхьчоит, – ихәеит акомандакацао. – Ахьы, шьта доусы шәтыцкәа рахь, – икаитцеит акоманда.

Алеи-цси рыбжьара ианца сымбазакәа атабиа аатацәит.

Сара урт рышьтахь акраамта атабиафьы стәаны схәыцуан. Срызхәыцуан ара исахаз ажәабжькәа. Урт акыр ихадыртәаит ақыртүа жәлари хәреи хәизыказаашьа азы сдыррақәа.

Март-апрель 1993 ш.

АОСТАА ДХЫСУЕИТ

Бағыр имфыркәара мфыхышыацәык изкыдыршәыламызт зынгы пхынгы.

Ипхәыс Каимытхан абас иалхәалон:

– Ужәлах нцәеит, уара, ианаамтоу амфы ылхны иудугалар, нас утынчми?

– Уи бара бус алам, бара амфы быгхар, нас ибхәалап! – длыцакьон Бағыр.

Иашоуп, Бағыр имацурта амфы агхазомызт. Аха иахьааигоз ауп аус злоу. Мфәагара данцоз аилашәшәра ианалагоз акәын. Ауаа рырахә-рышәахә такны, акыр рытаны, инаатышәынтәалоз – иара иеигәышә иазқәынтца ибора аварафы игәашә хәычы ифаз дылтыцны дцон. Бағыр игәылацәа раандақәа днарыдхало, ишәаны иааигон.

Ари шықәсык акәымхеит, ыы-шықәса ракәымхеит. Аиҳаразак иара дрызгаган ашышаандақәа, избанзар урт реимыхра иаха изыманшәалан. Рақхьа дналаган абыцақәа ацәоанқәа ирыбжьихуан, нас акакала ацәоанқәа аацихуан. Абас, қыт бжыы мыргазакәа, иага иаанда гәғәазаргы, ишәаны иман аоныка даауан. Уи ымш-хымш изхон. Ус, аандақәа зегы аанцәаанза, азынрагы ниасуан.

Аиҳарак Бағыр дызчычаз игәыла Бадра иаандақәа ракәын. Акырынтә иеихәеит, аха Бағыр икаитцац кайтон. Бадра итаҳымызт аандак азыхәан игәылеи иарей еилызаар. Ацыхәтәаны игәы пцәазеит Бадра. Ицазгаларызей абри дакәызхша хәа дхәыцуа далагеит. Иагьихәыцит иара зейцштам ала!

Аапынра аандақәа аникуаз – ес-аапынра усгы аанда фыцны икыр акәын – Бадра даалаган, ацәоанқәа парпантала икылцәаны, ашәақь хәшә ртақсаны, ацәа ахартәаны икайцеит. «Абри дакәнамхуазар уаха сыздыруам», – ихәон Бадра игәаныла. Абри амаза иара Бадра ида цсызхоу уауы издыруамызт.

Ус, иниасит аапынра, уи анаос – ақхын, еафратагалан. Иааит азынгы. Бадра илымха кыдцаны дзыроуан.

Декабр анцәамтазы акәун. Ауыха даара чыхь баапсын, иауан ақәаба-сабаа. Бағыр имацурта амца шап-шапуа

еикэын. Игэышца амца иатаны нырцэ арымз дықэтэан. Ипқэыс абыста агэза лалтан, аилырхра дағын, лкэйд зтаз акыцтэ кэцъал агэтаны акэак аатган, апырғқэа Бағыр инеифаңсеит. «Хайт, шьашэы диблааит, аостэа дахьхысуа, ббоу!» – ихэан, Бағыр амца өеицихеит.

Акэак, акэакқэа еикэырццакны ахэштаарафэы ахысра иалагеит. Каиматхан арцэаахэа дыхэхэан, ддэылкыаны дцеит, уи длышьталеит Бағыргыы. Ауыха акрыфара-акрыжэра згэалашэодаз, амца азы акэтэаны идырцэеит. Агэылацэа еизеит. Икалаз зыхкыаз здыруаз Бадра затцэык иакэын. Уигыы, акы зцэа иалам азэы иеипш, дыюны дааит. «Икалазеи? Закэ хысроузеи?» – ицаауан зегыы.

Иихэахуазеи Бағыр!.. Дыңсны дкыакыза дгылан. Ауаа анеигэныю, иауырымдырхуаз икалаз. Досу рыонкэа рахь ашьшьыхэа ицеит. Уи акэхеит. Уи нахыс Бағыр иаан-дашэара атцыхэа пцэеит.

АХЬШЬ-БЖЬА

Ахьшь цырцырит, ибатбатит, ишэеит, изызеит. Ишанхеит, аха акаҫ иамышьтит. «Сыңсит. Стэхеит!» – агэахэуан. Ахьшь рыцқа цэгъашэа игэакит. Ауаоы ихы-ифы уака ихаччеит. Ахьшь алапш уи иахь иаршэит.

Ахьшькэы инапы накэиршеит. «Шьта сишьит!» – агэы иаанагоит. Акаҫ илаирхэит, деигэргэеит...

«Сызиргэакуеи нас сара? Сауишьтыр, хара сымцои!» – игьацэыгьацэуан иара. Аха, мап! Иауимышьтит, иагьи-мшьит. Иаацэыригеит ачабра. Аеазмырцысуа иҫахны инылеихэеит ахьшь. «Исыздыруам уа икалаз. Ари са сышьра дашьтам...», – агэахэуан ахьшь, агэара ианазааигэаха.

«Аа! Сызцэшэоз аюны!» – агэы нтыңеит ахьшь. Аха ус схэаргыы. Зегь реиха сзыцэшэо инапы сакыуп.

«Ахыҫ Сафеит!» – агэахэт ахьшь, ала цыхэаршэшэо апшэма иҫыланы аҫышэ иара инадкылан ианафэы.

Ахьшь зкыз инапы доахеит, ила дацакыеит. «Шьта исзиуришь?» – ахы иазцаауан ашьапы антеизуаз. Аха ауаоы уи ишьырц игэгы итамызт.

Ахьшь абыкәкәа ирбжындаз алаба иргәгәаны иади-
хәалеит. Икәалкәало, агәы җарха иаакынхәлеит ахьшь
мыжда. Нас иакъеит амцәыжәәа, әекыднакъеит...

Мап. Акаитанкәа гәгәан. Ахьшь игьалеит, зны алаба
иаахеит, ажы ацеит. Ус ишкнаҳаз иааҗсазеит.

– Ах, минутк иадамхаргы изыҗсоузеи алаба ақәтәара!–
ақәон агәанала иахкнаҳаз. – Истаххар сықәмтәои, аха
исзиуа сыздыруам сара хәаша.

Ауааы ахьшь алаба ишықәмтәоз ибеит. Дааскьеит иара
ашка. Ахьшь инапы акәрша икит. Иҗышьтихит. Иқәсыр-
тәоит хәа далагеит. Иқәмтәеит. Икнаҳан агәы җарха. «Ара
сыззәдиҳәала, сишьразоуп», – азбеит ахьшь ацыхәтәаны.
Ауааы наскья дтәаны дазыҗшуан. Аха нас доагылан,
далагахит ахьшь ақәртәара. Аехьыршьшы аеалнарәрит
ахьшь. Шака ишәозеи, шака изызозеи? Аха ауааы уи
дакәымцзеит. Ишьтихуан аеалнарәры-цыпхьаза, ашьапкәа
алаба иадикылон.

– Ари, икалап, алаба сықәтәар иҗахызар, – ақәан алаба
инықәтәеит данакәмцза.

Апшәма игәы иахәеит, даапышәырччеит, игәарҗханы. Уи
инаркны зны инықәпрааргы, алаба инықәтәахуан иара-
знакы. Шьта ауааы ускак ицәшәомызт. Амала, ааигәа уи
даннеилак, иқәмпраар агәы иауамызт.

Ауха, ахьшь ацәа тынчымхеит. Уажәы-уажәы иҗрысны
иааҗшуан. Ала ихгылан излаҳаз акаҗа.

Анаашаркка, ахәы аарбиҗәын ацыхәа ааршәшәеит.
Убасқан иара иацәанырит иҗырбака ашьапкәа зләәхәәаз
акаитанкәа. Нас аамҗа кьяәла иахаштыз аҗагылазаара ала
иаахгылеит. Зынгы инықәпрааит, аха мап! Акаитанкәа
алаба иакәршаны иҗақәан.

– Шьтарнахыс акы сацәшәарым, исыхьлакь усгы
исыхьуеит. Ауаа ида уаҗа сара сәынза акгы зааираны
икам. Ус сишьып хәа сыкам. Сишьуазар, шьта сишь-
хьазаарын, – азбит ахьшь ацыхәтәаны.

Аха ус иага ахала агәы арыгәгәазаргы, ашьжымтан
ауааы данааи, ахьшь агәы нтыҗан инықәпрааит.

Ахьшь ача акра аирцеит. Ача акуан икәлааны. Рапхьаза
ача анакы, даара игәырҗеит.

«Шьта сызхара сфап», – агəхəын, иаманы афы-
нанахеит, аха хара изцомызт! Аедыкь анаанцəа, уаќа
иплатеит. Өынтəќа-хынтəќа иаласны ахəы алнахаанза,
ауаоы днеин, ача ахы аахицəан ахьшь инаитеит. Ахьшь,
ача аќсы шахьныхəхəалаз, иаамихын ачаќра интєицеит.
Аены шыбжышьтахьынза ахьшь иоацпрааз ачакгы
амышьтит.

Артмаќ азнацəќы ача ќалеит, аха ахьшь амла еи-
ќыцеон. Иара иазхоз ачак акəын, уи иара иазтодаз
акəымзар.

«Иалеихи, мшəан, ари аќара ача? Акы зацəык сара
иситандаз, ианацьалбеит. Имбазои амла сахьаго?» – ахəон
ахьшь рыцќа гəаныла ачала итəыз артмаќ иахəацшуа.
Ауаоы аоны днеин, акы днацќан, артмаќ ааќарцəны,
ачашəара ифынеихеит. Ила иабо иахьынзаќаз дымхынхəит.
Нас аоны дааит. Кəтаќк аажəны, уаанза ахьшь ишеитоз
еипш инеитеит.

Ахьшь амцəыжəоаќəа хьышьшы, икараха, иафаз
азымха, инаган алаба иныќəиртєеит.

Абас акəын есымша. Ауаоы иартмаќ ртəны иааигон,
ахьшь рыцќа иамкəкəааны. Агəыќра иамаз ала иааиуан.
«Уажəы исымихзаргы, уашьќан искуа сара ишќа-
стəымхари!» – агəы иаанагон ача акыцыцќаза. Ари иахьа
акəымхеит, уацəы акəымхеит. Ахьшь гəыќуан. Мчыбжык
ипшит, оымчыбжь ипшит, мызкы... Ахьшь амч каќсеит,
амцəыжəоаќəа ххааит. Аха алагарќа змоу антəамќагы
амазаап.

Ауаоы єнак ачашəара дцеит. Аены шоура бааќсын. Ахьш
аєынкынцо ачакра иафын. Амла еиќəыцеон, азыша иагон.

Ачак оацпрааит. Ауаоы ихьшь ихы иакəхшан уи
иашьтєицеит. Аха ахьшь уи амбазазшəа ажəоан ахь
ихалеит. Ауаоы мбатəшəа ибеит. Изхацомызт ари. Ахьшь
акраамќа ауаоы ихагьєжьуан. Уи цќа игəы данаргон.

Шьќарнахыс ахьшь иамоуп ахаќєитра, шьќарнахыс иакыз
иара иатəуп! Иаќаххар ихалап, иаќаххар илаќəып, иаќаххар
итəап, иаќаххар ипрып!

Ахьшь аахагъежь-аахагъежьын, хара иабаз абна ду аеикэаңсан иазцеит. Уа иаиушт афатэ, ашэшъыра, ахьшэашэара.

КӨЫНЦАЛ

Көынцали Бадреи аешьцэа гэакьакэа ракэын. Көынцал деиҳабын, аха раб ашкол еицтеитцеит. Бадра данхэңыз инаркны ацара бзианы ицон. Көынцал иҥахымызт ацара, бзиа ибомызт ашэҥэқэа. Бадра дтэаны ицатэқэа аницоз, ма ашэҥэқэа данрыҥхьоз, Көынцал архака дцаны акам-башьхьшьцэа ацэакьа дрыцсуан, хэлаанзагы аоныка даазомызт.

Ацыхэтэаны Көынцал апшьбатэи акласс ағы дыштэаз дтыцит. Бадра иакэзар дахамхазакэа даауан, Көынцал класс-цыҥхьаза ҫ-шықэса дахамхар ауамызт. Көынцал ацара ахымцоз, ацкэнцэа раб Басиат даара игэы иалан. Диршэеит, дагыпкеит, аха зегь башан, Көынцал ашкол ахь уаҥа дымцеит.

– Сара исхэаз хаумцеит, аха уаангыл, уахьхэра уҥахыуп,– ихэеит Басиат, ицкэын ашкол данаатыц. – Уара узоуп акэмзар, сара изласпырхагои, иаҥагы исзеигьуп, ацэмаҥэа наусыркып, аеага ахьыскыу унсыдсыргылап, – игэы дасыргар дшьыцны дышҥаҥамлари ихэон гэаныла Басиат, аха уи иажэакэа зегьы баша аҥша иагон.

Басиат иҥсы ахьынзатэз, Көынцал акы днаха-аахауашэа иуан, аха иаб даныҥсы ишьапқэа ааицхны длатэеит. Еоены, иеигэышэ иҥкэакэа иқэцаны, дкалышь-малышьуа акэаҥақэа дрыцан. Инаҥшуаз уи оумашэа дырбон, изныкымкэангы абас иархэахьан: «Уан дбаоданмызт, уаб дбаоданмызт, уабаанагеи, унцэааит, ак улазамкэа?»

Арт ирхэоз Көынцал агэхьаагы икымызт. Иахьа уара уҥы акрифон, уацэы – сара сөы. Ишалап, ихэлалап, еиқэцак сфалап хэа дықан.

Аха зегьы цыхэтэак-цыхэтэак рымоуп. Көынцал игэылацэа рыла дамбо иалагеит: амалахэа еснагь акруҥазцо дарбан?

Уахь ианицаеыла, Кэынцал избеит рныкэаоыс дкаларц. Аха уаагы ашэкэыпхьара, амашынакэа хэтас ирымоу зегьы рдырра шатахыз анидыр, дакэыцит. Нас рқытан адэкфан дыцагылт, аха араагы иамуит: ирузма ажелар Кэынцал адэкфан афы ианитахыу дааиуа, ианитахыу дцо? Мызкала Кэынцал даара атыпкэа рацэаны ипсахит. Уи дыкан цошьтамонгаоыс. Аха мацурас дназхадьргылалакь хара изгомызт – иаарласны дамырхуан.

Ацыхэтэан избеит, ари ақытауаа рлеишэа цэгъахеит, ара акгы сылдыршом, еигьуп ақалакь афы Бадра цъара акы салаитцарц сиҳэап хэа.

Ақытан ашкол даналга Бадра Москва дцан атцара дутцаны дааит. Ақалакь акны амацура далагеит, пхэыс дааигеит, дтаацэарахеит Бадра.

Кэынцал пхэыс дааимгацызт. Азғабцэа бзиақэа ани-балакь, дреиеырбон, ажэагы рницон, аха дзеипшраз анеилыркаалакь, мап ицэыркуан.

«Хы ижэбара шэыкоуп, уажэы исыцымцакэо, уашьтан дара рхала исышьтамлозар! Исыбырги: соура иагым, сытбаара иагым, слашэым, сцыркьым, сыпшра цэгъам, сказшьа баапсым», – иҳэалон иара.

Уашьтан хэа Кэынцал дызэыз иашьа Бадра ақалакь афы цъара акы далаитцап хэа дахьакэгэгуаз акэын. Ииашацэкьаны Кэынцал уи даара дақэгэыгуан. Инапы мкьашьуа, ишьапы мбаазо, махэфала аусура ахьатахым мацурак далазарц итахын.

«Акы уннарцэааит, мацурас узластцозеи?» – иҳэон Бадра, акы салацта хэа Кэынцал даниклакь.

Зны Кэынцал Бадра икны дааит. (Иара лассы-лассы даалон иашьа ишка, даарагы бзиа ибон инапкэа ишьтахь икацаны, ашьшьыхэа, днапшы-аапшуа ақалакь далазар). Ауха атеатр афы асимфониятэ концерт ыкан. Бадра итаацэеи иарей ахьцоз Кэынцалгы дыргеит.

Аконцерт баны аоны ианаи, Кэынцал фааитит:

– Бадра, уара аусурта сзумпшааит, аха уи сара схала исыпшааит, анцэа сишьааит, убри еипш сара иаасыкэнаго амацура адунеи иқэзар! Амала, Бадра, уара иутаххароуп аус злоу. Ех, ишқаснааларыз! Иара ишыкаитцуаз аткыс ибзианы, ирпшзаны ишқакасцарыз! Ех, сара хэаша,

ишқакасцарыз! – Кэынцал инапқәа аидикшалан, ихы ааирцысит, иашаны уи зызбахә ихәаз амацура иара иааимоур, дыгәнахауп ухәаратәы. – Сара хәаша, ацәмәтәеи аеагакреи сыбға пырымтәахъеи, тынха дсымамшәа! – ихәеит уи.

– Иуцшаазеи мацурас уажәы иаразнак уара иаау-қәнагахаша? Икалап, знеицш министрк ихатыңан укаларц утаххазар? – даахыхәмаршәа дцааит Бадра.

– Мамоу, мамоу, уи зынза ихәычу мацуроуп! Издыруеит, Бадра, уара ианааутахха, кыт шахыумырцуа. Сыцсра убааит, Бадра, сара сзыхәа уи еиғу акы ыказар... Ех, сара хәаша, Бадра, уареи сареи акырхзеилазар, усзашьтал убри аус! Уи иалхра зынза имариоуп, уара азәы илымха интушьыр, уаха акгы атахзам... ииашацәкьаны сара сахьтәаз игәастеит ынтәка иахьицәеилагақәаз!

– Узәу дарбан, уара? – диазцаахт Бадра, Кэынцал иихәаз уамашәа ибаны.

– Уахак қазхәаңшуаз, алаба хәычы кны иқәгылаз думбазеит?... Ех, сара рыцқа, ишқаснааларыз! – даақәп-сычхаит Кэынцал.

Бадра изымчқакәа дааччеит.

– Узхыччои, уара? – дцааит Кэынцал.

– Смыччакәа, ассир ахәара уахьәу умбазои?! Уамашәа иубаша, уара, иашацәкьаны, иуқәнагаз, иулшашаз амацура ухала иахьуцшааз ауп, – игәарқханы деитәааччахт Бадра.

– Ыы, уара, мап ухәашоу!

– Ишқаунымаалахуеи, уамбар иңсуеит, – дыччоит Бадра.

– Уакәыц, цьушьт, Бадра ахәмарра. Сара сгәәкуеит, уара амш угоит, – ихәеит Кэынцал.

Бадра аччаңшь ихы-иғы ианыз нықәхәаша ицеит, избанзар Кэынцал уажәраанза иихәәқәоз дыхәмарны иеихәоз цышьон.

– Ииашацәкьаны иухәома, уара?

– Истахыу зегы леикәнцәааит, уи уаха уака избаз иаакаитцоз саргы икасымцозар!

– Иутахыу баша иумшьын, уи икаитцоз уара уакәм, саргы исзыкацом, уи адирижиорра иазкны ацара дуцаны дыкоуп, аконсерваториа хәа изышьтоу далгахъеит.

– Ишца?! Убра алабыцә кны, уахак знапқәа зкьоз?! – оумашәа ибеит Кәынцал. – Ех, анышә иаргы саргы хамандаз, амала ишқаснааларыз иара !..

– Аа, цәгъашәа иунаалон, аха иабакоу! – ихәеит Бадра дцышәырччо.

МАЧАГӘА ИХШ

– Уара сгәы пдәеит, есымша ацъырмыкь сшықәгылаз, уацәызацәык уара уцандаз, зныкгы ак шыстихьоу умхәари,– Ашьтырхан лхаца Мачагәа диҳәеит.

Мачагәа дақәшахатхан, ашьыжь шаанза дгылан, дцеит ацъырмыкьахь.

«Цъара папрозк ахә акара сзахаршәалозаргы иудыруеи!» – дхәыцуан Мачагәа дахьцоз.

Мачагәа атыц бзиа ылихын, ипырақәа шкәакәа ипырақәаны днықәгылт.

– Уа мшыбзиа, Мачагәа! Ара узәуи? – Мачагәа даайдгылеит Қәабзач.

– Бзиара убааит! Умбои, сыхәхәхәтуеит. Аюны икоу, аф зәасша, иахьа уара уца лхәан, смаар лымуйт, схаан акыр стихьома, Қәабзач, уанацәалбеит! – иаақхеишьеит Мачагәа ацъырмыкь дахьықәгылаз.

– Иутиуазеи?

– Ахш.

– Хәи, анцәа дузыразхааит, иахьа аашеижьтеи ахш бзиа сашьтоуп, испыхьашәомызт! Умбои, иахьа анцәа уахьсзааига. Ухш бзиазар акәхап! – ихәан Қәабзач иөыргызмалшәа Мачагәа днеиқәацит.

– Зеиқәакам ауми! – инаиаәеикит Мачагәа даагәырған.

– Исырбеишь агьама зеицшроу! – Қәабзач инапсаргәытца ргәафаны Мачагәа инаимцеикит.

Мачагәа даара дазыманшәалазамкәа иштоц ахы лаирхан, Қәабзач инапсыргәытца иланицәалеит, иамкызгы инапы илахьыжжын, цака илқәтәеит.

Қәабзач ахәырп-хәырпқәа доацалан ахш ижәит. Нас ибз иқышә иқәшьуа, Мачагәа днаиқыцит. – Ухш уара даара иурехәан, аха сара исгәамцәеит, – ихәеит Қәабзач инапы рбзо.

– Избан, уара? – дцааит Мачагәә.

– Избан умбои, ухш азы амазам! – иеыргызмалны Мачагәә днаихәәпшит Қәабзач.

– Ҳаи, цыушьт, Қәабзачхеит, ус ахьцоухәо, азы шца-махым!..

– Мамзаргы имачны иамоуп!

– Саб ицсаныс, абжеихарацәкья азы шамоу! – дкәит Мачагәә.

– Ус акәзар ихастоит. Ҳамтак уаасзыцшы, излазгаша акгы аасымгеит умбои, исхамышти, уара абзиара зцылаша, уажәыцәкья аоны сцаны ацхал сыманы саауеит, амала цәыкәбарк азәы истоит хәә уаламган, зегы сара изгоит.

– Ҳаи, цыушьт, атәымуао ишцаисто, уареи сареи иахья хәибабамма?! – ихәән Мачагәә иштоцкәә аакәихын цака иньцаиргылт.

Қәабзач иеыоеихан, Мачагәә илацш даньцшәә, цхәыск ахш аалымхәҳаны дцеит. Мачагәә инацәкәә дрысуа аены хәлаанза ихш цәахны ацъырмыкь дыкәгылан. Қәабзач уажәы-уашьтан дааиуеит хәә. Аха Қәабзач дауааихуаз.

Ашәыршәыр иасит. Амш ахәларахь еихеит. Мачагәә ацъырмыкь агәта дгылоуп днацшы-аацшуа.

– Уара ара узгылоузеи, умбои зегь цеит, ацъырмыкь ашә ахаркуеит, – Мачагәә дааидгылт акарул ишәыршәыр кны.

– Икалозар минутк азара аасышәт, аахәаоык сизыцшуп, хымпада, уажәыцәкья дааиуеит, ихәеит Мачагәә.

– Ацъырмыкь ашә ахаркуеит, ухацкы, утахызар нтыц уацәынзагы уизыцшыз, амала шьтарнахыс ара аанәасра калом, – иеирцәгьеит акарул.

Ииухуаз Мачагәә. Ихш иманы дцырг-цыргуа агәашә дынтыцит. Уакагы цытраамтак Қәабзач дааизыцшит.

Аилашәшәра иалагеит.

Чанеицш Мачагәә дхәагәгәә ихш иманы аоны дыо-кылсит.

– Ацъырмыкь иахья ибзиазу? – дцааит Ашьтырхан лхаца иказшьа рацәак илгәамцхо.

– Бцъармыкьгы баргы шәеибамбеит! Схәы сыт, схәы! Иахья фашәә смоуцт, ахәыц еиоысцәоит! – фааитит Мачагәә.

Ашьтырхан иаразнак лцәа иалашәеит, лхатца мыждарак дшақәшәаз. Днеин иеидара гәалтазар – лыхш аштоққәа ишынырталтәаз кыс рымазамкәа иқан.

– Унан, анышә уаргыы саргыы ҳамандаз, ахш узымтизеи?– лыонапык рыла лыбға нтарс ианкыланы дааизыцшит Ашьтырхан.

– Ибтахызар анышә бара беат... Схәы сыт, бара, офы еилгом бымбазои, амла сеиқөыцөоит! Нас ибасқәап исыхыыз, зны акрыоәтцеи!

Лгә иалсит Ашьтырхан лыхш. Аха икалаз калахьан – лыхш баказа, ахаатца артазшәа ибжыисны аштоққәа иртан.

КАЗЫРХАН ЛЧАМАДАН

Казырхан Акәа знык-оынтә рыда дымцацызт. Ацыхәтәан даныказ аахысгыы жәбака шықәса цуан. Уиижьтәи Акәа даара әеитанакит: идыргылеит аоны дуқәа, икацаны иалгеит авокзал фыцгыы.

Амашына дахьлалбааз хара имгакәа лчамадан пхьакшәа цьара инаргыланы авокзал цқьа избап лхәан дыхраа-зраауа, дынкыдпшыла-аакыдпшыло лфыналхеит.

Авокзал лызхара ибаны, лчамадан ахьлыргылаз данааи, лчамадан лымбеит. «Ари азәы ипырхагахазаарын, еитаргазаап», – калцеит лара азныказы, аха цьаргыы ианылымба, азәы ишигаз акара лдырт.

– Казырхан боума, мшәан, банбааи? Шәышцакақәоу? – даалыдгылеит Казырхан ланхөыпқа Мкыд.

– Хар ҳамазам, сызкөыхшоу, шәара шәышцакақәоу? – иаагәидибакылт Казырхани Мкыди.

– Абыржәоуп санааи, аха счамадан збом, – уажөы-уажөы дхьапш-кәәпшуа лчамадан шыргаз цқьа агәра лзымго.

– Знапы ианыбцадаз? Иабагылаз? – дцааит Мкыд.

– Амашына санаатыц, абра хәхьгылацәкьоу инаргыланы, авокзал фыц збап схәан, икарцеижьтәи избахьаз цыыбшьоу, ибаны сааианза, счамадан убар иаахә, иргахьан, – лнапқәа налгәытцалыцсеит Казырхан.

– Ббаашәт, Казырхан, ачамадан ара иргылан хара бышцацеи? – Мкыд Казырхан дналыхәапшит.

– Сара счамадан асапат ҫоуп, аа, абар ацаҫа, – лҫыба иааҫылгеит гәҫк ацаҫаҫа еидхәаланы.

Мкыд дааҫышәырччеит.

– Бызхыччои, мшәан, уи иҫоу асапат ахаан азәы изаартран дыкам. Убаскак исапат гәҫоуп, уи иакәшәо ацаҫаҫагы аҫшаара мариазам, уи згаз асапат шаҫаз изгәамҫазаап акәымзар, игомызт, – дхәаҫш-кәаҫшуан Казырхан.

– Акрышәцәызма, шәзынаҫшы-ааҫшуазеи? – даарыд-гылеит чкәына қәыҫшк, илақәа ҫыҫыҫаауа, амилициа маҫәа ишәҫаны.

– Ааи, нан, счамадан абра инаргыланы сааиаанза, азәы иаашьҫыхны игазаап, иалеихыу сыздыруам, асапат ҫоуп, ацаҫаҫагы абар иахыыҫоу, нан! – лхәан ацаҫаҫаҫа цәырылгахт Казырхан.

– Асапат сзамыртит, аха шәчамадан ырхынхәны ишәысҫоит, иара шәара ишәтәыцәҫазар! – дааҫы-шәырччеит ачкәын.

– Хәи, нан дукәхшааит, счамадан сара истәымкәан, нас изтәыда, исымеижьҫеи жәабаҫа шықәса цуеит, еихазаргы калап!

– Шәчамадан иаҫштәузеи? – дҫааит дҫышәырччо амилициа чкәын.

– Иаҫштәузеи, мшәан, счамадан? Мкыд, бара ибгәа-лашәозар иаҫштәыз.? – Мкыд дналҫыҫшит Казырхан.

– Барей сарей хәнейкәшәа, ирымгахьази?

– Исхәо закәызеи, мшәан... Аа, исгәалашәеит, абри, ишҫасхәари, икахуа аҫштәшәа иҫоуп, азганк агәҫаны инкыларгьежьааны ацәа ахыхны иҫоуп. – Асапат иҫоу зеиҫш саҫаҫузеи?

– ҫыҫьтәуп, икәымпылуп, нан!

– Ибзиоуп, ус акәзар шәара шәтәы акәзаап, шәаала ишәысҫап, – днарҫызан авокзал ауадақәа руак иныҫ-нейгалейт ачкәын. Ачамаданқәа рацәаны ауада ионагылан.

– Шәчамадан дырны иаарылышәхуазар, ишәысҫоит, мамзар, мап! – ихәеит ачкәын қәыҫш.

– Изузеи, счамадан сзымдыркәа, – лхәан ачамаданқәа дрылҫшаауа лҫыналхейт Казырхан. – Абар, счамадан, абри ауп счамадан, – даасны илкит лчамадан анылба.

– Уажәтәила ишәыстоит, аха даәазны ус хлапшрада
ианыжыны шәанца, шәчамадан уаха ишышәымбо жәдыр-
уазаант, – ихәеит ақкәын дпышәырччо.

ДЫЖӘ ИТАПАНЧА

Қәылацәәкәк уахык цьюкы ирықәларц иақәкны ицеит.
Урт дрылан Дыжә хәә азәы. Уи еизадак, уао тынчк иакәын.
Дқәыланы ауаа ирхәуа егыиуа дықамызт иара, дад-
нақьалашәә урт ақәылацәә дрылан акәмзар.

Изқәыларан иқаз х-оык аешыцәә ықазарын, хацәә
ғәғәәкәкәкы рақәхарын дара. Ақәылацәә урт рыоны
ианазааигәаха, аилацәәжәара иалагеит.

– Хазқәылауа арқарцәә даара хацәә баақсқәәк роуп,
ахахаи, шәәырғәғәәны шәықазароуп, иршыыз дыршыт,
акәмзар узустәаалак уерумтароуп, – дрылабжьон
ақәылацәә реихабы.

– Ааи, ааи, усуоуп, мамзар, ишца, ақәыларә иахьә
иаабама! – иаақәдырғызит иоызцәә.

Дыжә дахьгылаз итапанча аатиган апатронқәә тыр-
шәшәаны рқақсара далагеит.

– Икоуцои, мшәан, Дыжә? Қәыларә ицо итапанча
апатрон тәмзар итеитоит, уара апатронқәә тұршәшәоит,
изызхәоузеи ари? – оумашәә ирбеит ақәылацәә Дыжә
иқәитцоз.

– Мамоу, шәәыххь згеит, ус сара истахым... – хәычык
даанәасит Дыжә.

– Иарбан уара иутахым? – ицаант ақәылацәә.

– Иарбан шәәымбои, излашәхәәкәо рыла, хазқәылауа
уаа баақсқәәоуп, азәы дынсымпьцәсны стапанча аасымхны
салаишыыр ацқыс, апатрон тәмзар еиғьми!...

– Хәит, уара ашәәыргәында, уабахдыхьашәоз?! Абыр-
жәытцәкьә сыла уеамырбакәә уца! – дицақьейт ақәылацәә
реихабы.

Дыжәгы иитәхыз уи акәын.

АХАМШТЫХӨ

- Уажэгы изакэымцыцт, уара, абри арқашьяга.
- Иарбан узёу?
- Ана ҳахьлалбааз амған игылақөаз умбеи?
- Ааи, избеит, аха уи иаабац иҳаҳац ауми?
- Убри ауми зынзагы исгөампхазо, иаабац, иҳаҳац ауп ҳөа абри ағаастара еснагь иныкөаагалома нас?
- Ииашоуп, ихэартам, сақөшаҳатуп, аха уареи сареи ҳамацара иҳалшом, уи жөйтө-натө аахыс ҳабацөа урт рабацөа иапырцаз ацас.
- Сара исхөом, ацсрафь уаө дымнеиааит ҳөа, инеироуп, аха изыхөтоу неиааит. Анкья, сара схаан , ацсрафь уажөеипш изыхөтоугьы, изыхөтамгы неиуа икамьзт, инеиуаз атынха, ауа, ақөла, амыза ракөын. Уажөы дыздыруагы, дыззымдыруагы неиуеит. Инеиуазаргы уаөцас инеиуазар иабаргуи, аууы рыхга, рхы ақьапқөа иаасуа гөы ацамкөа, хы ацамкөа, лагырз маауа...
- Шьшь! Ахьшь, ахьшь! – ихөан, ихы лаиркөит, ицөа-жөозгы иажөа уа иааөахицөеит. – Ҳаи, анышө иамандаз, илакөзаны ладатөирахь ала иҳавсит, – ихы доахеит Лагөстан цытрак ашьтахь.
- Ааи, уара, абри игөы далсит ухөаратөы иарбанзаалакь ак узидбалом, – дналагахт ацөажөара Езыгөгы. Уртгы, ҳаркөацып, аха зегьы реиҳа ипырхагоуп ҳөа исыпхьазоит ацсрафь ахөыцқөа рнагара. Дубоу сыздырам ант, ана игылаз ирыцыз ахөычы. Изаҫахи уажөы абри ахөычы абант ахьцо игара? Иахөтам қауцар, иахөтам ахь укылнагоит, уар-пқашьоит. Изхысхөаауа, абас саргы зны сақөшөахьеит, рақхьаза цөыуара ҳөа сантыцуаз ауп. Хөарас иаҫахьузеи, ани ацкөн иацкыс акырза сеиҳан сара усқан. Убасқан сзықөшөаз ақхашьара ахаангы исхаштуам. Сыхбыцын. Отҳара саб ианшьцөа рахөшьак дахьрымаз лабхөа дыцсын, ацара ааины исыдгылеит. Саби сани ианраҳацөкья ицеит, уара ацсыжра аены улеи ҳөа насаҳөаны. Дсымбацт, сызцом, төым қыҫак афь сызцөыуам, схөан, аха умнеир қалом, ипқашьароуп, днаскьагам, дааскьагам, ихөеит саб. Икасцоз, сақөшаҳаҫхеит. Ацсыжра аены зыхьзыз анааи,

сөыласхан сцеит. Цөыуара хөа инеиуаз азөы даа-сыкөмшөазакуан, агөарқ сынталт. Цөыуара икөло ахацөа ишыкарцө еицш, схылца астал иныкөцаны, схы саасуа сөынасхеит, ацсы дахыгөаз ашө иакөкны. Урт ацөыуаракөа уиакара срышыцылаз цушьо, издыруазма, рхы ианаслакь ашьтахь рнацөкьаракөа ирыбжьцшны, ма рнапкөа рылахь ишадкыло рызганк оышьтыхны иахьцашаз шгөартоз. Сара урткөа сыздыруамызт. Ус снейуа, снейуа ашө аөынза снейт, аха мышныкөарак акара бжьазшөа збеит. Ашөхымс сакөшөаны сшьапы еихызгап, аха ацсы дахыгөаз аюныргөы акырза илакөын, абартца ааста сшьапы неихганы ашөхымс саргьа шьапы анынахызга, тышак сшьапы лташөазар еицш, илтабга ицеит, егы сшьапы шааиуаз ашөхымс илаөөаңан, ськакьаза сцан ацсы дызкөыз акаруат соыцаөаит. Исыхьыз зымбодаз, цыф-чыф дырган, аччара рзынкылом. Уажөшьта ицөыуахуадаз, аха сенамариашашөа соагылан, схы саасуа ацсы снейагылт. Ус даөа хөычык саатцөыуан сыкөцып аасгөахөн еицш, сышьтахьала снапы нтарс азөы иаанкылан мчыла саакөиргьөжьт, дызустада хөа снаихөацшызар, саб иоуп.

– Арахь уиас, арныгажө! – ирымчны слымха интөихөеит иара.

Саб аатцрахь дсыхоит, сара схьышьырххо сьыба сталаны ачабра цызгоит хөа саөуп, икарцө сымбахьазеи, сыла интшьы-аатшьны издышшыло рышка снейп хөа.

– Арахь уаала, арахь! – ихөоит саб, нак дсыхо. Инасөыцшлак аччара рызнымкыло нак рөы надырхөеит, изакөи, уара абарт исыдырбало аасгөахөеит сара, усцөкьа сыцабганы сшыказ иалыздырааи, уара, санкаха, сцынцөи сылахьи цөпызаарын, ашьа ара иалагазаап, сышны ськамзи, изба цушьо, схы сасыцпхьаза снапкөа ашьа ахьыргзоаарын. Сара схьышьарххо арахь сшаахоз, саб анахь аатцрахь дышсыхоз, снапкөа сылацш нарыкөшөеит. Нас иаусымдырхуаз икалаз.

Убри аены сзыкөшөаз ахамштыхө инасыркын «ацөыуара мап ацөыскит». Снейрц ахьсыхөтоу ацсрахь снейуеит, сгөы иалсит хөа снарыдашшылоит итынхацөа. Егы ухы акьац хөа уаасуа, убжы ухацалан ууууа, арахь ицсыз дузымдырхуа, аиаша уасцөап, уи аоыза «ацөыуара» уажөшьта ирцхашьагоуп.

– Ааи, ааи, ипхашьарацѣкьоуп, аха ҳақәыцуам, умбои, убри азәгы иҗахзам, аха зегь рақһа сара сышқәкәыцуеи ҳәа ауп акәмзар.

– Убри ауп икала. Абар, аиашацѣкьа ахьыухәа. Азәгы иҗахым. Арахь иааибыхәаны изақәыцуам ауп икалаз...

– Аа, ҕумтын, абааҕс, ахьшь асқынць иқәтәоуп! – ихәан, Лагәстан ицыс ақала иныцганы, акаҗа ақһа алаба инықәирпраа-аақәирпрааит.

Минутк ашьҗахь Лагәстани Езыгәи ахьшь акаҗ илхны ачабра алаҳәара иағын.

АЦЫСХА

Амрагыларахь ихоу ахышә иаакылчқаз амырхәага Чағыыц илахь агәҗа ахьазеизыкаратцѣкьаз инақәпхейт. Даахәыцы-мыцит иара, аха ацәа дзаламцыкуа, даа-тынчхахт. Амра иҗегь ианыохала, иҗахәхәа ицәаз Чағыыц илахь иақәҗхоз амырхәага леиҗацын, иарма бла ин-хччылеит. Чағыыц дцәырханы дааҗшит, маҗк доаҗыззан, днаҗшы-ааҗшит. Иварағы, ипхәыс хрыжь-хрыжь лыҗсыҗ лага-оаго дҗахәхәа дыцәан.

Чығыыц иара иҗасала акыр игәы аалзынхейт ипшәма пхәыс. Уажәы абра цьоукы ааины, зда царҗа лымам лхаҗа дыршьуазаргы, лара акымзарак лбараны дыкамызт. Амала, иара ихаҗа дахьааҗшыз цәгәашәа деигәрҗон, избан акәзар, цьоукы рахәызбақәа кны дыршьырц ишьҗазшәа пхыз ибон. Уаҗа дзымцо данаанха, зыхәызба кны ишьҗаз дааихаххыын, ахәызба игәыцѣкьа иарбаны ианым-фаниҗацѣкьейт, Чағыыц рыцҗа дыҗрысны дааҗшит. Абри азоуп ипхәысгы хәычык дызлызгәааз.

Уи аамҗазы Чағәытагы (ус лыхьзын ипхәыс) дааҗшын, лхаҗа дахьиаз днаҗшит. Лхаҗа ииарҗа дылатәазшәа анылба, лгәы даарыцханашьан, лаҗшы хаала днаихәаҗшит.

– Бызсыхәаҗшуазеи, иахьада сбымбацшәа? – рацәак имырымчкәа дналазцааит Чағыыц.

– Сухәаҗшуеит ус, урыцҗасшьоит, – лхәейт Чағәытагы, лхаҗа апыхьақәа рааста уажәы иаҗагы дасазоушәа дылбон.

– Аңхыз избаз бдырузазар, ицегьгы срыцхабшьяр каларын...

– Унан, дида хса, саргы пхыз бааңсык удызбалеит, цюукы уршыырц иушътахын...

– Изызхэахаришь, рахэызбақәа тыхны ишсышьтаз сытрысны сааңшит.

– Изызхэахари ухэоу? Санду излалхэоз ала, уршыызшэа убар еиха еигын, избан акэзар ускан уцэгъа-мыцэгъа ршьюан, аха уажэы цыара хантафынтарак уақешэараны укоуп ауп изызхэоу...

Цагыц абарт зегы дрызхэцуа илахь инапы нахьишын, ицымшьқәа рыбжьара ааибгы-ааибгит, ихью-хьюуагы иааихьит. Иара идырит цысхак уака ишалцыз. Инапы нахьишь-аахьишьит, иибац цысхак шакэмыз атыкхэагы игэы иааинатеит. Ахы хиқәатэааза, иаакэршаны икапшьза, иаакэгылеижьтеи минутк акарагы цуамызт, аха акэша-мыкэша еибархха еибанаркхьан ацәа.

Урт иаарласны Цагыц ахақымцәа рахь дцарц рызбеит.

Ақыта хақым ифы иахьнеиз даара хшыозышьтра катцаны ари ацысха атоурых дазызыроит. Уи ари ахтыс ду хрыо азиуит злоухэашаз афактқәа рацәан. Убарт рахь рапхьаза инаргыланы ипхьазатәуп: Цагыц ицәажәараан уажэы-уажэы даанкылан, цқьа дтицаауан, ацысха рапхьа ианибаз, ишибаз, ицызбаз, иахьибаз атып ухәа убас ицегьгы. Урт зегы, дызлахьзозеи ухәаратәы, имцаз қьаадк ианицон.

Ацыхәтәаны ахақым илапш ышьтихын Цагыц дна-ихәапшит дидашшылошәа.

– Уааскьеи арахь, цқьа снахәаңшышт, – ихәан ахақымгы икәардә нықәрхәазашәа ачымазао иахь днас-кьеит.

Цагыц данааскья, ахақым даалаган анахь днархәуа, арахь даархәуа даара акраамта ацысха ахьалцыз акэша-мыкэша дахәаңшуан, нас даатгылан ачымазао днаизыңшит:

– Уара угэы ишпаанагои, абри уцысха иаха иззааигәахарызеи уцынца акәу, убла акәу, мамзаргы улахь акәу?

Цагыц азныказ даашанхеит, избан акэзар ари еиңш икоу азцаара зынзакгы дазыкацамызт, уи адагы иара убри ахьалцыз иара итәын акәмзар, еиха иззаигәоузәи хәа бзанцыкгы ихахы имааицызт.

– Сеидроу, ҳағыр зқәу аҳақым, уи шәара иаҳа ижәбартоуп, – акыр даашәеит Ҷағыыц.

– Ииашоуп, сара иаҳа избартоуп, аха уара уцәа-ужыы ауми излыц, – иҳәеит аҳақым, хәчык иеынастҳаны Ҷағыыц ицысха кылкааны дахәағшуа.

– Нас уи цак дук амоума, ацысха иаҳа иззааигәоу? – рацәак уамашәагы ибеит узымхәо Ҷааитит Ҷағыыц.

– Умбои, ҳағыр зқәу ачымазаа, ауааы зегы дахын-занеимоу ҳақымк дизыхәшәтәуам, убри аҕнытә ихы, ихы аблаша, азәы ихәшәтәуеит, илымҳаи, иҶынцәи, иҶар-ҶынҶы – аәазәы; игәи уи иацрыцуа адақәеи – даәазәы, ирҶақәа – хазы азәы; иқымса, нас уи иағшыу егырт Ҷорганқәа – даәазәы дрызкыуп...

– Аа, еилыскааит, еилыскааит, ҳағыр зқәу аҳақым, ари ззуҶахыу ацысха рыуа иахьацанакуа еилукаарц уҶахызар, акәхап?..

– Аа, аферым, иақәуршәатәкәеит. Ахгы, аблагы, аҶынцәгы сара зынзаскгы сус рылазам, сара исыхәшәтәуа арҶа ауп, анцәа иҶышьахарыла, уи уцысха даара акыр иацәыхароуп, ҳағоу имшхара уи урҶағәы иалцыр, алыргара атәы анцәа иусын.

Ҷағыыц ицәа дынтыҶсааит. Аҳақымгы дшәаны уи иахь днаҶшит.

– Уажәы ҳақымс зәы усышьҶтра сыздыруам, умбои, цас ауашәа, иабалц, уара, иара, аосҶаа ихәхаша иигаша...

Ус иахынзеимаркуаз ацысха ицеггы аәарцәгәеит: илахы, иблеи, иҶынцәи рыбжакы-рыбжакы аҶынза инеихьан.

Ацыхәтәан аҳақым ус иҳәеит:

– Уи зегы ирзааигәоуп, аха абри аҶынцәа иаҳа иазааигәазар Ҷалап.

– Ааи, ааи, убри саргы исхәап хәа акәын, – иҳәеит Ҷағыыцгы хәчык даалах-Ҷыххан.

– Абри ақьаад уманы умҶшыкәа илыкәршәны ақалақь аҶны уца, амарҶыа, иуцәымзааит уахьцо, – ақьаад оны даналга, Ҷағыыц инаииркит.

Ҷағыыц дыццакы-ццакуа дыздызкылараны иҶаз аҳақым ишә даннылахх, ашә аатын аҳақыми иарәи ааиҶаҳаит.

– Уеибгоу, уара?! – дҶааит аҳақым, хәычыкгы даа-гәааит.

– Ак сыгзамкуа сыказар, ара сузырбодаз! – ихееит
Чагыыц, ипси-ипси еихелахо.

– Ус икоу ахьырхешэтэуа хазуп, аоыза! – ғааитит
ахақым.

– Уара уоуп, уара, қаадкгы сымоуп! – ибз еилахэо
икаад бгыыц ахақым инаимцеикит Чагыыц, дидимкылар
хэа дшэаны.

Ахақым ақаад дахэақшуа, шытахька деитцны
икабинет дныюналт, Чагыыцгы днаишьталт.

– Иааги арахь упынца, – ихэан ахақым иеырмазеины
днатэеит.

Чагыыц ахақым иирбаз аскам днықэтэан, ипынца
наимцеикит.

– Ухы уоаха! – ихэан, ипынца акы нтацаны, инаиртэи-
ааиртэит, нас егы азыбжа интэйтцан ақхьатэи ишазиуаз
еипш интаиргьежыт.

Чагыыц ипынца аргыатэи акылтэара ахақым иикыз
антэйтца, ицэа дынтазызааит, нас инапы афынаирхан,
атаххэа ахақым инапы днамцасын иаанкыланы длахеит,
аха ахақым имахэфа убаскак игэгэан, Чагыыц иагыиз-
мырцысит.

– Та-ак, здес все в пориадке, – ихэан, ачымазаю
днеипырцит. Нас абыкь иеипш акы иманы дааин Чагыыц
илимхақэа рыобагы цқа дыртапшны игэеитэит, аха уртгы
акы изрывымбеит.

– Уфы рахаи! – ихэан амхатэ еипшыз акы Чагыыц иеы
интаирпан, иеы шеихырпаны Чагыыц икыркы дынтапшит.
Уигы чмазара шизадымбылаз удырратэа: – та-ак! – ихэан
имхатэшэа иикыз егырт имыругақэа еилаххаа иахьеи-
лажыыз инарылаиршэын, инапқэа аазэзэаны истол
днадтэалан қаадк аақэихын, Чагыыц ицысха дахэақшуа,
ақаад акы нанитцан, 9-тэи акабинет ахь ддэықэитцеит.

Чагыыц дхьагэгэа 9-тэи акабинет даннадгыла, пхэызбак
ашэ аартны лхы аакыллырхэхэан Чагыыц адырра илтеит
иахьатэила ахақым уаю дышидимкыло ала. Ак зқэм, обагы
икэм хэа, егы рхэозаргы, ииашоуп. Дцаа-пшауаа, дкара-
уараха, ахэлпазшэа, Чагыыц ииашьаратэк, уи ақалақ афы
инхоз июны днеит, аха ақшэмацэа аоны икамызт. Агэлацэа
излархэаз ала, ақшэма х-мыш раахыс аоны дадрым-

балацыт. (Командировка хасабла цъара дцазар акөхарын), ацшөма пхөысгы иахья ашьжымтан лөеилахөаны дындөылтын, уаха дмааицт. Уигы лабраахь акөу цъара дцазар акөхап. Цагыцгы ибга афақха иаапцөеит. Акыраамта дгыланы дхөцуан: «Иқытөи ақалақы ирыбжьоу автобус шыта иқөцхөеит, уахагы уахатөила ицазом». Шьапыла ддөықөлар... акыр набжьоуп, дзымцар хөа дшөоит, ицысха мыждагы ипынца зегы, изыгхөа, илахь ухөа еимархха иакыуп. Даөа знык-өынтө дыззааиз аоны ашө ахь днацшит, аха имқөацазо, ицашьыхаа иаркын. Цагыц игөы был-былуа даагыжын, агөашө дахьяатыцыз рқытантөик Көөста хөа нхаө быргк дааикөшөеит.

Ацшөақөа ааибырхөан, уабаказ, сабаказ рхөан, изышьтақөаз ааилибакаақөеит.

– Исырбөи, ура, абранза уаазцаз уцысха, – Көөста Цагыц днөиөацшит.

– Иара рацөак уаөы ибаратөы иказам, аха иахьалцыз иаакөршаны даара исныруөит, – ихөан Цагыц илақөөи ипынцөи иахьырзөиқараз инацөа нақөикит.

Көөста пытраамтак уи ацысха дахөацшуан игөцаракны.

– Ацатын уамыхөи? – дцааит иара.

Цагыц азнакыз иихөара изымдыруа даашанхөит: изымдырит ари ацысхөи ацатын ахарөи злөидхөалаз.

– Ааи, сахөит, аха абыржөоуп ацыхөтөантөи спапирөс саханы ианынкасыршө, – ицьыбақөа днарыс-аарысит Цагыц.

– Изаманоуп, ус акөзар уцысха алгөит хөа ипхьаза.

– Ишца? Ацатын сцысха излахөартөи, – ицьөишьөит Цагыц.

– Ари азы араанзагы умаар калон. Абрахь уанауаз иахья сара сааукөшөар, шыта уалгахьазаарын.

– Ишца? Уара иудыруама ахөшө?! – даагыцөы-гыцөит Цагыц.

– Уст, ари амца арки, – ихөан Көөста папирөск Цагыц иааиркит. Амца анаурклак, унафьыха-афьыханы апапирөс амца злакыу ала уцысха иазааигөазаны иахьынзаузычхауа инадкыланы иаацуцаар, ада зхөа-зца амазамкөа иаал-наргоит.

– Сукөмхшой, абааҕс, уи акөзар, зынза имариами! –
Чаҕыыц ипапирос ицысха убас иазааигэан иадикылт уи
ааигэа-сигэа иказ ахэыцқэа ачча аарыхган иара ацысха
ахгы нхиблааит. Чаҕыыцгы ипапирос ыртрысны иаадигеит.

– Убас, убас, аферым Чаҕыыц! – Қэаста уи хыхынтө
днаизыпшит.

Чаҕыыц амалагы уау асак иакөын, уажө зынза деицалан,
тачкөымк акөын дзакараз. Амса иахынзақөыз даға ынтөка
икөиеит ицысха...

Чаҕыыц дқыҕаха тхыбжьон аоны дөеит. Ипхэыс Чаҕыыта
дыштыалахьан, аха дмыцөазацыт. Дналыдтөалан аены
иибаз, иахаз, дзынкьаз, дзынқаз ухэа зеггы налеихэеит.

– Нас уажөы иумыхьзои? – дцааит Чаҕыыц лхатца
дизгөдуны.

– Бара арт ахақымцөа рацөак рзымдыруазаап. Көаста
даасықөымшөаргы скьо срыманы иқөзаауан, аллақ
дизыразхааит уи ауау, – ихэеит Чаҕыыц рыцхара дук
иацөынхаз азэ иеицш ихы пхьазо.

АХШЫО

Икан анкьаза хатей пхэыси. Урт нанамгақөак ракөын,
даара иғарны инхон: қөацөк июнан, уаха акгы рымамыт.
Хшаагы дрымамыт дара.

Өнак, Мамсыр (ус ихьзын ахатца) ипхэыс ус леихэеит:
«Уацөы ашьжымтан шаанза соагыланы крырхара сцоит,
ибдыруеи, цөык ахө акара сзырхаргы. Саанза амлеи ахьтеи
беабмыркын».

Апшөма, ишихэаз еицш, ашьжымтан доагылан, ирымаз
ала мөаныфа хөычыкгы аашьтыхны дцеит.

Шықөсы накьак аус иуан Мамсыр, апхзы нкатөо. Ирхаз
апарала иааихэеит нырхага цөык. Аха, ишдыру еицш, цөык
амацара уауы изцахөом. Убри акнытө, избеит аоыза
ааихөарц.

Адырөашықөсан деицацхт крырхара. Ипхэыс лымацара
аоны дыкан. Уахык дахьынаиаз чкөынак длоузшөа пхыз
илбеит. Ачкөын дарпысхат. Аха иааикөшөаны дыпсыхт.

Ус, ацёууара дшаёыз, дцёырханы даацшит. Ашарагы иалагахан. Ашьжымтан агёлацёа днарылалан иралцёеит илбаз ацхыз.

Агёлацёа гьангьашцёа, неилацёкёы-аалацёкёын, ус рцёеит: «Усцёкья цхыз иббазар, икалацёкьяз акы иаюызоуп, быцкёын ицсыз ицсхёы буроуп!»

«Икасцара сыздыруам, схацагы, ишыжёбо еицш, дыкам», – лцёеит ацшёма цхёыс. Аха уацёкья ацсхёра аёцёарагы нарцёеит. Аёцёара змоу ирласны иааиуеит. Аамта анааи, шыкёсы накьяк ацхзы нкацёо Мамсыр ирцаз ицё лкажыны иршьит. Агёылацёа-азлацёа, ауа, атынха рызхара ифа-ижё иныцёцны ицеит.

Убри ашьтахь, дук мырцкёа, Мамсыр ацьямыгёа цёгья баны, ицё аюыза иманы дааит. Дахьяаиз, иара дахьын-закамьз икалацёаз иацхаит. Мамсыр цёгьяшёа дгёааит, аха икаитцахуаз.

– Бара бакара ибзамыкёу азё дызбаанза сгёежьюам, – ихёан, аштa дынтыцны дцеит.

Акыр дныкёахьан еицш, ёнак, оны бзиац днадгылеит. Ацшёма аоны дыкамызт. Иказ иццёыс лакёын. Асас илзааиз аоныка дналыцхьан акрицалцеит, акрилыржёит. Нас диазцааит:

– Уара харатёык уакёхап, узустада, насгы узышь-тоузеи?

– Сара Сафар сыхьзуп, – ихёеит Мамсыр, – нарцёынтёи саауеит.

– Ишцa?! Нарцёынтёи ушцaауеи! – омашёа илбеит аццёыс илацаз.

– Ааи, нарцёынтёи саауеит. Ишыкалаз бымбои, быххь згеит, сара саныцсуазгы схатё гёацхарала сыцсит. цытраамцак уахь сыкан. Нас уцхызар уахь аоныка уца рцёан, соурыжьт, – ихёеит Мамсыр.

Аццёыс данибацёкьягы иаразнак идырит лара рацёак еилыццоз азё шлакёмыз, аха уажёы иара иихёаз шхалцаз аниба, дышгазоз моашьяхуа агёра игеит.

– Нырцёынтёи уаауазар, уахь икоу стынхацёа умбакёа укам, – лцёеит лара, ари агёра ганы.

– Ааи, исымбакёа, уахь икоу зегьы есымша хайбабон, хайбадыруеит. Ирыхьзкёоузеи дара бтынхацёа? – дцааит Мамсыр.

– Уахь иҕоуп сашьцәа оыцъа – Хьрыҕси Қазылбақһи, саншьа Мырзақан, саб иахәшьцәа Қаимытҳани Қазырхани.

– Ааи, ааи, ишқасзымдырхуаз, – лажәа днапыөлеит Мамсыр, иихәаша гәаныла еиқәршәо. – Уртҕи сареи есымшагы, абас, уажә бареи сареи хшеибабо еиңш хаибабон.

– Унан, сукәхшанда! – лхәан, дааин, дикәшо-диззатәуа, дгәдылкылеит-дхыдылкылеит, дцәыуеит-дхьит. Ацыхәтәаны, лыңсы хәычык ианааивылга, дцааит:

– Нас, ишқақақәоу дара?

– Ишқақақәахыу, хар рымам, аха башьцәа Хьрыҕси Қазылбақһи даара ирыцхауп, ирфо рымам, иржәуа рымам, тынха дызмам иеиңш иеиҕымха иқәуп, даара аңа рбоит.

– Унан! Сара мыжда, сара хәаша, ус сашьцәа зегы ирыцҳаны ишқақалеи! – лхәан, инеимаҕәаны ацәыуара далагеит апхәыс.

– Ааи, быххь згеит, уи ус ауп, абра акыр змоу, ибзианы иҕоу, аңа зымбо, уа убри ақара дрыцхахоит, акы имамкәа, акы дақәиҕымкәа дқалоит.

– Ус акәзар, абааңс, сухәоит, сара дара рзы акы сеигзом, иузгозар, амаҕәа-аоыҕәа...

– Быххь згеит, аҕауад пхәыс, амаҕәа шақа уҕахыу кажьуп, аха урт зегы ахы азыхәан ауп изырҕиуа, башьцәа Хьрыҕси Қазылбақһи еихыжә-еикәыжә адәы, иқәуп амаҕәақәа злаархәо ахы рымам азыхәан, – даара игәы иалоушәа апхәыс дналғапшит.

– Унан, урт рзы акы сеигзо сыкоума! – лхәан, амацуцәа даарыпхьан, хәрңын дук азнацәқьа ахы ахаҕа инеилыркиит, – арахь иахцәымшәааит, хабзианы хәкоуп хәа рахәа, уа уаннеилакь, сцымхәрас зегы гәыдкыл, – лхәеит аҕауад пхәыс, ахаҕа амҕа дықәңо.

Мамсыр игәаҕа дҕаччо, аҕауад игәара данынтың, ишилшоз ирласны ддәықәлеит.

Дук мырцкәа аҕауад аоны дааит. Ипхәыс иалхәеит иахьа нарцәынтәи иааз азәдшықаз, лҕынхацәа зегы иара ишидыруа, ишибауа. Лашьцәа Хьрыҕси Қазылбақһи уа ирыцҳаны ишыкоу, ахы шырзылышьтызгы наиалхәеит.

Аҕауад дхагахеит.

– Ҳаит, иаргы саргхандаз, ус иаҳхыччаны ицаз дзыстада, дызлацеи? – дцааит иара.

– Абас дцеит, – лхәан, Мамсыр дызлацаз наилырбеит.

Атауад иеы даасын, дышзахәоз дишьталеит.

Мамсыр дуао кәышымзи, идыруан ишишьталоз, убри азы уажәы-уажәы ишьтаҳька дхьяцшуан. Ус еыуаоык дкаууа дшаауаз ибеит Мамсыр. Иаразнак идырит уи дыззаауаз иара шиакәыз. Мамсыр днацшы-аацшит сеабасцәахри хәа. Ихарамкәа злагарак ахьгылаз ибеит. Уака днымоахьцын, азлагарахьча днаиацәажәан, имацәақәа ааишәыхны азлагарахьча инеишәцаны, иара азлагарахьча имацәақәа неишәцаны азлагара дныоналеит, азлагарахьча ушзахәо уоны уца, уршьуеит, иушьтоуп хәа наиахәаны. Азлагарахьча ас иказ амацәа аниоу, дааикәцәашан, дныцашәкәа дцеит.

Атауад дшааиуаз, азлагара даадгылеит, иара ибон дзышьтаз уахь дышнеиз.

«Азлагарахьча» ашыла ифатата днеицылан, ацсшәа иеихәеит.

– Бзиала уаабеит, атауад ухацкы, акы ушаргәамцуа збоит, иухъзеи? – дцааит Мамсыр.

– Ҳаи, исмыхъзакәа... абас абыржәы хәрцъынк иманы азәы дааиуан дубазар? – дцааит атауад.

– Ааи дызбеит, дышцасымбеи! – ихәеит Мамсыр.

– Дызлацеи, нас? – дцаахт атауад.

– Абни ацла еилач ду игылоу умбои? Убри дыкәлеит, – ихәеит Мамсыр.

– Ҳаит, аллах илыцха уоуааит, уа уакәмзар дызбазомызт, – ихәан атауад, иеы азлагараф иааныжъны, дыоны ацла днамцагылт. – Улбаа абыржәыцәкәа уара уа ацла икәланы зәызцәахыз, – ибжъы ццаны фәаитит атауад.

Аха «ацла икәтәоу» даулбаахуаз. Ус оынтәка-хынтәка ибжъы рғеионы иргахт, аха уаоы икәфимтит.

– Умылбаауазар збап, уажәыцәкәа уа сәеиуеит, – ихәан, атауад ихылпарчи, икәмжәи, икабеи ишьатцеи ацла ацака инышьтацаны, ацла дыкәлеит.

Мамсыр ашырхәа дааин, имацәақәа ацла ацака инкажъны, атауад имацәақәа ааишәцаны, ахьы зтаж ихәрцъын атауад иеы инакәцаны, доакәтәан, ацкарахәа дцеит.

Атауад дгэамц-хамцх атла данылалбаа, иматэақеи иеи убар иаахэ! Дмида-гэидаха атхыбжьон аоны дааит.

– Иухьи, уара, уажэраанза уабаказ? Уеы абакоу? Арт иушэу амаатэақэа зтэыда, иабауднагалеи? – лхэан, омашэа дбаны дипылеит атауад ипхэыс.

– Уи, ани ххьи зыбтаз шыапыла дыкан, насгьи даара дрыцханы деилахэан, даарыцхасшьан, зегьи иара истэит, – ихэеит атауад.

– Умбои, сара усықэцэьон, уи уао иашак, уаоы халалк иакэын, – лхэеит атауад пхэыс.

– Ааи, ааи, даара ихалалыз уаоын, – ихэеит атауадгьи, ихы рцысуа, игэпжэара ипхэыс илцэыцэахуа.

АИГЭЫШЭ

Данакаи Келанырхэатэын, аха аены уск атыхэала Аацыка дыкэнагалт. Ус, амсаду даныланы дышнеиуаз, акао-акаоқэа ажьақэа абжьи илымха иаатасит.

Данакаи иаразнак иааигэалашэеит, иеигэышэ уаха злоу ипсра убеит ззырхэо акынза инейны ишыказ. Насгьи иара идыруан арака инхоз Аузы Луман даара ажыра дшазказаз. Иара икаицаз иарбанзаалак еихазааит, еигэышэзааит, ихэызбазааит – убас изрыжэуан, иахэаццышэха иаақэ-гылон.

Данакаи ажыра даныныонашыла, Луман жьахэала атах-атаххэа дасуан иршны аңсангъари иқэыз аиха.

– Бзиа ууит, Луман, – ихэеит Данакаи ибжьи рдуны, Луман имахар хэа дшэаны. – Бзиара убааит, бзиала уаабейт, – ихэеит Луман дызфыз иус дакэымцзакэа.

– Луман, уара ужьи бзиоуп, ухъз хара инаошьейт, еигэышэк сзыкауцанда, сеигэышэ хейт. Амала, баша-машак акэмкэа, уао иимкыц еигэшэк сзыката, анцэа даахэаны сухэойт, – ихэеит Данакаи.

– Уао иимкыц ухэама? – Луман Даанкаи днейфацшит.

– Ааи, уао иимкыц.

– Уи уара иззухэо айгэышэ аоыза акацара мариам, ухацкы, акыр садхалоит, оымчыбжья рышьтахь, арахь

узыкәлозар, исзыкацар убап, – ихәеит Луман, иеиха ацсангыари иаакәхны ишацшацуа иказ ацырғы иныларшышыны.

Данакаи дыззаиз иус алагы деикәшәан, дгәыргыатцәа аоныка дцеит.

Ирыцканы ыымчыбжы анаатц, Даанкаи иеы ааикәадырын, днакәтәаны дааит Луман икны.

– Икоуцоу, Луман, сеигәшә? – дцааит Данакаи, ацшәәкәа анааибырхәа.

– Ааи, икасцеит, аха ома сыхнахт, – даашшит Луман, иеацшнымцазакәа.

– Хәи, ухацкы сцааит, ахацәа иажәа дамеижьароуп, – ихәеит Данакаигы.

Луман акәыюра дныкәалан, акәаад заанатц илакәаны икаитцахъаз «аигәшә» Данакаи инаииркит.

– Ахә шака утахыузеи, Луман? – Данакаи ажы днаифацшит.

– Зны уеигәшә гәат, нас ахә азгы хәилазап, – даацышәырчцеит Луман.

– Кох! Иухәо закәи, Луман! Сара уара угәра сымго сыкоума, – ихәан, икәадыр иадхәалаз ихәрцын интәицеит иикыз.

– Аиаша ххәозар, уеигәшә даара аца адызбалеит, аха уара наххынтә уаханы уанаа, ирацәаны иумсхуам, иаабац еигәшәк ахә акароуп, уцыба итазар, маатк акара сыт, – ихәеит Луман ихы ацшнымцазакәа.

– Кох, аигәшә бзиа иахагы иацсоуп, – ихәан, Данакаи ицыба дынталан маатки бжаки аатиган, Луман инеииркит, дныхәа-ныцхьо.

– Иахьутаху иухәааит, – ихәеит Лумангы.

Данакаи иеы днакәтәан, ашыбжьон еицш, аоны дааит.

Аеыжәтра ицәырацәаны ихәрцын иеигәшә аатиган, акәаад излакәаз аатиртлеит, дшанхангы даанхеит. Иикыз нархәы-аархәуа дахәацшуан. Аигәшә асахьа аман иара, аха нак-аакгы ацында ыркәаны иаман, акама еицш, азкәагы ырцараны икацан.

«Хәит! Иаргы саргыханда, дышцасхыччеи! – игәы еибакит Данакаи, – абыржәыцәкәа сцаны ихы ианыскәап! Сара сакәзма дызхыччоз?!» – дыццакны иеы ашка ифынеихеит.

Уи аамтазы, агөашә ахьтә бжык геит:
«О, ақшәма!»
«Ҳай!» – уахь иҫынеихеит Данакаи.
Ҷкәына ката заманак, иеы даласоушә, Данакаи игәашә
дадгылан.
Данакаи агәашә аартны иааиз ақсшә иеихәеит:
– Бзиала уабеит, дад. Арахь уааи!
– Мап. Даара сыцқауеит. Ари Луман иузааитит, – ихәан,
еилахәарак Данакаи инаииркит.
Данакаи даеа ажәак ихәаанза, ақкәын дныцашәкәа
дцахьан.
«Даеа оумак сзааитизар, акәхап», – дхәыцуан Данакаи,
аха аилахәара анааитциртла ақшзара иакны иаго еигәшә
заманак аацәырцит. Минутқәак рышьтахь Данакаи
дпышәырччо иеигәышәкәа дрыхәақшуан.

САРА СЫЗЛААЗ АЛА СЦОИТ

Бадра дынхаю бзиан, анхара-анцыра дхәцхәцәо дашьтан,
иеы икәадыр, икәмжәы, икаба – зегь рыла деикәшәан.
Есышыкәса ица азны аңыкәреи ааирыхуан. Ирахә ыкан,
ишәахә ыкан.

Игәыларә дынхон Казахә хәа азәы. Уи нымха-хымцәа
хәа ззырхәо иакән. Ашыкәсан дгьало ачарақәеи ақ-
схәрақәеи дрышьтан, ақхын иаха аусура ианаамтоу, иара
аныкәарақәа ақшыгон. Тагалан акгы изтагаломызт. Ица
тацәкәыңза, ақша авихәа итасуа игылан.

Бадра игәеитәит ицафәы аңыкәреи шахызаауаз. Иара
избеит ица дахафаны аңыкәреи зго дикырц.

Уахык Бадра ица даннавала, азәы ица дтәтәаны
аңыкәреи лапкәақәа афыр-фырхәа аацәа атақсара
дшафыз ибеит. Аца иадыччалоз амза ашыш иалқханы уа
итоу дубартә икан. Бадрагы идырт ари Казахә шиакәз. Аца
ашә аркын. «Егъарааны исхәахьазаргы, абыржәоуп
уанақәскыцәкәаз», – ихәан, Бадра акыба дкыдланы
иҫынеихеит.

«Уара утаһызар, устәи уааи, сара сызлааз ала сцоит!» –
фааитит Казахә дахьтәтәаз.

«Җаит, ари аца аганала дталазар калап», – ааигәахәын,
ашырхәа даагыжәын, аца даавагыжәйт.

Уи аамтазы Казахә аца ашә ааимҗааны, дылтыҗорны
дцеит.

АФЫРТЫН

Амра убартә иҗамызт. Птәиқәала ихәаз, ажәәан алахь
еиқәын. Босфорынтәи ианахәәон аҗша хьшәашәа, уи еиҗа-
еиҗа игәғәахон.

Асқьала ааигәа иҗаз асквер аҗны ауаа рацәан. Цьоукы
ибзианы еилахәаны уа инеи-ааиуан, ма атәартақәа рыҗны
итәан. Даеацьоукы еиқәыцәашь еихьыжә-еикәыжә цьара
иццакуан. Ушьхәа уаақәцәиәаны уахьынаҗшлакь иубон
ауаа. Аха урт иаарылумбаартә залшомызт даеа цьоукы. Урт
америкатәи аполициятә аформа зшәыз ракәын.

Полициатә маҗәала еилахәаз рҗыск иҗынеихан пҗәыс-
җак лымацара дахьтәаз дналыдтәалан (уи харантәи
дгәеитазар акәхап) иелырдырра дналагеит. Аҗхәыс
уахьлыхәаҗшуаз нхаоык дихылцит ухәартә дыҗан. Урт
иреиҗшыз даеа оыцьа рнапқәа еилыршьны ишаауаз итәаз
иаарыдгылт.

– Уласы, уласы, соыза, дхьх иаарласны, – ихәеит иааиз
тәым бызшәала.

– Җы, ари арыцҗа лхьхра закәыхи, анцәа иҗшьоуп, урт
уажәы марияла ихәуеит, – аазгәеитан иоыза дыниа-
лацәкәит.

Иааиз аполицияуао бзамыкәцас дааччан, аҗхәыс
диманы наҗ иҗынеихеит.

Убри аамтазы асқьала агәашә ааигәара игылан оыцьа
ахацәа, иҗшьызи, инықәсхьази маҗәала еилахәаны.
Хымҗада, урт асқьалатәи усуцәан. Руазәы – Иусуп захьзыз,
қәрала акыр иоыза диеихан, даацьыҗкәын, иуаоҗбжара
днахьсхьан, ихьҗы леицьыхәәаны, иагны иҗан. Иҗынца
царын, ипан. Илакта цқьан, итбаан; гәрагаралеи, кәыҗа-
ралеи итәын иразза уаантәи иухәаҗшуаз илақәа. Иусуп

ианакэызаалакь хылца ихеицауамызт. Уажэгы ахылца ахьихамыз ихахэы, аңша иарцасуаз, зны илақәа ирхың-салон, зны ишьтнахуан, иалахәмаруазшәа. Ихы иашь-тахьала, жьахәала азә дасызшәа, интапақьан. Илахь ҳарак ацәахәақәа алдан еикәарөы-еикәарөы. Ицымшькәа ихы-иөы еикәа еикәатәаны ишөызшәа ианубаалон. Ихахөгы убасцәкьа еикәатәан, аха урт иаарылубаауан ашлақәагы. Егы – Мамед ихъзуп. Уи Иусуп иааста дөоуп, аха иөара иаанумшьалартә ибга аңыкәра аөыназнакхөит. Иудыр-ратә иқан ари аңкөын дшыхөыңыз аус хьанта иөша-нишөалахьаз. Мамед ишьоуп ицөдуцөоу, ашьамхтақәа кылыжәжәа икоу деима еикәак. Исатинатә кьаө иатәа, ашкәакәара ақнынза зыңштөы цахьаз, чабырхөак ала изара нтарсны мақа мцхөарас иалаөахөан. Ари еиҳагы арыцҳаңшра инатон Мамед.

Иусупи Мамеди еицәажөит. – Угөы иаанагои, Иусуп, иахзаанагари америкаа рығба иахьа? – Мамед илақәа тырхаха днөиөаңшит иөыза.

– Хм, –дгөааны даагөрымит Иусуп, иааркьаөынгы атак қайцөит,– идыру усуп, иаанагац ауп иахьагы иаанагауа.

– Аха, урт ҳара ҳзыхәа афатә-ажөтә аагоит хәа ҳадмыргөығзи?

– Аа, ус акөын. Аргөығразы ҳдыргә... – Иусуп иажәа намгзакәа даангылан, днаңшы-ааңшит. Аха дзыцөшөоз рааигәа уаю дыкамшәа аниба, ибжы нхөыцакшәа иажәа неигзөит, – аргөығразы ҳдыргөығуөит, аха макьана ртанкқөеи, рҳаирпланкқөеи, рыбзарбзанкқөеи, рхьи, рыхөшөи рыда акгы аабом, иаабарангы ҳақам.

– Нас ҳабакылнагари ари еиңш икоу «ацхыраара» урт иҳартө?

– Хәара атахым, ари еиңш икоу «ацхыраара» ҳкыл-нагоит... – Иусуп даөазны днаңшы-ааңшит мазала,– иахьа ҳара ҳаңстазаара бааңсуп, уацөы иаҳагы ицөгьахоит, арт ҳарөагыланы ҳармақөңар.

– Ииашоума, Иусуп, америкаа аибашьра реазы-қарымцөшөа дара злацөажөө?

– Мамоу, Мамед. Уи мцуп. Арт ашаитанцәа зөыззықартө иара ахатә ауп.

– Нас ҳара иҳаңсыхөозөи?

– Ҳара ҳаққалароуп, аққара! – Иусуп илақға амацәысит.

– Аққара? – инароушәа дцааит Мамед.

– Аа, аққара! Аққарада уаҳа акгы ҳзаанымхеит. Ҳаққалароуп...– Иусуп ацәажәара иаразнак даакәйт, избан акәзар полициатә жандармк шьәә ласыла дара рах дааиуан. Иусуп ирманшәаланы реицәажәара ааитеикын, амш аказшьа алацәажәара дналагеит.

– Ишәызбо закәizei арака, шәарт агәымхақәа! – дынрыцакәеит Иусупи Мамеди ажандарм.

– Ҳцәажәоит баша, амш ҳалацәажәоит. Сынтәа аар-қарахеит, қәак леиндаз, – иаитеикит Иусуп.

– Издыруеит, закәйтә мшу шәызлацәажәо! – Ҳааитын, ажандарм, Иусуп икәә ахәда аанкыланы, днаигәтасит. Ус изиуит Мамедгы, – шәца, шәықәцқәа нақ, алахшақәа!..

* * *

Абагуза анаос, амшын агәы, ацәкәырца хәыцқәа хын. Абагузафәы азы тынчуп, амала ақша иасуаз иаркычуан уи ацәикәара. Ақша иаанацоз аққәа амшын еикәатәа ақны еикәатәаҳараза ианыцшуан урт рыгагақәа. Асқалафәы ақша иарбгәауан амшын флоттә биракқәа ўба – америкатәи атырқәатәи. Асқала ааигәа-сигәа ирацәахо иалагеит аполиция форма зшәу ауаа. Асқала ааигәара игылаз аон ақхәа иаангылеит х-машынак. Ақхәа игылаз даатыцит даара уао нарҳарак. Уи Тырқәтәыла америкатәи амиссия аиҳабы аинрал Армон иоуп. Иара иыызцәеи ихатә хьчацәеи дрылагылан инапқәа ишьтахь иқатаны, имгәцәа иазқәанца, амшын дхыцшылон лакта баацсыла. Ус цытрак дгылан, нас даахәын иыызак адца иитеит ауаа цхьарцарц. Аполиция алагеит уи априказ анагзара. Ақалақ-уаа, уи цытк иашьцылахьаз, иаразнак аимпра иалагеит.

Убри аамтаз амшын «аназара» иацәыртцит х-кәацк. Жәабака минут рышьтахь урт акәаққәа шыгбақәоу удырратә иааскәеит. Дара, урт ақбақәа, асқала иақәкны иаауан. Зегь рақхәа игылан аесминец – ақшзахә. Уи иашьтагыланы иааиуан катерк. Даәа ў-ескадратә минаныкәақәак

инаскыяганы иааиуан. Урт рыгәта ибжыагылан, еишь-
тагыланы иааиуан ѳ-ғба дуқәак.

* * *

Ақстхәа еиқәатәәқәа еиҳа-еиҳа Стампыл иахаңон.
Ақыһа нақ ицақәоз ақтақәа уажәы игъежьны иаауан.
Минутқәак рышьтахь урт убырсақ ирацәахеит, иаала-
шьцахарц егыагымкәа. Угәы иаанагартә иқан, урт икыдыю-
рны адгылаһь идәықәлар, адгыл цкәа-шәкәа иргап хәа.

Рақхызатәи ақәа ацырақәа аонқәа рықәқәеи, атротуари,
атцлақәа рбығьқәеи инраахеит.

* * *

Амиссиа аиҳабы ипальто ахәынцәрақәа ааибайрkit,
ахәдагы ышьтыхны асқала агәашә ахь днацакит. Уи
инаишьтәлеит иышцәагы.

Абағуаза инықәлеит. Убыскан асқала агәашә акны
иаацәырцит гәыңык аусуцәа-аидарақәхыюцәа, нақ-аак
аполициаа рываргыланы. Арт аусуцәа ааигәа икоу қалақк
акнытә иааргеит, избан акәзар, Стампылтәи аусуцәа
америкаа рығбақәа реидарақәа рықәхра мап рцәыркхьан.
Аидарақәхыюцәа шнарцоз иаандыргылеит абағуаза уаха
цартә амазамкәа иахьяанцәоз ахықәакныцәкәа. Аинрал
Армон урт днарыхәапш-аарыхәапшын, рааигәашәа днеин
днагылеит.

Еишьтагыланы абухта ашьшыхәа иаатәлеит ѳ-ғбакгы.

Ақәа есаaira агәғәахара иағын.

Ақһа игылан иааиуаз ағба абағуаза арығьарахьтәи аган
ахь ағынанхеит. Уи иашьтагылаз арымарахьтәи аган
аенаднакылеит. Ағбақәа рыкны амшын-уаа ааилауатырт.
Уаантәи иуахауан урт реихабацәа ркомандақәа.

Минутқәак рышьтахь ағбақәа шаха шәпала абағуаза
иадәахәалан. Амшын-уаа абағуазахь иларышьтит амар-
дуанқәа. Урт ирәаланы илбаауан афицарцәа. Арт руазәк,
зегы иреихабыз, аинрал Армон иақһа ѳбака-хқака шыаға

дицѣыхараны иеилкѣыцѣаа днагылан арапорт ииѣеит. Нас аинрал пакетк наииркит. Армон афицар ииѣаз аpaket аахиртлан, иагѣылаз аѣаадкѣа днарыцѣа-аарыцѣан, иацѣа алабыцѣеипш зееикѣаѣса игылаз афицар, днаиаз-цаа-ааиазцаан, (априказ) идитѣеит аѣбаѣа ирыѣѣу аидара рыѣѣхра иаарласны иалагарц.

Аусуцѣа аѣбаѣа реидара рыѣѣхразы иааргаз гылан, априказ рмаѣазазшѣа, аѣбаѣа рган ѣздуѣа ирыѣѣаѣшуа. Дара априказ рызѣоз афицар иааѣѣынгы иѣѣаѣшуамызт. Нас аууы ааилдыргеит.

– Хѣом, иѣахѣом, иахѣахым! – быѣѣѣѣак иѣаѣа-ѣаѣаза иаагеит.

Аусуцѣа рыѣѣѣѣеи, афицар иаѣѣраѣѣеи рышьѣѣѣѣ аинрал иѣынза иназеит.

– Изаѣеи, иѣалеи? – диазѣааит аинрал афицар, аусуцѣа ирѣѣхоз.

Афицар аѣак ѣаитѣеит аусуцѣа аусура мап шаѣѣыркыз. Амиссиа аиѣабы аусуцѣа днарыдгылан, илаѣѣа рыѣѣѣгѣаны, зегѣы инархигеит.

– Дзустѣа, изѣахым? – дѣааит аинрал.

– Аусуцѣа даарылѣит, ишѣага раѣѣамкѣа, дѣыѣза, игѣышѣы ѣѣаѣаза усубык. Уи, иѣѣыршѣ-ѣѣыршѣ, аѣѣашь-баа иагѣаны ишѣан еиѣѣахѣак, ѣѣаѣс ишѣызгѣы ѣѣѣарас иѣаѣаны иаихсозшѣа, икылѣѣѣѣа-кылѣѣѣѣа иѣан. Раѣѣак идумыз иѣаѣаѣѣа ыршан. Урѣ уажѣы-уажѣы аѣрыѣ-срыѣѣѣѣа иѣаѣа-ѣаѣалон, аѣѣаѣ аѣаѣаѣѣа реиѣш, илаѣѣа ма-ѣѣысуан, аинрали аѣиѣери ирыѣѣаѣшуан, ишаѣѣ-шаѣѣы, апарпанѣеипш рыгѣѣѣа кылиѣѣар иѣахызшѣа.

– Сара исѣахым аѣбаѣа реидара рыѣѣхра! – иѣѣеит иара инаѣѣырѣѣѣѣаны, иѣѣы мѣрыскѣа.

Уи инеидгылеит дѣаѣ ѣыѣѣык, рѣыза ииѣѣаз наѣѣаны. Иаанхазгѣы хѣыѣык иааѣѣанызанын, аха нас рѣызѣѣа инарылагылеит.

– Дыкны дѣѣѣа! – априказ ѣаитѣеит аинрал.

Раѣѣаза ирылѣыз аусубы инаидххылеит ѣыѣѣа аполицѣаѣѣа, инаѣѣаѣы ааныркылеит идырѣѣеирѣ. Аха аѣырѣѣа, инаѣѣѣа аарымѣѣааны, дызкырѣ иалагаз наѣ-ааѣ дна-рыгѣѣасит, иѣы ишаанаѣоз ѣырѣѣшѣала дыѣѣѣаѣа. Аполиѣеиѣѣа рѣапанѣаѣѣа ааѣѣааны илиѣѣыркит. Аусубы даангылт.

– Дганы абахта дташэк! – априказ кайцеит амиссиа аихабы.

Аусуо рыцха атапанчакеа хыршаны ибга иадкыланы, шыапдыкела играсуа дрыманы реынархеит.

– Шэызгылоузеи?! Ишэтахыума шэмыза ихыыз шэаргы ишэыхырц?! – еилагэгэаа еилагылаз аусуцэа днары-цакьеит Армон. Ацыхэтэантэи аинрал иажэакэа ина-рыкэырццакны иаамацэысит ацыр-цырхэа. Уи инакэыр-шэаны адды бжыгы баапсыла игеит, бзарбзан бжымзар узымдыруа.

Аинрал дшэаны ихы длахеит, хэычыкгы длакэит.

Аусуцэа ааибарччеит.

Иаразнак иаатасит цшацэгьак, акеагы ахырхэа икыдыбганы илалагеит, ажэоан ац амацэыси адди икылыржэазшэа.

Аусуцэа азэгы изымдырзакэа рхацэыпхьакра иашь-талеит.

Аинрал, ихэхэда цэахуа, абагуаза даакэхеит. Уи илацш наахеит акьаад ыыц афымцатэ шыака иадырчаблаз. Иаакыджэааны длахэапшызар – тыркэшэала абас анын:

«Шэыкэзаа нак, ианккэа, хтэыла! Хара иаадыруеит шэара ишэтаху, арахыгы шэыззааз. Хара иахтахым ари еипш икоу «ацхыраара!» Ацьяжэлар шэыртахым!»

Аинрал днапшы-аапшит, аха игэаг зхигашаз уао димбеит. Нас афицар дааипхьан идитцеит дипшаарц ари еипш кызтаз.

Аинрал Армон агбахь сцоит хэа данныкэгьежь, афицар игэеитеит уи икэакэа кьаадк адырчабланы ишыказ.

– Сатамзааит, апатын аинрал, шэкеакэа кьаадк кыдуп, – аарла ихэеит афицар, аинрал иапхьака дааиасын.

– Нас уара, ала ацынца икылшэаз, баша арака усыдгылазма ари еипш икоу ансыруаз умбо, егы умбо, улакэа баша итоума?! – акьаадкэа рыюбагы ааимлагэаны афицар инеифеигэеит. Афицар дшэаны, ицынца цэрыбзза, ихы доаханы, шыафак днеитэпан, дэабырхацэза даанхеит.

– Са... са-ра... зынз...зын-зас-гыи ис...-исызгэа... гэамтеит, акьаад анаддырчаблос, – ихэеит афицар, ифы акуа, иихэо ифамшэо.

– Анцэа иишэиз! – дагыт Армон, акьаадкэа апырхуа. Аидаракэа ракэхра шэакэыц, амш еилгаанза, – ихэеит аинрал афицар аихабы иахь ихы нарханы.

Амиссиа аиҗабы ипалта иеылаҗаны, дҗәәцә-қәәцәуа
имашынахь иҗынеихеит.

– Аа, араагы аусқәа удаоҗеит, – ааигәахеит иара,
икалақәаз зегы дрызхәыцуа.

* * *

Ақәа шлеиц алеира иаҗын. Ақша еиҗа-еиҗа игәҗәахон.
Амшын ацәқәырқәә аки-аки еишьтагыланы абетонтә
цакыа иазцон. Ағбақәа есаaira игәҗәаны ицысуан. Ақша
ишьтнахыз ацәқәырқәә ағбақәа рган ианаслакь, абағуаза
зегы дырцысуан.

Абағуазала урҗ ағба руак акнытә афицари оыцъа
аполицеицәеи ртапанчақәа ибҗа иадкыланы днаргон
чкәына қәыпшк. Уи азы дылзаашыны дыозаархызшәа
дкыанташза дбаазан. Еиқәа ашыымхҗа ахкылжәаз ижыы
каҗшьза иаақшуан. Исатина кыәф, ашкәәкәара ақынза
инеихяз, уажәы иаҗа иеицәан, ианбаз ааста. Ихәхәы
иапхыа илақәа «ароашқәа» җанагалон. Еиқәа зны ишьта-
хыала, зны иапхыала иуаҗәәқәа ирыдшәәкыаланы иркуан,
иныхәашәа иақәыршәаны. Ачкәын инапқәа ишьтахь
инаганы иәахәан.

Абаандаои аполицеицәеи ршьапатцака абағуаза зегы
цысуан.

Ақша есаaira игъеохон, ацәқәырқәә еиҗа-еиҗа
ишьтыхуа. Ацәқәырқәә убырскак амч рыман, ағбақәа
җәыцәмакыак еипш идыршәон анахь-арахь, абағуаза
иахьадәахәалазгы пымккәа. Ағба арыҗарахыала абағуаза
иадәахәалаз ашахақәа руак ицкыа-шәкыа ицеит, ацәқәыр-
қәә андуха. Ағбақәа абағуаза иахыаахоз рганқәа җәеылон,
абағуаза җәуан. Дара абағуаза иадганы амшын агәахыы
ирыманы идәықәлеит, ианаму. Аха уаагы хоамоа
изаламлеит. Ацәқәырқәә икыо ирыманы ианаақәла,
абзарбзанқәа, атанкқәа ағбақәа иахырықәгылаз излаәахәаз
ааҗыцәцәан, аттахәа амшын ацахь ацара иаҗын атанкқәеи,
абзарбзанқәеи.

Мамед даахәын, уахь днапшын, илақәа ааихаччеит.

АҒЫЧЦӨА РЫШЬТАЛА

Амашына иашарагы рхэарагы еибаркны, икэка ицон.
Арныкэа иыза иахь ихы рханы зцаарала днечицашит.

– Хар змам еытхауп. Сгэы ианагоит анапыкыашьра
иацсазар хэа. Аха иаба? – ихэеит арныкэа идтэалаз.

– Аобатэи аномер акны, –ицымшь доахеит арныкэа.

«Сыршыыр, алахшақэа?» – игэы иааташеит Махаз. Убри
нахыс амашына аццакыра узырбо ахыц дахэапшуан, аха
70 хэа ахыаныз еицацуамызт, зны-зынла 80 ркынза
иназалон акэымзар.

«Амашына ашэ аартны сыңар, сеибганы саанхарым,
аццакра зеипшроу ала, – дхэыцуан Махаз. – Иртахыу зегь
рыстап, амала сыршыырц иақэыркыр, усқан ус схы
рыстарым», –избеит ацыхэтэаны.

Арныкэа идтэалаз уажэы-уажэы даахэны Махаз
дихэапшуан. Аха Махаз акгы ззымдырзо, акгы зцэа
иалазам азэ иеипш ибга нкыдцаны дтатэан.

Цқка имтэыцыз амза зны Махаз ифаццон ахышэ
икылпхон, зны изуан.

Махаз амашына дазцшижьтэи акыр цуан.

Аены меышан азыхэа амашына аиура удаадын.
Наскыагара хасабла Махаз ицыз иахэшьа еитцбы Хыкэыри
иарей ачамаданқэа нак-аак иргыланы, инеицапшы-
ааицапшуа еидтэалан. Амашынақэа уажэы-уажэы
аладагы аадагы ииасуан. Махаз аада – Акэака зхы
хаз амашынақэа рзы инапы доахон, аха иоеиуаз зегьы тэны
ицон, акгы аангыломызт. Ус амрагы ташэеит. Илашьцеит,
аха Махаз машына имоит. Ацыхэтэан машынак аангылт,
Махаз инапы ашьтыхха имтакэа. Арныкэа иватэаз
даатыцын дцааит, «шэабанзацои?» хэа.

– Акэанза, Акэа! – ихэеит Махаз.

– Шэааи, нас, шэакэтэа! – иааирццакит уи Махаз
Хыкэыри. Арт ачамаданқэа шэара ишэтэума? – илақэа
аацырцырит ақкэын.

– Аа, сара истэуп! – иатэикит Махаз.

– Нас арахь абагажник иҗахцап, иаажөг, цөгъашәә хәццакуеит.

Махази Хыкәыри еицхырааны ачамаданқәә абагажник иадгылаз ианидыркы, уи наҗ инҗеитқан, ашә ағъарахәә илеихажны, ашырхәә амашына дынҗатәеит, иаргы ағынанахеит. Махаз иахәшьә «бзиала» хәә цқъа лахәәра дахымызеит – амашына дааныжыны ицарц акгы ааигымхеит.

Хыкәыр амашына дазыцшуан хара ицаанза. Арныкәәо ашьтахьтәи алашара аимыркит, аха уеизгы Хыкәыр уи аномер гәалҗеит. Аномер лхамыштырц тәык аашьтылхын акаҗран ианылҗеит. Нас аоныҗа лғыналхеит, аха моабжа днеиаанза дгъежыит. Лашьа дзыкәтәаз амашына адәыкәлашьа лцәымыҗхеит, насгы арныкәәо ашьтахьтәи алашара аимыркыц цөгъарак иазхәазар хәагы лгәы нҗыцсаит.

Хыкәыр иақәылкит цшра кәмцәзакәә, рақхәа дналбааны, машынак днақәтәаны телефонк ахыҗкоу дцарц. Иаарласынгы машынак аанылкылеит. Уи «Москвичын», Гәдоуҗаҗа ақәын иахьцоз. Хыкәыр азәгы дизымцәазакәә ашә аартны амашына дынҗатәеит.

– Шәласы, даара сшәыхәоит, сыццакуеит, – диҳәеит арныкәәо, аха уи цас иуазшәә дыццакуамызт. Амашына аоныцкәтәи алашара аиркын Хыкәыр лахь даахәын ибз еилагауа дҗааит: «Азҗаб шьахә бабанзацоз?» Хыкәыр иаразнак илдырит арныкәәо уаха аҗахымкәә аоы дашыны дшыҗаз.

Уи диважын ихәда икәәе даәазәы – ахышшы ихгауа. Хыкәыр дҗыцырц ақәылкит, аха арныкәәо иеааркәанданы, цөгъарак игәы иҗам ухәаратә еицш: «Бымшәан, уажәыцкәәа иахыбҗахыу бнаганы бнасыргылоит» – иҳәеит.

Цытраамҗак азәгы фитүамызт.

– Саҗамзааит, аха бзиароу, ианыхәла зҗабк бказцозеи ақалақ ахь? – дҗааит иара ижәәахыр дхыцшны Хыкәыр дналҗақшын.

– җәлк самысыр кәлом.

– Ус анакәха, ателефонтә станция ашҗа ақәзар? – Хыкәыр деитаналҗақшыит.

– Аа, уахьоуп сахьцо.

Уи аамтаз ицәаз дҕыхеит. Илақәа ааркәычны: «Уа-жәыгы ҕамлеизаци, ҕабакоу?» – арныкәао иахь ихы наирхеит, аха макъана дхыркәысуа, цқьа ацәа даа-лымцыцкәа дҕарҕасуан.

– Ғахьыкоу иалухузеи, ирласны аоны ҕкалоит.

– Гәакрас бзыкәшәзеи, азҕаб, хымҕада, аҕел кабымцар зыкамлои? – ихы ааирхәыхт арныкәао Хьыкәыр лахь.

– Уеилагама, мшәан, Миша, ухала уцәажәома?

– Ғы, схала сышҕацәажәахуеи, дбаны уҕандаз дзеицшра зҕабу ҕашьтахь иҕатәоу! – ихы ааирцысит Миша.

– Иухәо закәи, дабакоу?

Хьыкәыр уи аамтаз илхәашаз лызбеит:

– Саб дьчмазао гәакны дышьтоуп, Акәака сашья изысцхароуп.

– Мап, амц ҕабымхәан, цъара цкәынак бицыларц бцоаап, – ибжы хәанчаза ҕааитит Нико Хьыкәыр лахь даахәны.

– Хымҕада усоуп,– инақәиргәҕеит Мишагы.

Ус амашьына Гәдоу ацҕа инықәсын, архәара ду иаҕыкәшан ақалақь иналалеит.

– Абра иаанышәкыл, ароуп сахьылбаауа, – лхәеит Хьыкәыр, амашьына аулица тбаа ианынахыс.

– Избан ара изааныскыло, арака аанкылара калом, – Миша еиҕагы иацитцеит амашьына аныкәашәа.

– Иаанышәкыл сымхәеи! – лыялырцәҕеит Хьыкәыр.

Аха Миша имашьына ааирцәин, лашьцараны иахьыказ, цытқ дахьынаскъаз иааникылеит.

Нико инапы Хьыкәыр лыхәдахь индәықәицеит. Хьыкәыр Нико инапы днагәтасын, амашьына ашә аалыртит, аха Нико уи аамтазы лнапы дамцасын иара иахь даалыхеит, икышә тырқәацәаа, лыгәзра иәазыкацауа. Хьыкәыр лнапы зкыз Нико инапы дацҕаит. Нико изымычхакәа дыббит, амшә ахы зықәшәаз еицш. Уи аамтазы азәы амашьына ахьгылаз ахь ихы рханы дааиуан.

– Ишәтахи сара сыкнытә ахәымгақәа? – лхәан, лыжьцәа ааизылган Никогы Мишагы дырҕаҕьцәан амашьына дынтыцеит.

Арт анеигәныо, Хьыкәыр акыр дхараны днеихьан.

Хыккыыр дшыуаз ателефонтэ станциаҕны днеит. Иаразнак илылхит илҕахыз. Минутк ашьҕахь Хыккыыр Аҕэатэи аҕалаҕтэ Совет амилиция аҕэша аҕаҕшыао алеитенант Морозко диаҕэажэон.

– Амашына аномер жэдыруама? – дҕаауан Морозко.

– Амашына «Победоуп», аномер... аномер..., иаразнак илгэалашэомызт Хыккыыр, – аномер исхэо шэаҕауама? ГХ 78-57.

– Иабацоз, ахы абахаз? – азцаара лаҕауан Хыккыыр.

– Уахь – Аҕэаҕа!

– Ибзиоуп, хашьҕалап! – лаҕаит Хыккыыр, атрубка шыккэиҕазгы лдырит.

Хыккыыр Аҕэаҕа адырра аныҕалҕа ашьҕахь, дыз-тынчымхейт. Автостанциаҕы дааин Аҕэаҕа иҕоз машынак даҕэтэейт, лашыа дишьҕаларҕ.

Алеитенант Морозко Хыккыыр илхэаз иаҕхыа иҕэыз аблокнот ианҕаны ателефон атрубка ааҕэихит.

– 5-41, – ихэейт даазыроын. – Михаил Васили-иҕа шэоума? Крызҕазкуа дыррак абыржэ исоуит. Хзышьҕоу рхабар Гэдоуҕантэи исаҕаит. Арахь ауп рхы ахьхоу. Изласаҕаз ала, амашына даҕэдыртэейт пасаҕырк Гэдоуҕеи Афони рыбжьара. Уи Ѡ-чамаданк иман. Ижэ-дыруейт уи иҕсҕазаара уажэы шаҕа ишэарҕоу. Урт рышьҕалара азин сышэҕома?

Морозко даеа ҕыҕк даазыроын, нас атрубка ныккэҕаны асержант Бабаиан ишҕа иҕынеихейт. Бабаиан иеааилкэыҕэаан ѡбаҕа шыаҕа дааиҕаҕны даагылт.

– Ирласны амашына рхиа! – ихэейт Морозко.

– Амашына хиахоит иаарласны, аоыза алеитенант! – ихэан ишьхэа дааҕкэҕаан дындэылҕит асержант.

Амашынахь иҕхыаанза Морозко аорганҕэа зегь рахь ргэы реанызаарҕ адырра ҕаиҕейт.

Хҕаҕа-ҕшьбаҕа минут рышьҕахь Морозко ихаҕыҕан алеитненант еиҕбы дааныжьны ѡыҕыа амилиция аусзуѡҕэа иманы машынала Аҕэа аҕалаҕ иналҕит.

«Азҕаб излалхэаз ала уи амашына шиашоу иаауазар, шыҕа иаарласны иааиуазар ауп», – дазхэыцуан Морозко. Алеитенант имашына ашьшьыҕэа иҕон, машынас

ирпылалакь зегьы аанкыланы еилкаауа, аха «Победа» ГХ 78-57 аномер змоу ахабар ыкамьзт.

Аамта цеит.

«Азгаб ѡажѡака минут цуеит лхѡеит, уи лхѡеижьѡеи пытк цуеит, «Победа» уи аамтала иага имьццакуазаргьы иаахьзаарын», – ихасабуан Морозко игѡаныла.

– Икалап, даѡа моак икѡлазар, – ихѡеит асержант–Бабаиан.

– Икалоит ус акѡзар, аха издыруада ихышѡтзар, ма амотор бжьысзар! – ихѡеит Морозко.

Нас Морозко арныкѡаѡ иахь адца кайцеит амѡеи амашьынеи изларуа ала ирласны идѡыкѡитцарц. Амашьына иаразнак аццакьыра инацнацеит, аѡы ныкѡашѡала ишнеиуа, иакѡтѡѡу ишьхѡа нарбаны акамчы анылахикиьалакь, ишнацакьѡ еицш. Ус уаха машьына рпымлазакѡа акьыр ицеит. Нас рапхьака ицѡыркьа-цѡырасуа лашарак рбеит. Уи амашьына анаарывала Бабаиан ашѡыршѡыр даст, амашьынагь аанѡасит. Уи аидара моацгара иазкьыз машьынан. Амашьына шаангылаз еицшцѡкьа згабк длалбаацан Морозко днаидыххьлт.

– Сатамзааит, хзаанышѡкьылеи шѡзышьѡада? – дцааит азгаб ирццакьны, аха иаразнак лгѡы иаанагеит арт зышьѡѡу Махаз дзыкѡтѡаз амашьына акѡхап хѡа. Ацхѡызба лцѡажѡашьала Морозко идырт лара дзустаз.

– Хара хзышьѡѡу шѡашьа иоуп...

– Морозко шѡѡума? «Победа» ахабар? Сашьа? – лыпсы аалыхѡлахеит Хьыкѡыр.

– Шѡымшѡан, ихалшо зегь кихцап! – лгѡы ааиргѡѡеит Морозко.

Уи аамтазы машьынак ларывкьан, хѡычык инаскьаны иаангьлт. Уи авилис азѡ даатьцын Морозко иахь иѡааихеит. Морозко иначальник иаразнак дидырит.

– Икѡузеи, аѡыза алеитенант? – дцааит иааиз.

– Макьана сыпшаара лцшѡа амам, аѡыза амаиор, – атак кайцеит Морозко. – Ацкѡын иахѡшьагьы абар дахьыкѡу! Амѡахь цьаргьы машьына зымбазеит лхѡеит лара.

– Еилкаауп, урт хымцда кьыта моак реартѡеит...

– Саргьы ус сгѡы иаанагоит, аѡыза амаиор!

Хьыкѡыр лгѡы тыцан ицо, арт ирхѡоз дырзызыроуан.

– Уажэы хаццакыроуп, абыза Морозко! Уара ажэытэ моохь уца, сара Ешырака сцап. Шэыццакы!

– Абыза амаиор, азин сымазааит алеитенант дахьцо иццара, – амаиор диҳэеит Хьыкэыр.

– Икалоит, шэца, – ихэеит Михаил Васили-ица, еил-кьеилгэыцэаа иапхьа игылаз азґаб илацш налхганы.

Амашынақэа ахьцашаз иласны рёынархеит.

* * *

Махаз дзыкэтэаз амашына шцац ицон. Иара уажэы-уажэы деилашэон. «Зныктэи акьарала арныкэао ихы дзамыхэо дґасцар, амашына ахы ахынахауа идэықелап, нас ма зегьы хґахап, ма сманшэолахар, сырцэцап – дхэыцуан Махаз, аха нас дахьхэуан.

Арныкэао иватэаз аґыхьейцш лассы-лассы даахэны Махаз диҳэацшуан. Амашына аласра иагымхеит ухэартэ амоа хада иацрыгаз уардын моак иқэґа-қэсуа инанылт.

– Арахь уацэақэак шэымазар акэхап?! – ихэеит Махаз, уака ааигэа-сигэа уао дышнымхозгьы идыруан аха.

– Аа, абра цьара минутк ханкыдымгылар калом, – арныкэао иватэаз дыниалацэкеит.

«Ахаа, Махаз, акыр улазар абыржэшьтоу, – ааихэеит Махаз игэаныла, – аха ишцеиґьу: уажэнатэ салагару, амашына анаангылалакь акэу?!» Ацыхэтэан избеит амашына аанкыланы екэымк иалагаанза акгы каймцарц. Иаарласны уи амоа аанцэан, амашына дэҳэыцшк инықэлан, хэычык инаскьан иаангылт.

Амашына аангылаанза арныкэао ибыза иахь ихы рханы: «Уееикэыршэала, Важьа, уейцамхааит», – ихэеит.

Махаз ибон Важьа ицьыба ак шґигаз, аха изымдырт уи хэызбазу тапанчазу.

Амашына анаангылацэґкьа Махаз иґацкэым рацэаны Важьа иаргэцыста шыказ игэґэаны имоаницеит. Важьа ихы лхышышыын арныкэао дынидхалт. Махаз дынтыцеит, аха арныкэаоґгы иахэызба кны дтыцхьан.

– Уааи, умшэозар, архэоы! – ихэан Махаз уи иахь иёынаихеит иёырхиауа. Арныкэао иахэызба икьеит, аха

иара иахьақәикыз изынамзеит. Махаз иарма напала ахәызба зкыз арныкәаҭ инапы наирблакьан, иҭачкәым ала ишилшоз диҕасит. Арныкәаҭ дааблакьейт, аха иекамыжкәа ишьтахька днеиҭаҕан, Махаз иахь иҕынеихейт.

– Иҭегь уҭахума, алахша! – ихапыц аҕҕа ааҭгеит Махаз.

– Унапкәа уроах акәымзар... – илақәа цәыркшаҕаны Махаз днаижәлейт еҕи. Махаз иҭагылазаашьа акыр еиҕын, избанзар арныкәаҭ амза иҕаҭҕоз иҭырхаган. Махаз ахәызба дазымҭасуазшәа кәҭаны, иарҕа шьапы дәыкәиҭейт иаҕа ишьапкәа рыбжьара иарбаны. Арныкәаҭ дҭәан, деикәаҭәи-еикәаҭәиуа дҭан, харашәа дкаҕаит. Уи аамҭазы Важьа иҭсы илалан, мазала Махаз ишьтахьала дааиуан. Махаз ианаамҭаз дгәеиҭейт. Ишьхәа даақәҭәиааит иаразнакы, ахәызбаҕы цырцырца днаҕаҭшит. Махаз ихылҭа ааихҭааны уи инеиҕаижьын, ахәызба зкыз инапы днамҭасит, аха амза илақәа аахнакын Важьа инапы иҭыхьамшәейт. Важьа иахәызба икьейт. Ахәызба Махаз ижәашәаҕьа илалаҕаҭейт. Махаз днеизкәҕейт. Важьа иакәзар ахәызба даәазныкҕы искьойт хәа даноахоз, Махаз доаҭкьан хыла дыкшәейт. Уи иахәызба импыҭшәан, дышьтууаа дҭан дкаҕаит. Махазҕы иблахаҭ ааҕьежьын дынкаҕаит.

Морозко имашьына ажәытә моа икәуаа иҭон. Хьыкәыри иарей акы рымбакәа ирыҭәҭар хәа ишәаны, иҭшуан. Ус акыр иоаскьейт, аха башан: ирҭахыз амашьына акәым, ус изакәызаалакь машьынакҕы рымбейт. Морозко атуннель зыхьчоз аҕарул даниазҭаа: «О-сааҭк реиҕа ҭуазар калап арахь машьына захьзу бжьамлеижьҭей, амала аҕыхьашәа машьынак абанс иласкьаҕаны ибжьалазшәа збейт. Сыҭсымзар «Победан» иара», – ихәейт аҕарул.

Махаз иҭсы анааи, дахьыкәаз лассы изымдырит. Сгылоит хәа деихейт, аха иарҕарахь ижәашәаҕьа измырҭысуа еиларҕаҭа акы иакын. Иаҕаҭәа ласкьаҕа-оаскьаҕаны икажьын. Важьа дыкьуан, аха арныкәаҭ дҭысуамызт, дыҭсит ухәартә дкажьын бжьык ихылымҭзо. Махаз аҕылара аниҭәыуадааха, ус амза даҭаҭшуа днатәейт. Махаз амза дахьаҭаҭшуаз абас игәы ианагон: «О, ура амза, ура уажәы иубо иахьахәҭоу иузхәар бзиан, аха иабакоу! Ура

ари еицш егъа убахъеит, аха зныкыр амаза цёыругахьюма?
Уаха урт ахёымгақға сыршыыр, уи қазқаз уақы изымдыр-
зақға имцои, унацға нарықәкра шулшо!»

Махаз ахёыцра дтанагалан дшыказ, имбазакға Важья
акыр дизааигәахеит. Махаз доацкёеит. Ихәрақёеи ихъаа-
қёеи зегъы ихаштит, иаға иара иахъ дааиуазшға аниба.

– Аа, уааи, уааи! – илақға ааирмацёысит Махаз. Атах-
сахқға иааибакит, аха Махаз дкаҳаит арныкёао дихкьа-
шаны. Махаз данкаҳа, Важья уи игёы длықётған ихёламшға
аанкыланы ихәәера далагеит. Махаз имчкёа зегъы ааизганы
иағеи иареи еибаркёампылуа адәҳәыцш хёыцы иаақәлеит.

Арныкёао уи аамтазы ицсы ааизаап, доагылан иоыза
дицхраарц иғааихеит. Махази Важьеи еибаркёампылуа
ишнеиуаз, днарыхъзан, Махаз ишьапы аанкыланы иоыза
длаикәихёеит.

– Ыы, шыта шёысиааит, анышө шөаргъы саргъы
хамандаз! – илақға аацырцырит Махаз.

Важья, Махаз игёы дныкётған, иарма напала ихөцө
аахөрны иаргъа напала диғасуа далагеит. Нас аҳёызба
илацш наахан, уахъ инапы наирхеит ишьтысхуеит хға. Уи
аамтазы пхёыск лыҳәҳәабжь геит. Нас – ахысбыжькға.

«Шёәаанышәкыл!» – икалеит априказ. Арныкёаои
Важьеи Махаз иоёихыцын, рмашынахъ рёынархеит.

– Шёаангыл, мамзар, хшәеихсуеит! Шөнапқға шөыроах!
– еиҥакалахит априказ, ацхъан еиха уажёы еихагъы
ирзааигёаны.

Важьеи арныкёаои аанғасит, рнапқғагъы ироахеит.

– Уршыу, уршыу, сара уацхъа ицсыша, уршыу алахшақға!

– Хыккёыр длышьамхнышгылан Махаз ихы лнапы
наццаны иоышьтылхит.

– Хыккёыр боума, бабаказ? Бымшөан, акгъы сыхьрым
хға сыкоуп, аха хёызбала сырхөит, – ихёеит Махаз
аарлақға.

Минутқәак рышьтахъ о-машынак еишьтагылан Акёака
ицон. Ацхъатәи амашына Морозко ирныкёон. Уака
деикәдах дғаҳәаны диватған уи амашына уажәраанза
изырныкёоз. Уи ишьтахъ дтатған Важья, уигъы инапқға
ишьтахъ инаганы иғаҳәан.

АПҰҒЫС ГЫЗМАЛ

«Ахәыц еикәәцәә зқәу ахацә анцәә дсызкаумыршәын, уаха акы сацәшәом!» – ихәәлон Сырма лхацә Басламғәыр. Сырма уи лхахыы иаалгомызт, ғымт дизызыроуан, аха гәаныла ус лхәәлон: «Сара иусырбап ахәыц еикәәцәә зқәу ахацә шиакәым, апқәыс шлакәу».

Зны, ааңынра мшык азы, аңшәма дцеит архақа цәә-ғәара. Сырма амхаҕахә лыманы дизнеит Басламғәыр дахыцәәғәоз. Лара данцоз лхацә ихәы адаггы, азы ишааҕыргаз иказ ө-ңсыз кьантаз дуқәак лыманы днеит. Аха урт акы илаҳәаны лыкәә иҕан, лхацә имбаратәы.

Басламғәыр инапы аазәзәаны акрифарц данылатәә, Сырма ашьшьыхәә днеин, лхацә имырбазакәә аңсызқәә ацәмәтәәи анышәгәәли инрыбжәалцеит.

Басламғәыр акрыфаны, иңсы ааиҕакны, ицәмәтәә амаа аанкыланы ацәқәә данынарыс, ицәмәтәә иаацнарорит зеиҕақам ө-ңсызк былгәа-былгәо. Иаашыҕыхны дларыхәәңшызар, уаө иибац ңсызк шыкац иқан, фәы чыдаггы рхымкәә, ицқәакәәкәараза.

Сырма уи аамҕазы, лхацә акрызлеифаз асаанқәә еидкыланы, асаара ранцара дағын. Лара лыла ацқар ала лхацә дизыңшуан, иара имбаратәы.

Басламғәыр омашәә ибеит ари. Иңсызқәә нархәы-аархәуа икны иңхәыс лышқа ибжыы иргеит.

– Банаңалбеит, ассир збеит, ара ирласны бааи!

– Изақәыхи, уажә иубах, – лхәәит Сырма, лхацә иахь дымңшзакәә.

– Бааи ирласны, уаө иимбац збеит, бара! – аңсызқәә инапы ианцаны иңхәыс лахь дықрымәаны даауан Басламғәыр.

Сырма днеиңылеит.

– Унан, шақа иңсыз бзиақәоузеи! Иабақаз, мшәән амхы ағәтәны?! – омашәә илбазшәә калцеит Сырма.

– Банаңалбеит, абнацәкәа сыцәмәтәә иаацнамхи! – ихәәит Басламғәыр.

– Унан, иумбар еихә еиғымзи, уи уара узын даара ибааңсуп, сара анышә иагаша, – наиаҕалкит Сырма.

– Избан бара? Изызхөузеи? – ипхэыс дналғапшит
Басламғөыр.

– Измааныхыуи, пхэыск лара ишаалтаху лнацөа
уахаргьежны илтаху ааулпыршоит, убри ауп измаану, –
лхэеит Сырма.

– Ларгы баргы акы шөагеит, пхэыск сылжыаанза! Быст,
аоныка иганы, ибзианы ицьны, асызбал чаңаны исзыкацеи
(Басламғөыр цөгыашөа аңсыз бзиа ибон), уи сара сызжыо
пхэыс дыкам аха, – аңсызкөа ипхэыс инаилиркит.

Сырмагы илтахыз уи акөын. Изкөылкыз лара ишаал-
тахызцөкья илыцааиуан. Аңсызкөа лыманы аоныка дцеит.

Ахөылпазы Басламғөыр дкара-уараха ионы дааит.
Ипхэыс Сырма акрура дафын. Абыста аанылцан, илатөеит.
Басламғөыр аңсызкөа уажөы-уашьтан иаалгоит хөа
дыпшуп. Аңсызкөа рызбахө ипхэыс илымхөошөа аниба,
иара ихала ицөыригеит:

– Бара сыңсызкөа абакоу?

– Закөтө псызуи, мшөан, узлацөажөо? Иабаказ аңсыз-
көа?! – мбатөшөа илбазшөа лөыкалцеит Сырма.

– Ыы, ибхаштма сыцөмапөа ицнахыз аңсызкөа! – ибжыы
өыҳараикит Басламғөыр.

– Ианба уара? Пхызума иухөо? Мамзар уеилагама?
Закөтө псызузеи?!

– Сара сакөым аилага, аилагацөкья бара боуп! Иабакоу
сыңсызкөа?! – агьөо аатиргеит Басламғөыр.

– Иухөақөо закөи, уара? Аңсыз адгьыл ицысхит хөа абри
уара иухөо саҳауеит акөымзар, азөы ихөо смаҳацт, – лхаца
ила дынхыпшылт Сырма.

– Нас, иахья аңсыз бысымтазеи?! – Басламғөыр
доагылан ипхэыс лахь ифөинеихеит.

– Мап, сара псыз зымбеит! Иахья акөым, акраацуеит псыз
сымбеижьтеи! – лхэеит Сырма.

– Сыңсызкөа иахыкказаалакь, уха абра иансзаабымга,
мыкөшөатөы бақөсыршөоит, бара ақяаафыр! – ихөан,
ипхэыс дналзытрысит Басламғөыр. Сырмагы илтахыз уи
акөын. Арцөаа хөа дыхөхөан, ашө ааимпааны дын-
дөылкөеит. Басламғөыр уи доалышьталеит. Сырма арцөаа
хөа дыхөхөо дахьцоз абас лхөон:

«Шәсыцхраа, абаақәа! Ари дхагахеит! Сишьуеит! Деивысит!»

Арт ажәақәа Басламғәыр иахагы ддыргәаазан, знык слыхызандаз хәа Сырма длышьтан.

Ахәхәабжь заҳаз агәылацәа еибароны рәархеит. Сырма днареиорыжьын, Басламғәыр деимлагәа дааныркылт.

– Иухъзеи, Басламғәыр, иууазеи? Дызхуркьозеи ипқәыс? Уәаанкыл! – рхәеит дызкыз ахацәа.

– Сыпсызқәа! Сыцәмәтәа ицнахыз сыпсызқәа... Соушәыжь! Дышьуеит! Иабакоу сыпсызқәа? – ипқәыс лахь деихон дахьыркыз.

– Шәымбои, ишәымбои иихәо? Апсызқәа сыцәмәтәа ицнахыз сыт хәа сикит, иарбан псызқәоу сыздыруам, даушәмышьтын, мамзар сишьуеит, - лхәеит Сырма.

– Сыпсызқәа! Адгыл ицысхыз сыпсызқәа абакоу?.. Соушәыжь, дышьуеит! Лабәаба избаз сыпсызқәа! – иихәац ихәон Басламғәыр, деимырхха дахьыркыз.

– Ишәахауоу, ихы еилагеит, рыцха! Иахьа ашьыбжьон дзаманаха дыкан, аха уажәы ахәылпәзы даины ххәы хәхынахатәаз, днеивкәкәа дцеит.

– Шәанаңьалбеит, соушәыжь! Исалхәааит сыпсызқәа ахьылгаз! Ацәшьтра иаатызгаз сыпсызқәа? – ипқәыс дылзытрысуан Басламғәыр.

– Уу, рыцха, деилагацәкьеит убауоу! – рхәан, дызкыз деикәпах дәахәаны днышьтарцеит.

– Шәанаңьалбеит, соушәышьт! Сара схы стәуп! Исалхәааит сыпсызқәа ахьылгаз, уаха акгы стахым – ихәауан Басламғәыр, дәахәаны дахьышьтаз.

Аха, ожәшьта иихәоз азәгы иахауамызт. Ус дышәахәаз ионы днарған ацәардгәы дныкәырцеит. Сырма лгәанала лгәы дтәаччон. Агәылацәа пытраамтак итәан, нас иоагылан ицеит, Басламғәыр дтынчхазшәа анырба.

Урт рышьтахь Сырмагы днеин лыпсызқәа ахьыказ иаацәырылған, ррыцкәара дналагеит. Басламғәыр ихы оыцирззан иибоз изхамцо ипқәыс пытраамтак длы-хәапшуан.

– Урт закәи, бара? Ипсызқәазами? – дцааит иара.

– Ипсызқәамзар нас изакәи? Ула цкәа иамбазои? – лхәеит лара.

- Ыы, нас уажэраанза закэтэ ңсызуи зыбхэоз закэи?
- Аха арт уара анышэ иңух ңыушьома?
- Нас, иабаказ?

Сырма лхаца даайдтэалан иалхэеит аңсызкэа ицэмацэа лара ишацалцаз.

– Анышэ баргы саргы хайцамандаз, рацэа сыбкэцэеит иахья! Ахэыцеиқэацэа зқэу шэара ахэса шэакэзаап! Баины сңыртлеи! – ихэеит Басламғэыр, дыччару дгэаару изымдыруа.

– Уаха иухэома иухэалоз? – лхаца днеихагылт Сырма.

– Исымхэеи! Ахэыц еиқэацэа зқэу ахэса шэакэзаап!

– Уи удыруаз иахьарнахыс! – лхаца дааңлыртлеит Сырма.

Адыржаены ашыжь агэылацэа ааит Басламғэыр дшыкоу аабоит хэа. Аха аоны иказ Сырма лымала лакэын.

– Дышцакоу Басламғэыр? Дабакоу? – ицааит дара.

– Иаха шэара шэанца ашьтахьцэкья ацарахэа дааилшэан, аңыхья избахьаз еиңш даакалеит. Деилшэазшэа анызба дааңсыртлан, дкараха дыкамзи, ихы шнықэитцаз аиңшцэкья дынтахан дыцэеит. Иахья ашыжь шаанза дгылан архака дцеит, – лхэеит Сырма.

Агэылацэа ирызхацэомызт ари ирахаз. Иаха зхы еивысны, ицкьо-иңо, деиқэаңах дфахэаны днышьтарымцар ззыкамлоз ауаюы, иахья шаанза дгыланы аусура дцахьан.

Ицеит арха. Уа ианлеи Басламғэыр ахахаи хэа ацэағэара дағын.

Агэылацэа неихэаңшы-ааихэаңшын, икалаз мбатэшэа ибо рыюныкақэа ицеит.

АКАМАРШШЕИ АЛЕИ

‘Енак акамаршша хэазо аанда иалхэхэоз быцацэык иқэланы ишнеиуаз, ала хыс-хысуа иаавалеит.

– Уа мшыбзиа, акамыршша! Ицэыңаччо ихырхэеит ала.

– Бзиара убааит, сызкөыхшоу, Мура, – ахэеит аңакс.

– Икамлари, исоуҳэар, уахьынзацо?

– Абри ахэы нхыцынза снабжысуеит, акамаршша атэыоақэа аакылнаган, ахы ышытыхны ала нхьанарқшит.

– Снабжысуеит ухэоу?! – ақырқырхэа иааччеит Мура.
– Уара ани ахэы мызкгы узхыцуам, – акьатеиах пцэазеит ала.

– Мура ухацкы, уара иудыруа акамыршшақэа сара исыздыруам. Сара абас субоит, аха иаастаххар, жөала ипыруа ацсаатэқэагы сыхэартам аласрафы, – акамыршша атра ицагы иаатыцын, атэыоақэа леивга-өивго аеыр-цагыаны иаахырхэеит.

– Уароу? – мбатэшэа иабеит Мура.

– Уамашэа иумбазан! Агэра умгозар, уааи, ҳаивасып!

– Уареи сареи ҳаивасуану?!

– Умшөозар, уааи!

– Акы еицшымкэа сухэоит, сгэы пумжэан, – ахэеит Мура, аха агэы обахо иалагеит.

– Ахы, уааи, абрацэқьа ҳацқьап, ацхьа лахьхьи архэарафы ақьдбажэ игылоу афы инеиуа хэа.

Ишеибырхэоз еицш ицкьеит. Мура анацқьамта акамаршша иахьықэтэаз аеналнаршэан ала ацыхэа инахьын-халеит. Мура кэлаауа ашыапхыцқэа амца рыцқьо ишамчу июны ицоит... Икараха ақьдбажэ инадыххылан иаахэны илагылеит абз тарханы иҳаш-ҳашуа излааз ашьтрахь ицшуа, акамаршша ахабар збозар хэа. Уи аамтаз акамаршша ала ацыхэа абабара аеналнаршэан ақырқырхэа иччо ацла шыап икьдланы афыюанахеит.

– Уабақаз?! – итнацеит Мура аблақэа.

– Сабақахыз... Сара сааижьтеи... Сыцсгы неитаскхьеит, – аеарзажэзеит акамаршша. – Шьтагы агэра умгазои? Усацлабуама уаха? – ацаца иалаччо, ихэазо ацла ашыапы икьдланы ацара иафын акамаршша.

Мура иахьыз гэнганы, ахы ақэыжь афынанахеит зымға.

ЗОСМА ИГРАДУСНИК

Қытақ ағы дықан Зосма хәа азәы. Ихъзыцәкәа Зосим акәын, аха зегъы Зосма хәа иархәон. Хәргыы убас иаххәалап.

Зосма 80 шықәса дыртысхъан, аха чымазара захъзу издырзомыт – баша хыхък имыхъуазар. Аха атцыхәтәан хьтақ ааилалан дышьтамлар амуит. Дышьталеижьтәи мчыбжьык акара цуан, аха еигъхара хәа акгы имамыт.

Ускантәи аамтазы ахақыымцәа даара имацын. Гәдоутә араион акны азәык-оыцъак ракәын иказ. Ачымазарақәагы усқан даара имацын.

Ачымазао ахақыым дизааргар ртаххар, еык аарывакны, ақалақ ағы ицаны дааргар акәын.

Зосма ичкәын аихабы Гәдоутә дцан ахақыым диманы дааит. Ахақыым Зосма днаихәапш-ааихәапшны, ицъыба дынталан аграудсник аатигеит, иоыцра ишавейцашаз наирбаны днатәеит. Зосма аграудсник иоыцра ианныцеитца изеигъхазшәа ибеит. Зосма ихы оышьтихын, игәыла Хәбахә дахьтәаз днаихәапшын, ус ихәеит: –

«Хәи, ари даара хәшәы бзиақ акәхап» – ишыздыруаз иаасыхәеит.

«Зосмахеит, духәозар хәа ауми ахақыым дзузаарга», – ихәеит Хәбахә ихы ацшнымцазакәа.

ЦОТ ПРИШЕЛ?

Цацақәалеи Абласаркәеи инархааныз Қырттәылантәи Ацсныка иаарышьтуан акадырқәа, азанаат адырра акәым, ус баша аореи ацхәареи аарлақәа издыруаз ауаа. Убас Гәдоутә ақалақ ағы хәқыымс даарышьтит Зинеишвили хәа азәы. Ари «ахақыым» ачымазаоцәа рахь даннарқхәалақь, еснагь дзызцаауаз ак акәын – ацхзы илцма?

Зны Зинеишвили чмазаоык иахь ипхәеит. Аха ахақыым днеиаанза ачымазао дыцсит. Зинеишвили ацсы днеихагылан ауадаағы иказ дразцааит: «Цот пришел, когда умирал?»

«Да, немного потел», рхәеит, – ахақым изцаара омашәа ибаны.

«Очень хорошо!» – ихәан дындәылцны дцеит Зинеишвили «ахақым бзиахә».

ДАС ҒӨРҒӨОНҘЫ

Қыта школк ағы алемса бызшәа рцаоыс аус иуан Кәукәури Кикиа-иңа. Иара иңсадгғыл Агыртәыла деимаа-захоын, аха Аңсны ақыртұа школ ағы арцаора «Илшон». Зны Кәукәури аабатәи акласс аҕны аурок ғыц ацаоцәа ирзеитәиҳәон, иикыз ашәкәы ианын аонатә рсаатәқәа рсахьақәа, рыхьызқәа анзамкәа. Ус ацаоцәа ицырхырааны лемса бызшәала ианыз асахьақәа рыхьыз хәо дышлеиуаз аҕыз ағы данлеи даағахеит. Ацаоцәа дразцааит зны, ынтә, хынтә, аха азәгы изымхәеит лемса бызшәала уи ахьыз, даараза ицәымыҕхеит, аха иааг. Өнудқала дгәәтеит, дгәәкит. Ус дгылан пытраамтәк. Нас, дцәырҳаны даа-пшызшәа, ихы доахан ус ихәеит:

«Лемса бызшәала ари иахьзуп дас ғөргәонҕы». Ари шымцыз идыруан, аха ибжьажьны дцар гҳеишьеит. Агәаҕра змаз чкәынак дахьтәаз инапы доахеит. Ацаоы иҕнйтә азин аниау, доагылан ус ихәеит: «Хәтыр зқәу арцаоы, ғөргәонҕы – ари агыршәоупеи!» Кәукәури Кикиа-иңа азныказ дааилапсеит, аха нас даалтын ус ихәеит: «Ииашоуп, Ҙамаз, ари агыршәоуп, амала алемсаа хара хҕнйтә иргеит?»

АҒЕИЦАҚЫА

Иҕалахьоума зныкыр агырқәа рчараағы еисрак, еиқә-парақ, ҕамлақәа еилганы. Мап, иҕамлацт. Абраагы убас ақәын. Анхаоы Галактион иңеихаба арра мацура ихганы дахьааз дааигәырҕан ачара иуан. Ацә лкажьны ишьит. Игәылацәа дрыпхәеит, иҕынхацәа изаҳаз ааит. Ашьапа еитцәаны иҕарцан, аишәақәа ларгыланы идырхиеит,

илахатэан афара, ажэра иалагеит. Ацкэын дырныхэеит, ани абри рныхэеит аҫаацэагы налацаны. Нас аишэа иахатэаз азэи-азэи аибаныхэара иалагеит. Агэылацэа ыыҫа Баҫломи Ҙэүгэуни наҫ-ааҫ еиҫатэан. Баҫлом иҫы акыр иҫахэын. Уи даниуаз иҫиз акы акэын. Уажэы Ҙэүгэуни иҫаф аныкала игэыла Баҫлом иахэада димбацшэа дкылкааны ихэацшра далагеит.

«Ҙаит! Сара соума уҫы реицаҫканы изурбо?! – ихэан, дыҫҫеит Ҙэүгэуни. «Ҙаи, Ҙэүгэунхеит, иухи, иахэада сумбацшэа. Сара сэы реицаҫканы иусмырбеит, иара ус иҫоуп саагылеижэҫеи»». Аха Ҙэүгэуни деиҫэтэомызт, уажэи-уажэи Баҫлом дизыҫрысуан, днаҫҫа-шьаҫҫо.

«Ҙаит ари иижэыз иҫырхагахазаап» – рхэан, цэоуҫы ааин, Ҙэүгэуни даархэынчан, аишэа даахырган, дрыманы иҫеит. Ҙэүгэуни дахэцозгы ибжы роуны абас ихэон: «Уаангыл, иусырбап сара, аҫы реицаҫканы арбара зеицшроу!»

КЪАРАНТЫХЭИ БЕИЗЫҘЭИ

30-тэи ашыҫэсҫэа раан ажэлар раҫацэа хэа егыыз-харамаыз иреиҫыыз ауаа андырзуаз ддырзит Беизыҫгыы. 20 шыҫэса инареиҫаны алагерҫэа рэы дыҫан иара. Убри аамҫала дахэнанамга хэа акгы ыҫам: Сибра, Магадан, Чукотка, Камчатка, Сахалин. Сталин данҫы, Бериа ианилга, акгы зхаразамкэа иҫакҫэаз аноурыжэуаз, Беизыҫгыы дааит Аҫсныҫа, аҫыамыҫэа цэҫа ихганы. Иара агэра изгомызт ирзра Ҙэарантыхэ имшала шаҫэыз, аха ара данааи еиликааит, ииашацэҫканы ирзра зхароу Ҙэарантыхэ шиакэыз.

Ус иҫон аамҫа. Беизыҫэ, анапы зыгханы иҫаз инхара излаилшоз ала днаха-аахон. Ус энаҫ аҫыҫа иаалаҫит Ҙэарантыхэ дыҫсит хэа. Аҫсыжра эены Беизыҫгыы уа дыҫан. Ашыбжышьҫахэ Ҙэарантыхэ дызҫаз акупа аарган агэара агэҫаны игылаз астал иныҫэдыргылан ихцэажэарахэ ииасит. Уихцэажэа хэа зархэоз зегы мап ркуан, иахэ-хэара хэздыруам хэа ҫарҫас иҫацаны. Ус Беизыҫэ иҫы иааит. Уигы сзиҫцэажэом, ихысхэаауа сыздыруам ихэеит.

Аха Къарантыхә итынхацәә ихәо ианалага, ус ихәеит: «Исхәоит, аха ееи шысзымхәо жәдырузааит». Убри ашьтахь Беизыгә ихылпа ааихыхны, акупа ааигәара днагылан ус ҫааитит: «Ажәлар шәхацкы, хқыта далзааит акгы зхаразамкәә ауаа зырзуаз ауааы бааҫсы. Аамтала саргы сыцәгәа хәаны сирзхьан, аха анцәә дсыцхраан сааит ишыжәбо.

Къарантыхә! Уара сахьушьтыз акнытә сааит, аха ухацоуп, абруажәы сара уахьышьтәуа акнытә узаауазар». Арт ажәәқәә анихәә ашьтахь Беизыгә акупа даадцын кыт зыхәлымшәо игылаз ауаа ихылапа неихацаны днарылагылт. Уаха ажәак уааы имхәеит. Аҫсыжцәә акупа аашьтырхын аҫсы дрыманы ицеит.

ИҚӘАҚӘРА ЗГААИТ

Алцыкәи Такәынеи нхарала еицәыхаран, аха дара аныцкәынцәаз аахыс лассы-лассы еикәшәон, еицныкәон, хатыр еикәырцон. Ацьынцәтәылатәи аибашьра ду ианалага адырәәныцкәә Такәына аибашьра дыргеит. Хышықәса инареиханы аибашьра амца далагылан иара, иза-каразаалакь кысу имазамкәә. Аха ацыхәтәаны Берлин азааигәара иарма шьапы ахы ақәшәеит еидысларак аан. Ахы ишьамхы адырдха илақәшәан, ицыххаа илықәцаны, иалкьаны ицеит. Такәына акырцъара агоспитальқәә рәы днанагеит, аха инагзаны ирзымхәшәтәит. Убри иахкьаны иарма шьапы еихкәәомызт, насгы егы ишьапы еиха өбака мацә еицхеит. Аибашьра алгамтазы Такәына доурышьтын аоныка дааит. Иыза иаара Алцыкә ианиаха аеныцкәә иеы ааикәадырын, доақәтәан, Такәына дызбоит хәә дцеит. Алцыкә алафхәара бзиа ибон, иманшәалангы иқәәион. Такәына ари дашьцылан, иара изкыу ицарлафзаргы дазгәаазомызт.

«Хәи, анцәә ицьшьоуп, уҫсы ахьааугаз, иқәәқәра згааит абри ушьапы иақәзыршәаз». Такәына ари дазымгәаазеит; иара идыруан, ари шлафыз. Ари захауаз Такәына иңеихаб дгәаарц иақәикит. «Ишьапы акәымкәә, ихы илтәиршәыр, уцаны ишьа уур каларын»... ихәеит Алцыкә.

МАМСЫР АҒЕЛ ДАСУЕИТ

Мамсыр цқаражәәааыс ақытсовет акны аус иуан. Шыжымтан ақытсовет ахантәааы Мамсыр ус еихәеит: «Сара цыара сымцар калом, уашьтаншәа зны ацөымғ зауад акны ағел уасны иахтахыу ацөымығқәа, насгы зака-зака кило атаххо азаказ кацы. «Ибзиоуп, уи сара избап» – ихәеит Мамсыр. Цбака саат рышьтахь Мамсыр ахантәааы инапынца ааигәалашәан, днеин, ағел атрубка аакәихын, азауад ахь дасит. Азауад акнытә атак аныкала, мамсыр иикыз итрубка астал инықәцаны абасгы наихәеит, инацәкыарақәа рыла иитахыу ацөымығқәа закароу азәы иирбошәа: «Абраанза инеиуа – хә-кылак, абраанза инеиуа – жәа-кылак, абраанза инеиуа – жәохә-кыла». Ус ианеикәипхыза ашьтахь ағел атрубка аашьтыхны илымха инадкыланы, ишәахама,, еилышәкаама, ихәеит Мамсыр атрубка ағы, аха уахынтәи изакаразаалакь бжыы хәа акгы гомызт.

КЫСКЫНЦЬ

Зны Абгархыкә ақытан уаюшьрак калеит. Гәдоутантәи аус аццаразы иөеит амилиция аусзуоцәа. Урт рацхәа инеит ауаюшьра ахыкалаз реиха иааигәаз онык ағы. Уа инхоз Кыскынць иакөын. Ацшәамагы аоны дыкан уи аамтазы. Аустцаоцәа еилыркаар ртахын абри икалаз ауаюшьра зыхкыз, иказтаз, ишыкалаз, ианыкалаз аамта убас ицегы. «Сара исыздыруам уи ауаюшьра зыхкыз, иказтаз, изыкаитцаз, аха ианыкалаз аамта сацөымәашьо издыруеит. Абруажә абра сахьтәоу стәаны акрыфара сағын. Сцаатәы саалганы, сбаазатәы сналагон еицш, ахәәо аатгеит!»

АНИ БЖЬ-ОЫК АҘАЦӨЕИ

Сафар дшышәарыцуаз ашьха данҗаха иҗшәма пҗәыс Хауида бжь-оык аҗкөынцәа, азә иацкыыс азә деицны раазара аалхаанхеит. Даара аҗбабаа лбеит, аха Хауида ауадафрақәа зеггы дрыцгәаны, илулакь-илхәалакь, лыҗкөынцәа лаазеит. Хауида лыҗкөынцәеи лареи рәаца еиошаны ирфон. Иҗегь ианыхәыҗкәаз рызхара җамлархәа дшәаны лхәы абжа иша-шаны ирылтон. Шьҗа аҗкөынцәа ирызхәит, акрыруа-акрырхәо иҗкалеит. Өнак Хауида лыҗкөынцәа аишәа инакөыршаны иналыртәан акәтаҗкәа жәны инарымҗалыргылеит, ларггы аишәа аҗкарахьшәа днатәеит. Аҗкөынцәа неихәапшы-ааихәапшуа иаанхеит. Ус аихәабы җааитит: «җан, бара акрыбымфазои?»

«Унан, сара уи аҗара хәаас сҗашөымҗан, шөыкәтаҗкәа рыбжа-рыбжа аасышәҗар, исызхоит,— лхәеит ан.

ЗЫКӨ АМАШЬЫНА ААИХӨОИТ

Зыкө Жәыргыҗт аҗалакь аҗы дынхон. Аҗара ахәаиуаз ахәхәхәҗра наплакык аҗы аус иуан. Амашьына аахәара изхашаз аҗара анеидикыла, иоыза Малакьиа даашьҗыхны Москваҗа дцеит амашьына ааихәарҗ. Амашьынакәа ахьырҗиуа аҗырмакь аҗы иреиҗыыз акы аалырхын, излеилаз аз ала ахә нашәаны, амашьына рыманы ицеит. Малакьиаггы Москва санааи маҗәақәак аасхәап иҗәан аҗалакь дналалан акыр амаҗәақәа ааихәеит, уашьҗан ирхҗниҗаз аихәа акыр наҗҗаны иҗирҗ азы. Иааихәаз амаҗәақәа амашьына ашьҗахьҗәи атәарҗақәа рәы иныкеиҗан, шьҗа Жәыргыҗынза изгашаз ипрофессионалтәу машьынаныкәцаоык ишьҗалеит. Даара аҗба рбеит, аха аҗыхәтәаны дрыҗшааит җкөынак уи зылшашаз. Аҗкөын шәкөыла деиқәшәан, хәла еинаалан амоа иқәлеит. Москва аҗалакь иалсаанза оыҗара-хыҗара раҗара амашьына аанкыланы игәарҗеит еихәарак игәарҗоз амашьынаныкәцао ишәкәкәа ракөын. Ус аҗалакь иналсын атрасса инықәлеит. Пыҗк ианынаскьа амашьына аматор аихәласра иалагеит.

«Амашына ғыц ус адыруеит» – ихэеит амашына зырныкэоз ачкэын. Рапхьака пытк иадарашэа икан амфа. Амашына еихэлас-еихэлсуа ишнеиуаз иаангылеит «Абаакэа, аматор еихэлахеит, шэлалбааны, ашьтахь ала шэагэтасны абна хөыхэнар, нас хцеит». Зыкэи Малакэиеи лалбаан, амашына иагэтасуа, ирыма рёынархеит. Пытк ианынаскья, амашына аматор иаалрыкьяны аус ааун, ағарахэа инацкьеит, Зыкэи Малакэиеи амашына уажэ иаагылап, уашьтан иаагылап шырхэоз, даара ирцэы-харахеит, аангылара агэгы итамызт. Убаскан ауп Зыкэи Малакэиеи аеада ишақэтээз анырдыр. Даеа акраамта дара неидышшыло игыланы ипшуан рмашына ахьцаз ашка, ахашьта уи аиугы рбомызт. Зыкэи Малакэиеи реырзымшьо амфа иаанхалеит.

АИЛЫМИ ХАИЛЫМИ

Аилым Хабьотэын. Лассы-лассы Гэдоутакэ дзаауамызт. Амала даналакь, цкьа дналс-аалсны ибаны дцон. Уажэы Хаилым идэкьын даацалеит. Хаилым Ацсны диит, иабгы Ацсны ауп дахьиз, иабду иакэын Тьырқэтэылантэи Ацсныка иааз хэхахэтразы, иабгы уи акэын дызфьыз. Хаилым ацсуара злысны иказ, ацсуа қабызқэа, ацасқэа ибзианы издыруаз, иагьрықэныкэоз иакэын. Иара ацсышэала данцэажэо, дацсуоу цьушьон, убри акара ицкьяны ихэон ацшэа.

Аилым аоны матэа ахьгылаз даннеи, иаразнак илапш иаацашэеит ипшзаза игылаз аихатэы каруат. «Хаилым укаруат сгэацхеит, аха исыздыруам, исызбзиахоу». «Акаруат ара икоуп, уаргы ара укоуп, унаниаланы игэоумто, – ихэеит Хаилым дцышэырччо. Аилым иеитцыхны акаруат днаниалт.

Хаилым ихылца ааихыхны, агэацхэа илкажьны, ионапык рыла ихы даасуа Аилым днеихагылт, аахихихэа дцэуошэа кацо.

АБРАГЪ ДАҒА

Амашына Акөантәи Очамчырака ицон. Ақхәтәи атың ағы дтәан тахмадак иуапа иеылаҳәаны. Азәыбжәа ианәеи ыыңа ақкәынцәа амашына итәлеит. Атәартақәа зегыи аанкылоушәа анырба, иахьиоҳалаз реаньыркылеит. Урҕ аыңагы агыркәан, 30-35 шықәса ракара рхыцуан. Дара иаразнак деицгәартәит рааигәара итәаз атахмада. Иаагәыргәеит дара: «Абар дахыикоу хазхыччаша, ацәы злақдаша ауаы», – убас ргәы итакны атахмада ишка инаскәеит. Азәы инапы наирххан ихтарҕа аҕацә аанкыланы ибжыи ныхта-аахцаны дыччо агыршәала акы ихәон, егыи иуапа дацрасуан. Рәыңагы даара иргәақханы иччон «Шәыскәац, уара, тахмадак исылашәуи», – ихәеит атахмада. Аха дара иаҳагы аччара иалагеит.

«Уңши, уңши, ак ххәаргыи иуам, дабаанага ари абнауаы?» Иччон, иччон, ркәатеиах пцәо.

«Уара, изакәытә хәмарга бзиақәоузеи хәхәыцқәа рзы», – ихәан руазәк, инапы наирххан иуапа псыртлоит хәа далагеит. Убаскан атахмада ичҳара хыжжит «Шәнаскәа нақ, шәарт, агәымхақәа!» – доацкәеит атахмада дрықәхәхәаны. Мацәысрак еипш еимкәеит иуапа. Ихәа ихшыиз иавтомат ихыччоз ақкәынцәа ирықәкын, абар-абар дацхоит ухәаратәа. Уажәыраанза зкәатеиах пцәоз ақкәынцәа, уажәы шыакәарак рылам ухәаратәа ицәыш-цәышза игылан. Атахмада иҕақшыларәа иареиңуан, абрахь алада ицазар ртахын дара уажәы «Амашына аанкыл абружәыцәкәа!» – дицәхәхәеит атахмада амашынанәыкәа. Амашына ирласны ианәасит. Итәтәаз ауаа изакаразаалакь бжык рхылцуамызт, цсызхоу азәы дтәтәамшәа. «Шәтыц, абружәыцәкәа, агәымхақәа!» – иавтомат шрықәкыиз дылбааит иаргыи. Уажәы ақкәынцәа ирбартан абырг икәныиз егырт иабцарқәа: итапанча, икама, о-гранатақәак, ақантрузқәа еихәыдхашыны. Уажәык дара рыңсы цазәит – ршьамхқәа кәар-кәаруа, ирыцакәрыло акнынза. Абырг дахынапшуаз илапш иаацашәеит ама нақтәирахь иказ азыткәа «Абнахь шәца!» – иавтомат ахала идирбеит

иахьцашаз. Амѡа ааихьртѡан ахы иштaгылаз азыткѡа аѡы инеит. «Абра шѡтал, абружѡйтѡкѡа!» —дрыкѡкааит абырг. «Батоно, хaтоумцан, хара хaхмѡаруан, хaухыччрац хгѡы итазамыт», – ихѡеит аарлахѡа иѡы еилго руазѡк. «Саргы сыхѡмаруеит, дадраа, шѡысшьыр стахызар, егъарааны шѡысшьхъазаарын. Амала исхѡо кашѡымцар, шѡускѡа цѡгъахѡит». “Батоно, сухѡоит, иханаужьырц, уаха кaхцѡм ари аѡыза», ихѡеит аихабашѡа иказ. «Апыхъа сыбнауаѡын, сгѡымхан, уажѡы сбатонахан саакѡгылеит, ус аума! Шѡтал абру-жѡйтѡкѡа!» – иѡацшылара иахаггы ицѡгъахеит абырг. Ацкѡынцѡа азы инталан, уа иаангылеит. «Шѡтала абру-жѡйтѡкѡа!» – икарцахозеи ацкѡынцѡа, автомат ахы итагылан, икарымцар каломыт. Ахѡац-ахѡацхѡа азыткѡа реынтарыжыт. Абырг дырхагылан, иавтомат шикыц икны. «Анахъ шѡнахѡы, арахъ шѡаахѡы!»– дрыкѡымчуан абырг, дарггы иихѡоз кaрцѡн. Шьта иазхоуп анигѡахѡ, абырг даакѡгъежыын, амашьынахъ дмааизыкѡа иацхъака иказ абнара днылатѡѡы дцеит. Ари Ацсны еицырдыруаз ацсуа абрагъ Атарба иакѡын.

АТАКСИСТ АЛХАС

Алхас аус иуан Акѡатѡи атаксопарк акны таксистс. Ѳнак Акѡа ацъырмакыкѡ аѡы дышгылаз ѡыцъа ацкѡынцѡа ааидгылт. «Цалинцъыханза хцѡит, хaузгома?» – Алхас исаат дна-хѡацшыын, дакѡшахатхеит. Ацара-аара аамта изхошѡа ибеит. Ацкѡынцѡа аѡыцъаггы ашьтахьтѡи атѡартаѡы инатѡеит. Акраамта азѡггы ѡитѡмыт. Амашьына цѡн имыргѡѡцѡакѡа. Ус Кѡыдры ацха иныкѡсын Тамшь иазааигѡахеит. Убаскан иаацѡажѡеит ацкѡынцѡа ахьтѡаз. Ирхѡоз агыршѡан. Рцѡажѡара иналаца-аалацаны, ирмааншѡа ирхѡон хaхъѡеиша ханѡеилакѡ ари хазго акапеи шиахамто, ишьтахъ абб алхны дышдѡыкѡахцѡ хѡа. Ари зеггы Алхас ибзианы иахауан. Ус гѡаныла ихѡон: «Ишѡсырбап сара, абб алхшьа зѡипшроу». Алхас даныцкѡыназ аахыс цкѡына гѡгѡак, еилартѡак иакѡын. Иара абокс дазказан, дныкѡон абокс асекциахъ. Аѡны есышьыжъ таалым кaитѡн, ибаѡ ирцѡон.

Акырынтә абокс аицлабрақәа дрылахәхахьан, ақхьатәи атыпқәагғы игахьан. Идыруан иара убас самбо, карате рымазақәа, рмаанақәа. Уажәы ишьтахь итәаны ипатқалеуа ақкәынцәа реипш хә-оык ааикәшәаргғы ашәыха иалаи-цомызт. Амашына шнеиуаз иаанархәын ақытамға инанылеит. Алхас, иғапха-ғаччо итәаз ақкәынцәа рахь даахәын ус ихәеит: «Абна цьаранза снейуеит аказы, ирласны схынхәуеит, нас хамға нахагзалап. Акыр ианынаскьа, Алхас амашына ааникылеит, ааигәа-сигәа оны ыкамызт, ақыта иацәыхаран, аха Алхас арт атыпқәа ибзианы идыруан. Амашына даатыцын, ақкәынцәа ахьтәаз ашә ааиртын, ус ғааитит: «Смашына иапхьазаз аоынтә хәы абыржәытқәа иаасшәыркы». Ақкәынцәа ари даара ирцәымыгхеит, аха Алхас ирымшәар имуит. Нас дрыца-хәхәеит: «Шәтыц абружәытқәа, ацымхәхәарахқәа!» Ақкәынцәа ишыртахымыз амашына итыцит. Алхас амашына ашә наркны данаахә, ибеит ақкәынцәа ртацкәымқәа рацәаны иара ишка ишааскьоз. Оыцья азәы хашцеизымиааира ргәахәзар акәхап. «Абхаз, ми тебе сейчас покажем!» Аха акшара рмазеит «ык, ык»– илеизыкәфын, цсы рхазамызшәа илеивахаит аоыцьягғы. Алхас имашына днақәтәан, аус ааирун, дызлааз ала ифынеихеит, имашына есааира аласра аццо.

ЖАПОТИНСКИ ИЗКУ АЖӘАБЖЬҚӘА

Ө-ЧАМАДАНК

Ақәа астанциаә адәығба анаангыла, нақ-аақ ө-чамаданк кны авагон даатыцит азәы. Ичамаданқәа. Икылқш-кылзырәуа, акы абағарей, акы абақпыхьашәарей хәа иавоу ауаа ыками? Убас иказ ыңыа ақкәынцәа ирбеит азәы ичамаданқәа ааныжыны хара дышцоз. Ааигәа-сигәа уао дыкамызт. Адәығба анца ашьтахь инаңшы-ааңшуа ачамаданқәа ахыглаз иааит. Азәы дыңшыхәуан, егы ачамаданқәа руак амаа аанкыланы дөахеит, дөахеит, дәәазнык, аха егызмырцисит. Дниасын егыгы дахеит, аха уигы ус акәхеит. Нас иоыза дааиңхьан, рөыңагы чамаданк иөахеит, аха ирзеитамгеит. Уи аамтазы ачамаданқәа зтәыз даацәырцит. Ақкәынцәа ииасуазшәа қарқан инаскьаны инагылеит. Иааиз ичамаданқәа нақ-аақ иаанкыланы иманы дцеит.

Ашьтахьоуп ари дзустаз ақкәынцәа ианырдыр. Уи амч чыда злоу, адунеи ағы еицырдыруа Жапотински иакәын.

АЖӘТӘИ АФАТӘИ

Хәылқазык Жапотински Ақәа апарк ағы дтәаны иңсы ишьон. Ус ыңыа ақкәынцәа ааин дзыкәтәаз аскам ағы хтәар калома? – рхәан нақ-аақ иааиватәеит, Пытраамтак ус итәан ғымткәа. Нас арығьарак итәаз ақкәын даацәажәеит: «Уара уңсшьаоызаап, иубырги, хәқалақь аңшзара адагы иуҥахи?».

«Ааи, ара аңсабара даара иңшзоуп», – ихәеит итәаз ахаца. «Наверно тебе много деньги ест?!» ихәеит егырахь иватәаз ақкәын. «Много нету, но есть сколько мне надо», ихәеит ахаца. «Даш нам немножко, ми хотим выпит и закусит». «У меня для вас денег нет», – ихәахт уи ахаца. «Как нету! Ти что, у нас отдыхашь, а не хочешь нам помогать!!!» – ихәан дөацкәеит арымарахь итәаз ақкәын.

Арыгыарахы итээзгы доацкыан, роыцъагы рнапкэа рхахаза ихэцэ хкуеит хэа иалагеит. Убаскан ауп ассир аныкала: амч чыда злоу ауао доагылан, ачкэынцэа инапкэа рыла рыхэдацэа ааникылан, ацгэы аца хэычы ахэдацэа аанкыланы ишаго еицш, нак-аак икэалкэало иышьтихын иман ифынеихан амилиция инаганы ирицтеит.

УР-УР ХЭА ЕИЛАН

Анатоли Возба игэалашэара иазкуп

Акэатэи апедагогтэ институт афы асесснатэ цышэаракэа ирфын, Кэынцал сынтэа ацшьбатэи акурс далгараны дыкан. Иыызцэеи иарей иахъа КПСС атоурых акэын иртираны иказ.

Кэынцал ари амацэар гэыкала дазыкамызт. Иара итэала ианыз зегы еилахэа-еилапашьаны икоушэа акэын дшахэацшуаз. Иагыараан сацхэоит хэа далагахьан уи ашэкэы, аха дакыакгы инагзаны дзацхэомызт: – убри акара ианыз иара изы игэыццэаган. Уимоу, уахынла данзмыцэо, убри ашэкэы аанкыланы дацхэо ифынеихар, иаразнак ацэа ааикэхань дакуан. Амала Кэынцал игэынкыларэ злабзиаз ала алектор иихэақэоз цыт-чытк игэалашэон. Аудитория афы днеин Кэынцал астал икэыз абилеткэа руак аакэихын аномер алектор инаиахэаны тытк афы днатэеит. Абилет иигаз ианын х-зцаарак. Кэынцал иара излаидыруаз ала урт азцааракэа ртаккэа кайцеит. Раста Кэаста-ица (ус ихзын алектор) ицаххейт ареволюция Петроград ишымоацысуаз инткааны иахар. «Акрыздыроу, Раста Кэаста-ица, зегы ур-урхэа еилан», – ихэеит Кэынцал.

ЛАПКЫА БЗИАК ФОУП

Лацарамза агэы онашахьан. Амра шыбжы илахыцэ-хэан ихааза ипхон. Астудентцэа гэыцфык рзеицшынхарта агэаракны итэаны акы иалацэажэон. Шыкэыргы убра дыкан. Иара ишэагаа аамачны, дыхыцэшэа дыкан. Уажэы

ицәажәоз Мака лакәын. Шықәыр дахьтәаз акы ныбжьейгалт. «Иңасаны иххәаз аңықәрей еиңш, уаанымгыло, сажәа салымгари», – лхәеит Мака. Лара еснагь Шықәыр датәамбашәа дихәаңшуан.

«Иңасаххәазаргы лабкәа бзиақ ҫоуп», – иналаҫеикит Шықәыр.

АПХӘЫС БААҢС

Камыгә шыжыы аахыс иахауан игәыла Каныгә игәарахь кыгә-чыгә быжкәак, аха изакәыз издыруамызт. Дызәу збап ааигәахәын днеит Каныгә иҫы. Аңшәма дыццакны акы айбыҫара даҫын. Аңсшәақәа анеибырхәа ашьҫахь, Каныгә амаҫурҫаҫы днеин, аҫәардә ааганы днастхашәа Камыгә днаиртәеит. Иара дызәыз дналагахт. Камыгә акыр дхәыцит, акыр дахәаңшит, анахь дниасит, арахь диасит, аха изеилымкааит игәыла иҫаиҫоз закәыз.

«Уара, Каныгә, узәу сзеилкаауам, акы еиңшуп аха, иахысхәаара сыздыруам, акы ахы лырханы аргылаpа уаҫшәа збоит. Измааноузеи ари?» – дҫааит Камыгә. «Измааноу умбои, Камыгә. Ари аоны иҫоу лабраа рахь дҫан дмааҫт. Лара даанза иҫаҫпа хәа ауп ас оеыргәаҫны сзаәу. Умбои, хмаҫурҫа ажәын, аарлахәа игылоуп, иахыҫуа аңҫәа идырп, сабду иҫәлоуп. Аоны иҫоу даанза, маҫурҫа ҫыцк ҫаҫпа хәа иақәскит».

«Амаҫурҫа, ухәоу?»

«Ааи, маҫурҫахоит, исыҫаҫар».

«Ибзиоуп, ахы ларханы изыҫоуҫеи?»

«Ииашоуп, аха ахы ларханы иҫаҫоит, аха ари данааилакь, иаархәны илыргылоит», – ихәеит Каныгә.

Камыгә ихы ааирҫысит, еилыскааит, аха уамашәа избеит хәа аанарго.

ИУЗЫКАЗҫАДА?

Сабыда 40 шықәса дырҫысхәан, аха аҫааҫәара даламлаҫызт. Зны иара иахаит, Калдахәара иҫаз пхәызбак лызбахә,

Сабыда ыызак даашытыхны, илықәыршәны дцеит уи аҗәыба дызбоит хәа. Аҗәызбагы аоны дыкан. Асасцәа пату рықәцаны аҗәмацәа ирыдыркылеит. Сабыда иызеи иареи ауха уа иаанхеит. Адырәаены ашьжымтан иоагылан ағызәәара реазыркиит. Аҗхәа зәы зызәәоз Сабыда иакәын, избан акәзар Сабыда иыза иацкыс қәрала деихабын. Азы изылазышьтуаз дзызнеиз аҗәызба лакәын. Ғынтәка азы иґы иакәитәахьан акәымкәа, аҗәызба ус лхәеит: «Саҗам-зааит, цәара цхашьарам, абри уцламхәа узыказцада? (Сабыда ицламхәа инамцхәны иаун). «Ари саб иидыруаз уастак исзыкаитцеит, – ихәеит Сабыда.

«Зака хәа иузыкаитцәеи?»

«Амала хәа исзыкаитцеит», – налаҗеикит Сабыда.

«Аа, рыцхәа, ус ак шахьыз сымдыри, – амала хәа ибзианы иузыкаитцозма», – лхәеит аҗәызба.

АҢКӘЫКӘ

Физеи Зизеи еиыызцәа гәакьан, қыҗак иатәын, аха рыюнкәа акыр еицәыхаран. Убри иахкьаны лассы-лассы изеибабомызт. Ғнак Зиза дааит Физа лыкны, лҗацагы дызбап, Физагы сналацәажәап хәа лгәы иҗакны (Физа аҗаца дааганы, ачара анылу аахыс Физеи лареи еи-қәымшәазацызт), Физа лыза лааира деигәырғьан, игәыдибакылеит, ихыдибакылеит, еиманы аматурҗахь илеит. Уа итәаны еицәажәон. «Физа, бҗаца дышҗакоу, илказшьоуи, бгәы дақәшәоу?» – дцааит Зиза «Хәи, сҗаца саалыкәыхшоуп, даараза дыбзиоуп, ахәычы – аду зегы дырнаалоит, гәыкала дысҗахыуп. Акәты лшьыцыцхьаза аңкәәкә сара исылҗоит. Сынҗыс-ааҗысуа, снакәша-аакәшо акәтыжь иамоу зегы аамхны сызхара ыфаны оаагылоит», – лхәеит Физа. Убри аамҗаз аҗаца нактәирахьтәи ауадағьы дтәаны акы лзахуан. Арҗ ирхәоз зегы лаҗауан. Уи нахыс аҗаца акәты анылшьлакь аңкәәкә ланхәа уаҗа илыл-җазомызт, лара илгон.

ИСЫГӨТАСДА?

Аңынңытөылатөи айбашыра Ду аан акөын. Днепр азиас нактөирахь ала реыргөгөаны итөан алемсаа. Арирахь ала итөан Ар Каңшь иреиуз архөта, акоманда иазгшны. Ус азөы дыхөхөаны азы далахөит. Зөырмазеины иказ ари анырба, ура-аа – рхөан, азы илалаңалан, ирны аға илаөыжөлан, дахырцеит. Зыкөгы ииулакь ацыхөтөаншөа азы дырын иөызцөа днарылөлеит. Акоманда кацаөцөа ари рбон. Ицаауа-иңшаауа реаархан, еилыркааит раңхьа азы итаңалаз Зыкө шиакөыз. Аинрал акоманда каицеит айбашьцөа зегьы ацөахөа икөгыларц. «Айбашьөы Лапарткава Зыкө, ацөахөа уалц!» – априказ каицеит аинрал. Зыкө айбашьөы ишихөтоу еиңш ицөахөа даалтын, дааин аинрал иаңхьа даагылт, иаргьа напы ихылца иадкыланы. «Айбашьөы Лапарткава Зыкө дааит шөприказ ала!» – ихөеит Зыкө.

«Ахацарөи агөымшөарөи аға ижөлара аан Лапарткава Зыкө иааирцшыз рзы ианашьазааит Аңынңытөылатөи айбашыра аорден актөи астөпен – ихөеит аинрал.

«Аөыза аинрал, урт зегьы бзиоуп, аха абри исыгөтасны азы салазыжьыз дзуста сашөхөанда, уаха акгы стахым», – ихөеит Зыкө.

ИАХӨАТ – АХӨОИТ

Хабөхө ипхөыс Царпица даара зыбыз цөгьаз азө лакөын. Еснагь цтөак лыршалар акөын. Ари Хабөхө даара игөаңхөмызт. Быбз аанкыл, беаанкыл, бакөыц, сгөы нкыдкыланы иңыцөөит хөа егьараан Хабөхө ипхөыс длыцакьахьан, аха лара лыбз есааира иаухон. Зны Хабөхө, игөы анцөаза ипхөыс дааникылан, лыбз ақөцө атырқхөа иаахицөан дноуишьтит. «Баса аза убит, иахөат-ахөоит-ахөоит, иахөат – ахөоит» хөа лөыналхөит.

АЖӨЫЛАШЬА ХКЫ ҒЫЦ

Акомандақацао ирота априказ ритеит ижөыларц. Зегьы оагылан аңхьақа иехеит. Азөы шьтахьқа ддөықөлеит.

«Узөу закөи, Зыкө, акоманда умаҳазеи, мамзаргьы уөызцөа ахьцаз умбазои?! – акомандақацао диқөқааит Зыкө.

«Аөыза акомандақацао, саргьы сгөы иҫоу уи ауп, аха зны шьтахьқа сцаны, аҫөөхөа сыюны, сжөылап ҳауп!» – аҫак ҫаитцеит Зыкө.

АУС АБЖА ҶАЦОУП

Иаб машөырла данҫахоз, Симон 10-шықөса ракөын ихьцүаз. Иан Ҷауида даара аҫья баны лықкөын заҫө длаазеит. Симон изҫаит, дарҫысхеит. Шьҫа азөы даалы-харгьы цөҫа имбо дҫалеит.

Днаҫшы-ааҫшуан, дназырөы-аазырөуа. Ус Симон зны Гьечрыҫшь иҫаз пҫөызбак дызбоит ҳөа Цандрыҫшь данналала иидыруаз уаатөи қкөынак өызас даашьҫихит. Аҫхөызба дбаны аоны данааи иан лҫөы хьҫ-хьҫуа диазцааит:

«Нан, аҫхөызба дубоу? Дзеипшроуи лара?»

«Ааи, дызбеит, аус абжа ҫацоуп, иаарласны бымҫаҫ бьмыздаша дҫалап», – иҫөеит Симон.

«Ишҫа, ас иааралсны? Ааи лҫөама? Анапеимдахь еимьжөдама?» – иҫьяшьаны даагөырҫөеит ан.

«Мамоу, сан ус акҫы ыҫам макьана, сара дысгөаҫөит. Шьҫа ларгьы сылгөаҫхар уаҫа акҫы аҫахьм”.

АНАПЫХЬАРАҪЬ

Аҫынҫьтөылатөи айбашьра Дузза иалагеижьҫөи оьмз инареиханы ицуан. Ақьҫаҫы зьқөра аҫанакуаз айбашьрахь идөықөырцахьан. Аха Зыкө илакьысуамьзт. «Иудьруеи, ус

инасхыюрны ицаргы», – дхэыцуан Зыкэ, дагьеигэыргъон мазала. Аха енак игэыиеанзамкэа икылххы изааит апоевтска. Зыкэ ибга афақхэа иаацдэеит. Аповестка излақэоз ала Зыкэ уацэыцэқьа асаат 11 рзы арратэ комиссариат ахь днеир акэын. Аухантэарак лацэааихьшь изыкамцеит иара. Фыццгас икасцари срымгартэ хэа аухантэарак дышхэыцуаз дшынахэы-аахэуаз акарақхэа илкылшеит. Ацыхэтэаны дазкылсит иара «Саргъа напы хьарацъушэа икасцап исгэыдкыланы.

Зыкэ иаргъа напы ырхьарацъны ахақымцэа ахьтэаз ауада дныонашылт. Иарма напы иакыз апоевстка астал иныкэцаны шытахька дааицэцит. Астал иахатэаз ахақымцэа азэы уи аповестка аақэихын: «Папарткава Зыкэ ура уоума», ихэеит.

«Ааи, сара соуп», – атак каицеит Зыкэ.

Ахақым доагыланы Зыкэ иахь дааскьеит.

«Ари унапы ас изукууи, иахьи», – дцааит иара.

«Ихьарацъхеит, ахақым ухацкы».

«Аеы уканажьма, акраахама, акралалама, мамзаргы цьаракыр ицакшама?»

«Мамоу, ахақым ухацкы, аегы сканамыжыит, акгы амаахеит, цьаргы ицамқшеит, уахык сахьыоаиаз санаацш, абас ишыказ збеит».

«Цыкэ-цыкэ-цыкэ, хэи ари даара ичымазара баацсуп удыруоу!» – ихы ирцысуан ахақым, Зыкэ лацшыла деимдо.

«Ицуеи, нас, абри унапы ус ахьижьтеи?»

«Имцыкэа, шыта хэы-шыкэса инареихауп».

«Хэи, хэи, ас икоу ауаа аибашьрахь иахзышьтуам. Уаргы иатахыу ашэкэқэа узыкацдап... Амала сара исызхацом абри унапы хэышыкэса рацхьака ишыбзиаз. Иахурбандаз, абас ахьаанза ишыказ. Зыкэ азнык азы даалак-оакын, аха нас инапы «хьарацъ» неитцыхны ахақым иахь инаирххеит. Астал иахатэаз егырт ахақымцэа ааибарччеит. Ддышэырччон Зыкэ идгылаз ахақымгы. Зыкэ инапы иазиура, иахьигара изымдыруа даақэхеит.

АИМАК

Хымшцуан, саб дыңсны дыкфееижьтөи, аха дахьыржышаз атың макъана еилкаамызт. Хауацәа, хтынхацәа уи азцаарафы еикәшәомызт: цюукы цахьхьи дахыцны дахьинтәааз дыжтәуп рхәон, егырт ара уажә дахьааиз джызааит рхәон. Абас еимаркуан урт оымш раахыс.

Сара усқан сыцәрышкәаза сықан, 15-16 шықәса ракәын исхыцуаз. Ганха сгыланы сырзызырәуан. Ус сшызырәуаз хқәачақәа рыбжьи слымха иаацәоит: «Ацацқа, ауацқа. Цәгарамзар бзиара уао дахыччом хәа сахьгылаз самхаччарц аңсык аасыгхеит. Изақәи, мшәан, ацацқа ауафы дыржуа збахьада? Ашәашәиқәа ракәзар, урт ирымаркуан: Калақәлыкә, Калақәлыкә. Саб Калақәлыкә икаитцози, арагә мышныкәарак бжьюуп. Уик аччара санаркзон.

Абар иахьюуп аңсыжра аеҳәара, амра акыр иохалахьейт, аха макъана еилкаам саб иңсыжырта.

«Дадраа, ак шәасхәоит», – ибжьи аагеит уаанза ғымт итәаз атаҳмада Темыр, ихы доаханы, итәиспыхәгы аилырхра даакәыцны. Зегьы аазырәоит. «Шәара шәхала аиаша шәазааиуа цышыа сышәзызырәуан уажәраанза... Аңсуа ианакәызаалакь данңслакь дахьыржуаз иара дахьынхо итызтың ағы акәын. Араагы аңсуаа иахтәуп. Анкьа, амхаңыыра қалаанза, абра, нахьхьи, Лоу икәаранза, итыртәааны хабдуцәа, урт рабдуцәа нхон. Рнышәынтрақәагы ароуп иахьыкоу. Иашоуп, аурыс иахьирәашьақәаз ыкоуп, аха еихарак еикәхеит. Шәымбои атыңхьызқәа: Лоу икәара, Кәанача изыхь, Шьмаф изыхь, Гәагыңь измыңь – арт ихархәо рацәазами. Изхысхәаауа, ари ақытагы, ахаблагьы хара хәуп изтәу. Убри аңнытә, иахьа зыңсҗазаара иалцыз Мсоуст хәаша, макъана аңсра ихәтамызт, аха хазшаз ус ианиҗахха, абра, ғыц нхарахәа дахьааиз адгьыл ағы анышә дамадазааит».

Ари атаҳмада Темыр иихәаз, цыхьа иамызкқәозгы рхағы иаарган иакәшахатхеит.

АМЦ

Акәа ақалақь ағы икоу ахәхәтра иатәу напкакык аусзуоцәа зыоны харақәоу ашыбжьонтәи аңсшьара аамтазы, цьоуки-цьоуки рыоныкақәа рахь ицазомызт. Рааигәара иказ акакалкыртағы инейны акы инацхауан. Нас уа еицәажәон. Иалацәажәон аполитика, ирхәон доусы иидыруз ажәйтә ажәабжьқәа, изықәшәақәахьаз ахтысқәа.

Уажәыгы урт еицәажәо абра еидтәлоуп.

«Уара, ани Қартынтәи хасас шака амц ихәоз гәашәтоу?»– ихәеит Даҫа, иыызцәа даарылапшны.

«Амцхәара ухәеит хәа, ансцәкьа мыцхәашьа убахьоу»– ихәеит уи иватәаз Еснаҫгы.

«Амц анышәхәа, уажәы ак сгәалашәеит, ишәасхәашт»,– даацәажәеит Бадрәа Никәа-иҫа – рнаплакы анапхгаоы. Уи даараза дуао хатәран. Иара ажәабжьхәара дазказан. Зегы аазыроит.

Ускан сара уполминзагаа рғы аус зуан. Хара дхаман машьынаныкәаоыс зықәра акыр инейхьаз аңсуа хатқак Кәатала хәа азәы. Уи иус даараза дазказан. Имашьына пату ақәцаны инейкәигон. Жәашықәса инарейханы аус иуан хара хғы, аха зныкгы имашьына цьара жрак иҫеймыжбит, ихимыршәҫит, азәы димаахеит, изакаразаалак авариак цьара икаимҫеит. Абас дыкан Кәатала, аха гра бааңсык иман – амцхәара идыруан. Иарей сарей Аңсны араионқәа рышка лассы-лассы аныкәарақәа хәқәшәон. Хәхьцоз – хәхьаауаз икам-ианым амцқәа сейхәон, ейхарак Ешыра оадахьтәи амоа ханықәлалакь. Зны уахынла абра сыш-нейуаз жьак кәыкәза амоа агәҫаны иштәаз збан, смашьына аанкыланы снейны ажьа кны аоныка исыманы сааит ихәаларын. Зынгы амоан ачақәа антәалак, снейны сыкәа аазна кәцаны аоныка изгон. Зныхгы абра ақәыцма збан ихәаларын. Урт иихәақәоз шымцыз здыруан, избанзар урт збейт хәа анихәоз аамтазы Ешыратәи амоа кәцазамызт. Уи аныкарҫа айбашьра ду ашьтахь 1948 шықәсазы ауп. Аха сара уи имаскзомызт, исгәахәон, ихәалааит, ус игәы иаҫахызар.

Зны иареи сареи Гэдоуџантэи ашыыбжышыштахышэа хаауан. Абри сара еснагы амцкэа сеицэауеит, саргы зны мцык иасхэар икалои схэан Афон халсны Ешыра амца ханныкэла иаацэырзгеит. Кэатала, уара есқынгы абра иубаз, иуахаз соухэоит, саргы зны избаз уасхэап. Амала умашына амца уацшла, исхэо уазызыроуа. Уи сара избап, ихэеит иара. Абри уара уацхэака 1931 шыкэсазы машы-наныкэцафыс дхаман ацсуа цкэынак Никэала хэа. Уи Кэтолтэын. Ускан амашына ласкэа даара имацын. Хара ихамаз аидара моангага машына газик хэа изышытаз акэын. Зны иареи сареи абружэаанеицш Ешыра аресторан хавсны цытк хыхыфаскэаз харантэи иаабейт амца арыгыарахы ала кыдбажэк гылоушэа. Абри акыдбажэ абра изыргылада аахгэахэоит, аха ханааизаигэаха иаабейт уи шымшыызы. Иара ашытахытэ шыапкэа ирыкэгыланы, абри ауафы амашына ааникылар аницахыу еицш, ацхыатэи аргыашыапы ишышытыхны иакын.

«Уаннавалалакы амашына аанкыл, иканато аабап. Аеарыцэгыар, атапанчакэа хамоуп, илагэыдцаны иахшыоит», – схэеит сара. Амашына анаангыла амшэ ааин арыгыарахытэи аборт ацхыатэ шыапкэа рыла иаанкыланы, ашытахытэ амашына акэыр инакэыргыланы иоыхэнан, аеыркыақыны илантэалт. Шыта уцала, сара сахэацшлоит схэан хэынаххейт, аха амшэ ишынатэаз еицш итэан. Ус хыхыааишаз хэаит. Амашына анаангыла амшэ ахы шышытыхны инацшы-аацшит. Нас излахалаз ала илалбаан акалакы иналалейт. Ари збаз ауаа еибарыоны реыртэахит, ахэсакэа арцэаа-сыртэаа хэа ихэхэон. Хамшэ урт акымзарак амбошэа, инацшы-аацшуа аулица хада арыгыарахытэи атротуар ианыланы ицон ааада, ацха Кацшы ахы. Уааи, хашыталап, схэан, ацха Кацшы афы иаазарт хэычык шагыз хыхызейт. Амашына анаангыла, хамдыри, уара, иааин аахыхы Ешыра ишацэтэаз еицш, хамшына илантэалт. Сара исызбейт иганы Асовет Еидгыла антыцгы еицырдыруа агыгшыыкэеи ацстэкэеи рыбжыааы Дуров иганы истарц. Ускан иара ицирк иманы гастроль хасабла Акэа дааны дыкан. Ацирк афы ханней, сара слалбаан Дуров дыцшааны иасхэеит амшэ шизаазгаз. Иара абгыаахэа иоызцэа оыца иманы дааин, амашына иоыхэнан, амшэ

нахѣтацас иказ акы нахарцан, ацламхѣы ааихаѣахѣаны, ирыманы илбааит. Амшѣ нарган асцена ааигѣара инадыргылт. Уи аамтазы асцена иқѣланы икѣашошѣа иаѣын алеи, ацгѣи. Амузика иахѣон авальс кѣашара амелодиа. Ус алеи ацгѣи акѣашара иалгеит. Дуров иѣызцѣеи иарей амшѣ наганы асцена инықѣдыргылт. Амузика ахѣара иаѣын, аха амшѣ шгылац игылан. Сара Дуров снаидгылан ус иасхѣеит! «Ари ацсуа мшѣуп. Валь-чальсқѣа иара иаздырзом». Убаскан Дуров дцан ацсуа филармония акнытѣ иааигейт ацхѣарца архѣаои, аѣарпын архѣаои, адаул асои. Сара урт ирасхѣеит иадырхѣарц амшѣ кѣашара «Иааирума». Урт натѣан амелодиа аацѣырыргейт. Рацхѣатѣи абыжхѣа амшѣ алымхѣа ишынтасызцѣкѣа ахы иѣахан иаалахѣыххейт. Нас ашьтахѣтѣ шьяпқѣа иѣрықѣгылан, ицырны асцена иаакѣлеит.

Зны амелодиа иакѣыршѣаны рапа-рапа канатѣон, даѣазны ичаразуан, даѣазныхгы цыгѣхыршѣт канатѣон. Ари збаз ахѣацшцѣа хагахет, анапейнкѣара, атыршѣ асра, иззымчхѣазгы, еихѣарак ацшьяцѣа ирейуаз азгабцѣа ахѣѣара тарѣон. Ус акраамта ианыкѣаша, амшѣ аагылан ахѣацшцѣа рахѣ ицшуа иалагеит, цѣарак алацш кыдхаланы. Сара издырит уи иатахыз. Дуров схы нидкылан ус схѣеит: «Ари зцыкѣашаша ацхѣызба даѣахуп, уцши, наххѣи итѣоу ацхѣызба дубоу», – анысхѣа, Дуров дцан уи ацхѣызба лани лаби акѣыршахѣатны диманы дааит. Сара амузикантцѣа ирасхѣеит аркѣашага «Шѣаратын» адырхѣарц. Даргы иаацѣырыргейт илахѣыхны, игѣышьтыхганы, ацсы даргыларатѣы. Ацхѣызба даара еинаалаз азѣ лакѣын. Акѣашара мацараз дизшѣа акѣын дшыказ. Дцырны даакѣлеит маалыкъцас, нцѣахшак леицш. Убаскан сымшѣ зынза ихагахейт. Ишдыру еицш амшѣѣа рацѣак рцѣа рзыласзам, анахѣ-аахѣара хѣычык ирцѣыуадаѣуп, аха иара убас иласхейт, убас еилххажейт, акѣашара иазказоу арцыск еицш, ишьацѣхыртѣоуа, ацхѣатѣшьап рѣацаны ацхѣызба иналышьталеит. Ари збаз ахѣацшцѣа зынзаск ихагахейт. Зеггы ѣагыланы анапейнкѣара иалагеит, иахѣагы иѣгѣѣаны ахѣѣара тарѣейт, цѣоуы «Шѣаратын» иацдыргызуан. Урт зеггы асцена иқѣгыланы икѣашозшѣа акѣын рхы шырбоз. Ус ацхѣызбеи амшѣи даара акыраамта еицыкѣашон. Амшѣ

уамашә иубаратә пату лықәцаны илыцкәашон азғаб. Рөыңағы анааңса, иаангылеит. Убасқан амшә неин апхәызба даагәйдкыланы, ақышә лхагәт инаднакылеит. Арик зынза иархагахазеит ахәәшцәа: дыдратцас анапеинкыарақәа, ахәхәара, атыршә асра, ейхсығыуамызт. Дуров ихы аасыдкыланы дсзатцааит: шака утахыузеи абри амшә азы хәа. Сара акымзарак стахым, амала сызлаухәо агастролькәа рахь уанцо афишаәы Аңсуа амшәкәашара хәа ианызааит. Ус иагыкеитцеит. Асовет Еидгыла ағы ақалақь дукәа зегы ирхысит. Иахнеилакь хәйбаееран, ирызхомызт абилетқәа, атетарқәа иркуамызт, цыара-цыарагы астадионқәа рғы акәын иахымғапыргоз. Нас идәықәлеит егырт атәылақәа рышкагы: Лондон, Париж, Берлин, Мадрид. Аиспанаа ирхаштит рыцәеибашьра (бой быков), иқан Рим, Лиссабон, Ниу-Йорк, Вашингтон, Мексика, Канада, Латынтәи Америка. Ирхәоит Фидель Кастро ихата дахәәшшуан гәхәарыла. Иқан Индия, Китаи, Иапониа.

Кох, дужьазеитеи, убаашәт», – ихәеит Сит. «Иаххәеит хәа, излеиәауртәи абырскак», – ихы ирцысуан Басиатгы.

Амц хәаа амазам... Ацабырг – цабыргуп, егыззацдом, егызагырхом. Абри исхәаз ицегь ацуцаргы калоит.

«Хәи, алакә сир хәухәеит, амшын ағы сцаны лыхәтала азы аазгаанза анцәа уимшьааит», – ихәеит Кәасҗа.

«Шьамхыла Ерцахә ақәцәан сцаны саанза умҗсааит», – ихәеит Даҗагы.

Абри аниасхәа ашьтахь, Кәатала ус ихәеит: Сара акрызбаз цыышьон, ура уакәзаап ассирцәкыа збаз.

Уи нахыс Кәатала имцхәарақәа дыркәацит. Абас, сара схаҗагы исзымдырзакәа, амцқәа мыцла иәапысеит.

АЕМИГРАНТ

Ақыртқәа Аңсны иахапаны ианыказ акәын. Зны хқытан аколнхара хантәафыс даарышьтит Важьа хәа қыртуа хымхаҗагыак. Шықәсқәак аус аниу ашьтахь диаргеит хқыта иаду дәәа қыҗак ахь. Уаагы аколнхара хантәафыс. Убри амацура ныкөызгашаз аңсуак дыкам цыушьап. Сара уи ақытан ашкол ағы аусура саналага, лассы-лассы иареи

сарей ҳайқошәалон амған. Иахьяаига сыздыруам, аемигрант ҳәа дсышьтан. Зны ихәан – ақәґысымтит, ґынтә ихәан – ақәґысымтит, аха иара даакәымтцит. Ацыхәтәан сывчара хывжит.

–Важья, ҳауа дарбан иемигранту, уара уакәу, сара сакәу? Сара ара сиит, ара сывзхәит, сывдгывл сшьапы ывқәгылоуп, савбгы аракәын дахьыказ, савду, уи иаб, уи иаб. Утахызар рывхьзқәагы уасхәап. Уара иацоуп Қыртәылантәи Ақсны уанааи. Уаб ара дыкамызт, уабдугы... Ари адгывл ағы уара утәымуп... Иемигрантцәкьоу уара уоуп!– схәеит сара.

Апырпыл еипш дкацшьза деицрашәеит, аха ғимтит. Акы ихәар, еицәоу шиахауаз идыруазаарын. Уи нахысгы акырынтә ҳайқошәахьан, аха уи ажәа зака иғымшәарыз.

БАРГЫ БИАШОУП

Расими Таасими еигәылацәан. Дара анхара бзиа избоз, акрура иацәымаашьоз цьоук ракәын. Рыоны-ргәара, рырахә-рышәахә, реы-ркәадыр, руардын, рыцә ухәа, абарт еицлабома ухәаратәы зегь рыла еиқәшәан. Ас еизааигәаны инхо, шамахамзар еимактәык змоуа дкалом. Ироуит артгы аймак. Аґыцьягы акырынтә тынч иалацәажәеит уи реимак, аха акағы изымааит. Расим – иара диашоуп ҳәа игәы иаанагон. Таасим иакәзар, уигы сара соуп ииашоу ҳәа дыкан.

Ас еипш ианыкоу абжьяказаґ даґаххоит. Уи зылшап ухәаратәа ахаблағы инхоз, зықәрахь инеихьаз абырг Зосим иакәын.

Ғнак Расим иғынеихан Зосим иғы днеин аймак атәы еиҳәеит.

«Сгәылеи сарей уи акырынтә ҳалацәажәахьеит, аха ҳауа ииашоу ҳзеилмыргеит. Зосим, уара укәышуп, акреилызцо азә уоуп, исоухәандаз, ҳауа ииашоу».

Зосим даахәыц-хәыцын, уара уиашоуп ихәеит.

Адыроаены Зосим иғы дааит Таасим. Дыззааиз атәы анеихәа, уара уиашоуп ҳәа иаухәеит.

«Уара, измаану сзеилкаауам: Расим дааин, уара уиашоуп хәа иаухәеит, аригы – уара уиашоуп хәа иаухәеит, рөыцьагы ииашаны ишцакало?» – лхәеит Зосим ипхәыс Малед, Таасим данца ашьтахь.

«Баргы биашоуп!» – ихәеит Зосим даахәыцшәа.

СЫЗГАЛАКЪ АКЫ САГАНДАЗ

Фардосиеи Кьынтыси еицынхоижьтеи оыноажәижәаба шықәса инареиханы ицуан. Рыхшаара-рыцшаара – анцәа ишихәара икан. Кьынтыс иаалыркьаны ипстазаара далцит. Итаацәа, иуацәа зегьы ргәы далсит. Абар хымшын аонаца цьабоижьтеи – чгяхьамзар уафы акгы ифомызт. Агәылацәа-азлацәа ацсыжра аеазыкацара иафын. Агәылацәа ацшәма пхәыс аказы илазцаарц ртаххан, руазә амацурта ашә аартны данынаонашыла, Фардосиа акәаора дыгәаланы акы дафын.

«Уа бызәуи, бара?» – лхәеит лгәыла пхәыс.

«Цьыбшьт, сызгалакь уахь акы сагандаз», – лхәеит Фардосиа, лыбз лқышә иаакәшьуа, хаак шылфоз моашьо мазала.

ИАРБАНЫ

Камсыс ааигәа Зизараа рәы дымнеицызт. Уи иара итаца ду лакәын. Зиза лабхәында хәычы акризилуит.

«Нан, цыфла смацуп, уцхамшьакәа ухәы иарбаны акрыф», – лхәеит ацшәма пхәыс. Камсыс ибыста фаца аамхны ашәса ааигәа инаганы ифәы интацо ибыста зегьы ыфаны даалгеит.

«Унан сашә шыкәнышьоз, уакьымсзитеи!»

«Ыы, иарбаны иф бымхәази», ихәеит Камсыс.

ҚҒАБЛЫХӘИ АҘНЫШИ

«Енак Қғаблыхә Ҙа сҘоит хәа дышнеиуаз, амҘақға ахьеихагылоу даннеи аҘныш дааикәшәеит. АҘсшәақға анааибырхәа, рҘыҘагы ахьҘоз Ҙырак шакәыз еилыр-кааит.

«Изаманоуп, хәиҘәажәо хәиҘцап», – ихәеит Қғаблыхә. ХәыҘык ианынаскьа аҘныш даагылан ус ихәеит: «Ак схәыҘын, уара иақәуҘо сьздыруам».

«Изакәызеи, иухәыҘ?» – дҘааит Қғаблыхә.

«Уааи, хамҘа харкьаәп».

«ИшҘа?» – иҘыашьаны аҘныш днаихәаҘшит Қғаблыхә. Ашәахәашья умдыруеи?» – Кох, ишҘасьымдыруа!

«Ус акәзар, уааи, хәинаалап: зны уара усықәтәаны ашәа хәо хҘалап уашәа аанҘәаанза, зны сара.

«Азамана», – дақәшахәҘхеит Қғаблыхә.

«Амала, аҘхья сара суқәтәоит, ихәеит аҘныш. Ус иагыҘкарҘеит. АҘныш Қғаблыхә икәәкә днықәтәан ашәа ахәара дналагеит. Ус ҘыҘк ианынаскьа, аҘныш иашәа аанҘәеит, Қғаблыхәгы даангылеит. Уажәы Қғаблыхә аҘныш икәәкәа днықәтәан иашәа ааҘыригеит: «Уа рада, сиуарада, уа рада сиуарада хәа ажәақәакгы налаҘо. АҘныш аҘара даәуп, уажәы-уашьҘан Қғаблыхә иашәа нҘәап хәа дыҘшуп. Аха ашәа ҘыхәаҘҘәара аимоузеит, иахьнеиша инеиаанза, аҘныш уаха иламкәа дааҘсеит, дкарахеит, аха акгы изхәомьзт, изхәыҘыз иара иакәын. Абасала Қғаблыхә аҘныш иаҘкьысгы хыла даиааит.

АБАСГЫ КАЛАЛОН

Аинститут дхәаҘтан Қғача хәа Ҙкәынак. Уи даара дыҘсыеын аҘараҘы, аихаракгы аурыс бызшәеи алите-ратуреи рҘы. ИҘынҘа инамҘхәны иахьяуз азы «АҘынҘа» хәа хишьҘан. Иара уи даара игәаҘхазомьзт, изхәаз дгәааны дьзыҘкьон.

Зны аурыс литература ағышәарақәа ҳаман. Иара еснагь ағышәарақәа рытира аан ацыхәтәанза акәын данлеиуаз. Уажәгы ус акәын. Қәача дныюналан, билетк аақәихын, аномер нахәаны столк днахатәеит әөазықацаразы. Абилет ианыз ақхәтәи ө-зцаарак хар амамкәа идыруан, аха ахқатәи ахы ахынаирхоз хәа акгы издыруамызт. Ағышәара здызкылоз өыцьа иақсуамыз ахәсақәа ракәын. Ахқатәи азцаара ағы даннеи дафахәит. Уи Гоголь – «Петербургтәи аповестқәа» хәа ианын.

«Нас, ихаухәандаз убрахь иацанакуа аповестқәа рыхьызқәа», лхәеит руазәы, астудент иихәара изымдыруа данықәа.

Ицрааны иказ аудитория ашә акнытә, уа иадгылз иөызцәа ицархәон: «Уара, апынца, апынца» хәа. Қәача деилашәеит дахьгылаз, ржыы имазар ифашт, ихьзыртәны ирхәо цышьоит.

Акы изымхәазошәа анырба алекторцәа ҳицхраап ргәахәын, уақхьахьоума «Апынца» захьзу аповест хәа иазцааит. Қәача «цыкә» ихәан ихы ааирцысит.

«Нас уаха повестс иацанакуеи уахь» – лхәеит руазәы.

Қәача таалым қаицошәа, ишьапқәа леивых-өеивыхуа дгылан, ашәахьгы илымхақәа кыдцаны дзыроуан.

«Акөырчыжь хәы, уара, акөырчыжь», – игон ашә акнытә.

«Тачка, тачка», – ихәеит иара. Ари даара иарччеит алекторцәа.

«Тачка акөым, колиаска ауп иахьзу», – рхәеит алекторцәа, рыччара рызнымкылауа.

Ааи, ааи, ус схәар стахын, аха исгәаламшәеит.

Нас, уаха повестс иацанакуеи уи ацикл», – икәатцуамызт алекторцәа.

«Амоаду, амоаду хәа уара!» – иахахт иара ашә акнытә. Қәача даалак-оакын ихәеит «Большая дорога». Уик зынза иарччеит алекторцәа. Ус акөым, «Невский апроспект» ауп иахьзу, – даадыриашеит алекторцәа.

«Ааи, ааи, ус акәын саргы исхәарц истахыз».

«Тарас Бульба» дзустә хаухәандаз?»

Тарас Бульба хәа уаө дсыздыруам, сара издыруа Тарашь Бытәба иоуп.. Уи Кәланырхәа дынхоит, дахгәылоуп. Сара исзымдыруа сызхәом, издыруа ауп исхәо», – ихәеит Кәача.

Уи казшыа бзиоуп, шыта узачотка аахаутар, ахашыара узанахдоит!», – рхэеит алекторцэа.

«Исышэто сашэхэа зны» – ихэеит Кэача дахыгылаз.

«Хқа еиханы ихазутом», – рхэеит дара

Кэача ицьыба дынталан, азачотка аатиган инарым-цеитан, ахашыара анцаны иааидыркиит.

Кэача данындэылтц иуауи, иуауи хэа иыызцэа ааикэшеит.

«Исоухи, исоуц ауп... «международни».

ЧАХМАТ ДДЫРҚӨИТ

Чахмат асыжэра инааломызт. Пытк анижэлакь, аихабы дизымдыруа, аитцбы дизымдыруа, иакэымқэа рхэара далагон. Иашоуп, уи деикэпомызт, деисуамызт, аха иихэақэоз инычхалара уадаоын.

Аихабацэа изныкымкэа иархэахьан, убри дызфу дакэытырц, уи шхэартам, дызтахыугыи иаргыи шарпхашыо, аха Чахмат уи дзакэыцуамызт.

«Энак иашыцэа аихабцэа ааизан, дрыманы аныха афы ицеит ддырқэырц. Чахмат аныха днацагылан дқэит, иахьанахыс хқа инареиханы ишимжэо ала.

Уи нахыс акраамта Чахмат азэы иакэым еихэеит хэа азэгыи имахаит. Амала иара дахьнеиуа, ичаразааит, ипсхэразааит, мазала ахацгыла еихэон, ауараш зларжэо акэрышка, ма литрабжак зкуа абанка сзаага хэа. Чахмат дызкэатцны дыказ иказшыа баацсқэа аацэыригахт.

ИАБААЖУА

«Сыца ацсуаа еидыгланы еицэажэуан.

«Уара ажэабжь ғыц уахахыоу» – ихэеит руазэк.

«Мамоу, изакэи, бзиароу?» – ихэеит егыи.

«Ирхэоит Акитаи Ацсны дабашыырц аеазыкатцара дафуп хэа», – ихэеит актэи.

«Акитаи ухәоу? Ирацәоу дара? – дцааит аобатәи.
«Ирацәамкәа, урт цәа змам жәларуп», – миллиардк
инареиханы икоуп рхәоит», – ихәеит актәи.
«Кох! Уиакарацәкьоу?! Ибзиоуп, ихәқәлар урт зегьы
хщып, аха иабаажуа», – ихәеит аобатәи.
Убри ауп иухәаша.

АЦСУАА РОУП ИЗХАРОУ

Ақыта асадара ағы еизарак калараны икан. Иааиуаз,
аизара иалагаанза, ауаа гәыцфок агәарағы еидгыланы
еицәажәон. Рааигәара итәан ыцья абыргцәа.Ицәажәоз
ирхәоз мшапымза 9, 1989 шықәсазы Қарт икалаз ахтыс
акәын.

«Шәанацьалбеит, Қарт икалаз ацсуаа роуп изхароу хәа
икәгылеит ақыртцәа.

«Дад уи уиакара омашәа ибатәзам. Анцәа ицьшьоуп,
апыхья иахьынхәқәоз ацсуаа хәхырцеит ахьырымхәо», –
ихәеит атахмада Шхангьери, илабашья иапхья ицакшо.

«Умццакын, уигьы рхәара икоуп. Ауафы иғы дацә-
пхамшьар, мыцла деибаркызар, ацәгьахәарей амцхәарей
дашьцылазар, аҳаиуан, акасыжәфара иашьццылаз
дафьзахоит.

САМТРЕИДИАТӘИ АУСЦКА

1958 шықәса латцарамза 5 азы акәын. Уи аены Самт-
редиадәи адәыгба аанфасыртәғы ицацшьоз амилиция
аусзуоцәа Кәарацхелиеи Мебониеи ракәын. Москватәи
Қартка ицоз адәыгба аангылан, цьоукы авагонқәа иртыцуан,
цьоукы талон. Ацыхәтәаншәа вагонк даатыцит пхәызбак,
чамадан жыцәк кны.

«Абри лоуп», – рхәан, аперрон агәтаны иналпылеит
Кәарацхелиеи Мебониеи.

Азғаб, бдакументқәа! – иналыдырцеит лара. Азғаб
лпаспорт аацәырылган инадпырбеит. Пытраамтәк инархәы-
аархәуа иахәацшуан апаспорт.

«Бабанзацо», – иналазцааит азґаб.

«Цґалтып, асанаторихь сцоит путиовкала.

«Иабаґоу бпутиовка?» – азґаб иаацёрылган инарыл-теит. Акраамта инархёы-аархёуа иахёапшуан.

«Ари апаспорт зтёыда?» – дцааит Кёарацхелиа. «Сара истёыми», лхёеит азґаб.

«Ари бара бпаспорт акёзам, амц бхёоит! Ара иану афотография бара ибеицшзам».

Ишдасеицшым, нас изеицшыда?”, – лхёеит апхёызба, арт икарцо цыашьо.

“Уи еилкаатёуп, уажёы бхацны баалароуп!» – рхёан наґ-ааґ лмахёархёа аанкыланы дрыма мчыла рёынархеит. Апхёызба дыхёхёар пхалшьеит.

Сара аинрал сипґауп, ус сзыжёымун», – лхёеит лара, аха уи захауаз дабаґаз. Азґаб дышхышьарххоз авокзал аганахышёа уада хёычык дрыма иныюналан, ашё асапат надырkit. Уа игылаз адиуан дныкёдыртёеит. Кёарацхелиа астал хёычы днадтёалан акы аора далагеит, даналга азґаб даалыпхьан абри бнапы ацабыороуп хёа налыдицеит. Апхёызба аґаад аанкыланы днахёапшит.

«Ара иануи? Ари сара снапы сзатцёуам», – лхёеит азґаб, избанзар уи оын қырґшёала. Ара иануп уаха арахь бшыкёымло хёа. Бнапы ацабыор, нас боухажьуеит.

Апхёызба уи анапацаора лґахымызт, аха уаха царґа лымамызт азы лнапы ацалёит. Мебониа уи аґаад иманы ддёылцит аначальник иирбаразы акёушёа. Кыраамта дыґамызт. Ашьґахь дааит Кёарацхелиа аначальник дицхьошёа иеихёеит. Уи иаразнак ддёылцит иоызеи апхёызбеи еизааныжьны. Мебониаґы Кёарацхелиа ихымоапґашья акёын имаз. Абас инеитас-ааитасуа аоыцаґаґы аухантёарак апхёызба лцёа аґера иаёын. Ашьжьымґан днаганы абахґа дґарkit. Абас рзыруан арт амилиция аусзуоцёа «хазынақёа» зымацара ирґыхьашёоз ахёсақёа. Аха, ишырхёо еицш, амґёыб еснаґ азы аанагом. Ахымш раан абахґаёы дцапшьон урыс чкёынак. Убри ила апхёызба лаб адырра илґеит дзықэшёаз. Дкылґья дааит аинрал. Иара дышиашаз Самтредиаатёи апартия араиком актёи амазаныкёгао иёы днеит.

Ацэгъоуцѣа рыцшаара иадымхалеит. Кѣарацхелиеи Мебониеи наганы интаркит.

«Абарт ирыхѣтоу ианақѣымшѣа ижѣдырузааит, Никита Сергеи-ица ишиасхѣо. Уи иареи сареи ханацѣа еихѣшь-цѣоуп», – абас аинрал дмақарны, ицха диманы дцеит.

Иаарласны аус збан Самтредиатѣи араион жѣлар рызбарта акны.

Азбарта ахантѣаѣы априговор дацхьон: «Самтредиатѣи апартия араиком ақѣцара инақѣыршѣаны Самтредиатѣи жѣлар рызбарта иақѣнацѣит: амилиция аусзуѣцѣа асержан Кѣарацхелиа Зыкѣ Бугун-ицѣи, асержант еитцбы Мебониа Амброс Беглар-ицѣи арежим гѣгѣала 25-25 шықѣса ацакра рықѣзааит.

– Вах Кѣарцхелиа!

– Вах Мебониа!

– Инеидашшылеит аѣыцѣагы.

Ари априговор аитѣхѣацшра иацанакзом.

– Вах!

– Вах!

– Уи ауха хѣыцѣагы хѣымцсзеи хѣа рхы рықѣыжѣ итѣан Кѣарацхелиеи Мебониеи.

АҒОУБА

Аповест

I

Ашара акыр шагыз дааңшит Бадрақ. Иәаилахәаны адәахы данындәылт, ҫара-ҫара ажәәан аҕны, инаскәага-ааскәаганы икәеиҫеиуан аеҫәәәә. Ашарҫыеҫәәгы акыр иәаскәаганы икыдын.

Ааҫынран. Апрель мза анҫәәмҫахь инеиуан. Ари ааҫынра анхаразы иеимхеит. Апрель мза аныәагыла инаркны, мышбааҫымзар, угәы иахәаратәы, мшык аакамлеит. Арахә ачыхь иарзызуан. Адгьылқәа ақәа еиланаҫалт. Ашәырҫлақәа ишәҫыз ҫхастахеит. Аха иахья ари ажәабжь ахы анҫәырҫуа аены, амш еилгеит. Амрагыларахьтәи ажәәан аган иаҫалахьяз ашьыжь шәәҫшь, уҫкак иҕаҫшьыуаркалеиуамызт. Ашьхақәа рахьынтә иасуан аҫша хьшәәшәә. Арҫ зегьы амш абзиахара иазхәан.

Бадрақ асоф дықәгылан дхәыцуа, даара акы игәы иалоуп ухәаратәы. Дазхәыцуан, зны ргәыла ҫкәын Мкан, «изуасхәәзаалак уахәшьа дыхьчала» хәә иеихәаз. Ари Бадрақ ихы иҫаҕежьуа иҫан. Иахьяк ҫыҫ инамҫауа иалагеит. Миназ лашья иҫәылҫәәхуаз лхәыҫрақәә, Бадрақ изы мазак иаәызамызт, лара акгы леихәөмызт умхәөзар. Миназ лҫәаныррақәә илныҫшуаз, Бадрақ зегь реиҫа дрыҫәшәә далагеит даазкәылаз.

Бадрақ дидыруан ҫелеҫ даныхәҫыз аахыс. Абар, уи иааигәәлашәеит енак ила иабаз хҫыск: ақәара иазааигәәны иаазыхгылт ө-ҫырқәә ҫбак. Аҫбақәә рыәбагы рыҕкнытә ашхәәқәә рыла аҫырқәәҫәә ҫыҫык зхыҫит. Лассы-лассы аҫырқәә ҫүҫарҫәә амал рыманы иаалон. Араҕа рмал рыҫсахуан аҫәазы, аҫхазы, абназы, арахә рзы, Арсаул ақыҫан инхоз зегьы амшын ахықәан еизеит. Анхаҫәә ашә, аҫәә, аласа ааргеит. Аҫықәреи аазгазгы дубарын. Аҫырқәәҫәә иреиуаз, егырт дреиҫабуп ззухәаратәы иҕаз, аҫтаршын днаскәеиҫхьян, ак наиҫаны, дыниаҫәәжәеит. Аҫтаршын анхаҫәә ус реиҫәеит: «Ишәымоу зегьы ашхәәқәә ирықәшәҫә, нас аҫбақәә рыҕкнытә ишәҫахқәәу, шәшеи-

лацәажәауа еипш, ишәзааргап». Уи агәра згаз анхацәа, рытитәцәа ашхәақәа рахь анагара иафын. Амацуцәа ашхәақәа амал рықәырцауан. Урт руазәы, астаршын днаскъазыпхъаз атуцъар днаидгылан, – «Ирымашәкузеи?» - ааифыцшәеит Атуцъар афәа ааифыцдиргеит. Уи амацуоы дхышәтын дынкахаит. Ари гәазтаз анхацәа неихәапшы-ааихәапшит, аха иақәырцарыз акгы рзымдырит.

Ашхәақәа амал рыман рдәықәламтаз атуцъар дааччан ус ихәеит: «Уажәы ишәахтауа акгы хамам, аха еааны хайташәзаахуеит».

Анхацәа рыцсы еилахәеит, рмал рыла ишабоз ижъаны ирцәыргауазшәа анырба. Уажәоуп ианырдыр атырқәа мацуоы дзыпхъаз. Цьоукгы гәаан хрышьталоит хәа иақәыркит, аха ашхәақәа изрыхьзозма?

Астаршын анхацәа ргәы иргәгәан, «шәымшәан, урт шәмал зынза ишәцәыргазарым, изыпсоу акара уашьтан ианаауа ишәзааргап» хәа. Аха астаршын иихәоз мцын. Ашьтахь анхацәа ишеилыркааз еипш, атуцъар астаршын ацара иитеит, анхацәа ржъарафы дицхраарц. Ари ус шакәыз анхацәа иразхәаз Шьефкы иауп. Иара атуцъар данифас, дгәаан Ацсны даангылт, Тьырқәтәылака дымцакәа. Шьефкы уи инаркны ацсуа нхацәа ацхыраара рицауа далагеит, даргы ешыак иеипш пату иқәырцауан, бзиа дырбон.

Бадрақ атырқәа хәынтқарра ацсуа жәлар абзазара шырзаарымгауаз акара агәра ганы дыкан. Абас еилыкка иахьа еипш ихафы имааицызт. Абартқәа рзоуп Минази иарей хара имгакәа арыцхара ирзыкалаз зыхъаз.

Бадрақ асоф дналбаан амацуртахь днеит. Арака илашьцан: ажәан алашара иацалахъаз араанза изымаа-зацызт. Бадрақ агәагәым аадәылганы, ахы ларханы снапы иакәстәоит хәа иеыназикуан еипш, Миназ дааин агәагәым ааимхны азы изылашьтра далагеит.

Бадраки Минази зыхшаз нхацәан. Ианыхәыцқәаз инаркны даара ацъабаа зхызгахъаз цьоук ракәын. Раб Хәашьыт диит ицсадгыл дацәыхараны, атәым дгыл акны –Тьырқәтәылан. Хәашьыт иани иаби Тьырқәтәылака имцарсны иргеит. Уака иахьнаргаз хәацъа дук тәыс икайцеит. Уи ицкәын, ахәацъа цара зцахъаз, атырқәа хәацъара атцасқәа рышьақәыргыларазы Ацсныка данаауаз,

Хәашьыт иани иаби иццаны даарышьтит. Арака иахьяаиз цацхак ргыланы анхара напы адыркит. Ахәаца чкәынгы ацаама ргыланы ацсуаа рычкәынца ахәаца цара дырцара далагеит.

Хәашьыт пхәыс дааигеит өажәа шықәса анихьцуаз. Иани иаби идыргылаз ацацха дыонан акраамта. Хәычык ицсы аневига, кәасқашәаг ак иргылеит.

Хәашьыт ипхәыс дыцсит, ацыхәтәантәи ахшаа данлоуаз. Илоузгы Миназ лоуп. Хәашьыт уаха пхәыс дааимгеит. Дук мырцыкәа, ица еихаб Иасон захьыз ажь шитаауаз ацла далкәан дтахеит. Иаргы агәыроа иахкәаны ачымазара ихьыз дагеит. Иаанхеит Бадраки Минази. Ускан Бадрак ихьцуан жәохә шықәса, Миназгы жәаха дыртагылан. Арт азәи-азәи рыгәкәа цәибакәар хәа ишәаны, хаа бызшәамзар, ак еибырхәомызт.

Амала ацыхәтәаны, ари ашьыжь аламталатәи амшкәа рзы, Бадрак игәы лцәыхьшәашәахозшәа лбауа далагеит Миназ. Лара амалахазгы лгәы иаанагомызт имазаз лус атәы лашья илымха итасхәеит хәа. Миназ лгәы иааногон лашья цара пхәызбак бзиа дибазар акәхап хәа. Аха нас лгәы азоо далагеит, лус лашья ишидыруаз, избанзар, иахья зынза егырт амшкәа ааста еиха дыхьшәашәан. Ианбыкәыз ажәак иахәшья иламхәакәа данылпылахьаз? Ларгы сус атәы иахазар хәа дызиазцаауамызт дшәаны. Пыхья даниазцаалак, иааркәафны, «сгәы еикәшәам» ихәон. Абри азоуп Миназ лгәы изааногоз, лашья цара азәы бзиа дибозар, акәхап, хәа. Аха Бадрак абзиабара дацәыхаран зынза.

Миназ лгәы нтыцсаа ицеит, лашья, иахья амш каууа ианыкала, ицәкәа цамкзакәа, амоа даныкәла.

– Мшәан Бадрак, иахья ацәкәа цаукуаз цысымшьази, ари еипш икоу амш анца ианхәитә, – лхәеит Миназ, ак зца иалазам леипш.

– Уск сымоуп, цара сымцар калом, – ихәеит Бадрак, ихьшәашәара акара наццаны.

Бадрак данца ашьтахь, Миназ цытраамтак дшанханы, икалцара лзымдыруа дгылан, нас илызбеит иахьаткәа Телет дыцшааны аус ирласратәы иалхәарц. Аха излаиал-хәозеи, дабалбои?! Лара илдыруан, Телет ашәарыцара бзиа ишибоз, есымшагы шәарыцара дышчалоз.

– Ыара дсыкешаргы иудыруазеи? – лхэан, дахы-
калаша хэа лгэы иахьяанагоз ахь ддэыкэлеит. Уи аамтазы
аккарафы ахэыхэ рацэан. Миназ аккара дыцаланы прытрак
днаскьеит, аха уафы длыкэымшэеит. Амца нымцахыц
игылан ааигэа ипырказ цлак ашыапы.

– Усгы дсымбеит, аха хэычык сыцсы ааитакны
схынхэып, – аалызбан, уи ацла шыап дныкэтэеит.

Лыцсы ааитакны доагылан (аоныкагы дыццакуан),
днацшы-аацшуа, лышьтахька амца дыкэларц лгэы иштэз,
пытк набжьаны ахысбжыы геит. Миназ иаразнак даалах-
фыххеит, лылакэагы аакэеицеит. Лгэы тыцрааны ддэыкэ-
леит ахысбжыы ахьгаз.

Аккара ацаракэа рашэахэабжы ыцыюуан, амра ахыыцхэз
даара еигэыргьеит ухэаратэы. Амра ашэахэакэа хааза
зыбгы аптра эазызкхэаз ацлакэа рыкэцэкэа ирыкэпхауан.
Ацша шыжьымтан нахыс ицысыз, амра хала-цыцхэаза
ицсыехауаз, урт рымахэкэа арцысуан. Цла еимцапак
иаакэымцзакэа афыжра иафын. Миназ азык азы уардын
бжыыз цыылшэан, дшанханы даанхеит. Ауардынмца
днымцахыцны, даатгыланы даназырфы, агэра лгеит
афыбжыы илахауаз шцлабжыыз. Уи ацла еимцапа
даннацыс, кэара тбаак дныепынгылт. Арака дангылан
азырора далагеит. Ллымха акынза иазеит амахэ-ца
ацкэабжыы. Миназ дытрысны уахь данынацш, Мкан ишэакь
ижэахыр ихшыны дышнеиуаз лбеит. Миназ ацла лыена-
валкит. Мкан дныкэцала-аакэцалауа, хара данца, Миназ
ацла даавцын, акэара днырын, нак аасра днылагылт.

Дук мырцыкэа лапхэака шытыбжыкэак лахаит. Азгаб
лыцсыц аанкыланы азырореи ацшреи далагеит. Даеа
минуткэак рышьтахь амцафы аасра даалцит лылашара, зда
дхэартамыз. Миназ лгэы атыц итыцаны ицауан. Миназ,
Телет данаалывала, лыбжыы ныцакны изэылтит.

«Арака, абнафы ацхэыс сыхыз зхэа дызустада, мамзар-
гы дабаангеи арака ацхэыс?» – уамашэа ибеит Телет.

Аасра неимтхааны, хэбака шыаца дахынаскэаз, даеа
убри акара набжьаны дгылан Миназ. Ацсык ааигхеит Телет
дыхэцэарц. Аха иааигэалашэеит Мкан ааигэа дшыказ.

– Миназ! – ихэеит дналцыланы. Дааигэыдихэцэалеит
азгаб.

– Азэггы дуцзами? – дцааит Миназ.
– Мамоу, сылашара, – ихэеит Телет.
Телет иаразнак игэеит Миназ хэычык лылахь шеикэыз.

– Ибыхзеи, сызкөыхшоу, баазцазеи аранза?
– Телет, – лхэеит Миназ лыбжыы аахыцхыцын, лнапала икьае реиуа, – иаарласны хмеицэажэар хашхэартамыз атэы уасхэарц сааит.

– Изакезыеи, икалеи?
– Икоу умбои, Телет – далагеит Миназ, – сара иахья ашьыжымтан агэра згеит, хус сашья ишеиликааз. Иахьянзагы, дшысцэыхьшэашэахаз агэра згон, аха иахья икашьякэа исархэеит уи. Иаарласны ихазбароуп, хара имгакэа икацдаша... Бадрак дааиоырцэцэозаргы, уи шимуа здыруеит...

– Миназ сара сахьыкоу, сара сыцсы ахьынзатоу, акы бацэымшэан, – ихэеит Телет. – Ус анакэха... – даахэыцит иара, иахья хашами?... Асабшанза саб сихэоит, баргы уи аамтазы бееикэыршэа. Батым дынхоит сан лахэша. Хцоит лара лахь, – ихы-иёы ихаччо, даалгеит Телет иажэа.

– Абас иаарласну? – дааилауатырит Миназ.
– Ааи, Миназ, абас еигьуп, – ихэеит Телет, дааччаны, лыла тбаакэа дырхыцшылауа.

– Хымш рышьтахь сыцсадгыл сапырцуеит, сашья затэ дааныжыны, сашья за... – лылагырзи лгэи илыдырхэеит илтахыз.

– Миназ сара убарт зегь реиха бзиа сбымбазои? – дцааит Телет, лхахэы инапы алшыуа.

Миназ, алагырыз лфахэжэы, лхы игэы инадылцеит. Ус игылан пытрак.

– Миназ! – ихэеит Телет, – арака хгылара акгы иацсам, азэы хаибаргы алшоит. Ацхьазагы сбызцаарц акэын, аха исхаштит. Мкан цьаргы дбыкэымшэазеи? Иахьяк хаицын, ашьтахь дсыцрыцит, арахь сацхьяка даазар хэа сыкоуп.

– Ааи, Телет, дызбеит, аха иара симбазеит. Абас диасны дцеит, – лхэеит зыла алагырыз хакэжэала ихыз Миназ. – Хаицырцып. Уара хазы уца, саргы сызлааз ала аюныка сгьежып.

– Ишысхәаз еиңш ауп, сылашара, уажәтәи ала уаха еибәххәари, башья ибыңихыр, бымаҗәәкәа быздәылымгар, бырҗәәт. Бзиала, сылашара, хара бцаанза сбыхәәңшуеит.

– Бзиала, Җелет, – лхәан акәара дынталт. Акәара данныр, Җелет иахь лнапы аалкәеит.

Миназ уажәы зеижә шықәса дырҗагылан, лара лцәәлжыы ускак иңшқамызт, аха игәкын. Лыхцәы акыр иаашәпаны лыбҗазара маҗак акара илахысуан. Лылақәа еикәәтәан, иҗбаан. Лыла ахәыцқәа ырхәаны, лыңымшықәа ирыҗасуама ухәо икан. Ажәак ала, Миназ пхәызба ңшзан.

Җелетгы лара акала длеицәамызт. Ак згым аҗеи бзиа хәа азәы изырхәауазар, уи иара иакәын. Җелет деилкәан, аазара бзиагы иман. Иара ааигәа акәын Сҗампылынтәи аҗара ду далганы иаб иахь данааз. Җелет Сҗампылынтәи даанзагы, данаа ашьҗахьгы, Миназ лахь ибзиабара хәычык еиҗасит.

«Миназ бзиа дызбошәа сыкоуп, бзиа дызбаҗәкәоу, схазы дыстаххаратәы?» – дхәыцлон Җелет.

Җелет уажәы аккара дыҗаланы данцозгы, абри еиңш икоу азҗаарақәа деимехакны дрыман. Иахья иара иаха иналкааны иеидикылеит Минази Гулизари.

Гулизар, Җелет Сҗампыл аҗара данҗаз зәы дыказ аңшәма иңҗа лоуп. Җелети Гулизари изныкымкәа хәылҗазыла еиңны инеи-ааихьан Сҗампыл ақалақь абаҗча ңшзақәа рыкны. Аҗыхәтәаны, Җелет Аңсныка данаауаз аламҗалазы, илеиҳәеит бзиа дшибауаз.

– Гулизар, сара уажәы бааныжыны сҗоит, аха хара имгакәа, сгәежәуеит. Бара быкнытә исаҳар сҗахуп, шықәсык ақнынза сзымаар, бысзыңшуоу, бысзымңшуоу?

Гулизар лыла ахәыцқәа ышыҗтыхны дҗааит аҗак аҗымхәрас:

– Җелет, уаанзырхауазеи шықәсык, уани уаби убар умхынхәуеи?

– Гулизар, сани саби рбарадагы аусқәа сымоуп, – иҳәеит, аҗыхәтәантәи аҗ-ажәак ибжы нарықәыргәҗәаны.

– Зәкәтә усзәеи иумоу? – дҗааит лара, Җелет иблақәа дырхыңшылауа.

Җелет уажәы, җаса иеиңшымыкәа, ихәәңшуаз Миназ лылақәа ракәушәа ибон. – Аңсны икақәоу сәызцәеи сәреи

ххэынтқарра аќнытә аус дуқәа ҳадуп. Урт аусқәа, санааилак ибасхәап. Уажәы сара сызтаара ибыстаз атак сзыќаца, – лнапы ааникылт Ғелет.

Ғулизар, акгы мхәакәа, лылақәа ааихмырсығызакәа Ғелет ифацшра далагеит. Ғелет идырит азғаб лылақәа ирхәауаз. Азғаб дааигәыдиҳәәалан, амцабз зыхкәауаз лқышә ирғәәаны днагәзит. Бзиа еибабауаз уаха акгы еибырымхәеит, амала ианеицырцуаз, Ғулизар лылағырз аахаќәкәалеит.

Арт асахықәа акакала Ғелет иацхыа ииасуан уажәы. Иара абарт ахәыцрақәа ирыхкәаны ынтәкагы амәа дацәхкәеит Ғелет. Ацыхәтәаны Ғулизар еиҳа бзиа дшибоз агәра игеит. Аха Миназ игәы дизтыхуамызт. Иара зегь реиҳа изышьтымхуаз, Миназ дижбараны дахыкәаз ауп. Ғелет игәы нтыда ицеит, Миназ дшижыхыаз анигәалашәа.

«Ибзиоуп, дызгап Миназ, аха дысхаштуама Ғулизар?» – дхәыцуан иара.

«Мап дысхаштуам! Нас Миназ?.. Сзылкәацуама Миназ?! Мап!» – ибжы рдуны фааитит Ғелет изымдырзакәа. Уи даназхәыцлак, Ғелет игәы Миназ лнапы цшақәа рыла иаимлалырғәәазшәа ихыуан. «Мап, — избит ацыхәтәаны, – дызгап Миназ. Аха наќ-наќ?..»

Минази Ғелети уаќа ианеицырцуаз амра цлак ашәара инеихыан. Уажәы ацша еиқәтәеит. Ацла рымахәқәа рфы азаза мбацызт. Ацарақәа рыбжы уажәы еиҳагы иғәған. Кәарасак ааин, амәа ааигәа игылаз ацла инықәтәан, ашәахәара иалагеит, иара ацасала Миназ лгәы дасырғап ахәоушәа.

Миназ аоны данааи, Бадраќ дыќамызт. «Уи ма дмаацт, ма дааины даәацъара дцахъеит», – лызбеит лара.

Миназ ажәқәа нтыжыны, лыцхал аашьтыхны дцан азы лыманы дааит. Уи акырцуан Бадраќ, Ғелет дшицәымғыз лдыруеижьтеи, изныкымкәагы илаҳахыан лашыа атуцъарцәеи ахәацъацәеи цәғала дышрыхцәажәауаз, дналкааны Ғелет анхақәа дхагоуп хәагы леиҳәахыан. Лара уажәы илгәалашәеит Бадраќ иажәақәа:

«Урт атуцъарцәеи ахәацъацәеи хара хыхь изаауа ахашәала рымоуп азоуп, хара ихәхәара ак карцауам. Дунеи сықәны исхаштран сыќам, атуцъарцәа хжыаны хмал

аныргоз, амацуоы Шьефқы «Ирымашәкәузеи ирыцхамии» ахыиәаз азы ихыыз».

Бадрақ иажәәқәа зегы абзиабара иацанарзуан. «Мамоу, Ғелеґ ус дыкам. Ғелеґ уи еицш икоу ацәґа-хәыцрақәа илам. Ғелеґ дқьиоуп, игәы асаркьеицш ицқьоуп»,– дазхәыцуан Миназ амца еиәакуа.

II

Ғелеґрааи Бадрақрааи нхарала еизааигәан, рыюнкәа рацәак рыбжьямызт. Минази Ғелеґи еицрызхауан, еиқәлацәан. Рхы рдыруа ианыкала аахыс еицын: еицыхә-маруан, арахе еицырхьчауан, азы еицталауан, мышкы ахала-ацыхәала ианеиқәымшәалакь, мызкы еибамбазшәа еиәыгәкаауан. Ахәыцқәа гәыкала бзиа еибабауан.

Әнак Миназ лаац хаґыц ацысра иалагеит. Аенынтәарак Ғелеґи лареи ажәқәеи акамбашьқәеи еицрыцын есымша еицш. Ашыбыжьон арахе ашәшьыра ианыцгагылаз, Миназ ләыза иалхәеит лхаґыц шыкәаткәатауаз.

– Ибыхьяума? – длазцааит Ғелеґ.

– Мамоу, исыхьзом, аха ицысхыр сґахуп... Ғелеґ, уара унапқәа хаауп, уара ицухыр исыхьзом, – лыә хәычы ааихыхны инаилырбеит лхаґыц ицысуаз.

Ғелеґ инапы ләы инґацаны лхаґыц ааникылт

– Сахар, ибыхьру?

– Мамоу, уах.

Ацкәын ахаґыц днаха-аахан, илмырхьзакәа иаацихит. Ғелеґ ахаґыц ицихыз нархәы-аархәуа илкын акраамґа, ирыцхашьаны илзкамыршәуа. Нас иааирыцқьан, Миназ иналиркит. Миназгы цқьа днахәацш-аахәацшын акаршәра «шыкамлоз» лхашґын, акаршәра ләыназылкуан еицш, Ғелеґ лнапы ааникылан, длыхәеит:

– Икабмыршәын, Миназ, сара исыґ, дунеихаан исырзуам.

Миназ ари уамашәа деигәыргәеит.

– Ус акәзар, усґ, – лхаґыц неилыркит.

Ғелеґ исахґантә царатра кацшь хәычы иґыыба иааґиган, лхаґыц нґаршәны иґыыба инґеицеит.

– Нас иумырззои, Ғелеґ?

– Мамоу, исырззом.
– Шықасыкгы иумазаауоу, Ө-шықәса, х-шықәса рышь-
тахьгы иумазаауоу?

– Ааи, бара ибтәу сыңсаанза исырззом.

Миназ лхағыц лгәалашәалон лассы-лассы. Лара Телет
диазцаалон: «схағыц умоу?» хәа. Ианхалымцалак, иңыба
иаатганы илирбалон. Ус ицон амзкәа, ашықәсқәа. Телет,
Миназ лхағыц пату ақәцаны акыр исзаңсоуп хәа ишимац
иман.

Абас ишхәыцқәазнатәы абзиабара рыбжьаны ирызхауан
Телеті Минази. Ари Бадрақ ибон, аха ихәыцқәоуп хәа хрыо
азиуан.

Телет Стампылка дцеит ацара наигзарц. Арака иара
илаеит ахәымгара. (Идырцозгы уи акәын). Иара идунеи-
қәыңшыларә аеаңсахит Стампыл дахьынзаказ.

Абрака иоызцәа ашкол ицтази иарей идырцауан атәым
дгыл ағы аусушьа, ажәлар ржьашьа, насгы дара ирархәон
ихараха, иааигәаха Аңсны Тырқәтәыла иадымлар шыкам-
лоз. Зынгы (ари ашкол ианалгашаз аламталоуп) асултан
ихаґагы драцәажәеит. Асултан ахсаала днадгылан ус
ихәеит, Аңсны даахыкәшан инадырбаны: «Ари шыґа хара
иахтәу акы иаоызоуп, уажәшьґа дәәазны ахсаала анґаххуа,
Тырқәтәыла иацакны иарбатәуп. Ауаа иқәынхауагы уи
адгылгы хара иаагап!»

Телет Аңсны данааи, анхацәа ржьара далагеит. Ари
Миназ илыздыруамызт. Телет данхәычыз ибзиабара
шыцқаз еипш, уажәгы ицқәоу цыльшон лара.

* * *

Бадрақ дахьнеиз дзызцаз диқәымшәеит. Уи иибарц
иитахыз Мкан иакәын. Мкан иан Шьамсиа лымала лакәын
аоны иказ.

– Нан, арахь уааи, ақкәын имаңар аашьґыхны ас
дныццит, уажәыцқәкә дааишт, – лхәеит лара, Бадрақ Мкан
аоны дыкоума хәа данцаа.

– Ибзиоуп, нас, сааңшып, – ихәеит Бадрақ.

– Дыззутахузеи, нан, иаухэозеи? Насгы хэычык улахь еиқәушәа збоит, угәы бзиоу? – дцааит атакәажә, Бадрақ иказшьақәа анылгәамҕа.

– Мамоу, баша ак иасхәон, сыгәгы цқроуп, – атак кайцеит Бадрақ.

Шьамсиа Бадрақ иихәаз лызхамцеит, аха уаха зцаара хәа акгы камцакәа Бадрақ днечиғапшын, амацуртахь лғыналхеит, лхы рцысуа.

Мканраа ахынхауаз акыр илакәыран. Амрагыларахь хә-харақыраны икан, харантәи амахо еиқшын. Мкан аоны дааит, амра уи ахәы иовцуан еиқш.

– Бзиала уабеит, Бадрақ, – ихәан инапы аимихит.

– Мкан, ак уасхәар стахын, уаала ас абахча хныцалап, – ихәеит Бадрақ, ақсхәақәа аанааибырхәа.

– Ибзиоуп, дақәшақатхеит Мкан.

– Мкан, ура уқкәын кәышуп, – ихәеит Бадрақ, абахча ианныцала, – амала зны исоухәаз ухәмарны иухәоу, ииашаны, акыр дырны иухәазу иахья иааилыркканы исоухәароуп. Сахәшьа сара сахьлыхәапшуа ак лыдыз-балауам.

Бадрақ ари анихәауаз, Мкан иахья иибазы иахәзи ртәы иеихәару иеимхәару избон. Ацыхәтәаны ихәыцт: «аиаша, зегы акы аанмыжкәа, иасхәап».

– Бадрақ, сара схәыцзам, – ихәеит Мкан, – сара исхәо схы итхәааны исхәом. Сара издыруеит Миназ лыңсы еиқш Телет бзиа дшылбо. Даарагы сгәы иалоуп ақсуа зғаб уи аңыныш дахьижъаз. Уахәшьа хымш рышьтахь уоны ддәылцраны дыкоуп.

– Ишпа? – доышьтыцеит Бадрақ, амат ицхазшәа. – Иалудырааи? Исахәа ирласны иудыруа зегы! – даашакь-шакеит Бадрақ.

Мкан, ақәад еиқш дцөышза дгылан.

– Иахья Телети сарей аккараф хәикәшәеит. Ашьтахь сара сицрыцны, Цагәаа дахьыршьыыз ала скылсуеит хәа абна сылаланы сышнеиуаз акәымкәа, саңхьяка, гагацас, азәы сналхыңшит. Цқәа снаңшызар, Миназ ауардынмоа даныланы ашыр-шырхәа ацара дафуп. Сара дсымбазазшәа кәсцеит. Пытк данынаскья, саахәын, ари дахьцо збап схәан, хара-хара слышьталт. Телет изы дшаауазгы иаразнакы

сцәа иалашәеит. Акәара бааңсы, зны ууардын ахьхышәтыз данныр, иаалырхәын алада аасра дылалан, дахьынаскьаз даагылт. Саргы ашьшыхәа снейн, лааигәара игылаз ашәцла снацатәеит. Пытрак цхьан еиңш, Телетгы амәа даныланы дааиуан. Данылба, фылтын, еиңылт. Реиңылара хыс иамаз хәа еилыскааз убри ауп: Миназ указшьақәа рыла лымаза ус шудыруз лцәа иалашәан, икарцаша атәы иалацәажәарц акәын. Уброуп иахьсаҳаз хымш рышьтахь уахәшьа дышцауа. Амала дахьыго хәа акгы сзеилымкааит, уигы рымхәакәа икам, аха уеизгы асабшазы бееикәыршәа хәа шлейхәаз саҳаит.

Бадрақ деилашәеит, аха хәычык иөызланикылаз, Мкан иихәаз цқьацәкыагы изхамцеит, избанзар Мкан Миназ длышьталахьан, Бадрақгы итахан, аха лара илымуит.

– Мкан амц соухәозар, нас атак қазцаша уара уакәхап!

– Сара цьаргы сцом, уаргы цьара уцашам, иубап амала ус акәымхозар, – ихәеит Мкан, даамақаршәа.

Мкан иагьа иундаз, Бадрақ аоныка дизаамгакәа димпыцыцны дцеит.

Бадрақ аоны данааи, Миназ шыжьхьа лырхиахьан. Абыста аләацә ахылззо икнахан. Лара, ахәштаара дыеҳәатәаны, лабыцәк ала ахәа аимырттара дафьн.

Бадрақ ашә данынхыц, Миназ, дытрысны даахьахәын, – ух, сышпауршәеи! – лхәеит.

– Бзыхәыцуадазшь араанза сааиаанза, сбымбазакәа? Икалап, бытырқәа цкәын иакәзар бзыхәыцуаз, – ихәеит Бадрақ.

Миназ лцәа-лжы дшеибакөыз амца аңырқьхәа иәалых-кьеит. Уажәада лара илмаҳацызт лашьа ас длацәажәауа, насгы Телет избәахә ахьцәыригаз адгьыл дыцанацеит. Лара знык лашьа изымдыркәа дызцозар, нас хәычы-хәыцла ихаштып хәа лгәы иаанәон. Аха уажәы Миназ ацәкыа иакыз ацыблыкь дафьзахеит.

– Мамоу, акгы сазхәыцуамызт, уара уара сазыңшын акәымзар, – лхәеит Миназ, лылақәа тырхаха, лашьа дихәаңшуа.

– Сара исамхәазакәа, хаца бцоит акәу? – ихәеит Бадрақ, ари уажәраанзагы иалацәажәозшәа.

Миназ дындәйлтын, абарца агәашья лыенадцаны, ацәууара далагеит.

Бадрак иңсы илзааны, арымз хәхәа днықәтәеит.

– Миназ, сара бара ибеиғасшьо адунеи ағы азәгы дсымам. Хәни хәби анңсы ашьтахь, иаххаагаз, ибдыруа ауп. Уажәы, урғ ахьантарақәа зегы хашьтахька ианаанха, хәычык абзабаа аабап хәа сгәы ианаанага, сыхәда хәызба цагәыла иаахыбцәеит. Уи зегы бзиоуп, мышкы зны бымцар қалом, аха, – Бадрак ибжыы есаaira ишьтихуан, – бзыццо цқа дыбдыруоу, деилкааны дбымоу?! Дыбдыруоу дызустоу Телет? Исақәа дыбдыруоу?! Телет х-капеик хәа аңсуаа зегы хәитиуеит, илшозар! Мап, ибдыруазааит, уи қалараны ишықам ахаан! Ажәакгы басқәомызт Шьефки иакәзар бзыццо, аха Телет!.. Мап! Дыбхаштроуп уи! Мамзар, бахьхәуеит! Бахьхәуеит, Миназ! Уи сара цқа дыздыруеит!

Миназ лылағырзқәеи лгәынқьрақәеи хәычык иаанкыланы, лашья иахь даахәын: – Бадрак, иумхәан, исылшауам, ажәа стихьеит сара, уашьта уара узы цсык сиоызоуп, – лхәеит аарлақәа.

– Ус анакәха, Тьрқәтәылақа бцаны быезыбшьуеи, ара снапала бышьны, быңсадгьыл ағы анышә басымтои, – ихаңыцқәа еихарғаны, ғааитит Бадрак.

Миназ лылағырзқәа лғыцкьаса, ак акәын илхәоз, лара лымала лзақәушәа иззылхәауа: «Телет?.. Телет дысхаштырцу?.. мамоу, зегь сылшап, аха уи мамоу, уи сылшом. Исымам уи ақара амч...»

– Миназ! Анцәа иахь истоубоуп, уао икаимцац шысбыруа! – ихәан, икама тпааны, дналыдххылеит иахәшьа зацәы. Лнапы нтарсны иаанкыланы, аоны дныюнаирқалеит.

Лашья изқәикыз анылдыр, Миназ ацәууара даакәытын, лылағырзқәа аалрыцқьеит. Лара дхәытхәытуа, аарлақәа лқышә цшзақәа рыла даакәымцзақәа ахәара дағын: «Бзиала, сылашара, Телет. Бзиала, сыңсаанза ухьз сымоуп, санңсуагы исыманы сцоит нарцәы».

– Абра бтәа! – Миназ арымз днықәтәеит, лқышә ырқәацқәацауа, лашья иахьада длымбазацызшәа, диғаңшуа.

Бадрак иахәшьа дналхагылан, иарма напала лыхцқәа аанкыланы, икама лыхәда цшза инаңеикит... Аха...

илшауазма, иара иахәшьа зацә лышьра! Инапы кәадахеит, иҕсы илзааит, иҕамагы иппыцюрны, аеыгәхәа аюныргәы иналакшан иҕәацәза иаанхеит. Бадраҕгы дхышәтны дынкахәит.

Бадраҕ данааҕш, Миназ азы кны, лылаҕырзқәа лҕашы, дшихагылаз ибеит.

– Миназ, – иҕәеит иара, доагыланы, арымз данныкәтәа, – иббоит, бысзымшьит, исылымшеит уи сара, аха Ҙелеҕ бышисымҕо бдырааит.

Миназ, арҕ аҕәақәа акгы рхымхәаазакәа, ахәхәыхәа дцәыуа дындәылцит.

Ари аныкала ашьтахь, Бадраҕ уахгы-еынгы дихьчауан иахәшьа. Асабша ауа, Миназ ддәылцраны даныҕаз, Бадраҕ арымз хәхәа ду ааиган, Миназ лиарҕа инадыргыланы дықәеит, Бадраҕ хахан дмыцәеиҗәтеи.

Ацх акыр инеихьан, Бадраҕ илацәақәа еиқәахауа иалагеит. Ианамуза доагылан, азы хьшәашәа иҕы инакәтәа-оакәтәаны, илақәа ааҕыркәчааны, дырөгьых арымз дныкәеит. Иара уажәы ахәыцратәкьа илшомызт. Знызынла илақәа нҕаауан, аха Миназ данаахәцымцлак, дытрысны дааҕшуан иара, доацкьан Миназ дахьышьтаз ахь днаҕшуан, дыцәоушәа анибалак, ихы ныкәйтцахуан.

Аха ацәа мыжда ииааит. Амра каууа иҕхауан, Бадраҕ иеизмырцысуа, дыммазао гәакны арымз дықәиан. Миназ имҕахьгы дааиуамызт. Лара ашыр-шырхәа, лымаҕәақәа реидкылара даҕын. Миназ цьара данцоз илшәылцақәоз амаҕәақәа ракәын илшәыз. Лыхцәы шыкьыруа, лыбҕазара инадхала-аадхалауан, даацысы-цыҕхьаза. «Шака дыбзиоузеи сахәшьа, дышҕаҕшзоу лара» – игәахәуан Бадраҕ иахәшьа дахьлыхәаҕшуаз. Иахьакара Миназ дыбзианы димбацызшәа ибауан иара. «Аха сара сахь дзымааиуазеи, саргы абри арымз аҕы сызиоузеи?» – дазхәыцуан иара, аха иақәйтцарыз изымдыруа, илақәа ҕраа Миназ длыхәаҕшуан.

Миназ лчамадан аанылкылан, Бадраҕ дахьықәиаз днеихагылан: «Бадраҕ, умш аабзиахааит, Ҙелеҕи сареи хара хцойт, ас уааныжьны сахьцо, усзымгәаан», – лхәан, лылаҕырзқәа чабрала ирыцкьауа, ашә дынхьцит. Миназ дахьцауаз Бадраҕ даара ицәымҕын, дымцар иҕахын, аха

дызгылауамызт, арымз иеизадхуамызт. Данзымгыла, ахәҗәара далагеит: Миназ, бабацауеи, бгъежы?! Мамоу, бсышьтуам!.. Миназ бгъежы!.. Бадрак дгыланы, иахәшьа диргъежыыр иҗахуп, аха дызгылауам. «Миназ бымцан, бгъежы!..» Ибжы даанарҗшит Бадрак. Дырҳаны доатҗкьазар, Миназ дубар даахә, дцахьан. Бадрак ашә ааимҗааны, адәахы данындәылкьа амра ыҗҗахахьан, адунеи зегы алашара ықәырҗауа.

Бадрак дышиашаз җелет иаб ионы дцеит. Ахәаҗьа акгы иҗәа иалазамшәа, акгы изымдыруашәа Бадрак диҗылт.

Аҗаҗмада рыҗҗа иҗсы данақәҗш ус иҗәеит: – Сыҗкәын дахьҗо дахьаауа зегы сара исеиҗәауама, дсызҗаауама? Сеидроу, иаха ахәылҗаз иызҗәақәак ааин, дрыманы ицеит, иахьҗа җәа акгы сыздыруам.

Аены хәлаанза Бадрак анахь иҗәеит, арахь иҗәеит, аха зегы башан. Миназ лхабар җьаргы имаҗаит, Бадрак дкарахан, дхынхәны аоны данааи, амра азы илзаалахьан. Амра ахьҗашәауаз аҗарда азәы доахазшәа, уаҗа ажәоан ааҗшуан. Бадрак ионы ашәқәа амыркзакәа дҗан (ашәқәа игәалашәауа дыҗамызт), уажәы данааи, аоны қәықәма-шәықәмаха игылан, ашәқәа еимыртаҗа иаартны.

Бадрак дзықәшәаз убри аҗара игәнигеит, убри аҗара ионы хьшәашәаны иҗылт, адунеи зегы баша гәаоарак акәызшәа акәын дшахәаҗшуаз. Ауаҗахқәа дынрыюныс-аарыюныст, аха җыхьеиҗш диҗымлеит иахәшьа. Иара җьара дыҗан, ма аусурахьынтәи данааилакь, Миназ длаҗәыҗза, – «уааҗсама, уахәшьа дааукәыҗшоуп» җәа даниҗылалак, еҗьа дааҗсаны дыҗазаргы, акгы имуазшәа, иааҗсара ныҗаз иҗон.

Уажәы дабаҗоу Миназ?.. Миназ дцеит, дызит, дҗахеит хьзыда-җшада. Арҗ зегы анаидихәыҗла, Бадрак илаҗырз-қәа аахаҗкәәалан, ашәхымс днықәтәаны, ахәҗәыҗәа аҗәыуара далагеит... Нас доагылан, иҗы инапы аазәзәаны, иаб ишәындыкәара иааҗигеит акәырҗан. Ауаҗах аҗы илашьҗахьан азы, аҗәымза ааиркын икаба шкәакәа ааишәҗаны, акәырҗаныи аҗәымзеи аанкылан, дындәылҗит Бадрак. Аҗәымза, ашҗа агәҗаны игылаз аҗлаҗшза ашьапы инадҗларкны, акәырҗан аахиртын аҗхьара далагеит. Зны-зынла ашәкәы аҗхьара даакәыҗны, ахәаҗьаҗәа ишыҗар-

цауала еипш, иқышә ыркәамкәамуа акы ихәон игәаны-лашәә. Убас аныкаитқоз аамтазы, иахьяанага уафы изымдыруа, иаакылст пшацәгьак. Иааиуан уи амрагылареи аладеи рыбжьарахьынтәи. Бадрақ икәасқьа ақә каурк ақәнажәан, ирхьархьаруа иаманы абаҳча иныцалеит. Ақтақәә есаaira еиқәатқәахауан. Уи инақәырццакны, адунеи зегьы арлашеит ухәаратәы, егьяамацәысит. Адыд агәгәә арган, бжыы цәгьала иааилақәацт, ажәәан кыдбгеит хәә угәы иаанагаратәы, ақәагьы аеырхәә аура илалагеит.

Бадрақ ицәымза ақша иаатқьаз иарцәеит, аха иара өақхья акраамта дгылан атцлапшза амцан, ишәкөы изнапык ала икны, егы инапала ихы-иөы затәуа, иқышә ыркәамкәамуа, дыдыз, мацәысыз, қәаз, пшацәгьаз – иара изы акгы ыкамшәә. Бадрақ ари ауха атоуба иуит Миназ уаха дшимбара адунеи дықәнацы.

III

Миназ деиқәымшәеит, лара лгәы ишаанагоз еипш. Лыюны ддәылтцижьтәи бзиарас илбаз хәә илгәалашәөоз акы акәын: Телетәи лареи афайтон иақәтәан, Миназ лхы Телет ишьымхы иқәын. Иара иаргья напала лыцьымшьқәә ашьшьыхәә ишьшьуан. Азғаб ари убриақара ихааза илнырын, ашьшьра дақәыцыр хәә дшәаны инапы ааныл-кылт, еиҳагьы илақәырғәғәаны. Афайтон, аканцья амшын ихыу еипш ицысуан. Аеқәә ршьапышьтыбжь, урт ирхаз атцәқәә рыбжьы, афайтон атцысрақәә – Миназ игәазыр-хагазшәә лбон. Лара илтәхын уажәы Телетәи лареи шыкоу еипш енснагь иказарц.

Телет иан лахәшьа пхәыс кыж-кыжк лакәын, акызтахзам азы абгьяахәә ағьра-ацәҳара далагон. Телет мызк ақара «усурта имоуа» дыкан. Иара шыжымтан дындәылтцуан, цхыбжьонынзагьы дауауамызт, данымаазозгьы ыкан. Миназ игәалтауа далагеит Телет есаaira дшылцәыхьшәәшәә-хауаз. Иара «ихәыцрақәә», «игәтыхақәә» апыхьяқәә реипш илеиқәауауамызт уажәы. Миназ аказы даниазцаалак, иаахжәаны акәын атак шыкаитқоз. Ари Миназ лгәы нткааны илнархьяуан. Лара лассы-лассы илгәалашәәуа далагеит дахьиз лқыта, лыюны, лгәара, лашья зацә, Бадрақ, Телет

изиҳәақәаз, аҭхәа илзеилымкаауаз уажәы лхәта илбеит, илцәанырт. Миназ лгәырәақәа зегъы Телет иеырхьшәашәаны дырпылон.

Телет џба-хҭа мшы аоныка данымнеиуаз ыкан. Ацыхәтәаны зынзагъы дылцәызт иара.

Миназ ианылzymчхәза Телет иан лахәшьа длызцааит, Телет дабацеи хәа.

– Хы, бара разкыда, – далагеит атыркәа пхәыс лхапыцкәа хырцъацъаны, – Телет дыбхыччон акәымзар, пхәысс бааига цъыбшьома? Телет ипхәыс дхазуп, бара арыцхә закәыхи бызлоу!.. Ибтахызар, иахыбтахыу бца, амала Телет уаха арахь бара бзы дшымаауа бдырузааит...

Миназ азнык азы илхәара, икалцара лzymдыруа дгылан дшанханы. Аха уи минутбжак акәын. Нас арцәаахәа дыхәхәеит, дықан иакәым лазхәаз лыхәламшәа днамцасны иаанылкылан, дышгылаз лыхәәера далагеит. – Исахәа абыржәыцәкәа абри еиҭш базхәаз? – лхәеит Миназ аҭстазаара иалцырц зәазызкуаз атыркәа пхәыс лылақәа дырхыпшыло.

– Иара иауп исазхәаз, сара акгы схаразам, аллах даахәаны сбыхәоит, сбымшьын, – лымч зегъы еизганы еергхәа ҭаалтит.

Миназ ас анлаха, лнапкәа аалыркәадан, дааулышьтит.

– Аҭсахра! Телет! О, анцәа думазам, Телет! Ахәымга!.. О Бадрак, ухәатәы шҭахасымцоз сара, сара...– лхәон Миназ зны быжгәааала, зны лыбжы ларкәны, атуан ахь дыҭшуа. Ус шылхәоз, агәарахәа деитцыхәхәа адашьма длықәаит. Уи лкаҳара иалагзаны атыркәа пхәыс лыпсы ааивылган доагылт, дзазауа днеин Миназ дналхагылт. Миназ иарбанзаалакь цысра лымазамкәа ҭыцха дышьтан.

– О, аллах, хрыцхашьа, лыгәнаха Телети сарей хәхь иааумган... Дыҭсит... Лгәы пхәаны дыҭсит... – аҭәардә днықәтәеит атыркәа пхәыс.

* * *

Миназ зны лнапала ләылшьырц иақәылкит, даәазынгы Телет сишьталаны дсыҭшаап, нас ма иара сишьып, ма сара дысшьып хәа, аха урҭ акгы лзынамыгзеит. Даәа оымшка-

хымшка даапшын, нас лымаҗәәкәә аайдкыланы Аҗсныка амаа дықәылт.

Шыжымтанын. Ақалақ-уаа җоуки анахь иҗон, җоуки арахь иаауан, иҗақы-җақау. Миназ җытрак дахьынаскъаз даангылт, фаитонк збозар хәә днапшы-аапшуа. Аха акгы лықәымшәеит. Нас лчамаданқәә аанкыланы ләыналхахт ақалақ ағәахы. Ус дышнеиуаз лыжәәа аанкыланы азәы лышьтахька даахьалырҗшит. Миназ даахәызар – җхәызбак лыварафәы дгылоуп. Миназ илхәара лзымдыруа азҗаб длыхәапшуан, лхақнытә лшьапақынза деимдо. Аҗхәызба шьалжәк ала лхы-ләы җахәхәан. Асатина еҗәә иалхны җкык хахаза илшәын. Лшьапқәә хтын, лылақәә ахьтоу иаакәыршаны ишәытан. Миназ лгәы иаанагеит җелеҗ аоны дааины азәы длышьҗейҗазар хәә. Аха азҗаб лказшьақәә данрыхәапш, ус шакәмыз лдырт. Уеизгы Миназ иақәылкит җқәа деилылкаанза лхы лмырзарҗ.

– «Сен қрим сун?»¹ – дҗааит Миназ җыркәшәәла.

– Сеиламгозар, баҗсыуоуп хәә сыҗоуп, - лхәеит азҗаб аҗсышәәла.

– Ааи, сара саҗсыуоуп, аха бара бызустәда? – дҗааит Миназ лчамаданқәә ларгыланы.

– Сара...– аҗхәызба лылағырзқәә аалҗәҗәеит – сара саҗсыуаҗыҗауп. Хәышықәса раҗхәака җыркәтәылака сыткәаны сҗин. Аоызҗәә җыҗык хәәкан. Шьоуки сарей хабналеит Аҗсныка хҗарҗ, аха соызҗәә исыҗыз зеггы амлеи ахьҗей иагеит. Сара заҗәык саанхеит... – азҗаб дгәынқны аҗәыуара далагеит.

Уи адагы згәы җшқаз Миназ лылағырзқәә аахақәәлеит, аха иаанкыланы, азҗаб даалгәыдылхәхәалан, лылақәә неимда-ааимданы днаргәзит.

– Саргы бара сыбәызоуп, аха, урҗ алахшақәә уажәоуп изустҗәаз аныздыр. О, анҗәә указар, җелеҗ сыгәнаха уимыргааит!..

– Ишҗабхәеи? җелеҗ бхәоу? җелеҗ ихьзын саргы сыткәаны сызгаз.

¹Бара бызустәда?

Телет пшрала дзеипшрақаз азғаб ианылха, Миназ агера лгеит уи лара дызжъаз шиакөыз.

– Бымшөан, амаҗөа сымоуп, иахтир ирытнаххуа Аңснынза хагап, – азғаб лгөы аалырғөғөит Миназ. Лчамадан аахыртны цкыки шыаҗақөаки ааҗылган, – быст, ари бышөҗа, аригы бышыаҗа, – лхөит.

Азғаб ишылымуаз, Миназ ашыаҗақөа налышыалҗеит, аҗкгы налшөылҗеит.

– Акгы сыхуам, уажөраанза акгы ансмыхь, ахьҗеи амлеи срышыҗылеит, – лхөит азғаб дыҗхашья-җхатҗо.

Аха, ус имариамхеит рныкөара. Бжеихан шыапыла амөа икөын. Мчыбжык акара иадхалт, Баҗымынтөи Аңсны ахөаа аҗнынза ара. Амөа иахьынзақөыз Миназ деилылкааит азғаб илықөшөаз дызустаз.

Аҗхөызба Шьазина лыхьзын. Лара Абжьюаа рахьтөын. Анхаөы Алиас Кьларба диҗхан. Ашьжымтан ажөқөа ахьынҗылҗаз хөык рхы-рөы җахөхөаны иаахөыҗкьан, деимлагөа даанкыланы дрыманы бнала амшын аөы икылсит. Уақа Көдры амшын иахьалало, аҗырқөҗөа рыҗба хгылан. Азғабҗөеи аҗкөынҗөеи (Шьазина лыда иҗегь ыкан) аҗба инақөртөаны ирыманы иҗеит. Уи аҗба Шьазина излалхөаз ала еихабыс иамаз Телет иакөын.

Шьазина лаб Алиас имаҗара иөизымшыит акөымзар, уаха акы игымхеит, иҗха лызра данақөшөа, аха уажөы ибаргөи, иҗха дхынхөит. Илыгуп, аха уи егьаурым.

Алиас, Миназ хөык арҗарҗөа лыҗҗаны Гөдоуҗака ддөықөиҗеит.

Миназ Аңсны данааи Шьөфки ила илахаит Телет арака дшыказ, насгы иҗааҗөа заанаҗы Тырқөтөылака ишдөықөиҗаз, аурыс хөынҗарҗхөыс Екатерина II-төи лыр аинрал Тотлебен инапхгарала Имерөҗиака иҗысыз дрыҗөшөаны. Иара Телет иабгы иөеиқөыршөаны дыштөаз атөы лахаит Миназ.

Миназ лаҗсуа шөақь лыжөөахыр ихшыны Телетраа ргөара дынҗалт. Лара ауаҗахқөа дынрыюныс-аарыюнысуа дышнеиуаз, уаҗахк аҗны лабхөа аламаз шикуаз дылбеит. Иара дшьамхнышгылан, акаблахьы иөы рханы.

Миназ, ивҗрааны иказ ашө аартны, ашьшыыхөа дныюнашылт. Ахөаҗья аллах дихөон: «Ех, аллах, сани, саби,

сахәшьеи еибганы иушьтырц сухәоит... Гулизари сарей
цшзала хәикәыршәә, хәицәумырзын»...

Миназ дныюныцәаит хагацас. «Ахәәцә» дыттрысын
даахәызар, азәы ишәәқ ахы икәкны дихагылоуп.

– Усзустәда, ара иутәхыузеи? – дцәаит илақәә
ыркәыскәысуа.

– Хы, сузымдырзаап, уара ахәымга? Цқәа уаасыхәәпши,
сугәалашәозар!..

«Ахәәцә», ихагылаз ихақнытә ишьапақнынза динихәәп-
шын, ихы ааирцысит:

– Мамоу, узустәда, усзымдырт?

Миназ ирласны иаалхылцааит лыхтарца лхы-лфы
тәхәхәаны излақаз, лыхцәқәагы шықыруа лыбга инадхалт
ипшзаза.

– Миназ! – ихапыцқәә еихаргәгәә фәаитит Телет, ижакя
еипшны ифы иамазгы ламижәеит.

– Бара Миназ бакәзар, сара Телет соуп!

– Телет, сара сгәы зфаз, игәгы сфароуп! – лхәеит
лацсуа шәәқ аахаршаланы. Сара сымацара сзакәзам ари.
Уи амацара акәзар, суқәыжыцәаны сцаргы каларын, аха
уара ацсуаа згәы уфаз рацәазоуп, урт ршьагы сара
сшьагы уажәы еицызуруп. Угыл уеыриашаны! Иургәәк-
хьоу зегь рыхызала итсыркьоит схы! Иутәхыу акыр ыказар
ихәә, уцсра ақнынза иаанхаз минутқәак роуп! – ацыхә-
тәантәи ажәәқәә рыкны Миназ лыбжы хәычык илалыркәит.

– Миназ, ибдырузааит, сара саныбшь х-султан ацсуаа
хәә икоу азә дшаанимыжьуа, – ихәеит Телет иихәаз ускак
дақәымгәыгуашәә.

Телет шыа кәарак илам ухәаратәы дцәышкакараза
дгылан, иқышә ыркәәцқәәцо Гулизар лыхьыз алацаны акы
ихәон иузеилмыргаратәы.

Миназ лшәәқ аалгәыцарсны ацық аатлыргеит. Телет
ацхә нымәә еипш, дынкахәит. Даауазырын илацәәқәә
неиқәипсеит.

* * *

Миназ Ацсныка дхынхәижытәи ицит ирыцқаны жәәф
шықәса, аха лыюныка анеира дақәитымызт. Иихәаз
иафәршәны, иахәшьа дибомызт Бадрак.

Бадрақ җәһәс дааигеит, Миназ Баҗымынтәи данааи ашықәсан. Уажәы иҗа еиҗаб жәаха шықәса ихыҗуан, уи иеиҗбыз ихыҗуан жәа-шықәса. Иҗҗа хәыҗы быжы-шықәса дрықәын.

Бадрақ иҗҗәыс Мадина даара згәы разыз, згәы былуаз җҗәыск лакәын. Асас, аҗынха, агәыҗхәы рзыҗәан еснагь лгәы аартын, лыблақәа ччон. Бадрақ игәы злейкычуаз ихшарей иҗҗәыси рыла акәын. Аха Миназ лымбара, лаб ионы дыкмаккәа дынкыдгәгәалауа рҗынхаҗәа дахьрылаз, җыҗ инаҗомызт.

Мадина лхаҗа лассы-лассы иабжәалгалон иахәшьа аоныка дааиртәы азин лиҗарҗ, аха Бадрақ уи анаалара ахәапшьахьгы снейп хәа игәы иҗазамызт, иҗҗәыс ахәгы ағгы аалымпыҗихуан, уи азбахә аниахалакь Мадина даара игәыроалгон ари: дҗәыуан-дыхьуан, ехәшьа заҗәык думоуп уигы дубом хәа. Уахык уи аҗызшәа ааимакны хәҗей җҗәыси аилыҗра акнынзагы инейбагеит.

Убри нахыс иара икны Мадина дакәыҗит уи алаҗәа-жәара, акгы алымҗзошәа анылба, аха лара иақәылкит иашьҗәа, иҗынхаҗәа рыла даҗхьлыркәарҗ Бадрақ иҗоуба. Изныкымкәа-иоынтәымкәа аешьара аизарақәа, ачарақәа ма аҗсрақәа рыкны Бадрақ днаскьаҗхьаны иаҗәажәахьан. Оынтәкагы ионы еизахьан уи аҗыхәала, аха Бадрақ дазыразхомызт иҗоуба аҗсахра.

Аҗыхәтәанзатәи аешьара реизара аан, аҗахмада Муҗы даара дгәааит, Бадрақ аҗыхьақәа реиҗш имузошәа аниба.

– Изакәызеи, ага иикыз икит хәа, закәытә җьатама хжәоузеи, аиҗабы ииҗәо хаимҗо, аиҗбы ииҗәо имаҗауа, – иҗәеит иара.

Бадрақ җыхьа ааста кыр игәы хьаҗссеит, аха Миназ данҗоз ауа анааигәалашәалак, дхагахон. Амала егьа ус иказаргы, Бадрақ ионыҗка ақәҗара җәҗәаны иман. Знызынла игәаныла абасгы иҗәауа далагеит аҗыхәтәан: «Зынза лымбара сзычхарым, шьҗа иазхоуп, уажәшьҗа дызбаргы хьымзҗ сыдым, лшьа лара лхала илуит, сара ишысҗахыз аиҗшҗкәа».

Бадрақ ионыҗка иказ ақәҗара азәгы изгәамҗеит, игәоуҗартәгы икамызт. Аиашазы, Бадрақ Миназ дибар иҗахын, аха иҗоуба ииуз дадхьымзҗкылашәа ауаа рыкнытә

акэын дзимбоз. Иара уажэы изхатомызт анцэеи аллахи хэа цьюuky рыказаара.

‘Енак Бадрак ахэаца ишизигалоз еицш, чынкэатэ саанк азна ахырцэы изигеит. (Ацкэынцэа ацаама итаз зегы, ахэаца ус изнаргалар акэын). Бадракгы ускан ацаама дтан. Ацаама акнытэ Бадрак аоныка данаауаз хэлахьан. Исаан, ахэаца ахырцэы злеизигаз, иаргэа напы иакыуп. Имца апыхьан ахцыстақэа ыкан. Хцыстақ дшахыцуаз, быцак ишьапы илафақан, ыцха дкьакьаза дкахаит. Бадрак даноацкьа, ибеит цгэык иакараны акы иапхьака иказ ачыкь ишылалаз. Даара бжыы баапсыкгы ахылцуан иибаз. Бадрак ахэаца ескынгы ихэо иахауан ацныш хэа азэы дыкоушэа, аостаахэагы азэы дыкоушэа, апсцэа уахыла игылоушэа, урт урылашэар уркуашэа.

Бадрак даара дшэеит. Аоныка дызлацашаз моак ада уаха моа ыказамызт. Уи ала дызлацауеи: уака мамыршэагак леины имца кны итэеитеи. Бадрак, хахэла ицьыбақэеи икэеи ртэны, реиха идукэаз хахэқэак аанкыланы ашьшьы-хэа дазнеиуа далагеит амамыршэага златэаз ачыкь. Ачыкь агэтаны Бадрак игэеитеит ишкэакэаза ак шылатэаз. Бадрак ишимчыз ала ихахэқэа иикыз апыр-пырхэа илажэитцеит ашкэакэа. Уи ашкэакэа ышьытықан, еимткэацп ухэаратэы аффа ахгауан. Бадрак хахэыс имаз зегы агэыдицеит, иагэыдицалакгы иара иавсуамызт, иакэшэауан. Бадрак инаршэ хиан ианакэзаалак, аха ачыкь илатэаз шэ-псык ахоуп ухэаратэы ипсуамызт, ахахэқэа ааха-цыпхьаза иышьытықаны ацча-цча ахгауан. Иамуит, изымшьит, ачыкь илатэаз. Савсны сцоит хэа далагар – ус дшэауан, избанзар ачыкь амоахэаста зынза иазааигэан Ахэаца излеихэауаз ала уи дыцнышзар, данизааигэахалак, дықаны ихэцэ икыр қалауан. Бадрак инапқэа кыджэеит ахахэқэа ширшэуаз. Дкарахан, апхзы ахэарахэа илыфрны ицауеит. Бадрак икэша-мыкэша хахэ аанимыжыит, аха дзыцэшэауаз шыафак инеитамцит. Ииурыз Бадрак?! Ацыхэтэан ус избеит: исыргэаар еихагы еицэахап, еигьуп пытк саазпшып, имцар, схынхэып. Ус каимцаргы амуит, избанзар ашкэакэа цьаргы ицарц агэы итамызт. Иара аеырхианы итэан, Бадрак дазааигэахауазар, ицарц.

Бадраќ дхынхэны ахэаца ионы данааи, ацшэма сышъталауеит хэа дафын. Бадраќ иибаз, дзыкэшэаз зеггы ахэаца иеихэеит. Нас ахэаца ус ихэеит:

– Умбои, умбои, уи дыцьнышын, ара уааскьеи, аллах иныс, уажэггы ухы-уфы дшанызбалауа иара. Дыхысцароуп акэымзар, уи ацьныш уикыр калоит, уаха ианахыца уалыргара даара ицэгъахоит, узалымгарггы калоит. Уи сара уаха духысцап. Нас изыцсоу акара суҕап...

Ахэаца даалаган, Бадраќ анахь днархэуа, арахь даархэуа, дитэхэаны «дихэшэтэит». Бадраќ уи ауха агэылара дыкан.

Ашьжымтан ифылеихан, ацьныш дахьибаз длеизар исаан рыцха кэакэаса ачыкь иларшэуп. Бадраќ ихы даст, игэы даст, ссаан шцасгэаламшэаз хэа, аха икалаз калахьан. Уи инаркны Бадраќ ацаамахы ацареи ахэацацэеи ирхэоз ахатареи дыркэацит.

Уи адаггы ааигэа, Бадраќ ахэаца ицихит акэаркан ишахэоз ала дшымныкэоз.

Зны Бадраќ икны иааит Мадина лыуацэақэак. Урт иртахын рыцкэын ахэаца дидырбарц. Ацкэын игэгэаны дшэахьан, убри иахкьаны иара ацэажэарафы деихэлахон, ибз акуан. Ахэаца ицааама ашка дцаанза хихьзап рхэан, Бадраќгы иааизггы ацкэын дрыманы ицеит ахэаца ионы. Агэара ианынтала, ацшэма инапкэа рыцкэо айшэа даахыцуан. Пхынран. Аоны ашэ аартын. Айшэа уахьна-хэацшуа иубаратэы икан. Ахэаца ицхэыс айшэа ажэжэахэа акы ыкэылхуан. Бадраќ иаразнак ахэаца ицхэыс лказшьақэа гэарак иртеит. Ахэаца иуаҕах акны ианылатэа, Бадраќ илацш нараахеит айшэа икэгылаз ацэақэа. Цкэа дахэацшны еилиргеит ацэақэа иртаз шфыз, ахэацаггы иирдырт, афы шижэуаз шидырыз акара.

Даеазныкгы Бадраќ цьарантэи дхынхэны даауан. Ацх лашьцан, ула ацэыршы такызар иумбо. Иара ацсыжырта давсны дцон. Анышэынтрақэа реы акы гиууа ишкэакэаза днахэацшит. Иеы дылэыжэцын, аанда инадхэаланы, анышэынтрақэа днарывс-аарывсуа ифынеихеит, ила ааихмырсыгызакэа ашкэакэаггы дахэацшуа. Ашкэакэаггы цсдас игиуа, анышэынтрақэа инрыкэгыла-аарыкэгылауа, иара иахь иааиуан. Акыр ианеизааигэаха, ашкэакэа аахэын

наӳ афынанахеит. Бадраӳ днашьталт уи ахьцоз. Ашкӳакӳа ахьцалак иара дашьтан, аӳсыжырӳа оынтӳка-хынтӳка иакӳшеит. Аӳыхӳтӳан ашкӳакӳа апӳкаоӳӳа иоит. Бадраӳ итапанча ааӳӳааны, – уаанымгылар, усшьуеит, – ибжьи наикӳиргеит ибалыбаӳауа ионы ицоз. Ашкӳакӳа иаразнак иаангылт. Бадраӳ уи дышуаоыз уажӳы цӳа идыруан, аха дызустахарыда хӳа игӳы еибатфон. Зьӳмырӳцысуа ашьаршьаф зӳылаӳӳаны игылаз, ашьаршьаф ааихихзар, уи рхӳаӳья иакӳын.

«Изхьиымзгьисшьозеи нас сара. Ауаа зегьи Бадраӳ, иӳоуцо ӳеим хӳа сархӳозар?» – дазхӳыцуан Бадраӳ мейшак аены, акӳасӳа асоф афы дтӳаны. Амра ажӳоан агӳӳа ааиошаны, шыбжьи лхьихӳӳахьан. Ари аамӳазы Бадраӳ адырра иауит ргӳылара аӳахмада Муӳы ионы ишипӳхьаз. Иара иаразнак иӳӳа иалашӳеит закӳытӳе усыз иззипӳхьаз. Иахья Бадраӳ ари аус игӳы иаламкьякӳеит, уажӳраанза уи атӳы аниаӳалак еипӳш. Иара иааигӳара уажӳы азӳы дыӳказар, инимбаалар залшауамызт аитакра гӳгӳӳаны ишиныпӳшыз.

Бадраӳ амоа дыӳӳеланы данцауазгьи, дазхӳыцуан аӳоуба ииухьаз. Уажӳы иара агӳра ганы дыӳкан дазымхӳыцзакӳагьи ишилшауаз иӳоуба аилагара. Ари азакӳын Бадраӳ аӳыхьякӳа реихӳа иӳӳа иӳӳыласызшӳа зибоз. Иара уажӳы оажӳеи жӳаф шыӳӳса дырӳагылан, аха уахьихӳаӳшуа еихӳа иуӳтон, избанзар иара иӳӳра ианумшьалартӳ, иӳӳеижь акыр икычӳьан.

Бадраӳ Муӳы ионы ауаӳах даныныюнашыла, ауаӳах оырӳӳӳажӳаауа, ауаа еикӳша, итӳӳаны еиӳӳажӳауан. Араӳа дыӳкан Бадраӳ ианшьадугьи.

Ианшьа иара ионы дымнеизакӳа, ара дахьиӳказ уамашӳа ибеит Бадраӳ, аха азнык азы иаӳӳеитӳарыз хӳа акгьи изымдырт. Минутӳӳак рышьӳахь ауп ихафьи ианааи уи зыхьаз.

Аӳсшӳӳаӳа анааибырӳӳа, Бадраӳгьи акӳӳардӳ днахан днатӳеит. Пыӳтраамӳак ааӳынчрахеит. Уи аӳынчра еилеигеит аӳшӳама Муӳы.

– Дад, Бадраӳ, – ихӳеит иара, – иахья арт ауаа реизгара зыбзоуроу уаншьаду иауп. Уара абра уааижьтӳеи, уазхӳыц-уазар ӳалап, саншьа абжьяаӳны аӳхья сыоны дымнеир иузаломызт, иахья иӳаитца закӳи хӳа. Ари зыхьаз иахья уажӳраанза ихӳазмырееикӳаз хӳагхаӳӳа роуп.

– Уи, ыками, абзиара шөықөзаит, сара исзымдыруа сыкам, – ихөеит Бадрак ианшыа, итатынжөга ааифыцхны алоагы хачыла инаушьтны, – зака аус азыжөухьоу. Сара иахья шөара ишөымхөац, ижөымуц ак схөоит, ма ак зует хөа акөым ара сыззаа, амала, шөара саашөыкөыхшоуп, абарт шөара зегьы ишшөахауа, сахөшьаца ажөак акара иасхөарц стахын азоуп ауадаө шөзаластцаз...

– Издыруеит, саншыа, иухөарц иутахыу, ара уахьыкоугьы, хөонеицш иахьяцхьазо ауп, аха ацхья са офы уанымнеи сцөа иалашөаны сыкан, – агөыргьарей ацхашьарей изейкараны доагылт Бадрак, – иахья уажөраанза Миназ лымбара зхароу сара схаца соуп, сымдырроуп, сыхьым-згшьароуп, – аахөаны, Бадрак ицьыба иотигеит шөкөы жөпакы. – Насгы ахара амоуп абригы, – иөышьтихит акөырган. – Иахьарнахыс сахөшьа сахөшьалоуп. Ари акөырган, шөара шөыла ишабо, иацырсхует, – ихөан акөырган абгыццөа аныжөжөаны, ауацьяк ацацсара далагеит.

– Кох, кох, уангыл, Бадрак, хаи, уара умсит, уи иану хөычык ушцзацхьара, – өааитит еснагь алафхөара зтахыз Мкан. Зегьы ааибарччеит.

– Аюстаа дацхьяаит, ари сара уаха сацхьяанза, – ихөеит Бадрак.

Бадрак иеитасра, хымцада, зегьы иргөацхейт, егыдыр-ныхөалеит. Бадрак ианшыа өбака хцака лагырзы ицаца шла иналацсеит. Бадрак днеин ианшыа дахьтөаз, даагөыдикылт.

Бадрак аюныка данаауаз, дейцакны дызмаз еидара дук икөакөа икөхны инкаижьызшөа дласза даауан.

Амра хааза ицхон. Ашөапыцьяц рбыгыкөа цдыртхьан. Абхөасацөа быбышккараза ишөтны игылан. Ахаскьын еицөала ихнакьейт адгьыл зегьы. Амшын тынчын. Иара иахьабалакь, ацөмацөацөа рыла ацөшьтрацөа лалхөа-өалхөаны иаахысызшөа, ацөахөацөа алданы икан. Абахцацөа рыкны ацарацөа чырчыруа ашөа рхөон.

Бадрак агөара дынталауан еицш, ишьтахька агөашө абжы иахаит. Уи Миназ лакөын. Лара лыюни-лгөарей рымбара лзымчхакөа, Бадрак ма сишып, ма ахара исыду санаижьып хөа збаны даауан лыюныка.

Бадрақ даахьяашит – илағырзқәағы леиҫашит. Игәыдибакылт еишьеи еиҳәшьеи.

Минутқәак рышьтахь Бадрақи Минази ашта агәта, еиҫаҫшуа, ирхаштыз ак ргәаламшәауашәа, рыоҫьягы рылағырзқәа хаҫәкәала игылан.

Бадрақи Минази ирцәаныруан ҫадантәи иааиуаз аҫшаҫәанда.

– Иухәозар, Бадрақ, иабантәаауа ари аҫшаҫәанда? – диазцааит Миназ хәыҫдас.

– Ариу?.. Ари аҫша сыздыруам иахьынтәаауа, аха уи ҫша халалуп, — иҳәеит Бадрақ Миназ дылҫаҫшуа.

– Бара ибдыруама?

Миназ ҫымт «мап» хәа аанаго лхы аалырҫысит.

Ас дәеа ҫытраамтак игылан еишьеи еиҳәшьеи, аҫша-хаа злаауаз ахь рҫы рханы. Аҫша ҫәанда еиланаршәшәон рхахәҫәа.

АЗЫШЫҒРА ҒЫЦ

Ароман

А к т ө и а х ө т а

1.

Ацыхөтөантөи февраль амшқәа ниакөкөа ацара иаёын. Ёынла бжеиқан амра пхон. Уахынла хьтахон, ианцаауазгы ықан. Аха ажөйтөуаа ишырхөо еицш, «адгьыл ацхара ацалахьан». Ашөацыцьяац «азы» рылалон. Араса амахө улаханы цқя уахөацшыр, иубаратөы иқан ахықөцөкөа абыкөхара ишалагахьаз. Реиқа иахьбартақөаз атыпқөа рыкны адөыкрыни, ашөирызази, ёбаарыкакачи аахьан, аха урт макьана убырсакак имацын, хыкөкыла урт ирышьтоу азөы имбозар, егы абжьара машөырла ргөатара цөгьан.

Хөлақазын. Амра Тасракөа ахө амшын ахь ала иахьяанцөо илавашөкөа ицеит, ала тырхаха, иаарыц-хаушьаратөа. Аилашөшөра иналагеит. Арахө гөарлахьан. Игөарымлацгы рыбжькөа нароуны икаауа рыонкөа рахь амөакөа ирыкөын. Абгалацкөа рыбжьы гөаөаза цьара-фыцьяра Азыцөгьа шыказ иаагеит рыбжькөа, урт ина-рыкөрццакны иаацөырыргеит идыргзуашөа, бжьы рацөала абга сса акьиу-сыу, акьу-сыухөа ихөхөауа; урт рнаос, акыр иаарцөыхараны, даөа бга гөартак убастцөкьа ихөхөо инеилалеит. Убас, абнакөа рөы, ана-ара, абгакөа ишрылшоз икаауан, шыта абахара хара иаагеит рхөозшөа.

Убри аамтазы агөашө хөычы ацарахөа иаартны агөарц дааталеит быжьбака шыкөса зхыцуаз згаб хыхьпштөыла қымфафылк, лылакөа тиқөатцөааза. Ахөычы лнапы азнацөкьа ашөирызаз лкын. Лыцхацк харпык нацатаны илшөызи, нас лшьатцакөа азы ртыжы қылпадда илышьази ахьта дызламкуеи ааугөахөрын, уахьлыхөацшуаз. Лшьахөаркөа кацшь-кацшьза, ирыкөыз ахөы хөыцкөа хаххала ахьта шрылалаз мөашьо иқан.

—Унан, иахьак сбышьтоуп, бабаказ, Тапка? (Туча акөын илыхьызы, аха лан хөычыхьызыны ус длыпхьон), —дгьатцөы-гьатцөуа даалпылеит лан.

—Ашөткөа ськөшөон, сан. Бафөыи, шака ихаау ббап, — лнапы ашөирызаза зкыз фышьтылхит Туча.

–Бхы бымсааит, иабабкәшәә арт? Рыфыюгы шбабзиоу!–
илгәарҗханы дафыюуан Мсыгәда ашәирызаза ашәт.

–Лоу икәара сыкан. Уу, уа икажью бдыруоу ашәткәә! –
азҗаб хәычы лан дналҗаҗшит.

–Лоу икәара бхәоу?! Бызгада Лоу икәаранза?

–Сымала сымцеи.

–Бхы бымсааит, бара ахәычы, бымшәазакәә уаанза
бызлацазеи! – лхы аалырцысит ан. – Акы бафар, ишбабуаз!–
нацылцеит Мсыгәда.

Лоу икәара Мсыгәдараа акыр ирцәыхаран. Иара
илтахараны икан; аганкәә хыцъра-мыцъраны, наҗ-аак,
илаҗыраны ихбарстан, ацан акәара ахъхәхәә ииасны
ицон. Арака иахъабалакь ихван: амрагыларахъи амра-
ташәарахъи ахәкәә иара акәара иканацаз ихыроон, аладеи
аоадеи абнаршәыра иахъчон. Убри аҗнытә Лоу икәара
шамахамзар цша зтасзомызт, еснагь җхаран.

–Ахъта быҗсит, бхы бымсааит, Тапка, бшьапкәагы
баазоуп хәә сыкоуп, баала ирласны, бшьапкәә шба-
хъшәашәоу, лнапы аанкыланы дындәыкәлеит Мсыгәда.

–Мамоу, сан, ахъта зынзагы самкзеит! – Туча лыблакәә
тырхаха лан дналзыҗшит.

–Бамкзеит, аа, бҗынца хәрбаҗь чымазао аика аиҗш
ихыиатәааза иахъыкоу! – дааччеит уака итәаз ргәыла чкәын
Закан.

–Уи уара уус алам! – Туча лылакәә аамацәысит.

Арт ахәычкәә еикәлацәан, еигәылацәан. Аха җатас
еихәаҗшуан: Туча уи ачкәын гәыкала дылтахымызт, иаргы
лара дитәхымызт, лара дахъылтахымыз азы. Ианакә-
заалакь Закан икаимцацызт игәыла зҗаб хәычы Туча лгәы
иаамыхәашаз, ларгы илгәалашәомызт цәгьак ари ачкәын
илзихәахъаны, мамзаргы илзиухъаны, аха лара ус цәәоала
дылтахымызт. Ари амаза ранацәеи нас дәәә цьюки рыда
цсызхоу уаоы издыруамызт: (ус акәын дара анацәә ргәы
иаанагоз). Аха асабигы акреликауазаап! Аскак хана-
ланагала, иаххәап арт ахәычкәә ирыбжъаз аизгәымра
ахъаанагаз.

Мсыгәдеи лгәыла цхәыс Назиеи уахык иааицрыгхеит.
Рыцъагы рган ахшараиурта аоны аҗы ишьтарцеит.
Аухацәкьа рыцъагы ахшара еицроуит. Мсыгәда длоуит

аҫа, Назиа – аҫа. Арт аҫсақәа доусы ироуз хәычык-хәычык акәым, иаахцәаны, иргәампхеит, избан акәзар Мсыгәда аҫа длоухьан, Назиагы аҫа длыман. Мсыгәда илтәхын аҫа длоурц, Назиа – аҫа. Илеилацәажәан ирызбеит, рыхшара еимырдарц. Ус егыкарцеит. Назиа лҫа Мсыгәда дылгеит, лыҫа Назиа длытаны.

Анацәа доус «рыхшара» рыманы аоныкақәа иааит. Ицон аамта. Ахәыцқәа рызхауан. Мсыгәда дрықәгәыргьон «лҫеи» лыҫаи, Назиагы ус. Ахәыцқәа есымша еибабон, еиҫцауан, еихәмаруан. Лассы-лассы Туча (ус лыхьзыртәит азҫаб) даалон Мсыгәда лыкны, лызхара дыхәмарны «лыоныка» дцалон.

Ахәыцқәа хәы-шықәса ирҫагылан. Өнак шыбжьон амцашоура анкатәаз Мсыгәда ргәарҫа ағәтаны иқәгылоу ара ашәшьыраҫы дтәаны лыҫы лшьон. Лшьамхы дықәтәан лассы-лассы дара рышқа иааилоз Туча. Мсыгәда лнаосан ауасцәа дықәианы дыцәан икараха иҫаз Кәанас, Мсыгәда лхаца. Уи иааигәара даәа уасцәа хәычык каршәны дхәапза дыцәоуп ухәаратәы диан Закан (ас ихьзырцеит аҫкәын).

Мсыгәда Туча лхы бырфынра еимарттауа далацшауан. Ус дшаҫыз, хәыцырҫак дынтәнагалан, Туча лхахәы лнапы алшьра даакәыцит.

–Бзакәыҫи, ишьышьла, сара бзиа избоит, бара бнапқәа сара сан лнапқәа реихагы ихаауп, ишбастахыу бара са сан бакәзарц, – лылақәа тырхаха Мсыгәда дналҫаҫит.

Мсыгәда адых аалыхгеит, длацкәеит, лылагырзқәагы лылҫашит, Туча доышьтылҫаан, дырғәғәаны лгәы днадылкылан, лыгәзра далагеит: дагәзуан лхы, лнапы, лыжәахыр лҫы; дагәзуан дахьаакәшәаз. Тучагы икала лзымдыруа, лнап хәыцқәа Мсыгәда лыхәда иакәыршаны, ишлылшоз илырғәғәауан, бзиа ибаны; лых хәычы нхыршәтны Мсыгәда лыжәахыр иқәын. Мсыгәда лтәыуара аанылкылоит хәа далагеит, аха иара иаҫа әәарғәғәауан, деиҫханарчуан, илзымчхауа лгәы иҫачуан. Ацыхәтәаны илымпыцкәеит: дгәынқны, лыбжьы излауаз ала ихәәны ацәыуара далагеит, иаҫагы Туча дылгәыдырғәғәалауа, дыгәзуа. Ахәычы ҫымт лан длылаҫсны дылкын, доулышьтыр, лыгәзра, лгәыдкылара дакәыцыр хәа дшәаны.

Мсыгәда ахәычы ус дшылкыз Назиараа рахь лҫыналхеит.

–Уахь сбымган, ара иаха еиғасшьоит, –Мсыгэдарара рахь дхьахэуан Туча.

–Туча, бара сара быстэуп, сара бсыпхауп, сара сцэа-сжьы балцит, сара быстэуп! – лхэон Мсыгэда иахаггы лыбжьы лызнымкылауа. – Мап, изыкалом ас, исылшом уаха, сгэы иалшом.

Мсыгэда дкэарны дцон Назиараа рахь. Кэанас Мсыгэда лыбжьы даанарцшын, доацкьеит, илацшгы налыхъзеит ионы ицоз апхэыс. Налыкэфитит уи, аха Мсыгэда илмахазар акэхап, дышцац дцон.

Мсыгэда Назиараа ргэара данынтала лыбжьы захаз Назиа даадэылцын, – икалазеи, Мсыгэда ибыхъзеи? – лхэан Назиа лгэыла днылцынххылт.

–Назиа! –фаалтит Мсыгэда, — сара уаха исылшом, сара сыпха дызгоит, сыпха сара дыстэуп! Бца бласны, бца даага!

–Ах! – лыбжьы мырдуцэакэа даацэааит Назиа, — саргы исзымчхауа акны снейны сыкан, аха бара апхья ибылсаап,– лылагырзкэаггы лылфашит.

Уи аамтазы Кэанас икала изымдыруа, Назиараа ргэара дынтаххит. Ахэсақэа еибарцэыуа Кэанас иархэеит рцэыуара зыхкыз атэы.

–Ных, аф шэфасааит, шэарт ахэсақэа, иаашэымчацо акы ыказамкэа, – ихэан аоныка ифынеихеит.

Уи инаркны ахэыцкэа доус изтэыз иргеит. Ари закэыз, нас иатанакуаз ахэыцкэа ирыздыруамызт, аха уи инаркны уанза ирыбжьаз агэеизыкамра иахаггы еихахеит. Закон апыхьеипш зны-зынла дааилон Мсыгэдарара рфы, икалап иаазао лыбзиабара изаанхазар. Тучаггы дныкэлалон Назиараа рахь, амала уи иаха дыхьшэашэан лаазао лахь.

Тучеи Закани дара рцас ала даара рылақэа рыцэганы акраамта еихэацшуан.

– Ахьта самкзеит, бхэеит, уи бзиоуп, аха бымшэазеи, абгақэа анууаз?

– Уара суоызоу цыушьоу, сшэаны? – лыла хэыцкэа аалырмацэысит.

Уи аамтазы, Закон, нан, уаха уахь уаангылома хэа Назиа лыбжьы геит.

Туча доацкьаны, дындэылцан:

– Днеир итахыуп, аха дшэаны дызнеиуам, шэаины дыжэгароуп, – лхэеит.

– Лара дахьшөо, саргыы сшөо цьылшьоит, – Закон доагылан, агөарц агөтанынза иааихьаз иан днылпылеит.

II

Аибашьра икалаз атөы бзарбзан бжьы цөгьак аипш ажөлар инарылаөит. Уахьнеилакь излацөажөоз уи акөын.

– Ирхөоит, адговор кацан, нас дызхақөлазеи? – рхөон атахмадацөеи абыргцөеи.

– Уи адоговор мчы аиуам, ауаөы аламыс аницөызлакь. Гитлер амч аниау, уи адоговор аөацха даангыло дыкоума. Ицижөеит рхөеит уи иара.

– Кох, цьушьт, ишцакало ус, ахөынтқар дузза ус каитцар цхашьарами?

– Ицхашьо ауаө иоуп, ани дуаөым, умбои.

– Хара ххөынтқарра ача иртон, рхөоит.

– Ихөлттаит хча иифаз. Ари дыцхашьозар хча ыфаны хара дхақөлозма имхөа-имырза?!

– Излархөо ала, Гитлер имч цөгьа идууп, ахөынтқаррақөа рацөаны игахьеит, бцарла деикөшөоит, хар ахьацра иаөуп.

Абас рхөон ауаа иахьынеидтөалалакь, иахьынеидгылалакь. Оьыца амөан иааикөшөаргыы аибашьра акөын излацөажөоз.

Аөарацөа зышқөс ацанакуаз ицон аррахь, аға иөагыланы иақөарц. Уахгыы өынгыы ауаа еилысуан авоенкоматқөа рыкны. Урт рышөкөқөа еикөыршөаны идөықөыртцон ар хөтақөа рахь. Арра иргоз арцарцөа гөыц-гөыц еилагыланы ашөа рхөон, ргөыроа уи ала ирхыргон, ранацөеи рахөшь-цөеи иныцакшөа ицөуон. Абацөа урт ирылабжьон.

Аибашьра ианалага адырхөаны Көанас ицхьеит ицсадгыл ахьчаразы аррахь. Ақалақ акнынза иццеит днаскьаргарц Мсыгөдеи Тучеи. Ача, Туча леихабы, аоны даанрыжьит. Көанас иөызцөеи иарей згөз амашьына анааи, ицхөыс дналылабжьеит:

– Зегьы зықөшөо харгыы хақөшөап, ахахаи, бгөы кабмыжьын, ацабаа ббашт, аха... – арака хөычык даангылан, ицхөыс днылөацшын инацицеит: – ххөыцқөа ирыгбмыжьын, абаацс, иагьа цьа ббаргыи!

Амашына данақөтөоз Туча доышьтыхны, пытраамтак дигөйдхөәалан дикын, лхахөы бырфын дагөзуа.

– Баба, ирласны уаа, сынтөа сара ашкол сҫалоит, аҫара сҫар, нас аҫара усҫалоит, ирласны уаа амала, – лхөеит Туча Көанас дахыгөйдкылаз, лыбла ҫырхаха диөаҫшуа.

– Ибзиоуп, Туча, ибзиоуп, аҫа данықөххлагь адырөаөныцөкьа саауеит, – дыргөҫөаны даагөйдикылеит иҫҫа хөычы.

– Данбақөшөхуа, баба, аҫа? – дҫааит Туча.

– Иаарласны, ирласны, – ихөан Туча днаргылан лхы даөазны инапы налшьны, Мсыгөда лахь днаҫшны, дыццакны амашынахь иөынеихеит Көанас, избанзар иоызцөа агөгөахөа амашына ақөтөара иалагахьан.

– Баба, ирласны уаа! – лыбжьы ҫарыхөцөаза инаихьылгзеит Туча.

Көанас даахөын, иҫҫа илхөаз қөшахәҫтрыла ихы ааиҫкеит.

Амашына аөанынаха, уаанза изычхәқөоз ахөсақөеи ахөсахөыцқөеи рылақөа рҫабрақөа надкылауа рылагырзқөа дрыцқьон. Мсыгөдагы лылагырзқөа зөаазхаз рыцқьо Көанас дихөаҫшан, зегьы дрылкааны. Иаргы лара длыхөаҫшан, ихылҫа ихыхны иҫьо.

– Сан, бзырцөуои, мшөан, баба ирласны саауеит, ихөеитеи, – лнап хөыцқөа шьҫыхны илҫьон лаб изы.

«Ирласны сашьҫамызт, мышкызны деибганы дзаауандаз», – лхөеит Мсыгөда гөаныла, аха лыҫҫа хөычы дналықөшахәҫхеит лыбжьы аарганы:

– Ааи, нан с-Тапка, уи ирласны даауеит.

Көанас лассы-лассы иааишьтуан асалам шөкөқөа. Урт рыҫны дрызцауан акы аанмыжькөа: ргөабзиара, рынхара-рынцыра, рырахө-рышөахө. Иара ихәҫа изы иоуан: «Хар сымам, бар сымам, аены снықөҫи уажөи рыбжьара хыхькгы смыхьцт». Уаҫа акгы.

Зышықөса аибашьра иалагаз ашықөсан сентиабр ак азы Туча лөызцөа хөыцқөа дрылагыланы ашкол ахь дцеит.

Убри ашықөсан Законгы ашкол дҫарцеит. Раҫхөаза ашкол аөы инеиз ахөыцқөа арҫао ҫхөыс Елена Бадра-иҫҫа акласстө уаҫа акны иналган артөара далагеит. Закани Тучеи партак акны еидлыртөалеит астол ахьгылаз,

лапхьацѣкѣа. Арцафы ахэыцкѣа иралхэеит иштѣашаз, ашкол афы рхымѣапгашѣа апкаракѣа. Зегы зыроуан рхы зегы арцаф пхэыс илхэоз иазышьтны». Ахэыцкѣа цѣоукы-цѣоукы Елена Бадра ипха ишылхэаз ианымтѣалакѣ, урт ирыд-тѣалакѣоу рѣызцѣа иныцакны ирархэоз ртѣашѣа шиашам, мамзаргы икарцѣо шиашам.

Туча хэыцы арцафы иалхэоз зегы бзианы игэнылкылон, акы аанмыжкѣа иагыналгзон. Рапхьазатѣи амш ашкол акны илхылгаз, нас Елена Бадра-ипха илхѣакѣоз ахаангы илхаштраны дыкам. Аоны данааи дчыр-чыруа лан илалхэон илбаз, илахаз, ыртаопхэыс дшылгѣапхаз убас ицеггы.

Уадаѣрас иказ Кѣанасраа ахынхоз рхаблеи ашколи ахѣеицѣыхараз ауп. Урт ирыбжѣан пшь-верск инареиѣаны. Иаапцѣаны, аккарала уцозар, ускан иуркѣаѣуан х-верск ыкнынза. Аха ари амѣа рацѣак иманшѣаламызт, избанзар акѣа анлеиуа, ахэынцѣы гѣгѣаны икалон. Лада-мѣала ианцало амашынакѣа ианыргалоз ыкан. Амала уи еипш икоу анасып аиура мариамызт. Рнап хэыцкѣа рхахаз амѣа нымѣахыт игылалон Туча лѣызцѣеи ларей машынак анылрывалалакѣ. Аха иаангылоз мачын. Машынак аангыланы иакѣыртѣаны ианыргалакѣ, цѣгашѣа игѣыргѣон ахэыцкѣа. Ус изгаз амашына аномер ишахѣапшра рхаштуан ианылбаалакѣ.

Зны азынра чыхь баапсык икѣнакын мѣабжа илеиаанза еилысит. Туча лыцкѣа еихамгыло дыхьтшьит. Ачагы дыхьтшьит цѣгашѣа. Ицеггы ибаазон, ацѣабаагы рбон анцѣа ицапшуаз шоферк даарыкѣымшѣар. Тучараа азѣгы рнапы шытырымхит, аха арт даныларывала амашына ааниргылан, иаргы имашына даатыцын, ахэыцкѣа ѣышьтых-ѣышьтыхны хыхь инакѣиртѣан ѣыцѣа иара инаивартѣаны иманы дааит.

Туча лыхьтшьра хэычык илхыцит, амашына аматор иаанашьтуаз апхара анлылс. Уажѣ ырмаѣа ицеггы ихаразар лтахын лара. Лтып пха ааныжѣра лтахымызт. Тучараа рхабла ианамаиашаха, ашофер амашына ааникылеит. Пыхьа ианакѣиртѣоз аипш уажѣгы даатыцын, хыхь иакѣтѣаз ахэыцкѣа дрыцхрааны илбааигеит. Тучараа ари амашына зырникѣоз ашофер бзиа хѣа ихзырцеит. Уи ашьтахь ѣынтѣка-хынтѣка дрыкѣшѣеит иара. Иага

дыццакуазаргы имашына ааныргыланы иақәыртәаны ма ашколахь игон, ма ашколахьынтә аоныка иааигон. Егырт ашоферцәа Тучараа шытызымхуаз ашофер баақсқәа рыхьзын.

Убыскан ачыхьцәгьа ахьта илыланацаз иахьканы Ача даачмазаохеит. Амца шоура гәгәаны илоуит. Лыхәда аонуцка ичны икан. Уи ачыра есаaira иазхауан. Лыцсың алага-оагара лцәыуадаохон. Аҳақьымцәа хәшәқәак лыртеит, аха илмышәеит. Лымцашоура аада ихалауан. Мсыгәда уи даалыдымцзакәа уахгы-еынгы длыдтәалан. Ачабра ырбаазаны уажәи-уажәи Ача лылахь иақәылцон. Ахәыцы дтанагалан апатара дағын: «Сан, баба даама? Сара сышка дзымааиуазеи? Сара иансызхалакь, Руф сиццоит, симгаргы калазом, уи сара бзиа дызбоит. Сан, бара бымшәан, сара сыцсзом, ибгәалашәо зны саныч-мазаохаз, усқан сымцсзеит, уажәгы сыцсзом, акымзаракгы сыхьом, бымшәан, сан...»

Ача мчыбжыкгы дзымнеит. Лыхәда аонуцкала иоеималан, лыцсың алага-оагара ааңацәеит. Агәыроа, ацәыуара-ахьра Кәанасраа рыоны иныналт.

III

Афронт ахьтә жәабжь еei аауамызт. Алемсаа Урыстәыла агәы реагәылархалон есаaira. Лассы-лассы Акәа иахапыруан анемец-фашисттә ҳаирпланқәа. Урт ақалақь иаларыжуан абомбақәа. Хәылқазык аилашәшәразы Туча фахь аагара Лоу икәарахь дцеит. Афахь пытк еизылгахьан акәымкәа ажәан ахьынтә ллымҳа иаатасит уухәа бжыцәгьак. Ари закәыз Туча иаразнак илдырит: анемец-фашисттә ҳаирплан акәын. Уи Акәа иақәкны ицон. Акәа ақалақь ианазааигәаха, ҳдәинцәытә бзарбзанқәа акәкәа аилдыргеит. Туча урт рыбжьқәа ирылыоны илахауан аҳаирплан абжьгы. Лфахь еизылгаз аамцарсны акәара даныутыц, Акәака хырзаманла еилан: абзарбзанқәа рыбжьы, урт рыхқәа рткәацра абжьқәа, аҳаирпланқәа рыбжьы еилалан убас имамыршәаган, Туча лцәа дынтызааит. Жәабака минут рышьтахь абжьқәа ааихсығын, афашисттә ҳаирплан аууы ахго, абжьы цәыршәагаха излааз

ала ицеит. Туча аоны данааи, Мсыгәдагы ажәкәа хьаны, ахш лыманы аоныка дааиуан.

– Бымшәазеи, с-Тапка, мыжда? – амацуртахь рәынархеит рьоцъагы.

– Мамоу, сан, сымшәазеит, аха ус баша исцәымыгхеит, – лхәеит Туча.

Туча леидара абарца инкажьны алампа аалыркиит. Мсыгәда лведра абарца ақьарста иалаз ацәымг ағы инкнаҳаны амацуртахь длеит. Нас ауацъақ амца нтацаны ахьурзы нкналҳаит. Туча лырцага шәкәкәеи лтетрадкәеи аацәырганы астал днадтәалеит.

Уи аамтазы агәашә абжы ааган, агәара азә дааталт. Алагы аагылан ишуа уахь ағынанахеит, усака аәым-рыцәгәкәа. Мсыгәда дындәылцит.

– Хәылбзиа, – ихәеит иааиуаз.

– Бзиала уабеит, – лхәан днечиплеит Мсыгәда. – Ах, Бадра уаума, мшәан, дызуста схәоитеи, уааи, нан, арахь, – дааеигәыргәеит лара. Амацуртахь илеит. Туча лтыц даахьцын, днагылеит, Мсыгәдеи Бадреи аныныюнашыла.

– Аа, Туча, бышцакоу? Быдцакәа кабцоит акәу, – лыхцәы бырфын инапы налишьит Бадра. – Бтәа, бтәа, икацала, – нацицеит иара.

– Зны шәара шәтәа, нас саргы стәап, – лыбжы царза иаалыргеит Туча.

– Уи акәардә ашьапкәа еим, уканажьырхәа сшәоит, усц абри укәтәа, нан, – лхәан Мсыгәда акәардә ғыц наитцалыргылеит.

Мсыгәдеи Тучеи аалахьыххеит. Иеынлазааит, иуахынлазааит, абас азәы данааилак, Мсыгәдеи Тучеи даара ргәы иаахәон.

– Кәанас ихабарузеи, акыр иохьазар? – Мсыгәда лахь ихы наирхеит Бадра.

– Мамоу, нан, акгы хмоуцт, – лылахь ааикәнацеит ари азцаара.

Кәанас икнытә шәкәык рмоуижьтеи оымз цны хымз ирыкәын.

– Агазеткәа ирнузеи, нан, ирхәозеи? – лыхьурзы шызар гәаҭо Бадра днечиҭацит Мсыгәда.

– Ирхәо хәеигәыргыо акгы хамам, алемса Үкәаңс дааихъеит, хашьхақәа рыла дыхәнән, Гәнырхәа дықәтәоуп, Сталинград акәзар зны алемсацәа иргоит, зны – хара хтәқәа, Маскәа акәзар ағацәа неины иамцатәоуп, Ленинград иакәшоуп, ирхәоит, уака ажәлар амла иакуеит хәа, аха аға иғагыланы иқәңоит...

Туча хәычы лцатәқәа дыркәацны ицәажәоз дизызыроуан.

– Ыых, анцәа дзықәшәииз, амцарсцәа, ирҫахузеи!

Аа, даара хуадаоуп, алемса даара дбааңсуп, нагарта амамкәа бцарла деикәшәоуп, аха иагъа дааскьаргы, мышкызны дхьагәгәа дымцар калом, избан акәзар хара ихәхьчоит хтәы, зтәы зыхьчо ианакәзаалакь аиааира игоит, аиаша дазықәңоит азы, насгы жәларык азәк еиңш еидгыланы ианықәңалакь, аға иагъа дығәғәазаргы, имиааир залшом...

Арҫ ажәақәа хәычык Мсыгәда лгәы ааныркылеит. «Анаңьалбеит, Кәанас хәаңсадгыл амцарсцәа ахцаны дааргы, иудыруеи, – лхәеит лгәаныла.

– Нас, хара хтәқәа аиааип, угәахәоу? – акьаткьат амхәаң ацшьуа дгылан Мсыгәда.

– Уи сыхәнаңәак реиңш издыруеит! – инышьақәирғәғәеит Бадра иажәақәа.

Мсыгәдагы ицегь даалах-ғыххеит.

Бадра Аңьынцәтәылатәи аибашьра ашьтахь, ақытан раңхьаза аррахьтә ихынхәыз азә иакәын. 1939 шықәсазы иңхъеит арра. Аибашьра ихъзеит Брест ақалақь ааигәара. Ускан иара афицар ацара далганы Ар кәңшь рыхәтәк ағы ротак дрейхабын, алеитенант еиңбы чынс иман. Амцарсцәа хтәыла ианақәла, раңхьазатәи ажәылар аан, аға инеиғагылаз азә иакәын Бадра. Архәта, иара дызлаз, хьамцыр кәмлеит. Зиаск ирын аарцә итәеит Бадра иоызцәеи иареи. Анемец иааишьтуеит, аха ишңаишьтуеи. Ар кәңшьаа аҫабиақәа рыкацарагы иахьымзеит: азы ианаар, доусы иахьаақәшәаз реынкарңсеит. Иара Бадра, ихәалоит еиңш, дара, омашәа иубаша, шака ауаоы ипсихология дырны еибашьуаз. Аминомиоткәа рминақәа үкәацны аарцә ана-ара икаңсуан. Ус иааихсыңуан, аха рыхқәа аноышьтырхцәкьо иақәыршәаны аткәацра иалагауан. Ускан зегы рыхқәа шьтарцалон, цытраамтәк, аха

иарбан ытраамтоу. Аибашьцәа, «ахық», шыта ҳахқәа ҳароахап ҳәа избны ианыорыхалакь аамтазытәкья инақәыршәаны ақәақ-ақәаққәа аминақәа рывақжәо иалагон...

Бадра ихьыз зегьы ахьеиликаа агоспиталь акны ауп. Иара илацәақәа анаахит, ихьоу-хьоууа иаргъа напы ихьуан. Дәахеит инапы, дагынақшит уахь, аха инапы убар иаахә – ижәоахыр инәакзаны, инапы захьзыз ҳәа акы ыкамкәа инәахцәаны иамхын. Убаскан ауп Бадра ианигәалашәа иарыгъарахь ала изааигәазаны амина шыткәацыз. Уажәи уижьтәи ирыцканы мызкы рыбжъан. Дәәә оажәақа мшы дтахеит Бадра агоспиталь. Ашьтахь даурышьтын дааит аоныка.

Ытраамтақ аатынчрахеит Мсыгәда абыста агәза нацақсаны лмыстхәаг ала ақыгә-ақыгәхәа аилырхара дафын. Тучагы днахәын лцатәкәа днарылагеит. Бадра дхәыцуа дтәан. Иара игәалашәеит аррахьтә рақхьаза данаа амш. Агоспиталь афы рақхьа ихы идыруа даныкала ашьтахь иеазикит иармала аоышьа аеаршьцылара. Шака иуадаоыз уи ақхьа иармала акарандашь анааникыла: уажәи-уажәи имкәытшәаны икашәон, иара ишитахыз ицныкәомызт, анбанқәа ицәеилагон. Аха уи агәхьаа мкыкәа есымша дыоуан. Жәабақа мшы рышьтахь иаргъа нап ишеиоуаз акыр иазааигәаны арымала дыоуа далагеит. Уи ус иеадцаланы иззитқо-мзык аман. Рақхьатәи, аоныка иара ихала ашәкәы оны ишьтыр итахын, иахәшьейтцбы уахи-ени ишәкәымта дшазцшыз идыруан, насгы уи иара иоымта (ипочерк) зқы хкыла ирылазаргы иаарылылхуан, иара иоышьа иаипшымкәа икалар, итаацәа ицәшәар ҳәа дшәеит. Аобатәи, дхынхәны аоны даннеилак, баша дымтәакәа, жәлар рымац аура далагарц итахын. Бадра ихаштзом рақхьаза иаргъа мыгра калкалуа иаб игәара дышталаз. Ишипылаз итаацәа, игәылацәа. Уи уажәшьта ихаштхьазар каларын, аха ихазмырштүаз акы ыкан. Агәашә аартны агәарқ даннықә-гыла, иахәшьейтцбы дахьтаз аутра дыткәеит.

«Бадра даауеит, Бадра дааит!» – арцәаахәа дыхәхәан дыоуа дшааиуаз Бадра ихәда днахьынхалт Ница.

Бадрагы иарма напы зацә ала дигәыдыргәғәаланы лылақәа, лфы, лхы, дахьаақәшәаз дигәзуан. Ница азныказ

ирызгэамтазеит, Бадра иаргъа напы шамамыз. Лызхара дангэдылкыла, данылгэз, ихэда иакэыршан илкыз лнапкъа аулышътын, цкъа дихэацшырц днагылеит. Убаскан ауп Бадра инапы шамамыз анылба. Ница лгэацакынтэ «ык!» лхэан дааитцанакит, нас «Бадра, унапы абакоу?! Унапы абакоу?! – дгыз-гызуга ацэууара далагеит. Бадра иарма напала дааигэдыдихэжэалан, дижъжъон. «Ница, ус бымхэан, смаии, бымбои, сааит, сара соуми, иббап, саргъа еипшцэкъа сармагы мыуазар».

«Мамоу! Бадра, сара суцэыцсыр иаха еигъымзи!» – лылагырзкъа лэхэраауа илеиуаз Бадра игэы дырбаазон. Бадра дрыгэзон лхагэт, лагырзыла итэыз лылакъа, апенцъыр асаркъа, ацаа злашэны иказ аныцсасилак, ихэхэа-хэхэаза ацэыкэбар шьтакъа шаныло еипш, лылагырз цэыкэбаркъа эфашыз лызгкъа. «Ус бымхэан, Ница, ахы! Шьта бакэыц, саабыкэхшоуп! Беанкыл!» – цшьала ихэон иара.

«Ааит! Аирныг! Ибхэо закэи!» – аагеит ибжыи раб Саид, рыбжыкъа заханы иааиуаз. Аллахыицъшьоуп, дад, уцсы таны уахъааз!» – иаагэдыдибакылеит аби ацеи. Ница ари анылба, иахагы иаужны ацэууара далагеит.

«Ааит, бара аирныг, бакэыц хэа басымхэеи, бара! – дналыкъэцэкеит Саид. – Ас дахъааз анцэа ицъымшьазакэа, илхэо, шэахауоу, ура!» Аха Ница лэылзынкыломызт. Лыгэынкъракъа хэаео аоны ауада дныюналан лиартафыцха лыеныналалыжыит.

Цытк анцы, агэылацэа иааизи Бадреи ацсшэакъа анеибырхэа, ифэинеихан Ница дахыкъэи аз ауада дныюнашылт Бадра. Ница уажэы лцэууара хэычык еихсыгъхъан, амала ацэартэагэы дахыкъэи аз дцыс-цысуан. Бадра днеин лхы, лыжэоахыркэа ааишьышыын дсыргылоит хэа далагеит, аха Ница дышиац диан дцыс-цысуа... Ари асахъа, Бадра ахаангы ихаштрани дыкам.

– Нан, Бадра, анцэа дузыразхааит, хэы ааурцэажэеит, – лхэеит Мсыгэда Бадра чаншьтахъ аоныка данцоз.

IV

Ус ицон амшкәа, амш хьантәкәа цоа змам Ар қаңшыаа цон алада, афронт ахь. Иаҭахызаргы ақәа кыдбганы илеиуаз, илеиуаз асы, ицаауаз, асолдатцәа цон пхьака, ицон шыапыла, ицон машынала, ицон ыыла, ицон ишаақәшәалакь, ицон ыынла, ицон уахынла. Ускан Шәачеи Акәеи рыбжьара аихамәа карымцацызт. Убри иахкьаны ар ари абжьарак рцысра акыр еицанакьон, иаруадауан.

Мсыгәда даара ирыцхалшьон арт асолдатцәа афронт ахь ицоз. Лара дахьынхоз лхаблаҭы цсеитакра хасабла иаанҭасуаз архәта акьнытә рыюны ааигәара иаатәоз аоныка иаалгон, ирпханы, акрырҭацаны идәыкәылцон.

Уахи-ени дхандеиуан Мсыгәда: иаалрыхуан аҭыкәреи, акәыд, ауҭратых. Есышыкәса ахьынтқарра иалалгалон аҭатын. Уи аарыхраҭы зегь реиҭа аденгьра акәын дыззыманшәаламыз Мсыгәда. Уи рдыруан лгәылацәагы. Зны Бадра дааны илзиденгьларын, зны – Кәынцал, зны – Миха. Лгәылацәа ахацәа иаанхаз дрыцхаршьон, изларылшоз ала илыцхрауан.

Аибашьра аобатәи ашыкәс иҭан. Ҷаораҭагалан акәын. Ноиабр мза анцәамҭа егьагмызт. Мсыгәда лҭатын илденгьыз Гәдоуҭа афермзауад аҭы илгар акәын. Уа акәын араион аҭы иаадырхуаз аҭатын зегь ахьрыдыркылоз. Аха уанза жәа-денгьк аҭатын агара аҭхәыс лзы акәым, ахаҭа изгы иуадауын ускан. Уардынла акәын ишыргоз уахь аҭатын. Мсыгәда Кәанас еибашьра данца ашьҭахь иага умхәан, аҭхәыс дыпхәысуп илцәыпхастахейт лыцәуардын, лхаҭа еицаазаны имаз ацәкәа оба рахьтә уажәы илымаз цәык акәын. Ацә амыза лоур, ауардын лоуамызт, ауардын ауаара лоур, ацә лоуамызт. Аха лгәылацәа, дара рускәа аанхаргы агәхьаа мкыкәа, дызрыдгылалакь азы мап лцәыркуамызт. Уажәгы убас икарҭейт Басиаҭ ауардын ауаара лиҭейт, Камыгә – ацә. Миха иакәзар уи ичкәын ашкол дамхны диманы дааит, ацәкәа раҭхьа дгылан, машәырк амәан икамцакәа Гәдоуҭанза ауардын ганы иааигарц. Миха ихаҭа ауардын аҭатын денгькәа ақәцаны, икамхаратәы, цкьа

иѣахэаны ирзыкаицеит. Ауардын ахэда дықәиртәеит Туча. Хьырсон, Миха ичкэын, ауардын аҗхьа аша кны дгылан, Мсыгэда ауардын ашьтахь днеиуан. Лара зегы лбартан: ацәқәа рцашьа, ауардын цъара имѣахьцуазар. Имариамызт Хьырсон ироль, избанзар, амѣа даара илакьын, ацҗа хэыцқәа рацәан, итшәан. Ацәқәа амѣа еимаркуан, еиҳаразак ацҗақәа рыкны. Асфальт аҗы икәшькьрааны икаҳаларын дара. Насгы ар алада ицоз анрыхьзалакь иуадаѣохон русқәа: амашьынақәа рыбжьы, аеыуардынқәа рышьтыбжькәа, рота-ротала ицоз ар ршьапышьтыбжькәа – арт зегы ацәқәа рцәшәон, наҗ-ааҗ еинархон. Знызынлагы ацәқәа шәазо ианалагалакь, раҗхьа игылаз Хьырсон ауардын ааникылон хамтакы, ар ыиасаанза. Ицон ус еибак-еибашьтуа.

Мѣабжа илеихьанеицш ротак ар ларыхьзеит. Уи абота зегы инеибанеицшны ачкэынцәа қәыцш-қәыцшза иҗаз рыла ишьақәгылан. Абота ауардын ианлавала, аҗаҗын фѣы лаҳа-лаҳуа иаарѣаҳаит. Раҗхьа инеиқәоз азәы-ѣыцъа аарылцын аҗаҗын рҗынцәқәа надкыланы инафѣын, нас Мсыгэда лышка ихьацшны ус рхәеит: «Мамаша шәҗаҗын афѣы заҗа ибзиоузеи? Ари шәара шәхала иаашәрыхма?» – ицаауан дара.

– Ааи, нан, сара снапала иҗасҗаз ауп, лхәеит Мсыгэдагы.

– Ах, ахаразы еҗа ибзиамкәа иҗам, афѣы шаҗа ихаау! – рыҗсы ахьынхәхәа иахәацшуан аҗаҗын асолдаҗцәа.

Мсыгэда ари лзымчҗакәа лденҗ дналасын лнапазна аҗаҗын аалылхын асолдаҗцәа руазәы инаизлырхеит:

– Уст, нан, ари шәара шәзоуми изыҗасҗа.

Асолдаҗ қәыцш дҗачамкханы Мсыгэда длыхәапушан, игару имгару иҗаиҗара изымдыруа.

– Ига, уҗхамшьан, нан, ҳара шәара шәзоуп адәы хзықәу,— лхәан илкыз аҗаҗын асолдаҗ ицъыба инҗалцъгәеит.

Ус азәы, ѣыцъа, хѣы, цшьѣы еиҳа зылаҗш лҗаҗын иадхалоз асолдаҗцәа ишрылҗоз, лденҗ абҗаҗынза длеит. Ас уажәадагы иҗалҗалон Мсыгэда. Лгәы ирыцҳанашьон ауаа зыҗсадҗыл ахьчаразы ицоз, занацәа рыхьчаразы аҗа иѣагыларц ицоз.

Туча хэычы арт асолдатцэа дрылацшуан лаб цъара урт дрылазар хэа. Знызынлагы лан лахь даахэны ус длаз-цаауан:

– Сан, баба абарт дрылазами! Цкъа брыхэацши дрыцзар.

– Мамоу, нан, баб арахь дабакоу. Уи хараза Урыстэыла цъара деибашьеит, – лхэон Мсыгэда, лыцха лацш хаала дылзыцшуа.

Ататын фермзауад акны ртатынкэа лазгаз ауаа рацэан. Мсыгэда лэы ианааи лденгкэа ауардын иакэхны акакала инаганы Хьырсоии лареи еицхырааны акапанга иакэырцон. Ус ибжатаз аденгь афы ианнеи, адкылао ицъашьаны фааитит:

– Ари закэи? Амван ибцэызма абжакы?

– Мамоу, нан, асолдатцэа рыцхашьаны исымхарытеит, – лхэеит Мсыгэда. – Зегьакоуми ахэынцкарра иастагы, дара ирыстагы, – нацылцеит апхэыс кьиа.

– Нас ишцакаццо уажэ хара? – даатгылан даахэыцит адкылао. – Сара сзы акымзарак, аха шэара шэзаралхоитеи:

– Акымзарак, нан, урт рзы сзаралхаргы егьаурым, икапан иаанхаз шака кало арба, – Мсыгэда адкылао бла разыла, бла хаала дихэацшуан.

– Ус акэзар, шэаангыли, зны еибгакэоу хкапанп, – ихэан адкылао акапанга днаха-аахан иааикапанит.

– Шьта абжата акэшэца, – ихэан, уигы ааикапанит.

Мсыгэда ари иаанагоз лзымдыруа адкылао дихэацшуан.

– Нан, ас еихыхны изукапани статын? – дцааит лара.

– Ус изыкаста, бтатын асолдатцэа ирыбтаз иныкэыр-цшшэа акэзаргы шака кыла ыказ здыррацоуп.

– Ыы, нан, уи иалухи, шака рыстаз?

– Иаласхыу убри ауп, ди, убарт акылакэа абра икоушэа асырбар, стахыуп, – Мсыгэда дналэацшит адкылао.

– Унан! Уи ус сара ирыстеит, бзиа ибаны ирыстеит, мчыла иаусымырхых! – лылабжышкэа аахакекэалеит Мсыгэда.

Мсыгэдараа ахынхоз ахабла даара итыц цшзан, иманшэалан. Амва иазааигэан, амшын иацэыхарамызт, рааигэаза ииасны ицон азиас. Ркэаскъа асоф уқэгыланы уцшыр, алада ишьтан амшын, ааада – ашьхара, ашьха харақкэа. Урт ашьхақэа зегы ахы орылхэхэо аеырцагыа игылан Ерцахэ. Уажэы алада ицоз арт рыхэтак убрахь

ашьхаҕа, акэын иахьцоз, избан акэзар аҕа хэымга иакэикит, шьхала дхытны Амшын Еикэа ашҕа дкылсырц. Аҕа ирхэҕақеа акаҕэарақеа Гэнырхэеи Санчареи ркнынза иааихьан. Лассы-лассы хҕаирпланқеагы уахь ицон. Ашьха здыруз, уи иашьцылаз абыргцеа хар ирыцхрауан, амоа ддырбон, рхэы-рыпхь, рышэца рҕааҕаны еыла, гэыжьла уахь инаргон. Ус ацхыраара казцақеоз иреиуан Миха, Басиаҕ, Саид, Уаҕаид убас егыртгы.

Уахык ахэылпаз мышцэҕа баапсык азы длаҕэны Мсыгэдареа рфы дааит Миха. Иара дахьынхозынза ибжыан даеа обаҕа верс. Снымоахыцып, Мсыгэдагы дшыкоу збап, игэахэын агэар дааталеит иара. Амоанатэгы иара иахауан игэампхашаз быжькэак, аха аоны дазааигэахацҕхьаза урт абыжькэа шцэыуабыжькэаз еилиргон. «Хай! Икалеишь! Ара иҕаз ак рыхьыу, Кэанас акыр ихьу!» – игэы аахьу-хьаут Миха.

Агэарҕ афы ауаа ҕытэык еилагылан, ахэса аоны ионан, рыбжькэа ныцакшэа амыткэма хэо.

Миха дшааиуаз агэарҕ афы игылаз даарыдгылеит.

–Икалеи, уара, ара? – дцааит иара.

–Кэанас дҕахеит хэа ашэҕы ааит, умбои, Миха, – ихэеит игылаз иреихабыз Басиаҕ. – Уара Гэныхэаҕа уанца адыроаеноуп ари ашэҕэы еикэацеа анааз.

Миха, ихтарҕа ааихыхны, инкаижьын, ичабра ааиҕшьо Кэанас еишэа ахьеиныз днеин дцэыуеит. Уи дызбаз ахэсақеагы инароуны иааиларҕсеит ауази амыткэмеи.

Абас Кэанас ионаҕа уажэы оынтэны ацэыуареи агэыроареи ааоналеит. Атынха, ауа, аоыза, ақэла – зегы ираҕэан цсрак ахьыкалаз аиҕш. Иааиуан урт зегы агэакьацеа ирыдашшылон.

Туча хэычы илхэара лзымдыруа, илура лзымдыруа лыла ҕикэацеаақеа уажэы иахаҕы еикэараны дынкыдҕшыла-аакыдҕшыло зны амацурҕафы дыҕан, зны акэасқьа дыонатэан.

Мсыгэда уажэраанза леыргэҕэны дыказтгы, уажэы лара иаалнубаартэ еиҕш лҕагылазаашьа лгэыроауа далагеит. Ёынла аусура хэычык илханарштун уи. Аха илызхымгоз азын цых ауқеа ракэын. Аҕхэысеиба лыхэчы зацеи лареи уаха иқэықэма-шэықэмаха инааидтэалалакь,

дыгәжәжәо далагон. Аха уи лыхәычы излауала илцәыл-
цәахуан.

V

1943 шықәса ианвар мза анцәамтәзы акәын. Мсыгәдеи
Тучеи рырахә-рышәахә тәкны итышәынтәалахьан. Даара
ихьтан. Адәахьы ақәабаа-сабаа леиуан. Амацуртәфәы
ауацьақ амца агәгәахәа итан. Туча уацәтәи лурокқәа лцон,
астол дадтәаланы. Ала абора аганафәы ипхьалоз ахыу-
хыухәа иаашит. Мсыгәда хәычык даагәыргьан ашә аартны
адәахьы дындәылцит – ф-оык ар матәа зшәыз агәара
италаны иааиуан.

– Добрый вечер, мамаша! Можно к вам в гости? – ихәеит
рақьа игыланы иааиуаз, иаргьа напы оышьтыхны ихылпә
пха инадкыланы.

– Бзиала шәаабейт, нан, арахь шәааи– лхәан Мсыгәда,
асасцәа аоныка инапхьо.

– Ах, как у вас здесь тепло и уютно, – ихәеит урт руазәы,
имшьымба ишәыхуа.

– Ааи, нан, арахь амцахь шәааскьаны шәтәа, шәлахәит,
закәытә мыш баапсузеи, уаха афәы ааиханакуам, анцәа
сикәхшоуп, – ақәардәқәа ааскьаганы иааиз рыцпхьаза
еваргга иналыргылейт Мсыгәда. Туча уажәы лцатәқәа
дыркәатны асолдатцәа мазала дрыхәапшуан.

Хәычык ианаапсасикәа Мсыгәда илбейт арт еилахәа-
шьәлеи тейтпшыларей илбац асолдатцәа ишрейпшымыз.
Арт даара ибзианы иаазаз цьоук ракәын. Инейбынейпшны
рыф-оыкгы итаҳатыгыаны, изаграпшь-заграпшьза иказ
арқарцәан, роура, рытбаара назаны. Амала руазәк егырт
рейха дауын, ижәоахырқәа кьақьа-кьақьаза, егыпшнын
цәгьашәа. Урт рхы инаркны ршьапынза иршәызгы,
ирышьазгы – зегьы фыцхаҳараза ицырцыруа акәын ишыказ.
Зегьы амагә бзиақәа еихахаа ирышьан. Абцар урт ирымаз
ейпш Мсыгәда илымбацыт. Убартгы цырцыруа ахьха
рыхго акәын ишыказ.

Мсыгәда аурыс бызшәа хәычык лаҳауан, аха азәы
урысшәала диацәажәартә, лгәы итоу лхәартә акара ләафәы
иааиуамызт. Ас данақәшәалакь Туча лакәын тырцманс
илымаз.

– Девочка, как тебя зовут? – дцааит ардарцәа руазәы пытрак ашьтахь, Туча лахь днахәны.

– Туча, – лхәеит азғаб хәычы дыпхашьаны лхы длаханы.

– Туча?! – омашәа ибеит арқыс – Туча?... то есть как Туча?

– Ааи, уахатәи амш даара ианаалоит ари ахыз, – иазгәеитәит даәазәы.

Зегьы нахәын уажәы Туча лакәын изхәапшуаз, ларгы дыпхашьаны дқапшьза дтәан уаха илхәара лзымдыруа.

Мсыгәда даагьяган ахьурзы нкнаханы лысасцәа акрызылуит. Акәыд лырпхан, ашәха абыста иагәылацаны аишәа иныкәлыргылт.

– Туча, шьта рнапкәа дырзәзәала, абаапс, – лхәан Мсыгәда дцан ампахьшы цқәа аалгеит.

Туча аирыз аанкыланы ахамам афы днагылеит. Аха асасцәа ацшәмацәа изкәыркыз цқәа ирзеилымкаакәа инеихәапшы-ааихәапшуа итәан. Мсыгәда ишырзеилымкааз анылдыр, кыжә-быжәк илдыруаз лоурысшәа аацәырылган, фәалтит:

– Руки помит, пожалуста!

– Зачем руки мыть? У нас руки чистые, – ихәан инапкәа нархәы-аархәуа днарыхәапшит зегь реиха ихәракыз арқыс.

– Кушай, мамалика, кушай, – лхәан аишәахь иналырпшит Мсыгәда лысасцәа. – Когда кушай, у нас всегда руки помит, – нацылцеит лара.

– Аа, теперь понятно! У них, наверное, в обычае обязательно мыть руки перед едой. Нет, мамаша, мы не голодные, нам только погреться и переночевать, больше ничего не надо, – ихәан, днагылеит зегь реиха иауз.

– Нет, так нелза! У нас гост обязательно кушай, – иамалкуан Мсыгәда.

– Ребята, слышите, что она говорит. У них гость обязательно должен принять угощение. Давайте, вставайте, помоем руки и попробуем здешнюю пищу, – ихәан рапхәа напызәзәара ифынеихеит арқыс ау.

Зегьы рнапкәа аарызәзәан аишәа илахатәеит. Мсыгәда дцан ады тыганы аирыз азна аалгеит. Асасцәа тәоуп рнапы амыркзакәа, инеихәапшы-ааихәапшуа.

– Унан! Арт абыста рымфацзар, афашья рзымдырузар акәхап, Туча баргы бнарыдтәаланы афашья дырбеи, – лыпқа хәычы лхы налықәылкит Мсыгәда. Туча дааин аишәа днадтәалан лнапала абыста аамхны акәыд инзаашьны акрыфара дналагеит.

– Видите, как надо кушать, – ихәан, арцыс ау Туча ишықалцаз аицштәкәа ибыста җацак аамихын, икәыд инацшьны иҗы интәитцеит. – Оо ребята, очень вкусная еда! Кушайте! – инацәақәа ааирбзеит.

Зегы иара еицш акрыфара иалагеит.

Мсыгәда ацәцақәа аалган аоы цхеи-цхеиуа инар-талтәеит.

– Пеи, хороши вино, – арцыс ау инаидылкылт рацхәатәи ацәца.

– Мамаша, не надо, мы вино не пьем, – ихәан, мап икырц иақәикит иара.

– Попробуй, один стакан, так нельзя, вино откажат, – илуамызт Мсыгәдагы.

– Видите, оказывается, нельзя отказываться и от вина! – иоызцәа днарзыцшит иара. – Спасибо, мамаша, за ваше здоровье, – ихәан доагыланы ацәца ижәит. – Оо, какое хорошее вино! Вот это действительно вино! Какое вкусное, ребята! Возьмите, пейте свои стаканы! – нацицеит ацыхәтәаны.

Ус оба-оба, хқа-хқа цәыца ржәит арқарцәа, иагәаалах-фыххеит.

Мсыгәда аоы рызтаҗәо, дырхагылан, акәыд зыгхаз иҗо, арцәы ицегы ааганы ирымцацо.

– Мамаша, вы тоже сели бы, покушали бы с нами, – ихәеит, ақкәынцәа руазәы.

– Нет, када гост ест, хозиайка сидит нету! – лхәан илымуйт Мсыгәда.

– Вот видите, оказывается, хозяйке нельзя сидеть с гостями. Она должна обслуживать их, – ихәеит арцыс ау.

– Ну, если нельзя ей сесть за стол, то пусть поднимет хоть стакан вина, – ихәеит руазәы.

– Мамаша, – ихәан доагылеит арцыс ау, – выпейте хоть стакан вина, – иртәны иқәгылаз ацәца аақәихын Мсыгәда иналыдикылеит.

Мсыгәда ацәца ааимылхын илдыруаз ала дааныхәеит:
– За ваши здоровье, штоҕ вы много жил, штоҕ скоро война кончил, наш народ взил победа! – лхәан Мсыгәда ааы днафыхәаны, цытк ыжәны иныкәлыргылеит.

– Вот, мамаша, молодец! Вот это тост! – рхәан Мсыгәда лныхәашья омашәа ирбеит дара.

– Давайте, мы тоже выпьем за нашу победу! – ихәан ацәца нтыркәкәаны ижәит арцыс ау. Иржәит уи аныхәәфа зеггы.

Ашьтахь Мсыгәда излеилылкааз ала, уи арцыс ау еицыз дреихабын. Дара ишырымуаз, Мсыгәда акәаскфәәы хазы-хазы риартақәа кәцаны, ишьталцеит.

– Мамаша, нам достаточно лечь вот здесь, на полу, – ихәеит реихабы. – Если можно, мы у вас пробудем несколько дней, — хәарала Мсыгәда дналәақшит иара.

– Нан, хәоны шәара ишқашәхақбаауа! Шәыказ, нан, шака шәтахыу! – лхәеит Мсыгәда.

– Арт ажәақәа рыкнытә асолдатцәа акгы рзеилым-каазеит, аха урт зхәаз шака агәы рыцацаны, шака ипханы илхәази рыла дара еилыркааит, иртахыз Мсыгәда лақәша-хәтра амацара акәым, уи лара гәык-қсыкала ишылтахыз.

Ашьыжь шаанза Мсыгәда данаақш, амш хыхынтә акгы леиуамызт, аха ажәоан ақштәы даара ибаақсын. Алақәа цырхәны, даара игәааны иказшәа акәын ишыказ.

Туча хәыцгы дғагылан афызәзәара дафын. Уигы дыццакуан, лымәа харан, ашкол рцәыхаран даара. Убри азы лара заанаца ддәықәымлар, ашкол дагхар калон.

– Хәи, еаанбзиала инеиша, лқхала еилгаша, тапка, Қасрақәа асы пашәза иахықәу ббоу, – лхәеит Мсыгәда рнаосан, азнырцә иказ ахә ду дахәақшуа.

– Шыри, абрахыгы илеиндаз, асы иаха еиғасшьоит, ақәа ацкыс, – Қасрақәа ахәахы дықшуа фаалтит Туча хәыцы.

– Унан, сысасцәа схаштны сышқагылоу, акрырәа-цатәыми! – даашакь-шакьеит Мсыгәда.

– Ишыцәақәоу збап, лхәан, Мсыгәда цшыаала лшыапы ашьтыбжь мыргазакәа амардуан дфыхәнан, лысасцәа ахлыриаз ауада иамаз аңенцьыр ацкар дныюнақшит, аха урт ара иаха уаф дыказамзшәа, ауада тацәын, риартақәа кәақ-кәақза ирееины, еилырганы иқан.

– Унан! Аңхашьара шбасыхь, ианцоз сымбазакәа, – лхәан, Мсыгәда лхы даара гәыбған алтәит.

Амш уи аены шьыбжьонынза әеиңсарчны иқан, ак шампыцкьоз моашьо. Ашьыбжьышьтахь иахагы иаахь-тахан, аңхьа сырхәны илалагеит, нас уапажә-уапажә ағыланахеит.

Туча ахьта дакны, лңынца хәычы хшәаа даакылсит. Мсыгәда ас амшцәгьақәа раан азы рңханы илыман амацуртәғы. Ишыкалцалоз еиңш, лыңға ибаазаны илшәыз лыматәақәа аалшәыхны, ибаз налшәцаны, амца ааигәара дналыртәан, алагьан азна цхацәы-цхацәуа лшьапқәа еилыхны инзаалыргылеит, ахәыцгы иаразнак лыхьтакра ныцаба ицан, лыңсы аатәлеит. Нас лхәы рңханы акрыл-фалцеит.

–Сан, асолдатцәа рхабар уаха ибымбазеи? – дцааит Туча акрыфара данылатәоз.

–Мамоу, нан, рхабар ыказам, русқәа рахь иказаап, – лхәеит ан атакс.

Ахәылбыҕа, ааилашәшәонеиңш, дрыгә-дрыгәхәа шьтыбжькәак рахаит Мсыгәдеи Тучеи зыонатәаз рмацуртә абарцағы.

Мсыгәда ашә аартны данындәылц, лысасцәа еидарак-еидарак иааргаз амғы амғкәарағы еидхаргылоит хәа иағын.

– Добрый вечер, мамаша! – аңсшәа ихәеит Сергеи! (ус ихьзын еицыз иреихабыз арғыс ау).

– Бзиара жәбааит, нан, амғы хәмоупеи, – лнапы амғкәарахь иналырххеит Мсыгәда.

– Лишнее не будет, мамаша. Это нам не тяжело, пусть будет – ихәахт иара, имшьамба ршәшәаны асы ақәхуа.

– Арахь шәааи, шәлахәит, – лхәан Мсыгәда амацуртәхь лнапы налырхеит.

– Спасибо, мамаша, мы не замерзли. Скажите, у вас есть пила, – дцааит Сергеи.

– Пила нету, сосед ест, но сейчас ни нада, – излалдыруаз ала, урысшәала даацәажәеит Мсыгәда.

– Мы хотели нарубить вам много дров, мамаша. Раз пилы нет, то топором будем рубить, – аңхәыс еиба лгәы казцаша бзиарак лзырур ртахын ачкөынцәа.

Аха Мсыгәда илымукәа аоныка илыманы длеит.

– Добрый вечер, Туча! – рхәан аңсшәа лархәеит азґаб хәычы.

Туча доагылан аґакс аңсшәа лхәеит. Лара, иаха арґ арґарцәа анааиз еиңш, уажәгы лыстол хәычы дадтәаланы лцатәкәа лцон.

– Ну, как дела, девочка? – Туча дналхагылеит арґыс ау, лара акы шылцәыуадааыыз моашьо, дыхәцы-мцошәа аниба. – Может быть, я тебе помогу. До войны учился на третьем курсе педагогического института.

Ари иихәаз Туча омашәа илбазшәа днеиґаңшит.

– А ну, покажи, какое упражнение тебе задали, – ихәан аґәардә даахан Туча дналыдтәлеит. – Аа, вот это? А ну что тут надо сделать – ихәан аеаршьцылара адца даңхәеит зны, нас даеазны. Ус ынтә-хынтә даңхәеит, иґацатәу Туча еилылкааит игәахәаанза. Аңхәызба хәыцгы леилкаара зегы еизганы уи дазхәыцуа дтәан. Нас иаалырґканы лнап хәыцкәа ааинґканы, – спасибо, пониала, пониала, – лхәан, лтетрад даахан аора далагеит.

Арґыс игәы иаахәаны Туча длыхәаңшуан, илыюуаз иашоу иашаму гәаґо.

– Молодец, Туча, умница! – ихәан инапы Туча лхы иналишьит. – Прежде чем сделать упражнение или решить задачу, надо понять, что надо сделать. Запомни это навсегда! – дналылабжәеит иара азґаб хәычы.

Уи аамґазы Мсыгәдагы адәныкатәи лусқәа даарылган, амацурґтахь дааит. Амца ґеицханы ахьурзы нықәлыргылеит лара.

– Что, мамаша, опять мамылгу будете варить? Может быть, не надо, у нас хлеб есть, сухари, – ихәеит арґарцәа руазәк, Мсыгәда длызңшуа.

– Нет, мамалика обезателна нада, – илдыруаз ала ґаалґит Мсыгәда.

VI

Абар ґаахан Мсыгәда лгәылацәа уао дылґамааиуеиґжәтеи. Лара уажәы даара илґахын абарґ аңкәынцәа рхы-рцыхәа

аилкаара. Далагар ларгы уртқа еилылкаартэ дразцааргы
лылшон, аха лара еиха еигьылшьон хар амамкэ аурыс
бызшэа здыруа азэ драцэажэар. Шамахамзар уахык
рыбжьара уахык азэ лыюны дмаaikэа изыкаломызт. Убри
аҕнытэ лара уажэы лгэы илнатон абар-абар азэы дааип,
хэа. Лаш бжьык гацыпхьаза, ашырхэа ашэ аартны адэахы
ддэылпшуан Мсыгэда. Зынгы лапықэшэа лоузшэа лбеит
лара.

Дук мырцыкэа иназеит аҕхэысеиба лгэахэара. Абыста
агэза атаны аилырхра дшафыз акэымкэа ашэ аартны
дааонашылеит Бадра.

Мсыгэда хэаак амамкэа деигэыргэеит Бадра иаaira.
Лара уи длымбеижьтеи митэ цуазшэа дгэыдылкылеит-
дхыдылкылеит. Арҕарцэагы аагылан Бадра иарма напы
ааныркылан, аҕсшэақэа еибырхэеит.

Асасцэа бтазаап, Мсыгэда, шака иарҕарцэа каса-
қэоузеи! – ихэеит Бадра аҕкэынцэа шэтэа хэа рахэо.

– Абарт аахоуп, нан Бадра, абра ихалапхьоижьтеи.
Даара аазара бзиа змоу цьюк роуп, – лхэеит Мсыгэда,
арҕарцэа блахаала еимдо.

Даргы ааҕхашьеит, дара дышрылацэажэоз рдырын.

Бадра длатэан хэычык иеанаairҕа, асасцэа мазалашэа
лапшыла ианааимида, идырит арт арҕарцэа иаабац архэта
акэымкэа, иалкаау рхэтак ишатэу. Иара даара иеазишэеит,
дара дырмазцаакэа рпагонқэеи рымаҕэақэеи рыла
еиликаарц арт иарбан рхэтоу изцазкуа, аха Бадра уртқа
рыла акымзарак изеилымкааит. Иара аррахьтэ ихы
данақэитыртэ ауп ихаан иказ апетлицақэа апагонқэа рыла
ианырпсахыз. Икалап убаскан ирпсахзаргы егырт адырга
ншьанқэагы.

– Ребята, извините, вы какого рода войск будете? –
дцааит Бадра цытк ашьтахь.

– Уважаемый гражданин, мы являемся солдатами войск
особого назначения, – ихэеит арцыс ау, Бадра ишка
даахэны.

Мсыгэда ари ихэаз лзеилымкаакэа Бадра иахь
даапшын, нан, ихэа закэызеи хэа дцааит.

– Ихэа бымбои, Мсыгэда, шэара рхэтас шэызтэуи хэа
саниазцаа, хара иалкаау архэта хатэуп, ихэеит. Даара

имазоу акы акөымкөа икам. Уи азы хразцааргы, зегь акоуп ихархөазом, – ихөеит Бадра.

– Простите, гражданин, как Вас зовут? – дцааит аргыс ау.

– Меня зовут Бадра. Бадра, Слышали когда-нибудь такое имя?

– Нет. У нас совсем другие имена, – рхөеит арқарцөа.

– Простите, уважаемый Бадра, Вы руку, наверное, на фронте потеряли? – дцаахт аргыс ау.

– Да... на фронте... Под Гомелем... – ихөеит Бадра. – Да... Тогда было очень тяжело нам. Техникой и вооружением мы были тогда очень слабы... – итөаз днарөақшит Бадра.

– Сейчас, батя, мы уравнились с фашистами в боевой технике, а в некоторых видах мы уже даже превосходим, – дыццакны өааитит аргыс ау.

Бадра дырөегьых ила иаахгылахт аибашьра ақхьатөи амшкөа. Иара анемөцөтө-фашисттө Германия хтөыла ианакөлоз аамтазы Амраташөара Украина ахөаа азааигөарацөкьа дыкан Ар Кацшь ахөтақөа руак дрыланы. Игөалашөеит уажөы рақхьатөи рхьатрақөа, нас ихөра, нас агоспиталь. Уака данышьтазтөи аамта. Арөышьыга даналц, рақхьатөи аминутқөа. Иаргьа напы ихьоу-хьоууа абаө италаны ихьозшөа ибеит. Иарма напы нымөаницан, аха иаргьа нап ахьөацөкьаз иларкны акымзарак амамызт. Убаскан ауп иара ианидыр, иаргьа напы шамхыз. Уи ашьтахьгы акыраамта иаргьа напы ихьуазшөа ибон.

– Да, я оставил руку на Украине, – ихөеит Бадра уажөы уи омак иаламцазакөа.

Нас арт иреихөеит, арымала аөышьа шитцаз, уажөы арымала арыгьала аицлцөкьа дшыюуа.

Арқарцөагьы даара хатыр иқөцаны Бадра иихөоз иазызыроуан.

Бадра аибашьра атөы адагьы арт ар-уаа иреихөон ақсуа жөлар ртоурых, рцаскөа, ркьабзкөа. Арқарцөа уажөы-уажөы азцаарақөа иртон, иаргьы урт азцаарақөа дрызөлымханы ртаккөа каицон.

Арқарцөагьы ирхөон иахьынзатөкөаз, раб, ран, ртаацөа ртөы. Ас ишцөажөоз ирымбазакөа атцых акыр инаскьеит.

Арбагықәа ынтә-хынтә ғыртхьан Бадра игәалака–
ихалака аоныка данцоз. Дзацәажәозгы убас илахыын,
Бадра иреихәақәаз даара ишыргәақаз моашыо.

Афымш рзы арқарцәа ағыхьақәа реиқш шыжыза
имгылеит. Мсыгәда рақхьа дгылахьан. Илуз абыста
алоатцәа ахылзза ақшшы ахго икнақан.

– Ну, мамаша, расклдывайте мамалыгу, поедим ее,
может быть, в последний раз,–хәычык игә-илахь еиқәны
ғааитит арпыс ау рықәа андибарзәзәақәа.

Еикәшаны илатәан бзиа ибаны акрырфеит, акрыржәит.
Сергеи пату ақәцаны Мсыгәда лныхәәға ааникылеит,
даараза итабуп хәа леихәеит лысасдыларазы, лчеицъы-
казы, лықалалразы. Мсыгәда лгәы хьау-хьауа илыхьуан арт
ахәымшқәа рзы дзышыцылаз ақкәынцәа қәыпшцәеи лареи
уажәы еиқырцраны иахьыказ азы. Лара ицарц рғаны-
нархалакь, дамхацәыуархәа дшәон азы сгәы сырғәғәоит хәа
дағын.

Арқарцәа рақхьаза ианаиз аухеиқш рееибыртеит.

Зегы ндәылцын рееиқәырқшыхаа иаагылеит. Сергеи
ашә данынхыц обака шыаға ныкацаны даахәын, иеынеи-
цихын иаргьа нап ышытыхны ихылқа инадикылан ус
дгылан қытрак Мсыгәда лқырахәа лыблақәа иаартшыо
даара илызгәакыоу цьюки лареи еиқырцуазшәа инеима-
тәаны дышцәуара ашә дылагылан. Лара цәала илдырит
Сергеи икаитцоз иаанагоз, уи ирацәазаны ишацанакуаз.

– Моамш шәықәзааит, сықкәынцәа, машәыр нақ анцәа
ишәкәиблааит! – лыбжыы еицакны инарышьталхәеит,
ларгыы агәашәахь акыр днаскьеит, арқарцәагыы еишьта-
гыланы агәара интыцит.

Мсыгәда зқы шықәса лхытыргыы илхаштраны дыкам
Сергеи иеиқәырқшыхаа дангылазтәи исахьа.

VII

Ус азынра ингытсын аапынра интагылеит. Афронт ахьтә
иаауан ажәабжь бзиақәа. Хсоветтә Ар қхьака ишцац ицон,
асоветтә қалаққәеи ақытақәеи аамтала аға импыцеи-
халақәаз рхы иақәйттәо. Аибашьра ақхьатәи аамтазы
ажәлар ргәы қақаны иказтгыы, уажәы ргәы гәғәан, хәарада,

шьта аиааира дара ишыргоз рдыруан. Убри азы зегы ргэы ацпыхэаны аус руан.

Уажэшьта аға ихаирпланқәа Аңсны иахақыруамызт, игомызт уаха урт руыу быжықәа.

Мсыгэдагы апыхықәа рааста уажэы иаха имаңны асолдацқа лтаауан, избан акэзар Шөачеи Акөеи рыбжыра аихамоа қатаны иалгахьан, Бақөеи Қарти еикэдыршөоз архэтақәа ешелонла еихамоала афронтахь идэыкэырцон. Аха ус егя иказаргы иналаршө-ааларшөны илтаауан дара.

Маи мза анцөамтазы акөын. Мсыгэда есымша амра гылаанза дышгылалоз еипш шыжымтанк даныоагыла ассир лыбла иаахгылт. Ргэара шынеибакөу нацөылақыртак амамкөа ауаа еилахха ицөан ркаруатқәа ирыниаланы. Азныказы дшөеит Мсыгэда, аха Асоветтө Ар лара ишылпырхагамыз, лара дшырыхьчоз атөы даназхөыц, дааикөтөеит. Асоф длалбаан лыжөқәа ахьтакыз ажөгэараөы днеин илбеит. Урт акымзарақ қамлазашөа ргэы ртынчыны итөан. Мсыгэдараа рыжөқәа зегы ран Гарбза зегы рақхыа иоагылан иаағызы-мызын, аеаархөеит. Уи агылара иазпшызшөа егыртгы адрухөа иоагылт, уртгы реаадырхөеит.

Мсыгэда амацуртаөы днеин, ахамам аөы лөы-лнапы лызөөеит. Нас лныга аашьтылхын жөхьара дцеит. Ажөқәа рхьара дшаөыз агөашө ахь укьан-чакьан быжықөак лахаит. Дызцаз ажө хьаны данаалга, лныга нкнаҳаны агөашө ахь лөыналхөит. Убаскан ауп Мсыгэда иангөалта ргөашө ашөақь кны акарул дшықөгылаз. Настхашөа, агөашө ааигөара, ифырмахьц кны ацөқәа рақхыа дгылан Рауф. Көанас арра данырга нахыс Мсыгэда лымхкөа зцөағөоз, илазцоз, арашөараөгы илыцхраауаз лгөыла цкөынцөа ракөын. Мсыгэдараа рбаҳча ааигөа иказ уажэы иссаны ишьтаз адгьыл, итыхны алацара иацкымтаны иқан. Убри азакөын Руфгы дзаауаз. Аха агөашө илагылаз акарул уи ааигөарагы дааир имуит. Руф агөашө даназааигөаха, акарул ишөақь дөаханы өааитит: «Кругом марш!» Руф анс ихөеит, арс ихөеит, аха акарул иихөоз акы акөын: «Кругом марш!» Имузошөа аниба, Руф уа иеааникылеит, Мсыгэда ари омашөа ибаны днеиуан.

– Банацьалбейт, сахьынармышьтуа ббоу, – ихэан днашшит Руф Мсыгэда дначальнику цыушыап.

– Пусти, ета малчик мениа помогал хочет, пахат, сеиат надо.

– Гражданка, я ничего не знаю, мне приказано никого сюда не пускать, ихэеит акарул. – Пусть начальник караула разрешит. Я не имею право!

– А где ваш начальник? – дцааит Руф.

– Вот в третьей палатке, – ихы наирхан индирбейт акарул.

Мсыгэда уахь данынацш апалаткақәа цөыш-цөышза ицагга икарцеижьтөи акыр цзошәа ицагылан. Уакацәкәа атцлақәа рыбжьарақәа цьара-цьара икацан ахарцартақәа. Мсыгэда уахынла рааигәа-сигәа ачытбжьы захауаз иаха илмаҳазакәа абриакара ахьыкацаз ицьалшьон.

Рауф акарул иирбаз апалаткахь ифынеихейт, аха асолдат днөйцххөыцаан, дызлагылаз Мсыгэдарәа ргәашә ааиртын, ицәқәагы иаргы ноиужьит. Рауф ицәқәа днарысын агәара дынтәлейт. Устәи ада уаха таларта амамыт уажәы Рауф итыхны иласцоит хәа дыззауаз. Уи амхурста Мсыгэдарәа апара хәа иашьтан. Ирацәамыт иара: абас четвөртк¹ акара акөын иказ. Илеицыхәхәаны ицшьыркцаны амөадуи Мсыгэдарәа рбахчөи ирыбжьан иара. Агәарцала ада уаха неирта амамыт, избанзар Кәанас иаакөыршаны ихаргыагыны, ацыс захымпраауа, аанда кны иман. Арака Кәанас есышықәса ацьықәреи цаса лейцон. Амала сынтәа алатцара хөычык Мсыгэда илыцөкьасахоит, ацактөы ахьлымамыз иахкьаны. Кәанас арра ицара Мсыгэда лынхамөа даара ианыцшит. Абар хышықәса цуан лызхара ацьықәреи акөыди лзаамрыхөижьтөи. Кәанас данца ашықәсан арха ирымаз амхы өбака-хцака калат рыда аалызтымгейт, избанзар ииасуаз ари аихамөа иаөыз аусуратө баталион ацьықәреи өаанза уахык-өаха рыла еимцөаны иргеит. Икарцарызеи, амла иагон ауаа, еихаракгы аихамөа кәзцоз абаталион иалаз ауаа. Цыцх уигы лцөыргеит. Икалцахуаз Мсыгэда агхөыс ейба рыцха! Кәанас инапала еихазаны имаз ицәқәа нықәганы илтиит, амла дакуа даналага. Убри

¹2500 цшьыркца метр зцазкуа дгыыл шәага-загоуп

адагы Мсыгәдараа ахынхоз ажәлар ирымжан. Инхон дара амоақәа ахьеихагылаз. Ақалақь ақнынза араантә хәба-фба верс ракәын ибжъаз. Алада ицогы, аоада ицогы ара имоахыцуан. Апыхъа Кәанас даныказгы асасцәа даара ирысуан дара. Зны цхыбжъон цюукы еицхашышы о апшәма хәа иеыжәтларын, зны руардынқәа ҕыжжы-сыжжы рыхга агәара италарын. Кәанас айҳарак изышьтымхуаз урт рыеқәеи ркамбашықәеи, рыцәқәеи рныкәгара акәын. Урт асасцәа ирзааиуаз акрырәацара-акырдыржәра, ртәарта риарта ағы узаангылондаз сукәымхшози. Дара инарываргыланы пату рықәцаны ибатәын урт иртәыз ирхзыз зегы.

Иқан знызынла Мсыгәда уахык ҕынтә-хынтә акрура анлықәшәалоз. Цюукы акрырәасцеит шылхәо, даәа цюукы аакылсуан.

Иара уажәгы Мсыгәда асасцәа рацәаны илтәауан. Лара апхәыс гәыраз замана зақа илынлмырцшрыз изақара-заалақь цәара гәынамзарақ. Уаха шә-ҕык лзааиргы деилхха лхы-лғы хтны деихаччо дырпылон.

Шықәсыки бжаки раахыс даара аңа лбеит Мсыгәда. Бжеихан цхыбжъон дгыланы ақалақь ағы дцаны ачеикәатцәа аахәаны иаалгон. Уа улеины адәқан уныцаланы иааухәондаз, иахауеи! Уақа аочеред хәа мыждарак ықан. Ача маңын, ауаа рацәан. Знызынлагы Мсыгәда ача лмоукәа дхәагәа, дкара-уараха лыюныка даауан шыбжъон еицш, лыфа ыкамкәа, лыжә ыкамкәа. Убас ишыказгы лара лыюны азә данааилақь, изхара қалас лыздырзомызт – убри ақара дчеицыка цхәысын.

Уи аены Рауф уи апара тыхны ажәла ақәцсаны ахәхәага ахышыны далгеит.

Мсыгәда даара сасцәа дахықәак лтазшәа Руф ихәы ақатцара дағын. Акәты лшыит, арашых сызбал арашы кәалкәаңуа ихтәаланы инықәлыргылеит, итылгеит ацатцындыр фәы зхышәшәоз ағы аирыз азна.

Ааилашәшәонеицш, Рауф ицәқәа ноужьны дааит аматуртахь. Иара ахәхәага ахышыны даналга аюныка сцоит хәа далаган, аха Мсыгәда илымуйт. Дқәо-дшәо длыргъежыит. Рауф иоуйт амызцәагы. Иара инапы аазәзәаны длатәонеицш, иааит ҕыңа афицарцәа. Ашьтахь Мсыгәда излеилылкааз ала, урт руазәк артилериатә корпус

аначальник иакэын. Уи уаоы шэпа-жэпак иакэын, ибжыы гэаоаза иара иплан даара ианаалон, егы заргысра инахыңаны иказ, цшралеи сахьалеи даара еиёкааз ицшзз азэ иакэын. Уи акорпус аштаб аначальник иакэын. Азныказы арт рсыцьагы акрыфара мап ацэыркиит, аха Мсыгэда илуазма лыюны иааиз акриёамцакэа дцар. Астол иахатэаз бжа-бжа ичахьанеицш, ауаоы шэпа-жэпа дцааит арака ацшэыма еихабыс икоу. Атак аниоу, иара ихэеит, иара ишиҥахыу акорпус аштаб азы иҥбаау уадаки, насгы ателефонисткацэеи арадисткацэеи рзы уада хэчыки. Мсыгэда аштаб азы идлырбеит акэаскьафы залс ирымаз, иреихаз ауада. Ателефонисткацэеи арадисткацэеи – урт ыцья азҥабцэа ыкан – раппаратуракэа нарыдкыланы асоф афы иказаарц азызбан. Убри анаосан аначальник иҥаххейт, абра акэаскьа ацака Мсыгэдараа рыоцара ахьыюназ афатэ шьҥацартас ирылҥар. Аригы Мсыгэда мап ацэылымкит. Аначальник излеихэаз ала, Мсыгэда илыгхарымызт афатэ-ажэтэ. Азыс ицсыша амахэ азылакэоит хэа Мсыгэда лгэы иҥамкэа, лхы иҥамкэа афатэ азы лгэы ааҥынчхейт. Афицарцэагы ирхэаз нарыгзейт. Мсыгэда илыртон аҥрынць, ашыла, акрупакэа, еиуеицшым аконцентраткэа. Урт хкы рацэала ар рзы иаарышьҥуан Еидцоу Америка Аштаткэа рыкнытэ.

Уажэы Мсыгэда зыкьык аҥацэа лымазаргыы, азэы арахь дааираны дыкьамызт, избан акэзар аштаб уахгы еынгы ицсахны ирхьчон, ачасовоицэа, уахынла афатэ ахьыюназ хазы акарул дыкэдыргылон. Убри анаос, ргэашэ дылагылан уахгы еынгы ачасовои.

Мсыгэда аҥыхьакэа реицш уажэгы асасцэа лысуамызт. Ар итэаз ихнаеу даеа мзык амазу, идырым. Лара арт ар ааижьҥеи хэычык дааинылеит. Еилалцаз ашэхақэа хэба-фба лдулаҥ иҥан.

Ёнак ашыжь даныюагыла, лышэхақэа руаки ыкьамызт. Аха ицхалшьан азэгы акгы иалымхэеит. Мышкэак рышьҥтахь лашэхақэа иреихақэаз оба нарылзаа ицеит. Убас даеа ыинтэ хынтэ ацэызкэа лоуит. Ара азэ дааины лашэхақэа изгомызт. Нас изгода? Ари ссирхейт. Мсыгэда лсофафы иказ ателеграфистка Таниа захьзыз илалхэеит дыҥхашья-цхацо. Ари акорпус аштаб аначальник икнынза инейт. Ицшаау рёархан дыркиит аҥычра кьзцз. Уи карулс

аштаб ахьчаразы иқәдыргылароз асолдаҕ иакөын. Днаганы дынтаркит уи асолдаҕ.

Арра дисциплина еилазгақөоз ахьтаркуаз агаутвахта Мсыгәдараа рбаҳчағы акөын иахьықаз. Уи иазааигәан Мсыгәда азы ахьахылхуаз азха. Заагара данцо уи агауптвахта даосны дцар акөын. Ёнак лыпқал аашьтыхны азхақа сцоит хәа дышнеиуаз агаутвахта даннавала, уа иҕақыз солдаҕк ахышә ихы аакылеикын ус иҕәеит: «Мамаша, какой вкусный был ваш сыр!» Мсыгәда азныказы иақәыл-цара лзымдыруа даашанхеит, нас абҕәаахәа лыпқал наргылары аонықа дыют. Амацурта дныонашылан адулап дынталан лышәақәа иреихаз акы аарылылхын илыманы дыфкәаса агауптвахта шықаз лғыналхеит, лашәқәа рғычразы иҕақыз асолдаҕ дрыцхашьаны истоит хәа. Аха уақа изыхьчоз ачасовоицәа уи имҕахьгы днармышьтит. Илухоз Мсыгәда. Лылабжышқәа хақәкәала даагыжьит. Убриақара лгәы дрыцханашьеит уи асолдаҕ қәыңш. Лара дшәон, иара дизашшны дталкит хәа игәы иаанагар хәа. Уажәы-уажәы асолдаҕ иахь дхьаңшуан лара, иаргы уи изыразра еиликаазар акәхап, Мсыгәда дахьцоз тынч длыхәаңшуан.

Мсыгәдараа рхаблағы инхоз хәытза зацәык ракөын. Арт ахәтзақгы аколнхара иахыҕхьазалазамызт, избан акөзар ақыта агәта дара ирцәыхаран, абас хәба-фба верс инаскьаган. Нахьхьи, ақытан, уақа неиоымсрада зегы аколнахара иалан. Дара ахәтзақгы еицәыхараны инхон. Есымша аколнхацәа хрылагылары аус аауеит хәа иалагар, иауамызт, есымша жәаба-жәаба верс қацаны нас уа акруны хәарада, ирылшомызт азәгы. Хаз бригадак ма звенок еиҕыскаауеит хәа улагаргы иауамызт. Убри акнытә ари ахабла иқәынхоз пхьазан ахазынхацәа хәа. Амала дара есышықәса ахәынтқарра иаларгалон аҕатын, акәац, ахш, акәтаҕь. Мсыгәда, Кәанас арра данырга ашьтахь, урт ашәахтәқәа лыбға аапырцәеит. Аколнхара иалаз реиҕа ынтә-хынтә еиҕаны ашәахтә рықәын, арахь адгьыл ирыдшәалаз аколнхара иалаз рааста ынтә еицан.

VIII

Мсыгәда есышықәса ахәынтқарра иалалгалараны дықан хыноажәижәааа килограмм акәац, шәлитрак ахш, ма жәа-килограммк ашәха, шә-кәтағк. Ари Мсыгәда, аңхәыс еиба, даара илықәығәғәон. Есышықәса цәкәтак нықәганы ахәынтқарра иагон. Убарт рнаос ажәлар зеггы тзацыпхәза азаиом рызтыцуан, уиа уаоы игәаңхарала ахьзын, аха иумгар калазомызт. Хазы адгьылгы ашәахтә ақәын. Уиггы аколнхара иалаз иршәоз ацкыс хараза еиханы илшәон Мсыгәда. Илшәонгы, лыоны иаины иргонда, иахауаи! Ахши акәтағы ақыта агәтаны иказ адәқан ахь иганы иаутар акәын. Ахш рыкьаш-кьашо хәба-фба верс шыапыла агара даарак уаоы игәаңхартә икамызт.

Акәац ахьрыдыркылоз ақалақь аҕны акәын. Мсыгәда агәылацәа дрыхәо-дырчо ацә кны илыртон. Зегь реиха ихырзаманыз уи адкылартахь агара акәын. Аша иашьцылам ацәкәтата ахы ианкны ф-верск агара даара иус хьантоуп. Ахы азәы иркны, лара ашьтахь дгылан, цьамыгәа цәгьа баны, ацә аҕаны, ахәлараз аюныка даауан Мсыгәда.

Аха лара бзанцыкгы лгәы каҳаны, лыла уаоы дамбо, лғы уаоы дамбо дкамлеит. Мсыгәда илдыруан, уажәы егьа ацья лбаргы, уашьтан ишылпылоз. Лара еилылкаауан артқәа зеггы зыхкьоз аибашьра хлымзаах шакәыз. Уи ағы аиааира агаразы быоны бналцны, иҳат рхәаргы, мап лкуамызт.

Арадисткацәа руазәы Тониа зыхьыз даара зҕаб гәкык, зҕаб еинаалак лакәын. Деикәаны, лылақәа тикәацәааза, лхахәы еикәацәа кьәғны игьежьза ицырффаны, лқышәқәа цәхә-цәхәза, кәзшьалагы даара днаалан лара. Мсыгәда иаразнак дналылацәан бзиа дылбеит уи азҕаб қәығш. Тониагы гәык-қсыкала бзиа дылбеит аңхәыс раз, аңхәыс қриа.

Тониа лассы-лассы дылбааны амацуртәғы дтәаны Мсыгәда абыста анылуа длыцкәлашуан. Лара даара илгәаңхон абыста, иагьылтахын илцарц уи аушьа.

Мсыгэдагы бзиа ибаны иллырбон абыста аушыа. Мсыгэда ари азгаб абри акара бзиа дзылбоз лказшыа бзиа, лнаалашыа, лыпхашыара, лыламыс ахыхаракыз азоуп. «Хапсуа тыпхацаа рцаа лхыскаауеит», – лхэон Мсыгэда лассы-лассы уи лзы.

Рауф апыхыақаа рааста уажэы Мсыгэдараа дыртауан, аха апшэма пхэыс уи мзызс иамаз амалахазгы лгэы итамшэеит. Рауф жэохэ шықеса ракэын ихыцуаз. Хэылпазык зны дааит иара Мсыгэдараа рэы. Мсыгэда абыста аура дафын. Тониа акэардэ ау дыкэтэаны уи дылзыпшуан. Азгаб цэала илныруан, Рауф лара лахы ацэанырра чыда шимаз. Рауф диасны акэардэ хэхэа Тониа дзыкэтэаз ацыхэан днатэеит. Иара уажэы-уажэы лапшцыхэала азгаб длыхэапшуан. Ларгыы бла хаала днаихэапшуан.

Зны убас еизааигэаны иантэаз Тониа лнапы афыналырхан Рауф икэакэа аалышышыит. Рауф днеилуааит, аха иемыртысзакэа дтэан. Убри акара ихаан, икэымшэышэын Тониа лнапкэа. Рауф зыкнашыкэса ипсы тазаргыы урт асекундкэа ахаан ихаштраны дыкам. Икэандашышыараза икэакэа икыдын дара.

Мсыгэдараа рыюни амшыни рацэак рыбжыамызт. Амшын ецэкакараза иубон. Иара есааира игэыбзыгхон, иухон иара ашка. Амшын ацкыыс ирзааигэан азиас. Уи макыана ихышэашэан.

Энак шыыбжыонеипш Рауф Мсыгэдараа рэы дааины даныказ, Тониа амшынахы ацара иабжыалгеит. Рауф игэыргыара хэаа амамызт, аха ихы апшнымтцазакэа дакэшахатхэит.

Рауф амшын ицэа-ижыы ашыцылахыан. Уи иыызцэеи иарей рхазы иапцаны ирыман есышыкэса апрель акы азы амшын талара иалагахыан.

Тониа лэааилыхны амшын ахы лэаныналха лшыаргэацэ кэымшэышэкэа абганч сса алакыакэон акнытэ обака-хцака шыафа ахыаакалцаз уаатэкыа длатэеит, уаха дзымцо. Рауф ари лказшыа омашэа ибаны длыхэапшуан. Тониа лнапы ррхан Рауф дихэон длыцхраарц, аха иара уи лнапы акра акэым, лааигэара анеира ицэыуадафын, изыгэагыамызт, уажэы еилыхны ианыкоу акэым, ианеилахэоугыы. Акраамта длак-оакуан иара. Тониа гэк-псыкала дыччон. Лара

илдыруан уи илак-оакра зыхъюз. Лара зны, ынтө илхәахъан Рауф ишиахауаз абри атың ашәа акнытә: «Недогадливый мальчишка, недогадливо хорош.» Рауф игәы тыңаны ицон, иблахац гъежъуан. Тониа уажәы дахьтәаз илхәон уи ашәа абри атың инакәырғәғәаны, ынтө-хынтө еитәхәо. Аха ус егъа иказаргъы игәағъит Рауф. Ашьшьықәа, әеацә хәычы ицәцархәа дшәошәа, днал-зааигәахан, инапы наирххан иналыитит, амцагъы апырқъ-хәа илеихъеит. Тониа ари зегъы ибзиацәкәаны илбон, еилылкауан. Лара Рауф иатқкыс цшышықәса деихабын. Убри акнытә аеынкылара, ахы анапағы аагара иаха илзымариан. Тониа илтахын ақкәын қәыңш игәы дамыр-гакәа, изцәыртыз ацәанырра харақы пату ақәцаны дизныкәарц. Аха лара Тониагъы Рауф ишқа илыман убри инахықәхәо ацәанырра. Уи макъана аеамырцасықкәа, кәицк иакараны, нахъхы цъара лгәацәағы ицәахын. Уи хәычык иадамхаргъы ахы инаужьзар, ишац-шацуа, ипырғханы, нас апырқъхәа имцабызха иоатқкәон. Тониа Рауф инапы цъацъа лыонапыкала иаанкыланы дөеихан, лшьапкәа днарықәгылеит. Еиуеицшым, цштәыла еилыцъ-цъоз аххәа дырган ишьаргәыц инацәкәымпылт. Адырәегъых иаалзымчқәкәа иаадырчәхәыхәт. Аха уажәы Тониа илулакь илычхәит. Азы акнынза обақа шыәәа ракәын ибжъаз. Рақхәа азы данынзаагыла, ацаа аицш ихъшәашәазшәа лбеит, дагыюныцәаит. Аха азы есаaira «Ицхәон», рақхәаза еицш лцәа-лжыы иалакәкәомызт. Рауф инапы иаха-иаха ипырғәғәауан иахыылкыз. Абар шыта шыамхахы илызәеиуа акнынза азы дналагылеит. Уа цытқ даанәасын, Рауф инапы ааулыжын, азы лнапкәа нзаалкылеит. Уи уажәы иахагъы ицхазшәа лбеит. Нас уатәашәпара ағынза дынтәлеит. Мақәақәәара, нас гәацағара; лыцси-лыцси еивахо иәеин лгәы иыцачын, арцәаа лырган дылхәзарцәит. Даныюхәыцц азы зынзагъы ихъшәашәамызт. Тониа азсара хар амаккәа илдыруан, аха амшын уажәада дтамлацызт. Амшынағы азсара ахатә қазшықәа амоуп. Уи Тониа илыздыруамызт, хәарас иатахыузеи. Убри акнытә лара уажәы-уажәы азы лыхәласуан, амшынзы цәахәцәараза илымхалбаадауан. Рауф хара-хара уи длышьтан, ацхыраара атаххозар, иаразнак длыхъзартә еицш. Аха Тониа хәычык данынаскәа,

даахэын а́кәарахы деихеит. Лара иаразнак илбеит амшынаф на́к а́цара иа́ха ишымароу, ара́хь ара́а ааста. Тониа и́цьалшьон амшын а́шзара, а́кәара́фы аб́ганчқәа реила́сашья, ры́цшзара. «Ари ш́ца́цшзоу, ани ш́ца́цшзоу»– шылхэоз л́цьыба́қәа ха́хәла илыртәит.

Уи нахыс есымша Рауфи Тониеи амшынахь еиццон. Амшын аш́ка иааихтәаны а́мәа аман. Уи а́мәахәаста Мсыгәдараа рба́хча и́цганы иган. Рба́хча а́хьяантәоз ахтыста ы́кан. Уи уанынхы́цлакь дхэ́ыцшраны инашьтын, адәхэ́ыцш анаантәолакь, амашы́на мәа унангылоит, уи иазааигәазаны амашы́на мәа иаваршәны инаган аихамәа. Аихамәеи амшыни шә́ки-бжаки, фышә метра ракә́ын ирыбжьаз, уа́ха рыбжьамызт.

Зны Рауфи Тониеи Мсыгәдараа рба́хча интысын, адәхэ́ыцш ианнықәгыла, Тониа даанфасын омашәа ибаны акы дахәа́шша далагеит. Адәхэ́ыцш агәтаны тырас чықьк зазо иқәгылан. Тониа иаразнак илдырит, ари ачықь а́пыхьяқәа ара ианиасуаз, ишы́камыз. Омашәагы изылба убри азоуп. Тониа дшәаны Рауф инапы аанылкылеит, ари ачықь за́за-мазо еи́та́цуашәа анылба. Ииаша́тәкьяны иара закәу узымдыруазар, уаа́цәшәартә и́кан. Атырасқәа ашәпа́қәа аоада ирханы ашы́шьы́хәа еи́та́цуан. Уи «ачықь» агәтаншәа иалагылан лабак даара иауны, ипаны. «Ачықь» анаәсан и́хәо иқә́ын ашамыхья́жь (абжьобжьык) а́цынца ау анышә ины́цацо, нас иаа́цхны ахы чқәарты́лра арба́ғь айкеи́цш и́цшзаны, иааи́цыхны ч́цхьхь а́хәон. Рауф иаразнак иауимдырхуаз ари змааназ. Ас иаргы иклон ашамыхья́жьқәа. Уажәы уи а́цыс цшза скуеит хәа иа́фыз иара иқәла Мирод иакә́ын. Тониа быебмыртцысын хәа налеи́хәан, ифыза диз́цшуан, изкрыушь хәа интересс икны. Ус атырас зхарцаны иза́за-мазо инеиуаз алаба ашамыхья́жь а́кынза иназартә даназааигәа́ха, илаба цшы́шьәла ала́кәра далагеит. Ашамыхья́жь ахы иоаханы ач́цхьхь анахәоз аамта́зцәкья илаба ры́трасны доахеит, ашамыхья́жьгы ца́т-ца́туа алаба ахы иаадхалеит. Мирод атырас неихырорны инка́жьны ашамыхья́жь а́цыхәа иадца́т-ца́тлоз илаба даахо, даахо иааиган а́цыс ааникылан алаба а́цыхәан аехэ́ыц иамаз ахәда иаамихын, иааникылеит. Тониа ари ае́пизод омашәа илбеит. Лара ахаангы илма́хацизт ас маанала

цыскшыа. Рауф дыццакны Мирод ишка ифынеихеит, Тониагы макыана икала цфа илзымдыруа, дкэаны-зануа дгылан. Тониа лтыц дахымсзацыт, Рауфи Мироди ашамыхыжь рыманы ианаалыдгыла. Ацхэызба ицъалшьеит, ари ацыс ацшзара. Мирод Тониа ашамыхыжь даилахазшэа аниба, лара илицэит. Тониа лгэырғара цоа амамыт. Уи зны илшышьон, зны лзамоа иадкыланы игэыдылкылон, зны ахы чкэартыл лнапала еицылхуан.

Рауф, хымшка убри ашьтахь Мсыгэдареа рыоны даназааигэаха, ак шыкалаз ицэа иалашэеит. Асолдатцэа уатыруан: азэы анахь дыоуан, егы арахь дыццакуан. Мсыгэдареа рбахча ицагылаз апалаткакэа кыау зхэара ыкамкэа икэыргахьан. Амашынакэеи аеыуардынкэеи ар рымацэа-рфыцэакэа рыла ицэын. Цыоуки амашынакэа ирыкэтэахьан.

Рауф дшанханы агэарц агэца даакэхеит. Иара илацш даатшэеит Тониа лэызеи лареи амашына амацэакэа зкэыз хыхь иахыкэтэаз. Мсыгэда лнапкэа лгэыцацса агэарафэы дгыланы эеидызкылоз ауаа дрыхэацшуан Лара ицъалшьоз дук рыбжьы мыргазакэа абырскатэи уаа ирымази-ирыхзызи иаарласны иахьейдыркылоз акэын. Уажэы лара лгэы хыау-хыауа илыхыуан. Ари ацхынрак дзышыцылаз ауаа абас иаалыркыаны иахьцоз лзыхгомыт.

Рауф дыццакны Тониаараа зыкэтэаз амашынахь ифынеихеит. Аха уи аамтазы аматор аус ааун, амашына афынанахеит.

Тониа лнапы шышьтылхын иаалкыеит. Рауф игэы былбылуа даатгылт. Уажэы иара игэы зыхэоз абни бзиа иибо ацхэызба дызго дыоны амашына дахьзаны иаргы дцарц лара дахьцо. Аха убри аамтазгы иара идыруан, уи айбашьратэ устав ишацанмкуа, насгы Мсыгэда дылцэыцхашьон. Игэы еимларгэцэа акы иакызшэа ихыау-хыауа, ибыл-былуа ихыуан. Дгэатеиуа, дыхэцэы-хэцэуа даанхеит арцыс хэычы. Ари збоз Мсыгэда Рауф цэгыа дрыцхалшьон. Лара илдыруан, Тониеи иареи реизыказаашыакэа цытчыткэак. Аха лгэы иаанагомыт жэохэ шыкэса зхыцуа ачкэын абриакара ицэгэаны абзиабара илсуеит хэа.

– Анцэа сукэхшоуп, иаразнак илықөзөзэаа ишбаца! – лхэеит Мсыгэда Рауф ишка даахьахэны. – Абружэоуп априказ калеит хэа Тониа ианаасалхэа, —нацылцеит лара.

Ари амш ахаангы Рауф ихаштрани дыкам. Ииуль 19, 1943 шықаса амш аены акэын иара. Илхаштуам ари амш Мсыгэдагы.

IX

Рауф уажэы дтынчны дзаангыломыт. Мсыгэда леага аашьтихын, илеитцаз амхы апара хэа изышьтаз ацьыкэреи гэтацагаранза идеихьан, аюынтэы рашэа инахыцаны акэын иштагылаз. Иеага ажыо-жыоухэа имоанцо уи амхы даата-леит. Зака иргэюны иеага икьоз акара игэы ацсы ашьон, итынчхон. Ус ицсы мшьазакэа уи амхы абжеихара ирашэеит, ацьыкэреи шыапкэа анышэ чакэаза ирыдхэхэало.

Амра акэапахэа илташэеит, Рауфгы, агьиабжьаапны акэзар енак изымрашэоз, апара зегы рашэаны даатыцит.

Уажэааныла, даара таацэара дук ахьхьа-цъцъахэа ианааилатэо еицш, Мсыгэда лмацурта уаала илах-фыхын. Аха уажэы Мсыгэда даара илызгэакьаз цьюуки лареи еипырцызшэа лыгэ-лылахь еиқэын. Туча хэыцгы акыр-кыр дыччо уажэааныла Тониа длахэмаруан, ма морзе азбука лпырцон Туча луатэа Тониа лнацэа нақэыргылары. Днақэсны иаакэылхыр, уи акэац аанакон, инароуны лнацэа акэлыргэцэар, ускан уи атире аанакон. Тониа Туча илпырцон анбанкэа зегы кэаплеи тирелеи ишышьақэгылоу. Знызынла арт «ауроккэа» ихы рылаирхэуан Рауфгы. Уажэы Мсыгэда лмацуртафы даара итынчран. Ацшэма пхэыс акэаора дықан, алампа асаркьа рыцкьаны иасыркуеит хэа дафын лара. Туча акьаткьат амхац ацылшыуан. Рауфзацэык иакэын усда итэаз. Гьёола аусура ихнаеыз ихьаа уажэы данаатэа, ифыцха адырфагьх иаацэырцхт иара. Ацкэын қэыцш еиликаауан, Тониеи иареи еинасыпхараны ишыкамыз, лара ара даанхазаргы, избан акэзар қэрала лара акырза деихабын, ацстазаара апышэагы еиха лыман. Арткэа Рауф изеилымкаауа дыкамызт, аха игэы мыжда иауамызт, игэы былуан рацхьаза бзиа иибаз ацхэызба абас иаалыркьаны дахьицэызыз азы.

«Уажэыцэ́кья даба́коушь Тониа, дызэ́уишь лара?» –
дхэыцуан Рауф дахьтэаз.

Рауф ихэыцрақэа даарылцит, Мсыгэда лампа амацурта
бла таала ианааоналаша.

Мсыгэда лгазтэ лампа астал агэтаньы инькэлыргылан,
Туча лымхақ аалымылхын ачуан днахагылеит. Ақьаткыат
ашэах шкэакэа хбалахьан, уи ианаагоз ашыла цыаца
сахьан ауп.

–Тапка, агэза сзылашьти, абааңс, – лхэан Мсыгэда
лымхақ лассы-лассы ацшьра далагеит.

Туча ихэны асаара ианыз ашыла аалган лацшацэыла
ачуан атаңсара далагеит. Мсыгэда агъеө-агъеөхэа
еиллырхуан.

Адэахы ишыхэлара ихэлахьан. Ёынла икатэоз ашоура
уажэы акыр иаахехьан, аха уи макьана акыр амч аман.
Ашэаңыцаңақ ақэа иахэон, избанзар кэыркэ ашоура
икэнакыз дара уажэы илахэыхмызт. Ақэа млеижьтеи абар
мызкы иазынаңшуан. Аҳаракырақэа рэы уахынла азаза
леиуамызт. Аңыкэреикэагы уа́ка шы́та цы́ара-цы́ара
ацшлара инакэыркуан. Аңсабара тынчза игылан, цшакгы
цыаргы ицысуамызт.

Мсыгэда лбыста лун, иаахрапаны инькэлыргылт.
Акэыдгы аалган илырқхаразы иньеҳэалыргылт. Убри
аамтазы агэашэахь цыоукы рыбжьы ааган, алақэагы
нареишит. Мсыгэда ашэ аартны даньндэылңш, агэашэ
цыоук шадгылаз лбеит. Аңшэма қхэыс алақэа дынрыцакьан
илзааиз днарпылеит. Урт ар иреиуаз цыоук ракэын. Дара
ахэон аоны́ка алеира азин. Мсыгэда еснагь еиңш уажэгы
иаалыңхэит аоны́ка. Дара хэ-оык ы́кан. Азэы дреиҳабуп
ухэаратэы ичынқэа цырцыруа ижэоахыр икэын. Мсыгэда
амацуртағы иналган иналыртэеит.

Мсыгэда абыста анылуа ианакэзаалакь атаацэа рхэы
инамцхэны даэа х-оык-ңшыоык ирызхаша а́кара аццаны
илуан. Уажэы иааизи лтаацэеи ирызхарашэа лбан, абыста
аахэаны анцара далагеит. Иааиз асолдатцэа рыбжьы
нытақшэа уажэы-уажэы акы неибырхэон. Мсыгэда
лысасцэеи Рауфи акрыфаразы инейдыртэаланы аоцарағы
дцан аоы тыхны иаалгеит.

Асасцөеи Рауфи аныхәәфақәа ркуан, аха Рауф дааны-хәаны иатцәа ңытк ыжәны инықәиргылон. Асасцәа иржәуаз нтыркәкәаны иржәуан, уаха абри аоы рмоур ихәартамызт ухәаратәы. Абар хынтәын Мсыгәда аоы җыхны иаалгои-жыҗәи. Аха лысасцәа шыта хылап хәа рыгәгы иҗамызт. Дара шыта даара рқәафқәа калахьан. Мсыгәда ари даарак илгәаңхомызт, аха дыңхашьаны шыта шәгыл хәа лызра-хәомызт. Рауф аишәа дахыцхьан, зынгы аоныка сцоит хәа иақәиқын, аха Мсыгәда дымцарц лылақәа илырбан, иеааникылеит. Асолдацәа есаaira рыбжықәа духон, ирхәац неитәхәо ацәақәа ркуан, интыркәкәаны ижәуа. Шыта рацәақәа антәацәлакь, Мсыгәда илыртәырц налыдыр-царгыы цәгы ирымбо ақнынза инеит.

Мсыгәда леирыз иҗаз аоы анаанцәа уаха аоы сымазам анылхәа реиха излысны иказ доагылан дыбҗаго Мсыгәда илкыз айрыз аалымижәаан дындәылцит, егыртгыы оагылан индәылцит. Агәарң инықәгылан ақәкәахәа аракеткақәа рыла ихысуа иалагеит. Мсыгәда ари аибашьра инала-геиҗыҗәи иагыао асолдацәа ныкәылгахьан, аха арт рәыза абыржәада илымбацызт. Лара илбақәахьаз иңхашьа-ңхатцо рызхара анырфалакь, ашьталарахь рхы дырхон. Шыта уаоы ибон арт еикәшәаз цыоук шракәмыз. Еихарак уажәы рқәафқәа аныкала.

Мсыгәда Рауф дырццакны ддәықәылцеит Бадра адырра иитарц. Лара Туча даашьҗыхны агәылацәа рахь дыют.

Бадра идыруан, аоы иашьу асолдацәа дрылалар имч шыдырхәоз ацәгыарахь рхы дырхар , бзиалагыы ихәатәы шхарымцоз идыруан. Убри ақнытә иара избеит ақалақь ағы дцаны апограничникцәа ааигарц.

Мсыгәда агәашә дахынҗыҗыз даагылан лыоны ашқа днаңшит. Уахынтә аума бжыы аауан: азәы аракетницала ашә дасуан ишимчыз, егы агәарң агәҗаны дықәгыланы аракетәқәа ишша-шшаза ажәоан ахь иауиҗыҗәуан, даәазәы автоматла ақәкәахәа дхысуан, аоада ахы рханы, азәых дхәаауан ишилшоз, ажәакала арт иржәыз рхы иҗалан, иқартцозхәа азәы ақы издыруамызт.

Туча хәычы ари анылба ацәыуара далагеит.

– Нана, хәоны рблыр ишқәақәаңдои лхәон лара дахыцәуоз.

Бадра дкылхх дааит.

– Шәара аоныка шәца, урт сара идсырбап, – ихәан ақалақ ахь ишилшоз деихеит иара.

Ускан амашына абакахыз – шыапыла дцар акәын ақалақ акынза. Бжеихан дшыоуаз длеит ақалақ ағы. Апогранзастава аначальник еихәеит аусқәа зеицшраз.

Аначальник иаразнак акоманда кайцеит амашына дырхиарц. Ф-оык асолдацәа аашытхны, Бадрагы днаивар-тәаны иааит Мсыгәда лыюны. Асолдацәа иакәым кызцоз изфыц иағын. Мсыгәда данца ашытаһь ағы ицеггы ржәызаарын, уажәы аххы инеилахауа лыюны ионан ишыртаһыз аицш.

Азаства аначальник исолдацәа Мсыгәда лыюны иакәыршаны иргылеит. Иара ыцья иманы агәарц дынталеит. Иакәым кызцоз асолдацәа апограничникцәа еикәхапса игызгъазуа ианырба, иаразнак иржәыз нархыц-саа ицеит, зынза ағы иашыны ицәаз ида, иагытеислымхеит иаразнакы. Аначальник урт иаразнакы рабцаркәа рымихит, иагыбаандацитөит.

Ашытаһь излеилкааһаз ала, арт аибашыра иалагаанзагы ахулиганра, иакәым аура иашыцылаз цюок ракәзаарын. Дара хара ихәыцуаз цюок ракәмызт – ус ргәы иаанагозар, акәһап, хара усгы афронт ахь цдоит, хаибганы хқалоу, хқамлоу, анцәа итәуп, убри акнытә иахәауа, излауала аамта «бзианы» иахәагалап хәа.

Ацхаста Мсыгәда илыртаз ахә шыаны иддыршәеит рацхәа инаргыланы. Даргы икарцаз ацәгәара иакәнагоз ала рус збан арратә трибунал иатаны.

Мсыгәда лыюны данааи илбаз хәгоу ионы ибааит. Амацурта ашәкәа итыҗәә-тыҗәә аракетницакәа ахәадыр-хауаз ртыцкәа рнын адәахәалагы, асунцкалагы. Аҗен-цыйркәа рсаркәкәа цыхха еилан, абжаратәи ашә фхәаны икажын, лдулац аархәны ғыцха икажын, ачанахкәеи ацәцакәеи еилакәакәа аонаргәағы еилажын.

Бзиашәа акәасқашка уаф дхамлеит. Амала акәасқәа ацака Мсыгәдараа рчанеи руалыркәеи ахыглаз даныно-нала ицәаакза адгыл дныкәлеит. Ари закәыз иаразнак илдырит Мсыгәда. Ауалыр ду ағы зтаз ағы таххоит хәа иаадырхәызаарын хәыцзак ада егы зеггы лтакәкәа ицеит.

Акөасқъа атцака аонаргөы зегы кацшыза шыатас иалсны икан. Цъара-цъара адэахьалагы иацөылжж иубон. Даара лгөы иалсит ари Мсыгөда. Аиҳаракгы ацхаста илоуз анаосан абас ҳара ҳазхьчаша ҳаруаа ишцакарцоз ҳөа игөнылгеит лара. Абриакара жөларикөара абра ииасны ицаз, лыюны инеины илтаауаз инарымадыркны акөндрахөыц акара ацхаста лырымтеит. Абаҳчаөггы ажь ианаамтоу, азин лымымхкөа дзустзаалакь азөы инапы наргзаны акы дакысуамызт.

«Өы цхти өы цхти еибабгоит ҳөа, реабейдыркылеи урт ацкөынцөа, азө иацкыс, азө деицөаны, – ицалшьон Мсыгөда. – Хө-оык рыкнытө азөы ихы итамшөеит абри икарцо шхөартам, ишаангылара».

Лара уажөы илгөалашөеит арха лымхы еимцөаны ишыргаз. Урт лцыкөреи згаз ускак гөыбган рылтазомызт, амла иагон. Згөаг лымаз абарт ракөын. Иртахыи дара?! Рызхара ыфаны, рызхара ыжөны, нас иаахөны ирбалакь карцо!

Мсыгөда цсабарала ауаөы дрыцхазшьоз, ауаөы бзиа дызбоз азө лакөын. Аха абарт ацкөынцөа абас лчеицыка ианаграгыла абружө икнаҳаны иахшьуөит рхөар, мап лымхөар каларын.

Аамта иамфо ҳөа акгы ыкам. Мсыгөдагы амакөмабара дзыкөшөакөаз цшьаала илхаштуан, аамта цацыцхьаза.

Көыркөа нцөан нанхө иныкөлеит. Амзаөа аөагыламтазы илеиз ақөа ацсабаразы ихөарта дуны икалеит. Аарөара икөнакны иказ ацыкөреикөа, ашөацыцьяп, ихөаахьаз аҳаскыын ох гөышьа рхөан рыцсы ааивыргеит. Уахынла хөычык ихьшөашөарахон.

Х

Хөылцазык Туча фахькөак аазгоит ҳөа рбаҳча атцыхөахь дцеит. Лфахькөа лыманы дышөеиуаз, лышьтахька лыкөөтуа азөы дышлышьтаз лбеит. Уи дызгабын, жөаф-жөибжь шықөса ракара лхыцуан. Туча иаразнак илдырит, уи азгаб дышиатымыз, айбашьра иариатымыз азө шлакөыз. Азгаб дахөон уахык иадамхаргы аөны дрыдыркыларц. Туча

длыманы аоны дааит. Мсыгәда даагыагъан ақәаб азна азы рқханы аухацәкьа аҳамам дылтартәаны дылкәабейт, акранырфа ашьтахь. Ирацәан Мсыгәдараа ас ирыднагалоз ауаацсыра. Цьоукы афатә-ажәтә иахәаларын, цьоукы – ашәцатәы. Урт зыонқәа рыкнытә айбашьра иахнацаз ракәын. Урт «беженцы» хәа ирышьтан. Цьоукы таацәала ицон ыуардынла, цьоукы – шыапыла. Дара амла иакуан, ахьта иакуан, иршәымызт, ирхамызт.

Уажәы Мсыгәда илыднагалаз азғаб қәыпш даара илыгын. Лыцкы хәычы илшәыз аоаза ахьыкәкәо ицәашьын. Таниа лыхьзын лара. Иахьынхоз рқыта анемец-фашисттә мцарсоцәа рнапағы ианнарға, уака инхоз ауаа иахьа-қәшәаз амрагыларахь идәықәлеит. Таниа лаб амцарсоцәа дырғагыланы дықәпн. Анемеццәа рқытан ианааи аамтазы Таниа лтаацәарағы иқан лани, леитцацәа ыцьа – лахәшьеи лашьеи. Абомбакажьрақәа раан бомбак рыюны иақәхаит. Таниа бзиаашәа аоны дыказамаызт. Лани леитцацәаеи уа иалазит. Уи ашьтахь лара арахь, Ақсныка, иаауаз цьоукы лыеридкыланы дааит. Абар шьта ышықәса цуан лара ара дыкаижьтеи. Уажәраанза дахьыказ ақшәма рхәыс данцсы, лара дашьтәлеит дыздыкылашаз дәәа онык. Убас дышпшаауаз ауп ахәылқаз Тучеи лареи шеиниаз.

Мсыгәда лызғабцәа рыцьагы нарианы (лара шьта ақхацәа ыцьа лыман), Таниа лыцкы нзаатцаны илызәзәеит, нас амца ааигәара инкнаҳаны илырбейт.

Таниа данынаиа, иаразнак дынтаҳаны дыцәеит. Ацхабжьон лыбжьы Мсыгәда даанарқшит. Ақхәызба арцәаа, арцәаа хәа дыхәхәон, дқатқатуан, дмахапсахуан дахьиаз, нас доацкьан дыоны ддәықәлеит. Мсыгәда длышьталаны дыкны дааганы длыриахт, аха Таниа убасқангы дахьыказ анеилылкаагы дгәынқны ацәыуара дағын, лылағырзқәа лғашы. Мсыгәда Таниа дылгәйд-хәхәала илулакь деикәылкит.

Таниа есс оаха-хаха рыбжьара абас лыхьлон. Уи зыхьюз абри акәын. Таниа дызлаз ихтәаз ауаа иахьаауаз амфан лассы-лассы анемецтә-фашисттә хәирпланқәа рыхьзаны абомбақәа рықәрыжьуан. Зны «Мессершимтк» Таниа дызлаз ацәхәыра иқәнакит. Зны иара абжьы цәгьа тцаны хланцы ирзааигәазаны илеиуан, абомбақәа кажьны нас цәианцәы ажәоанахь ихалон, нас иаахәны дырәегьых

хланцы италаны ирыжәлон, пулемиотла иреихсуа. Абри ахтыс Таниа пхызырла илбон, убри азы акәын абасгы дзыкалалоз.

Таниа Мсыгәда ләы даанагеижьтәи хымш ракәын ицүаз, аха аурыс зғаб иаалнубаалартә лееиталкит. Ицәышза иказ лхы-ләы уажәы хәычык иаақацшьхеит, итәшәашәаз лзамәа-қәагы аттәаара реыназыркит. Азғаб есымшааирагы дыттәауан, ауаы цшра аалхәон. Уахынлагы есаaira лыцәа тынчхон. Есуаха рыбжьара илзааиуаз ашәара шыта есаaira инаскәон. Арака дааи уажәи рыбжьара зынза илмыхьзацыт.

Таниа уаы омашәа дааибаратәа дызғаб кәыбчан. Мсыгәда даара длыхәон аон усқәа ркны акәзаит, адәныкатәи аусқәа ркны акәзаит. Абри каца хәа уаы илеимхәазакәа икацатәу лара лхала идырны икалцон. Азы аагара, аоны ақссара, аилыргара, амәы-амца – зегы дрымаран лара. Мсыгәда, уи адагы ақхәыс еизада замана, ақхәыс гәыраз, ари машәыршәа илднагалаз аурыс пхәызба лара лцәа-лжы даалцызшәа дылтахын, бзиа дылбон.

Нанхә мза икәын. Мсыгәда аурычра дыцан. Ғынла изакаразаалакә акы лфомыт. Ааилшәшәара ианналагалакә (Аурычра ицоу уи аамта ғыртын хәа иашьтоуп) Мсыгәда адулап дынталаны какалк лкуан, нас абыста луан, уаюцас акрылфон. Ашара акыр шагыу дгыланы акруны ибзианы акрылфахуан (уи тымчыт ахзын).

Мсыгәда аурычра дзыцаз уи акы иахәап хәа лгәы иаанаганы акәзамыт. Лара ус дашьцылашәа акәын адинхацара аганахьала иналгзақәоз ацасқәа зыкалцоз. Иаххәап, азырора ацас ағгы уи акгы шаанамгоз лдыруан, аха нанхә аныхәа ауыха даамзырәыр лузомыт.

Излархәоз ала, изыроуа иқытан икалараны икоу иахауан. Иаххәап, ачара калараны иказар, усқан азырәы ашәа-хәабжьқәа, анапеинкьарақәа, акәашара быжьқәа иахауан. Ус акәымкәа азәы дыцсраны иказар, усқан акәыпа каццо реихақәеи рчакәцқәеи рыбжьы иахауан. Аха азырора иахьабалакгы икаломыт. Уи инаскәагоу, ахьтынчроу хәык ағы акәзар акәын, ма мағазак, ма цак ағы. Аха азырора ахатәы закәанқәа аман. Урт анынагзамха, изыроуа акгы иахараны дыкамыт. Убарт азакәанқәа рахь иацанакуеит,

иахъаап, изыроуа азырора атың ағы дненины данынатәа нахыс дцәажәар калазомызт, иара убас икаломызт деимсар, деимхәар, ицәа дафаргыы ибгыр калазомызт.

Раңхъаза Мсыгәда Таниа зырора данылгоз абарт азақәанқәа цқа илаҳәаноп дшылгаз.

Мсыгәда зырортас илымаз рца акәын. Уи гылан ркәасқәеи рмацуртәи инарцәыхараны. Убра оызакдлыманы дынталаны дзыроуан.

Ажәлар зеггы зызәлымхаз аибашьра акәын. Уи ауаа ргәы нкыдкыланы иафахьан. Мсыгәдагы уажәы дзыроырц ззылтахыз аибашьра сынтәа еилгоу еилымгоу еилкаашьак аласзыкацозар хәа акәын.

Чаншьтахьейцш Мсыгәдеи Таниеи Тучагы дрыманы инеин аца интатәеит. Ари Таниа даара илгәапхейт, хәарада, уа икалаша акы саҳап хәа акәым, иара ус баша уахынла ацағы азырора интересс илкит.

Цхагәтанейцш азыроцәа рлымха иамжьо ираҳаит мраташәарахь инаскәагазаны гәыргәырхәа абыжьқәа. Ари Мсыгәдла лтәала иаанагоз аибашьра сынтәагы ацыхәа ццәараны икам хәа акәын.

Уа аца иштатәаз арбагықәа иааиларцсеит. Мсыгәда Таниеи Тучеи ганы акәасқәағы ирианы, лара акрура далагеит. Лара уажәы дыццакуан, избанзар макьана ишылашьцоу акруны акранылзымфа, нас аены хәлаанза фарада даанхон.

Аацәылашонеицш, Мсыгәда акрыфаны доагылеит. Нас цытк лыцсы ааитакны татынфыхра дцеит.

Таниеи Тучеи анаапш, амра акыр иоаскәахьан. Аха макьана иахьабалакь азаза каҳәхәы икан, имбацыт. Мсыгәда лғы ианнеи, лара даара сира дук фыхны далгахьан. Еицхырааны ататаын аалырган, инаганы амагазағы инышьтарцеит. Арыцхра шыта рацәак илцөыхьан-тамыт Мсыгәда, Таниеи Тучеи даара илыцхраауан араагы. Таниа ататаынрыцхга агәыр ахаан илымкыцыт, аха иаарласны илцеит арыцхра. Мсыгәда цәгьа дазыласын ататаын арыцхра. Илрыцхо лымазар енак хынәажәа-хынәажәеижәаба шашәа рыцхны иоышьтылхуан. Таниагы уи дналывакәылауа илрыцхуа далагеит аамтақәак рышьтахь.

Аибашьра афронт ахьтә ажәабжьқәа аауан. Курсктәи аидыслара ду ашьтахь ҳар Қапшь ажәыларә ишаҕыц иаҕын, аамтала афашистцәа ирымпыцархалахьаз ақалақьқәеи ақытақәеи рхы иақәйттәо. Убас нанхә 5 рзы асоветтә еибашьыюцәа рхы иақәитыртәит ақалақьқәа Ориоли Белгороди. Нанхә 23 рзы ахы иақәитыртәит Харков. Арт реипш иказ адыррақәа Мсыгәда лҕынза иаазгоз Бадра иакәын. Иара мчыбжьык ахала-ацыхәала зны Мсыгәда лыкны данымааиуаз имазамаызт. Бадра зацәык иакәын урт ахтысқәа ииашаны апхьарей аюрей ззымдыруаз ркнынза иназгоз уи ахаблаҕы. Бадра иауан агәзетқәа, урт дрыпхьон, уи ахаблаҕы инхоз иреихәон имоапысуаз, хадара злаз ахтысқәа ртәы.

Мсыгәда лзы ныхәак иаоызан Бадра иааира, избан акәзар, уи иҕцәажәарақәа лара илыртон амч, агәыҕра, ахшыюцара ласқәа. Убри азоуп уажәгы Бадра иааира деигәырҕаны дзапылаз.

–Бадра, уанацьалбеит, угәхьаазгеит, арахь уааишь, икоу акы насахәишь, — лхәеит Мсыгәда Бадра агәара данаатала.

–Бзиароуп, Мсыгәда, ҳар Қапшь пхьака ацара иаҕуп, — ихәеит Бадрагы. – Шьта азиас Днепр иазааигәахәзеит.

«Бзиароуп» ихәеит Бадра, аха иара идыруан, уи пхьака ацара, аибашьра ессымша, ес-саат, ес-минут шака пстазаара агоз. Балтика инаркны Амшын Еикәа акнынза еиҕагылан иқәпон ю-мчык, еинышәашьа змамыз. Руак иатахын атәым мал, атәым цьа, ажәларқәа зегьы рнапаҕы иааргарц. Егы уи амч иаҕагылан, уи қәпон аиашазы, ажәларқәа рхақәитразы, ахьыпшымразы, ажәларқәа рейкараразы. Абри бзиацәкьаны идыруан Бадра, дзацәа-жәозгы рыкнынза инейгон иара шыкацәкьаз.

XI

Нанхә антәамтаз акәын. Бадра Мсыгәдараа рыоны даназааигәаха, иахаит уакьан-чакьан быжьқәак. Ишьаҕақәа ааирццакын, агәашәднадгылеит. Мсыгәда леиха кны агәарц агәтаны дықәгылан, уи деимырхха дыркын Рауфи Таниеи. Мсыгәда леиха лыманы деихон ргәашә ааигәара игылаз ацәа цла хагыжьаа жыцә ашка, ипканы икасмыжьыр зуам

хәа, Рауфи Таниеи ируамызт. Бадра, хәарас иаҗахыузеи, ари змааназ иаразнак идырит. Ус карцо ибахъан ажәйтә уаа. Ашәыр цла духаны ианазхалакъ, акгыы җамло ианыкалалакъ (ишдыру еицш, аҗсуа зынцәа аира даара инаскъагоуп), абри ацла хысымцәар калом хәа еиха иманы ддәықәлоит, ацшәма нас цьюuky уи дыкны «мчыла» еиха имырхуеит, хәапыхъа имир, нас ихыуцәап хәа иахәаны. Абри акәын уажәы Мсыгәдараагы зәыз. Бадрагы дааин, ибуеи, сынтәа иҗамлазаргы хәапыхъа иҗамлои ихәан, ихы аацшнымцазакәа, леиха «аалымхны» иганы амәкәарраҗы икаитцеит. Абас аныкарцалакъ ашьтахъ уи ихырцәараны ихдырцаз бжеихан адыроашықәсан икыдханы ииуан.

Афатә азы Мсыгәда аамтала ар ара иантәаз илоуз аҗсеивгара есаaira илцәызуан. Сентиабр мза даннықәла, лыцъкәреи аанцәеит. Ача ақалақынтә аагара уажәы зынзагы уааы дзақәгәыгуамызт, избан акәзар ача талонла изауаз ақалақ уаа рымацара ракәын. Иара убас талонла ирыртон ашьақар, ахәша, ачашыла. Даара иуадааын ускан ацъыкхыш ацыхъашәара. Цъара еиҗарсәык (Ускан урт кацкәыраа хәа акәын ишрышьтаз) хәдула имумхозар, егыи абжъара иоураны икамызт. Иуадааын иара убас агаз ацыхъашәарагы. Ақалақ акнытә хәба-фба верс агаз ведрала иркъаш-къашуа аагара ацхәыс еиба Мсыгәда лзы акәым, ахацә наза-ааза изы мчы ацанакуан.

Зны Мсыгәда лгаз анаанцәа Таниа даашьтыхны газ аахәара ақалақ ахъ дцеит. Иахълеиз ауаа аочеред иқәгылан, ахы аҗы угылазар, ацыхәа улацш ахъымзо. Икалцахуаз Мсыгәда, днеины аочеред днықәгылеит. Лара леицш егыртгы ирҗахымзи! Аочеред ишықәгылаз ахәлара иалагеит. Абас жәааык ракара рәы ианааи, агаз аанцәеит. Аенынтәарак җашәоу змоуцыз чаншьтахъеицш, имида-гәидаха аоны иааит Мсыгәдеи Таниеи.

Тучагы, лыфа ыкамкәа лыжә ыкамкәа аматурта еиқәылашьцаҗы армыз дахънықәиаз, днықәҗс дцеит.

Мсыгәдараа анааи пшьаала лаарцшра иалагеит, аха лара аҗы лылсны дыкамзи, данаацш лымаха-лышьаха зегъы еилархха акы иакын, дҗацәы-җацәуа ацәыуара далагеит.

Дышытыхны даагыдылхәәлеит Мсыгәда: «Унан, саабымбхааит, с-Тапка, бышбасшы иахья! – длыргәгәон дахыылгәдыкылаз. Туча ацәыуара даакәыцын, дқыпшәыпуа, лылақәа таргыежыуа, иаалрыцкәеит. Ахәычы лан лгәы ацхара анаалылс, зынза ацәыуара даакәыцын, ацәажәара дналагеит:

– Агаз аажәгама, нана?

– Мамоу, аочеред хшықәгылаз иаанцәеит, уацәы хайтацахроуп, – лхәеит Мсыгәда лыпқа асаара днаргылауа.

– Уацәгы ишәмоур?! – лан днылфәацшит Туча.

– Уацәы хымғада ихауеит. Иаанхаз ханейдыцуаз хведрақәа рцынхәрас ахахәқәа шытацаны хәқәцит.

– Излеиоыжәдраауеи нас ахахәқәа? – лызцаарақәа нцәомыт ахәычы.

– Доусы ихахә идыруеит. Сара стәы шә-хахәык ирылазаргы, иаарылсхуеит, сара сеицш егыртгы дара рхахәқәа рдырузар, акәхап.

– Аа, шыта еилыскааит, – лхәеит Туча.

– Амлагы бамгеи, с-Тапка?! – абжа зцаарашәа лхы аалшышыт Мсыгәда.

– Ааи, амла цәгыашәа сакуеит, – лхәеит имзакәа Туча.

Мсыгәда хәычык лыцсы ааитакны Таниеи лареи ааицхырааны ажәқәа рхәеит, нас амца неифакны ахурзы кнархаит. Азә дааиуазар хәа ицәахны илымаз ашыла ааиоылшан, ихәны абыста алалуит.

Таниа амлеи, ахәтеи, икоу зегы зхызгахяз артқәа даарак иуадаорақәаны илқхязомыт. Икан хымшпшымшгы акымзарак анылмоуаз. Ацсны данықәнагала ауп цәгыамбзиам акрыфара даналага. Таниа ахәара пхалшьон цәгыашәа, акәымзар амла сакуеит хәа ара зыоны унеилагы узхара уфәитцон, амфаныфагы уитон. Арт ашықәсқәа рзы Ацсны амла иакуаз шакао рыцсы фықәнархара. Аха нак инаскәацыпхыза иаргы иалзаауа иалагеит, избан акәзар айбашьра ианалагоз ашықәсан ажәлар итаргалараны иказ абжакароуп итаргалаз. 1942 шықәсазы акраазрыхраны, инхараны иказ зегы арра иргеит. Ақытанхамоа аалыц уи ашықәсан иахагы еицахеит. Ацсны шамахамзар анхаоы бзиа ашықәсан о-цак аңыкәреи ааирыхуан. Аңыкәреи акәын ускан зегы ныкәызгоз: ауаоы,

арахә, ала, ахәа, ацгәы инаркны. Аҫеи ажәи ззеипымгылоз анхаоы дынхаоуп хәа дрыцхьазомызт. Уажәы даара таацәара гәгәак акәымзар, еиҳаразак рцбыкәреи рызхомызт. Убри анаоус ашьаца аума, ашәца аума, ацыка аума, агаз аума – зегы злааихәоз иара ала акәын. Убартқәа ирыхкәаны Мсыгәда лызхара ацыкәреи лзаарыхуамызт. Кәанас даныказ рца абжа шыкоу аҫа ахьхәхәа интарқсон. Аха уажәы абар хышыкәсоуп Мсыгәда лымгәахә ацыкәреи лмоуижьтәи. Цыцхәа иреигыыз рыжәхәа ныкәганы илтиит ацыкәреи азы. Цыцх – ажәәкәа оба. Сынтәа азынра ианынгыцалоз даәа жәхәа бзиақ лтиит. Ишцамартдоу уца иаатыганы, иҫырпны азлагараҫы иганы илаганы иааумго, уи иаразнакы иаанцәон. Мсыгәда уажәы иныкәцаны илхәыцуаз убри акәын. Ар ара иахьынзатәаз фатәы-жәтәыла илыцхраауан. Зны америкатәи аконцентратқәа лыртон, зны – апынцъ, зны ашьақар ухәа даара илыцхраауан урт. Абар нанхә нымцәазацт, лара лца лапкәак ацыкәреи таршәымызт.

Ацыкәреи афатәи рыхә есымша ирыцлон. Ажәхәа бзиа азы уеушьыргыы, жәа-пүтк еиҳаны ацыкәреи уаоы иуитомызт. Мсыгәда асасцәа злалысуаз ала жәа-пүтк ацыкәреи оымзгы илызхомызт. Кәанас еициаазаз арахә рхыцхьазара есымшааира иацзаауан. Ашәахтә, ауал, азаиом, азагатовкақәа дыхдырцәеит зынза. Иабаалгоз уи акара, пхәысеибак! Илтахын ашәца, ашьаца. Цьара днеир акәын, цьара дааир акәын, иахьлыхәтоу. Ақалақь амагазинқәа рҫы акымзарақь ыкәмызт. Тучагы абар ашколахь лцара аалыдгылеит. Уигы деикәыршәатәын. Ақара укызаргыы, иааухәоз хәа акгыы ыкамызт. Дәқьансгыы магазинсгыы иказ атолкәычка хәа изышьтаз акәын. Ақалақь ацьармыкәа ааигәа амла иакыз ауаа, мамзаргыы аитарсыоцәа ашәцашәых маҫәақәа рыманы икылсуан. Уа еизон цоа змам ауаа. Ашарқазы инаркны аахәлаанза уака еилысуан ажәлар. Цьоуыкы гылан рымаҫәақәа кны аулицаҫы, егырт леиоуиуан доус ииҫахыу цшаауа. Ақхәақәа раан атолкәычка аныказ мейшла акәын, аха ишнеиуаз егырт амшқәа рызгыы иапшьаргеит уи ахәхәхәтра форма хкы.

Мсыгәда ааигәа илтиз лҫаац иатнылхыз лыкәрышькәа хәыцаршәны ицәахны илыман. Аха уажәы ицәырлымгар ада цсыхәа лмоуит.

Меышак шыжьза доагылан атолкучкахь дцеит Туча длыманы. Аенынтэарак ицшаауа атолкучка ишалаз икарахеит аоыцагы. Аха хаи шыри ухэаратэи ирыхэашаз акгы рымбеит. Ацыхэтэан зеигь рмоуз цкыки шытаки лзаархэеит Туча. Ишцакалцарыз – лшыапкэа хырччаа ашкол ахь лыпца дылзымшьтит Мсыгэда. Насгы уи амеш нанхэ амзасы ицыхэтэантэин. Ашкол ачаларазы хэымш зацэык ракэын иаанхаз. Сынтэа сентиабр акы азы Туча х-класск рэы дтэон.

XII

Дарбанзаалакь ауаоы иналкааны бзиа ибоит иара дахынхо ихаблафэы икоу кэакь. Икалоит уи акэакь, ма атыц егырт зегы иреигьымзар. Аха уи бзиа избо иззибо ахэара аницэуадаохо рацэоуп. Азэ бзиа ибоит, иаххэап, дэхэыцшк, егы – абнара, аккара, ахцатэи цлак ма зиаск, ма амшын акэарафэы тыцк. Ари омашэа ибатэзам, избанзар ауаоытэиса зегы ирзеицшу цэанырроуп. Икалоит хаблак афэы икоу тыцк уи ааигэа-сигэа инхо зегы бзиа еицырбо.

Абас Азхацшыаа зегы бзиа еицырбон Гэагэыцэ измыцэ захьыз атыц. Уи бзиа ибон Рауфгы. Ссиршэа икан уи атыц. Гэагэыцэ измыцэ ашка анеиртакэа обаны икан. Акы моадутцас итгэыхаа иара ашка илаган. Уи амоала акэын арахэ зыжэра шыбжьонла излалбаауаз. Егы моахэаста хэыцын. Уи азмыцэ салцас иналахаланы иказ адгыл фатца хэычы азкэа икэырваны инашьтын. Амоахэаста ахэанцэо, азэы инапала еикэитцазшэа, еикэын ахахэ-цакьа дуззакэа. Урт еикэын еихык-еитцык, мардуанцасгы азахы илбаауан. Уи адгыл фатца агэтаны дэхэыцш хэычык ыкан. Аха аганкэа рэы нак-аак иахагылан ашэ-цла кьантаз дукэа оба. Акы ладатэирахь игылан, егы – оадатэирахь. Нактэирахьтэи апао ааигэарацэкьа бнаран. Уака игылан ацандар-цлакэа жэпакы, алымшэ-захэеи, ацысжы-захэеи, азши. Урт ацлакэа рыбжаранза иоеины, еилапаны ирыкэын. Азмыцэ даара итбаан, насгы цэгашэа ицаулан. Цэара убриакара ицаулан азсаоцэа бзиакэа акырынтэ рымч азпыршэон ихэзаарцэины ацанза хцаны ахахэ аагоит хэа, аха уи азэгы

илымшеит нанхә мза азиас реиҳа ианмачугы. Игъежьза, иеишьылза, ипшзаза итатәан иара.

Апхынра ашоурақәа раан ара арахәи ауааи псшьартас ирыман. Азхапшьаа рырахә рызхара ихәны ашьыбжьонеипш еипҳеибаца арахь иаауан, азәы иааицозшәа. Арака рахәы зқы ыказаргы, азыжәырта, атәарта, ағыларта мачхәума. Зны дара азы ахыкә еицырхәхәа иньепынгыланы рызхара азы ыжәны, уа пытк иаатгыланы, нас ихагъежьхагъежьза азиас аґао аґы игылаз аґслышқәа рытцака ицаны инатәон, ахәапақәа ижақәо. Акамбашьқәа ракәзар, урт ртыпгы заманаха икан. Азыжь ақәцәак ладатәирахь ала ипаны инашьтын. Акамбашьқәа, адоумбеиқәа реипш, рымгәацәақәа рчны., пыф-чыф рыхга, агәырцхәа ижақәо уи азкәцәа итажын ахьшәашәара рылсаанза.

Урт акамбашьқәа ирылан камбашьк. Иахьзын иара Буска. Уи аґстәы иаацьюшьаратәа акәын ишыказ. Ауғә аґы иацназгоз камбашь ыкамызт. Ақәпараґы зегы ирытцахон. Аха уи амацара акәмызт уи аказшьа егырт излареипшымз. Омашәа казшьа чыдак аман иара. Ишнеи-шнеиуа азмыць иналалон. Иналалон ус имзсазакәа азы илхәытцабга ицон, атанк еипш. Ус уаха ихәытымтцзакәа егы аґао аґы иохәытыоруан, азмыць оыноажәижаба-хыноажәа метра атбаара шамазгы.

Уи аґсы ааитакны дырәегых илхәыцаланы ари аґао аґы иаахуан. Убри ашьтахь акәын аоызцәа рґы инеины ианрылатәоз.

Апхынра зсартас иахьрымаз ара акәын. Еицлабны изсон, ицон. Цьюкы хыла ихәзаартәиуан, цьюкы ус шыапыла иалацалон. Еихарак ара ирацәан ауаа шыыбжьонла. Урт рыбжы, руакьан-чакьан шытыбжьқәа хара ицон.

Атыпәнтәи ауаа рнаос арахь имоахытцауаз мацмызт. Иара хымоак ахьеихагылоу иазааигәан. Убри акнытә амоа иқәу арака дылөыжәцны, иегы азы аржәны, иаргы иеырхьшәашәаны оаґхьа имоа дықәлон.

Уи азмыць акәша-мыкәша акәара рацәа шытан. Апхынра ара азхапшьаа рыхәсақәа изәзәон, ирышхауан. Ирзәзәози идрышхауази ахьдырбара рмоур хәа ушәозма. Акәараш цқәакәакәараза, ицхаза еиужьны ишьтан шака утахыу. Идрышхауа ма ирзәзәауа инкадыршәаанза ибахза иаашьтырхуан.

Ари атың цөгъашәа бзиа ибон Рауф. Иара лассы-лассы даалон ари азмыць ахь. Иеааилыхны хыхьзатәи ахаҳәцакьа аҕнытә хыла азы дазцон, нас изхара дызсаны дааины амархәага иеатаны ахаҳәцакьа дықәиалон, азы дзаапшыло.

Нанхә мза антәамтазы акәын. Амра акыр иохашлахьан, Рауф ари азмыць ағы данааи. Иара уажәы даазқәылаз, еихаракгы Тониа даницөыз ашьтахь, ихала цъара аказаара бзиа ибо далагеит. Иара игәахәон азә дахьипырхагамхаша, имала дтәаны, ахәыцра аеалахалара. Иара даара игәы иалан абри еипш иказ атың пшза, атың лпшаах Тониа иахьылзимырбаз. Уажәы арака имала ахаҳә дықәианы азы данзаапшылогы, уи ацәанырра хьоу-хьоууа игәы иаацалон. Ишдыру еипш, нанхә мзазы азиасқәа рөы егырт аамтақәа зегы реиха ицқахоит. Уажәы Рауф ибон уи азмыць, цъара-цъара рыда, ацанза икказа. Ибон иара ацсызқәа хәыл-мышьуа азмыць ацан иахьтаз. Цъоукы-цъоукы ацсызқәа реынархәы-аархәуа, ацакьа реадкыланы акы иашьтан, ипшаауан. Урт реанынадырхә-аадырхәуаз, амра ашәахәа анрыдччалалакь, иахагы идуушәа, ицырцыруашәа иубон. Аха Рауф уажәы дзызхәыцуаз уи акөмызт. Дара ацсызқәа цас руазшәа џба-џбала еишьталаны акәын ишаауаз. Иара ус уажәы игәы инатон (уажәраанзагы урт ус егъараан ибахьан, аха) абарт џба-џбала еицқәоу бзиа еиббақәо ракәзар калап хәа. Урт зны-зынла убас еизааигәахон, игәыдеибакылома, ухәартә акнынза. Арт асахьақәа Рауф ицәаныррақәа еихагы ирыцыртцон, игәы дырпшаауан, ацөыуара акнынза днеиуа. Ах, зака итахьизи иара уажәы Тониа абра иааигәара дыказар! Икалап зны икәакәа лнап кәанда шкыдылшьылаз еипш, уажәгы икәакәа лшьшьыр!

Рауф арт ихәыцрақәа даарылырхт харантә иахаз ацәажәабжьқәа. Ихы ыцырззаны данынапш, азмыць ахь албаарта амџа ианыланы илеиуан Мсыгәдеи лгәыла Насиеи. Мсыгәда саара дук иакараз чынқәтә саанк, изәзәатәу амаҕәақәа зныз лхы иқәыргыланы иаалгон, напыла имкзакәа. Назиагы еилахәарак лкын. Уигы зәзәатәқәак лымазаарын. Урт дрыцын Тучагы, ачқәа дцәажәо, акы дазцауан.

Рауф арт аниба, иаапхәишьан ажәжәахәа аеилахәара далагеит, дзызхәыцуаз урт уажә иааиз ирдырыр хәа дшәазшәа.

Туча лыцкы хэычы аалышэхлыртэраан, а́кэара ины-
қэыршэны, азы леынтапыршэит. Уи шы́та азсашыа хар
амамкэа илдыруан. Аза́фы а́еанкылара лылшон, амала
лыжэаа тыганы дзысасомызт макыана. Илдыруаз гэып-
гэыпхэа, мамзаргы адагь зсара ракэын.

– Туча, хара бымцан, азы багоит, уахь иахьеилагьежьюа
бымцан! – напыкэфылтит лан.

– Сан бымшэан, сара шы́та азсара бзианы издыруеит! –
фаалтит Тучагы.

Аха азгаб илымбазакэа азмыць агэахы дагон азгыра.
Лара шы́тахь ддэыкэларц далагеит, аха лара леиха амч
змаз акы лыхон, на́к, агэахы. Туча лымчкэа есааира
икацсон, азы лыхэлацэон. Ари збаз Мсыгэдеи Назиеи
артэаа-сыртэаа дырган, Туча хлыцхраауеит хэа реы-
нархеит ишеилахэаз.

Рауф ари зегы бзианы ибон. Ашырхэа иикэа ааишьхны
икьяфгы ааишэхыртэрааны инкажыны, шэымшэан! Туча,
бымшэан, ихэан ацэыртхэа хыхынтэ дыцаны дылхэ-
заартэин абырсаатк ала Туча лэы дназеит, Мсыгэдагы
Назиагы Рауф данырба реаныркылт гэацагара азы
иахьналагылаз.

– Туча, бымшэан, сара сбымкын, бымацарагы бцоит
шы́та, – ихэан Рауф лымгэацэа инапы цацацаны доы-
шьтихит.

Туча лыпсы аавылган, лнапкэеи лшыапкэеи рцысуа,
дызсо, лэыналхеит. Рауф инапы гэгэа лэатаны. Ус
азеилашыра дналганы, шы́та бхала бца, ихэан, дна-
лыгэтасны дноуижьит. Туча ашьшыхэа Мсыгэдеи Назиеи
ахы́каз афынза даннеи, иналымтасын, дыкны азы
даатыргеит, шэыскымысын, сымала сцоит шылхэоз.

– Бымбои, Рауф абружэ абра ды́камзар, азы бахцэамго-
зи, нас сара сабацоз! – лхэан Мсыгэда лылагырзкэа
реылархеит. – Рауф, сукэухшоуп, хапсы уабапшэымаха,
уабаакылкыа, ас иаразнак, – нацылцан, ачкэын иныхэара
далагеит, лылагырзкэагы рыцкыо.

Назиагы ари ахтыс даара илцэымгхеит, аха ас лпхала
ианеикэха, уигы Рауф ихацкы камыршэуа даалныхэеит.

Рауф дызсо ашьшыхэа ацакыа дазааигэахон. Иара
ужэы иааигэалашэеит: цыпх апхынра иахьеипш абра

ацакыа дыкѣиан. Амархѣага хааза икѣпхон. Илацѣагы знызынла интаауан. Иара дахыкѣиаз ацакыа нактѣирахъала, акамбашыкѣа ахътатѣалоз азааигѣара, азы итан ѳыцъа азѣабцѣа. Руазѣы акыр даахбыцъын, илхыцуазар каларын жѣахака шыкѣса, егы жѣаба дреихамызт. Рауф урт азѣабцѣа ибартазамызт, рыбжыкѣа ракѣын иахауаз. Дара еихѣмаруан, азы ткъаны ирыкѣибатѣо. Рауф урт дырзызырѣуан. Иара идыруан урт Рауфраа рѣабла шакнытѣмыз. Икалап, дара дѣаа кытак акнытѣкѣазар. Рыбжыкѣа рыла иара ус игѣы иаанагон. Ус акраамта ишеихѣмаруаз, рыбжыкѣа иамхацѣагѣахѣит Рауф. (Азѣы ихбыцъыз) дгѣааны лыбжыы гон: «Соужь! Соужь!» Егы лыбжыы газомызт, аха Рауф иахауан азафѣы дышбалыбатѣуаз, насгы дара арахъ, иара иахъ, есаaira иааскыозшѣагы ибеит. Дѣацкыаны ахаѣѣацкыа данныкѣгыла, ибеит, азѣаб еицба аиѣабы лыхѣда лнапы акѣыршаны ишылкыз, аиѣабы уи лнапы сыхѣда иамсхуеит ѣѣа дахон, аѳыцъагы напылагы, шыапылагы ибалыбатѣуан, аха ртыц иаахыцны акѣарахъ изцомызт, есаaira азмыцъ агѣахыы иагон акѣымзар.

Рауф дымцшзакѣа хыла дыцан азы далацалт. Даныухѣыцц, азѣабцѣа дырзааигѣазан. Зноуп инапы аникыа урт ркнынза днеиразы. Уи аамтазы азѣабцѣа рѣыцъагы рыхкѣа умбо азы ихѣыцдалахъан. Рауф рацъаза рѣыцъагы аайдгѣаланы акѣарахыы иршѣит, уи аиѣабы хѣычык ацсеивгара лнаѣит, нас аицбы лнапы аиѣабы лыхѣда иахаршѣны илкыз аамихит, ахѣычы диманы акѣарахыы дѣихѣит. Уи днызхыганы, аиѣабы лѣы дааин, уигы диманы лѣыза лѣы дааит.

Азѣабцѣа азы цытк-цытк рыжѣхъан, акѣара икѣтѣан, еицамгыло, ихътшыа. Аха кѣыркѣа амза цаны ицхон акнытѣ, хара имгакѣа азѣабцѣа ршыара икѣлеит. Рауф урт дырмазцааит ишѣыжѣлоузеи, шѣабанзатѣицѣада ѣѣагы. Амала иреиѣѣит, азы ахѣмарра бзиа ишамбо. Иаргы агѣра игѣит, урт уи шеилыркааз. Ашьтахъ азѣаб аиѣабы Рауф излаиалѣѣаз ала, лѣыза азсашыа зынза илыздырзомызт. Бкѣакѣа сыкѣыртѣаны снаскыага хѣычык анылѣѣа, дакѣшаѣатхан лкѣакѣа дыкѣыртѣаны данынаскыа арахъ ахынѣѣра лцѣыуадаѣѣит, арахъ лкѣакѣа икѣтѣаз лыхѣда лнапы аларцсны илцит (Азы иаго, усоуп, мчыла уеиммумхозар, уаргы уаиргоит, иаргы иеаиргоит).

–Азсашыа бцар бтахызар, абасоуп ишцатөу, – ихэан Рауф элементкэак налырбаны, инхыршэланы дцеит ицакыа ашка.

XIII

Убарт иаххэахыоу рнаос ари азмыць иадхэалан цоа змам ахтыскэа, ажэабжькэа, легендакгы аххэаамкэа икам, аха уи здыруа хэа шыта азэггы дыкамзар, акэхап.

Рауф макыана дқыпшзоуп, аха уигы, жэымбои, шака хтыс абрака дрыкэшэахыоу! Урт зеггы макыана ишэахам-хэақэацгы ыкоуп.

Аибашыра иалагаанза, ақытафы арпарцэа мацэакыа гэгэакэа арра иргаанза, ара закэытэ хэмаррақэази, закэытэ еицлабрақэази еифыркауаз. Азсара утахыума, ахэзаар-цэира утахума, аиқэпара, ахахэрцара, азафы аиқэпара, ацэыргыла ахыцара, еадарцара, ацара, иқэсны ацара, азафы кыанс убас ирацэаны.

Имашэырызт ақыртэа кинофильм «Икысахахаз ацхэыс-хэао» антэыруаз абри азмыць иара акэша-мыкэша арежиссиор изалихыз.

Ускан Рауф зынза дхэычын, аха ихамыштэо игэалашэоит, уи афильм иалоу афырхатэа абри азы зегь реица иазааигэоу ахахэ дшыкэгылаз днацкыа-шыапкыо, дбалы-батэа уи ахахэ далыюрны азы дшалахаз. Нас азмыць нырцэ азгара акэара иецынтэаланы оыцыа ахэсақэа шызэзэоэ. Акраамта игэалашэон иара урт еибырхэақэозгы (қыртшэан урт злеицэажэоз абызшэа) аха уажэы ихаштит акэымзар.

Рауф уажэы игэалашэоит, арака икалаз даэа хтыскгы. Азмыць оадатэирахы ала, ишаххэахыоу еипш, иахагылан шэ-цла кыантаз дук. Уи абас жэохэка метра аоахыс еимфецаны, о-мызгэыткны иоашытын. Убри аимфецара аоахыс амазгэыткэа рыобагы изакаразаалакы махэык рымамызт: ишэпаны, ахатэа наза аарлахэа инапкэа аакэшаратэы икан Аимфецареи, хыхызэа, урт амазгэыткэа рыкэцэан, рымахэкэа ахьеилалози ибжыан абас оажэа-оажэихэба метра. Убарт амазгэыткэа ахьеилалоз акэраанкэа ртыц кэцаны ирыман. Есышыкэса уа акэраанкэа хыланы ахэыцкэа хырхуан. Урт акэраанкэа азхацшыаа даара ацхастэа рыртон: акэцара хэыцкэа мцарсны иргон,

ацбыкөреи агөы анынталалакь инаркны архақөа рөы афара иалагон. Есааира иекуан дара, рхыпхьазарагы иацлон.

Зны шыбжьонк зталара ацкөынцөеи арқарцөеи рацөаны еизеит. Азы рызхара италан, акөара икөыггаа икөтөан, амра реатаны. – Шөааи, абарт акөраанқөа ртыпқөа пқаргап, - икөеит арқарцөа руазөы.

– Излақдаргои, уа хазлахөной?! – икөеит егы.

– Убра сыхөнар, апыргаразы сара избап, – өааитит алафхөара бзиа избоз Батал.

Иааибарччеит.

– Убра сыхөнаны убарт акөраанқөа ртыпқөа пырганы азмыць иаласыжыыр исышөтой?! – өааитит Бадра дахьтөаз.

– Иуахтары? – инеихөапшы-ааихөапшит итөаз арқарцөа.

– Иуахтой? Рапхьа инаргыланы афырхаца хөа уаххөа-лоит, убри анаос азхапшьаа зегьы итабуп хөа уархөалап, арт мацума?! – нацитцеит иреихабыз, азөы.

– Ажөакала, ахьзасы! Ибзиоуп, сыөпысшөап! – ихөан Бадра инапқөа ааихьшьны ашөцла дыокьидлеит.

Цьоукгы ирцөымгхан, уакөыц, узхалом рхөеит. Аха Бадра иихөаз ма инаигзар акөын, ма дыпсыр акөын, ус казшьас иман иара данхөычыз аахыс.

Дарак цьа мбазакөа ацла аимөапаранза дөеит. Уаанза амахөкөа ага-өағаны иаман. Уа, аимөапараөы, хөычык даанөасын, ипсы ааитеикын, нас доацапшын, инапқөа днарыкөыгьцөаны, иааихьшьны амазгөытқөа руакы дыокьидлеит. Ашөцла ашөпареи амахөдареи рнаос уадаорас иаман даөакгы, – иара азөы ичалашьынызшөа акөын ишыказ, цьара-цьара рыда.

Хөычык иахьцьацьақөаз Бадра ацсеивгара иртон. Апаөеипш иөадыршөланы, иөаласаны маөа-маөа дхалон иара аөада.

Ицака иказ зегьы рыпсы заны Бадра ихөапшуан. Рапхьа ари азбахө цөырзгаз Хьыцкөыр, хөаи, иахьбасхөоз хөа дахьхөны Бадра дитцапшуан.

Бадра дцон дмыццакзакөа, зны ишьапқөа еитакуа, зны – инапқөа. Иара иөитатра даара имаран, аха уөизгы дхалон аөада. Даара уихөампшыр, пхьака дышцоз уөеилыр-газомызт: уа дахьыкац дыкоушөа акөын ишубоз. Уи уажөы акамыршша даипшын. Бадра дахьпшуаз иапхьака амацара

акэын. Аоада доаскыацыпхыаза итыг дахымцуашэа акэын ишырбоз цака игылаз. Аха Бадра сантиметр-сантиметрла доаскьон. Ус иара абжа ааиошеит. Уажэы дахыыхым-пашоу даамкьар, шэыгсы ихазаргы, даанхомызт. Уи рдыруан цака игылан изыгшуаз. Уи идыруан иара Бадрагы. Икаломызт игэы неитагар, мамзаргы имчкэа хэычык иадамхаргы имагхар. Уи акнытэ дыццакуамызт, изкэикыз игэы ацэымцакэа дазгон. Иара уахыхэагшуа зынза ца мбазакэа дцоит хэа угэы иаанагарын.

Даара акыраамта дафын Бадра ахэнара. Ацыхэтэан доазеит амахэкэа ахьамаз акнынза. Уи ус цака игылаз ирбеит ауп. Ускан Бадра инапкэеи рагхьатэи амахэи метрак акара рыбжьан. Изнапык аужьны амахэ скуеит хэа далагар, ишыапкэеи изнапыки дрызнымкылар хэа дшэон. Убри акнытэ иара избеит, зынза амахэ доацагылаанза, имкырц. Цака игылаз омашэа ирбон амахэ зимкуазеи хэа.

Абар ацыхэтэаны Бадра амахэ ааникылеит. Иёоышь-тыхны уи аханы иказ амахэгы ааникылеит егы инапала. Зыгсы заны цака игылаз зегы рыгсы аавыргеит, абри акара аца баны ихэназ дара ракэушэа.

Бадра амахэкэа реы даноои, уа дныкэтэан акраамта ипсы ишьон. Нас амахэкэа дынрыкэгыла-аарыкэгыло, акэраанкэа ртыг ахыказ доеит. Данхыгшыла ибеит акэраан хэычкэа, хэынтагс-хэынтагсза иштагсаз. Бадра дыццакны ртыг пырганы азмыць алагсара далагеит, избан акэзар, акэраанкэа рлеишэа шыцэгьаз идыруан. Атыгкэа руак пиргеит, акэраан хэычкэагы ихыггала азы иаман. Егы ртыг напы наиркуан еигш, кэраанк абжы аагеит. Уи инашьтарххны даеакы, нас даеакы, иаразнакы еизеит кэрааншэкы. Бадра ажэжэахэа атыг пырганы акэраан хэычкэа азыжь алагсара дафын. Акэраанкэа ари анырба, Бадра ижэлеит иаразнакы. Дара хланцы италаны хагыцла шыапхыцла хайфасуеит хэа иафын. Краа! Краа! Хэа рышьтыбжь уамыргыло, есаaira ирацеахон акэраанкэа рхыпхьазара. Цака игылазгы зегы ахэхэара, акаара иалагеит, аха урт рыгэхьаа зкыдаз. Есаaira ажэылар еихартэуан. Хэба-хэбала хланцы италаны Бадра ихы иажэлон дара. Амахэкэа реы даныказ урт дрыхьчон, аха ашэ амахэ ахьамамыз данлеи, итагылазаашьа цэгьахеит.

Уажэы акэраанқэа ижэлон иахьабалакынтэ. Акаға хэа иацхауан инапқэа, ишьапқэа, изқэа. Аха Бадра, акгы агэхьаа мкзакэа, дшыхэноз еипш, ашьшьыхэа дылбаауан. Ус ишихақыруз, аймғақарта акнынза днеит. Нас азмыць ахь ихаз амахэ днықэгылан, хланцы азмыць дазцеит. Убри ашьтахьгы акэраанқэа акраамта ашэ-цлеи, азмыцьи ирхақыруан рыбжьы омаха.

Убри ашьтахь Бадра афырхаца хэа ишьтан. Дук мырцыкэагы арра иқхьан дыргеит.

Арт асахьақэа зегы уажэы акакала Рауф ибла ихгылон. Аха ақсызқэа џба-џбала еицыз анибалакь, дааргауан џақхьа иахьатэи итагылазаара, иахьатэи амш ашка. Ускан дырџегьых дааигэалашэон Тониа.

Зны, хқака шықэса рақхьақа, ақалақынтэ машьынала иааз цьюкы азмыцьахь амонал тажьны иқыржэеит. Ақсыз уи иашьыз рацэан. Хыхь иханагалаз амонал тазыжьыиз икны итыргеит, аха азмыць ацан иаанхаз рацэазан. Рауф иџызцэеи иарей, уа иакэшэакэаз атыцантэи ақкэынцэеи азы ихэыцаланы ақсызқэа тыргон. Еихарак ақсыз аанхон апашэқэа рэи, ашэ-цла аз иалажьызи рыцқака. Ақкэынцэа Рауф иатқыыс ихбыцқэаз ихэыцаланы ақсыз дуқэа азы ацқака ирцэахуан, нас ант, амонал тазыжьыиз, анцалакь, ирцэахыз ақсызқэа тыганы аюныка иргон.

Ааи. Абасгы қалалон. Ус қазцоз азэык, џыцьак ракэын. Егырт, Рауфгы дназлаз, намысла ақсыз тыганы изшьыз ирыртон. Нас рца-цса хэа ақсыз рыртон. Рауф иџызцэеи иарей гэырғацэа атэқэа ирхақсаны аюныка иргон ақсызқэа таацэак ирызхашаз.

Мсыгэдараа ахьынхоз рхаблағы ача иртыцын. Нанхэа мза аныџагылалакь инаркны ашьыжь шаанза ақкэынцэа рыбжьы уаргыломызт: ахьшь цэцэа быжькэеи айқэфыт-рақэеи ухэа еилаланы, шыжьы иага утахэхэа уцэазаргы, уаадмырцшыр ауамызт.

Ача бзианы арака иахьтэоз азы егырт ақытақэа рыкнэтэи ачакра бзиа избоз рыхьшықэа рыманы арахь иаауан. Мсыгэда илгэалашэон, Нестор Лакоба ихаца иашьцэа Уасили Мишей ицны ара ачашэара ианаалоз. Зны Нестор ихьшь рбахчан игылаз иреихаз ал-цла ақэцэан иқэтэеит, ача аназымк. Кэанас ацла дыхэнаны, ахьшь

лбааганы Нестор ииҥеит. Нестор иҥабуп хәа еиҥәеит Кәанас, дзуустазгы еиликааит: ихьз, ижәла ухәа. Нестор убратәкья инацәа иаахыхны Кәанас хамтас ииҥеит ахы мацәаз. Кәанасгы уи даара пату ақәцаны иман. Арра даныргоз, Мсыгәда лгәйләанцаны илиҥеит илмырзырц. Мсыгәдагы амацәаз цәахны илыман рыюны ионаз зеггы реиҥа хәтыр ақәцаны. Нестор Лакоба ажәлар раҥа хәа ахыыз иҥаны данықәырга ашьтахьгы, ихыыз ажәлар рәы хәтыр ақәын. Шакао ҥадырхада ускан егызхаразам ауаа. «Шья злаз зеггы ускан иқәрымгеи!» – баша ирхәом аҥсуа жәлар рәы. Арт ашықәс еиқәатцәақәа раангы Мсыгәда дацәым-шәазакәа иаацәырганы ауаа идлырбон, Нестор Лакоба Кәанас ииҥаз амацәаз, лгәаздуны.

Мсыгәда ари амацәаз аанылкылацыҥхьаза лыла иаахгылон лашьцәа ыыҥья ажәлар шәраҥацәоуп хәа иҥадырхақәаз. Ус шакао ыҥадаз лара илдыруаз! Шакао ыҥадаз лара илзымдыруаз!!!

Аҥхын ныиасын ҥагалан инықәлеит аамҥа. Ашоура мшқәа рышьтахь уажәы ауаагы, арахәгы аҥсеивгара роуит. Шьҥа уахынла акыр иаахьшәашәарахон, ыынла амра цыхьақәа реиҥш иарцеиуамызт, ихааза иҥхон.

Аамҥақәа зеггы доусы рхатәҥазшьа бзиақәа рымоуп, аха Мсыгәда октиабр амза еиҥьалшььоз аамҥа ыҥамызт. Ааҥынра инаркны уажәраанза илықәҥәҥәқәоз аусурақәа уажәы хәычык иаҥа имацхон. Амхқәа рәы аҥықәреи аза атқьыс аоа еиҥахауан. Кәанас дыҥкамижьҥеи Мсыгәда аҥықәреи ажәи аҥеи лзеиҥгаломызт. Алапкьяқәа реиҥа иооуп зылгәахәоз ҥацәырхәны, нас иҥырпны, асоф аҥы амра иаҥаны, ироаны азлагарахь илгон.

XIV

Туча сынтәа аҥшьбатәи акласс аҥны дтәан. Лара есаира адырра дазгәыхәон. Еиҥарак дрыдтәалан лцатәқәа, дрыҥхьон акласс анҥыц лышықәс иацанакуаз ашәкәықәагы. Туча лгәырцкәыл бзиан, илцози дзыҥхьози ибзианы игәнылкылон. Убарҥ ләырхаршәаланы лан длыцхрауан. ҥаҥынрыҥхра ианылатәалакь, сынтәа лан илаҥылгогы

далагеит. Мсыгэдараа аҗхын азазы даара аҗа рбон. Иашоуп, рааигэара иҗан азиатҗа хҗа изышьтаз азы, аха уи ззыбзиаз азэзэареи ахыҗшреи рзы акэын, ажэразы иееим хҗа ипҗхазан. Азхапшьаа азҗабҗа зегы ара иааны азы ргон ахыҗшразы. Азырҗетэ азы азы ахыахырхоз акыр инахаран. Туча Мсыгэдараа рҗэйтэ еирыз аашытыхны енак ынтэ хынтэ азых аҗы дцаны азы аалгон. Иара убас арахэҗы дынрышьтапшлон. Еихаракҗы хэылпазыла арахэ ангэарло аамтазы. Уажэы Мсыгэда илхьоз хыжэк ракэын, аха дара ахш бзианы ирымцуан, ирымцуазҗы ахш даара ижэпан, акамбашь хш иаавакэыло. Дара хэыҗҗы дугы ицырцыруа алахэхзеипш еиҗаҗэан, еснаҗ зегы еицын, акы ахыкоу агыртҗы уа иҗан, акы нарцыршэаны иҗаломызт. Ари ажэ жэла Мсыгэдараа ирымеиҗытэи даара акраатцуан. Иара рыднагалеит Кэанас иашыейтҗы дидыҗны Азхапшьаа нхара дааиҗытэи.

Мсыгэда уажэы илыман хэыҗҗы-дугы неилаҗаны аа хык арахэ. Дара зегы ирейҗабыз, зегы зыхшааз, җызасҗы ирымаз Бза захызыз ажэ акэын. җара ианцо иара зегы раҗхыа игылан, ианаауаҗы, ус акэын. Дара реырҗаҗаны рхы моаҗыргон, егырт арахэ ирылалазомызт, ихэуазарҗы хазы реидкыланы ихэуан, итэазарҗы, игылазарҗы хазы итэан, ма игылан. Ажэ-апатриарх ахыз Бза ахатэ җоурых аман. Иара раҗхыа Гарбза хҗа акэын иахызыз, аха Гарбза, Гарбза хҗа ишааиуаз аҗхыатэи ахэҗа ацыршэан Бза хҗа иаанхейт. Раҗхыаза Кэанас ианиҗыхыашэа, макыанаҗы ахыз анамамыз Туча леихабы Ача дсабины дызгараз агара лассы- лассы инадгыланы иарбзалон. Убри акнытэ раҗхыа Кэанас Гарбза хҗа ахызитэит.

Бза аҗыаз-җэҗа еихатэ даҗла иахан. Туча уи аҗэҗа абҗы егырт аҗэҗа-быҗыҗа ирылалыроашыомызт. Мсыгэдараа рбаҗча аҗыхэан ахцыста дныҗэҗыланы данызыролакҗы, Туча дымоашыакэа еилылкаауан рыжэҗа ахыҗказ. Дара хэылпазыла уи ахцыста азааигэара иҗаз адэҗыпш реадыркылон. Арстэи нас ихэуа иахыкэшаны амоаду ала Мсыгэдараа ргэашэ аҗы иоеиуан.

Октиабр мза антҗамтахы инеиуан. Амшҗа даара ибзиан. Ахауа кэандашьышьараза еынла аҗша җынч амшын акнытэ ахэҗахэа иасуан. Амра каҗшьза лаҗан хык иакараны

амшын илзаалейт ашышыңа. Амра ахыташөз атың инаркны ажәан иааңалейт ашәаңшы.

Мсыгәдеи Тучеи ртатын мағаза иахыак амра иамаз ататаын шашәәқәа зныз амашынақәа рыцацара иалагейт.

– Сара ахурзы кнасҳап, бара ажәқәа бынрышь-таңшишь,–лхәан Мсыгәда амацуртахь лғыналхейт.

Иахыа ашыжь аахыс Мсыгәда аттақәа алаңықәшәәқәа лоуан. Лара лңышәала илдыруан урт илархәоз: ажәабжь ғыцк ма дыззыңшымыз сасык дылтаараны дыкан. «Изақәхаризеишь? Ма, дзустада? – дхәыцуан лара, – Таниа шәкәык аалышьтшама, мамзаргы лара даашама?»

Мызкы инейханы ицуан Таниа дахыиз дахыаазаз лыңсадгыл ахь дңейжьтеи, алемса фашистцәа анықәырца. Икамызт ынакгы Мсыгәда уи данылгәаламшәоз, еихаракгы, ианейпырцуаз амш. Рөыңагы шлағырзышоз атрасса хадағы дкылганы Шәачака ицоз машынак далтейт.

Туча дыоуа рбахча ицгаз амәахәаста даныланы лғылалхан, ахцыста днықәгылан данаазыроы, Бза ацәцәабжьы иааигәазаны иаалаҳаит. Ахцыста дналбаан, адәхәыңш днықәсын, ачыққәа дынривс-аарывсуа лғыналхан Бза ахыказ дңейт. Днаңшызар, ажә ааигәараза, зғаб цәрышкәак дышгылаз лбейт. Аәаза иаганы чыт цкык даара изгыз лцәа-лжыы иадын. Туча излалбаз ала, азғаб згәы цшаауа, зхы цшаауа иказ азәлакәын. Аибашыра кәлейжьтеи ас иказ азғабцәа азәык-оыңык Мсыгәдараа ирыд-нагалахыан.

– Хәылбзиа, азғаб, – аңхыа аңсшәа лхәейт Бза ааигәара игылаз идырым азғаб.

– Биара ббааит, -- атак калтейт Туча.

– Арт ажәқәа шәара ишәтәума? – дцааит азғаб.

– Ааи, ҳара иахтәуп, – лхәейт Туча.

– Бара ибыхзуи, азғаб? – дцаахт идырым.

– Сара Туча сыхзуп, – лхәейт атакс Туча.

– Бан уаха пхъарақәа аоны сналышьтру? – лыбжыы хыңыцуа дцаахт азғаб.

– Бзыналмышытуеи, бналышьтуейт, – лхәейт Туча, ари азғаб лыдкылара мап шацәылымкуаз агәра ганы.

Азғаб лылағырзқәа иаахакәкәалаз аалрыцқан, деицаахт:

– Туча, хароума шәахынхо?

– Мап, аброуп, – лхэан Туча лнапы налырххан рыюны шыказ инақөылкит.

Идырым азғаб дыңшит, деиҥаңшит, аха еилач иказ ашөаңыңаң ада уаха акгы лымбеит.

– Бара ббежанкоума, биатымума? – дцааит Туча.

– Ааи, сиятымуп, —лхэеит азғаб абар-абар инеиматөаны аңөыуара дышналагара.

– Баала ҳаюныка, сан лгөы ҳалалуп, блыдылкылап, – азғаб лгөы лыргөғөон Туча.

Туча ажөқөа хьаалцоз идырым азғабгы длыцхраауан.

Аилашөшөыра аөыназнакуан еиңш, Тучеи, илыцыз азғаб и ажөқөа рыманы агөашө иадгылеит.

Идырым азғаб арака лөаанылкылеит, бан азин сылтаан-за агөара сҥалом ҳөа. Туча ас лхэеит, анс лхэеит, аха азғаб илымуит.

– Унан, ишңалыгыу, рыцҳа! – лхэеит Мсыгөда азғаб аюныка дааңхьо.

– Тапка, ари дабаказ, бара дабабба? – лыңҳа длазцааит Мсыгөда.

– Ажөқөа срышьталаны сахьлеиз, Бза ааигөара дышгылаз збеит, – лхэеит Туча, азғаб длыхөамңшзакөа.

Азғаб жөохө шықөса дырҥагылан, Тосиа лыхьзын лара. Лхахөы ақаңшьреи ашкөакөареи иааимаркуа иказ иркьаф-заны иңырффан. Лылақөа ҥран, ишанхаз аеңөа аиңш, ихасҥран. Иахьлыгыз иахкьаны лнапқөеи лшьапқөеи мыңхөы иауушөа акөын ишыказ, лгыларагы хөхөаза, лықөра зынзагы ианаалазомызт.

Мсыгөда абысҥа аннылҥа, илатөан акрырфеит рыхоык-гы.

Мсыгөда азха дцан аңҳали аведреи еивакны азиаңөа аалгеит. Х-ведрак зкуаз ачуан амаңурҥафөы иокнаҳаны азы лырңҳеит. Нас азғаб аҳамам дылҥалыртөан сапыншөахла Таниа леиңш дылкөабеит, Туча дахьиаз ауадахөыңафөы дганы длыриеит. Убри ашьҥахь Мсыгөда Тосиа лымаҥөақөа лзааңаны илжөит-илзөзөеит.

Адырөаены Тосиа данааңш, лымаҥөақөа цқьаза изөзөаны лаңҳа игылаз акөардө иқөын.

Акрааңуан Тосиа ас лгөы еихыкка, дңарза дмааң-шижөҥеи. Доагыланы лөааилаҳөаны амаңурҥахь данлалбаа,

Мсыгәдеи Тучеи ыказамызт: аҫатын маҫаза иҫан, аҫатын-денгъра иаҫын. Абжъаапын аҫатын аденгъра ианалаго декабр мзазы акәын, аха уажәы идырццакуан, атәыла иаҫахын аалых раҫәаны. Убри азакәын ақытсовет ахантәа-ҫы, аписар ухәа анхаҫәа Мсыгәда ләызцәа здырццакуаз.

Ҫытрак ашьҫахь иааит Мсыгәдеи Тучеи.

– Ҳаит, иахья шьыжъхьяфара сәәахыҫеит, Тосиа амла дакызар ҫалап, – лхәеит Мсыгәда, Тосиа атәым зҫаб иаха иаарыднагалаз наҫьнатә дылдыруашәа длыхәаҫшуа.

Тосиа сәәаҫала еилылкааит, Мсыгәда илхәаз иаҫанакуаз. Лара аибашьра хлымзаах дарблаҫкәеижьҫеи акырҫьара днаагахьян, еиуеиҫшым ауаа лбахьян.

– Мамоу, тиотиа, сара макьяна амла сакзом, сара хьяас сҫашәымҫан, – лхәеит Тосиа, ани ҫҫаи аҫсшәа рахәо, – сара зны акрысфар, ҫымш-хымш уаҫа сҫахзам, амла сашь-ҫылахьеит, наҫылҫеит лара.

Мсыгәда арҫ аҫыхәтәантәи азҫаб лажәақәа даара лгәы дырҫшааит. Лаҫхья игылаз азҫаб сәрышкәа лхы лнапы аалылшьын, даалыхан даагәыдылкылеит, агәыбзыҫразы игәхәны иҫаз Тосиагьы уи ауаҫратә сәәанырра аҫакс Мсыгәда ләыналгәыдыршәыланы, лнапқәа аалыкәыршаны, дырҫгәәаны даанылкылеит.

Мсыгәда амаҫурҫәҫы шьыжъхья анлырмазеиуаз илыдна-галаз азҫаб мазалашәа длыхәаҫшуан лассы-лассы. Уажәы уи иаха данааз ааҫта иҫәыш-сәышза лзамҫақәеи лқьышә-қәеи хәыҫык ашьа аарнықәланы иааҫәаҫшьхазшәа лбеит. Аҫҫәысеиба гәыраз ари нагарҫа амамкәа лгәы иаахәеит – ари аеҫым, арыҫҫа дахьлыҫхрааз лгәы азыҫканы. Тосиагьы ас ипханы дыздызкылаз аҫҫәыс акала слыҫхраанда хәа дмазеины дгылан. Аха Мсыгәда уи заҫа аклылмыруша.

XV

Аены меышан. Тучагьы иахья аоны дыҫан. Иаҫы ашьыбжышьҫахь ашкол ахьтә данааи, акраарфан, длатәан ашәахьязы лҫатәқәа зегьы лҫеит, иахья аҫатын аденгъраҫы лан длыҫхрааларҫ.

Мсыгәда ари аус хкы егырт аҫатын усхкқәа зегьы реиҫа илҫәыуадааын. Даҫәаашьян акәым, ус илыҫааиуамызт.

Кэанас ицапза иденгыны аиашычик ианыютигалакь, уи акацара мариазашэ лбон, аха лара лхала даналага ауп, уи ус ишымариамыз анеилылкаа. Кэанас иденгыуаз атадын еикэкаца, атадын быгыкэа рыхкэа еикарахэцэаза акэын ишыказ. Мсыгэда егыя сеичаханы, сымццакыкэаны исденгып хэа далагаргы, иахыцалакь ма рыхкэа цыара еикарахомызт, ма иара аденгь лыцэадаахон.

Мсыгэдеи Тучеи Тосиеи икэбакэшэо амагэаза ишыцыз, дрымбазакэа даарыдгылт Бадра.

– Уа бзиа жэуит! – ихэеит иааиз иарма напы зацэ хэычык джаохашэа, ифицартэ хылца абз акнынза дымжазакэа.

– Бзиара убааит, Бадра, – лхэан Мсыгэда дызфыз даакэыцын, – арахь, аюныка, уаала, ара, амагэазафы, уабатэо, – дналпхьеит.

– Мап, мап, сара абра цыара снатэоит, бара бус кацала, – Бадра акэардэ лакэ днахан, аус зуаз рааигэа днатэеит. – Асасгы дшэымазаап, ари дзустада, Мсыгэда, – Тосиа дналыхэацшит.

– Дзуста макьана хэргы ихэздыруам, иаха Тапка ажэкэа аасцоит хэа дахьлеиз длыцны дааит, Бадра, уанацалбеит, зани заби ыкам иатымк лакэзаап, дэзрыцхашьаны сагылмазцааит лхы-лцыхэа ртэы, хэычык лшьара дныкэлар ихалхэап, хэбахыццакуа...

Бадрагы Урыстэыла данеибашьуаз, ас иказ ахэыцкэа иагыао ибахьаназы, уажэы уи омашэа имбазеит. Иара идыруан, анемец фашистцэа ахьнеиз зыцсы згаз игеит акэымзар, егыртэ зегы ршьуан ма Германияка идэыкэыр-цон.

– Дыгэнахауп, абаацс, лмаршэа ба. Лныкэгара бцэыуа-дажар, хэра дхэат, – игэы аацшааит Бадрагы.

Мсыгэда, апхэыс гэыраз замана, Бадра ихэара ззылтахыхи, лара лхэагы ибзианы илдыруан, ас икоу ауаа рызнеишьа.

– Мамоу, ари арыцха илфап зугэахэуои, схылфаар хэа ушэоу, хэра иахфо лфалап, дыказааит ара, – лхэеит Мсыгэда атакс.

– Акгы даабыцхраалап, бзацэыми, – акэардэ дныкэ-тэеит Бадра настхашэа.

– Ааи, аюны, агэара аалцссаларгы, сара сзы акыр иацсами, – Бадра днеизыцшит Мсыгэда, асас дахьтэаз лгэы

азынамзо. Нас даахэыцшэа инацылцеит: – Бадра, агаетқәа ирхэои, аибашьра атэы жэабжь ғыыцс иудыруеи?

–Хара ҳар афронтқәа зегыи рэы ажэылара ишағеыц иағуп, – итэашья ааицсахын, иаҳа Мсыгәда лахь даахэит Бадра. – Аға ҳтэыла дахцаны егырт иара иигахьаз атэылақәа рхы ақеиттэра иағуп ҳара ҳтәқәа. Анемец фашистқәа ионы шытахька ацара иағуп.

– Ыых, ахэымгақәа! Ус калос иказамызт, шыри, шыри! – лгэы аалшышыт Мсыгәда.

Ус ишеицэажэоз агэарп ахтэ амағзахь изланеиуаз агэашэ чыда хэычы аартны даарыдгылеит Мсыгәда лашья ипҳа аицбза.

– Унан, Кама, бымацара баама?! Бзиароу, бара? – даагэыдылкылеит Мсыгәда.

– Ааи, бзиароуп, шэызбап ҳәа сааит, – лхэеит Кама, Бадра иахь лэынахо.

Бадра доагылан апҳэызба даагэыдыланы лхы днагэзит.

Бадра Кама даныхэыцзас аахыс дидыруан: ара, Мсыгәдараа рэы, лассы-лассы дибалон. Иара идыруан лашьцэеи лахэшыцэеи еихабцэагы. Лашьеихабы Иасон арра дықан, деибашьуан. Уи еитба Тагәаць ишықәс арра иацанкуан, аха макьяна аоны дықан рколнхарағеы бригадирс аус иуан.

– Икоуи, Кама? Шэышқәақәоу? – итығағы длатэеит Бадра.

– Хар ҳамам, – лхэеит Кама, Мсыгәда лахь днаскьяуа.

– Иасон ааигәа акыр иохьоу? – дцааит Мсыгәда.

– Ааи, иацоуп ишәкөы анҳау, хар сымам, бар сымам, афашистқәа рыпҳацара ҳағуп ҳәа иоуеит, – Мсыгәда дналғақшит Кама.

– Тагәаць иархэои? – зцаарак набжьаиргылт Бадрагы.

– Тагәаць жәаха ипҳан дырган, аха особи ҳәа даанрыжыт, – атак калцеит Кама.

Дәәазэызар изеилымкаар калон изахьзыз особи ҳәа даанрыжыт ҳәа Кама илхәаз, аха Бадра идырит уи иаанагоз. Аибашьраан арра иргаран иказ цыоукы-цыоукы ақытанхамоағы, мамзаргы дәәа цыара акөзаргы иаанрыжыуан до особого распориажение ҳәа, аха ацсуаа

абызшәә өеишәә иззымдыруз уи иааркәәшәә ирхәон,
иацанакуаз рзымдырзо.

– До особого распоряжениа бхәоу? – дааириашеит
Бадра.

– Уажәтәи ала уаангыл рхәеит, – лхәеит аңсуацас лара
ишеилылкаауаз.

Бадра ихы ааирцысын, иеааиртынчит, аңхәызба
дацәгәархәә дшәаны.

– Шәгәылацәә рахь икоуи? – дцааит Мсыгәда цытрак
ашьтахь.

– Зегь хар рымам, – лхәеит Кама.

– Зегь рыгәкәә бзианы икоу?

– Ааи.

Мсыгәда лусура налыгзон. Лара Тучеи Тосиеи лыцыр-
хырааны игыкымыз аҗатын шашәәкәә аденгәа иашьчик
аҗацара дафын, еиқәыршәаны, еиқәца-еиқәцо. Аиашьчик
антәы, иара азы икацаз ағәы лахацаны, нас уа ишьтаз
ахахәкәә ақәылцеит аҗатын акразы. Ус цытрак иаатәеит,
еицәажәо. Шьта икит анылгәәхә, Мсыгәда доагыланы
ахахәкәә аақәылхын аиашьчик нак-аак икны доахеит.
Аҗатын шашәәкәә цака иааныжьны, аиашьчик фахылхын,
нак инышьталцеит. Абружәшьта акәын аказара анаҗахыз.
Еиқәыз аҗатыншашәәкәә еихмырфорыкәә, цака акәын
заанаца иацази хыхь иара убас ирықәзи, зыхкәә тағаакәаны
иказ алабақәә хқа-хқа еидцоу шашәала аганкәә рюбагы
еидхәалатәын. Абри акәын Мсыгәдагы зегь реиҗа
илцәыуадааыз. Азганк Тучеи Тосиеи инадыркны, лара
иршаны еидцаны илырмазеихьаз ашашәә азхык цака
ацқарафәы иацаз алаба ахы инадфалхәалан, ларма напала
ыхыхь иақәыз алабақәә дылрықәыгәгәан алабақәә ахьта-
факаәаз еихыршьны иаркуа ләыналхеит, аха аденгь өеихқан
еилыроырц ачыка аагхеит. Насҗа итәаны аңхәыс лусушьа
иахәәңшуаз Бадра доацкәан, изшьапык еихқаз аҗатын денгь
инадыргыланы иарма напы зацә ала длақәыгәгәаны
иааникылеит.

– Мсыгәда, ибыргәгәаз бшашәә хәычык иааркәәдеи, –
ихәеит иара. – Убас, убас! Шьта уа баангыли, аамҗала ус
уа инаркны, егы аганахь биаси. Шьта уа ара ишабыркыз

еиңш уаагы иарки. Нас ашашәәқәа еизеиңшны хәычы-
хәычла ирххала.

Мсыгәда Бадра ишихәаз еиңш ианыкалта рацәак ҫа
мбазакәа еикәқаца лденгь ҫахәаны иышытылхит.

– Умбои, мдыр дрыцхауп, ззырхәогы абри ауми, ари
иара ахатәы қацашья амазаап, ари ахәаша даныказ имала
абас еикәцаб иҫахәаны аденгьқәа ышытыхуан, изла-
каитқози, сгәахәуан, – лхәеит Мсыгәда, хәычык иҫ-
хашьяшәа.

– Ааи, аусқәа зегы қацашьяк-қацашьяк рымоуп, уус
маншәалахоит, уи ақацашья уақәшәаны иузықацар. Аха
даара аҫа унарбоит, иаргы ееины изыкалом, атәы
уанақәымшәо – тынч-тынч дцәажәон Бадра.

– Ааи, ааи, усоуп, – лхәеит Мсыгәдагы.

Бадра доагылан ацара иеныназикит.

– Икоуцои, Бадра, уцоитхәау? Анцәиныс, ишызымуа,
абар шыбжыгы ааигәахеит, кәтыкгы шәзысшыоит
уажәыцәкья, – даагыаҫеит Мсыгәда.

Аха Бадра длызнымкылакәа дцеит.

Мсыгәда ари лгәы иалсит, аха иааг. Бадра данца
ашьтахь, лара ахәыцқәа лыцырхырааны даәа ҫ-денгьк
ататын ҫалхәеит. Аҫыхьатәикәа рааста, урт иаха ирласны
иахагы ибзианы иҫалхәеит лара.

Мсыгәда уажәоуп ианылдыр, Кәанас имацара иҫеихәоз
аденгьқәа маанас ирыцаз. Уажәы лара лгәы хьяак хьоу-
хьоуа иаацалт: «Анхараҫы ахаца дбырақьатуп, аҫхәыс аоны
дшыбарақьату аиңш», – лгәы иаанагон лара. Уи амзыз-
қәагы рацәаны иаман. Кәанас аибашьяра данырга ашьтахь,
иара даныказ илеицалоз акара лзыламцозаргы, уи
иоахымкьо амхқәа лалцон Мсыгәда, аха урт зегы аарлақәа
зынхәык акара акәын аеаора иаарышьтуаз. Ататын
акәзааит, ажь акәзааит – Кәанас данынырхызаа зегы ацахь
идәықәлеит. Кәанас инхамоа дахагыламижьтәи хышықәса
ракәын ицуаз, аха иара даара иаанубааларатәа иаағархеит.
Мсыгәда дахеит, дахеит – иауамызт: лынхара лыла ишабоз
шьтахька ицон. Пҫхәыс зацәык илылшагәышьозеи. Мсыгәда
рыцха лакәым, аибашьяраан ахацәа ахьейдгылазгы
аарлақәа рымгәахә аадрыхуан. Аибашьяра амал рацәаны
иатцазуан. Ашәца-акәынтца, ашьаца, аоны маҫәа рыхә
цәгыашәа ихаракхеит. Адәқьанқәа тацәын, иуҫаху акы

узықөуамызт. Ауаажелар акраһьяархөоз атолкөычкафы, акөын.

Абар азын ааигөахон, Туча арқхага мағөа иееиу хөа акгы лымамызт. Цығх азынынтөарак дхахаза, цкы зацө ашкол ахь дцон. Ианыхьтахазацөкьоз, Мсыгөда лшьал пха лыжөоахыр иқөыршөны акөын дышцоз. «Амш даара ибаақсуп, аоны баангыл иахьазацөкь», – лхөалон Мсыгөда, амшкөа аныцөгьақөаз, аха Туча душьюазаргы илуамызт дымцар. Мсыгөда лгөы хьау-хьауа лыпқха хөычы длышь-тапшуан дахьцоз. Ашкол дагхаргы лтаһымызт, араһь ахьта лылаланы чымазара баақсык ахылкаар хөа дшөон.

Сынтөа Мсыгөда лыуадаорақөа дөае уадаорак лзацылт. Тосиа азынра иналшөылцози иналышьалцози хөа акгы лымамызт.

Мсыгөдагы дыццакуан. Иоаһьаз ағатын денгьны иалтар лтаһын, ахьтақөа калаанза. Көрышькөак уи иаалнағө ала Тучеи Тосиеи ахьтацөкьа иамкуа зын мағөақөак лзаахөозар хөа дақөгөыгуан. Ағхыннтөарак дымтөа, дымгыла иаал-рыхыз ағатын урт ирызха-ирзымха. (Ағатын даара ахө лакөны иахөауан усқан ахөынтқарра. Араһь ахатабзиара кылырхөцааны акөын ишгөартөз). Мсыгөда егьа дазеица-ханы, дацклапшны икалцаргы, ақшьбатөи асорт дзаһыс-уамызт. Убри акнытө ағатын дақөгөыгуамызт, хашөалак снаґап хөа. Дзыкөгөыгуаз лырахө ракөын, аха дара уртгы есышыкөса иаха-иаха иағахон, рхыпхьазарагы иацзаауан. Мсыгөда лгөы камыжькөан дхандеиуан, знымзар зны дышпашьақөымгылари хөа лгөы иаанагон. Абар аибашьра ацыхөтөаһьы инеиуеит, Туча ацара лцар, дуаохап, нас акахьы икылсып, хөагоу инасып цөгьахеит. Иашоуп, аоны ахатарпыс, Мсыгөда дзыргөакуаз дыкамызт, аха Туча лгөырткөыл зеипшрази, лгылашьеи Мсыгөда агөра лдыргон, лызғаб хатарпыск дышиаосоз. Туча ашкол афы лөызцөа даарылукаартө еицш ацара бзианы илцон, аиөкаара, абаоһатөра зланы икоу пхөызбаны дгылон. Убарт рнаосгы Туча илылан дөае баоһатөра чыдак. Уи ахөбатөи акласс афы дантөаз ааһыс аора лөазылкуан. Рапхьазатөи лөымта ажөеинраала хөычы ала уаөы ибартө икан, ари азғаб аөеипш бзиа зоураны иказ азөы шлакөыз. Ус ргөы иаанагон ашкол афы дыздыруаз зегьы, ус длыкөгөыгуан Мсыгөдагы.

Туча лажеинраалақәа руак ашкол аҗзы газет ианырцахьан. Иашоуп, уи ажееинраала иагқәаз ыкан. Арифмеи аритми ртәы макьана илыздырамызт. Абызшәеи алитературеи дзырцоз рырцаоы пхәыс Насиа Селым-ипҗа хәычы-хәычла урт ртәы лалхәон, иллырбон аҗсуа поетцәа ражееинраалақәа ғырҗшыгас иааганы. Туча ғырхәала илдыруан ашкол ағы изхысуаз аоымтақәа рнаос Гәлиеи И. Коҗониеи ражееинраалақәа.

XVI

Зны ақытантәи аклуб акны икан алитературатә хәылбьеха. Уаҗа еиҗылон аҗсуа шәкәыооцәеи аколнхацәеи. Аҗшәмацәеи асасцәеи иқәгыланы ицәажәеит, еибырхәеит рыгәтыхақәа. Апоетцәа җарацәа еизаз ирзаҗхәеит ражееинраалақәа. Ацыхәтәаны аизара моапызгоз Назиа Селым-ипҗа ажәа лылҗоит Туча.

– Ажәа лымоуп абжьбатәи акласс акны итәоу аҗаоы Туча Алашарба! – лхәеит Назиа Селым-ипҗа.

Туча асцена доыхәнан, агәҗаны даагылеит ләеикәаҗсаны.

Азал ағы тынчран, зегы рлымхақәа кыдцаны изыроуан.

– Дырмит Гәлиа «Владимир Харазиа изы ашәа», – лхәеит Туча, лыбжьы мырдуцәакәа.

Даҗхәон лара ғырхәала дмыццакзакәа, зны лыбжьы харакуа, зны иларкәуа.

Азал ағы итәаз зегы рнапқәа гәҗәала еиныркәеит.

Туча дахыгылац дгылан, лылақәа тырхаха ажәлар дрылаҗшуа.

– Баҗрат Шынкәба ипоема «Ахәачаҗа» акнытә! – лхәеит аҗхәызба хәычы еинаала, анапеинкьарақәа анааихсыҗь.

Оаҗхәа ааҗынчрахеит. Азал ағы амҗ җыруазар иуахауан.

«Адгыл, абна, зегь рғы. Афашистцәа абра аҗшәымас, Ишьаарцәыран ишахылаз...» – дналагеит Туча тынч. Нас есааира лыбжьы шытыцуан, ишьтыцуан.

«...Иҗашәымшьан – сыоны сааит!..» Иҗырҗыруа аҗра иҗцәрааит... анылхәоз Туча днеиҗапан зыҗра иоҗылҗаз ахәа лкыушәа ларҗа напы доахеит.

Затта днаскьяцыпхьаза изыроуаз пыткэон лапхьяшьала,
лыбжьы ацсахшьала.

Ахэса зеггы рчабрақәа рыла итакын. Цьоукы-цьоукгы
ирызнымкылакәаны игэынқон. Ахэса ракәым ахацәагы
зылағыз хакәкәала итәаз маңоымызт.

«–Игәығызтан, ахәа лбон,

Лыбла алағыз уака ибон» – даалгеит Туча.

Уажәы анапеинкьарақәа ускак ирацәамызт, аха Туча
дзыпхьази, лапхьяшьей асцена ләанраалан лгылашьей
ажәлар цьашьахәыс икарцеит».

Акраамта ақыта-уаа ахынеидгыло ирхәоз Туча лызбахә
акәын.

–Хәи, анцәа днеигзаит, дзакәйтә хәыч бзиоузеи! – рхәон
зеггы.

Мсыгәда илдыруан лыпқа хәычы ажәеинраалақәа
ибзианы дышрыпхьоз, аха асцәкьа жәлари-қәара ахыиказ
рәапхьа дгылан дымшәа-дмырха апхьара лылшоит хәа
амалахазгы лгәы иаанагомызт. Мсыгәда омашәа илбаз,
лыпқа асцена дшанаалаз ауп. Туча днеины данныкәгыла,
Мсыгәда лыла траа длыхәапушан. Лара уажәы, лара лтәы
лакәымшәа акәын дшылбоз. Лыбжьыгы, лгылашьагы,
лхымсапғашьагы – зегьрыла дәәзәышшәа акәын дышлы-
хәапшуаз.

– Бхы бымсаит, с-Тапка! Бымшәазакәан бышбақәгыла!
Сара сакәзар, кыт сызхәомызт, – лхәеит Мсыгәда, Тучеи
лареи аоныка ианцоз.

– Сзыцәшәои, сан, ант зеггы хқыта-уаа роуми. Асасцәа-
гы хара иахтәыми, атакс фәалтит Туча.

– Ус иага иказаргы, цьара бафамхазакәа, цьара
бнеиламсзакәа бышбапхьа!

– Уи аоымта сара лымкаала бзиа избоит. Ибзиангы
издыруеит. Назиа Селым-ипқа зака аңа сыдылбала
бдыруоу, абас сапхьо скаланза. Ибымдыруеи, хәлаанза
санымауаз. Абри акәын хәзәыз. Ислырцон апхьяшьа.

Мсыгәда рацәак лхы ианлырцшыргы лтахымызт, лыпқа
уаха ариакарақәа ахьлылшаз. Убри акнйтә абас иаахлыр-
кәшеит реицәажәара:

– Уи Назиа Селым-ипқа аллақ илпқа лоуроуп, даара
дырцао бзиазаап.

– Хасасцәа, жәжәинраалақәа ирыцхьоз, зегь реиҳа ибгәацхәда, сан? – дцааит Туча.

Мсыгәда даахәыц-хәыцын, ус лхәеит:

– Зегьы дреиғьасшьеит, ани зышәагаа рацәамкәа, цкәына шацлакьак. Ииҳәозгьы ишиҳәозгьы акы узрыхәаауам. Ибзиан дацхьон.

– Саргьы убри иаҳа дысгәацхәит, – лхәеит Туча. – Уи дпоет духар калап, нацылцеит цытрак ашьтахь.

Абар ицон мызкы иназынацшуа, Тосиа Мсыгәдараа рыкны дыкаижьтәи. Лара уажәы дубар дузымдыруа, лзамоакәа ттәааны, ацәахаҳа аицш, икацшь-кацшьза иакалеит. Лцәа-лжыы цшзахан, еинаалаза, дыцхәызба заманаха даакәгылт. Аиашазы Мсыгәда даара длыхәон Тосиа. Амфы-амца, азы, аонеилыргара, аонцссара, азәзәара ухәа лара лакәын иказцоз. Абыстаушьагы лдыруан шьта. Зны-оынтә илцәхьасахан, аха нас илцеит. Мсыгәда данеилахазо, ажәкәагы Тосиа ианылхьоз ыкан.

Мсыгәда шьта илдырыр лтахын, Тосиа дахатәиз, лани лаби зустваз, дызхысыз-дызцысыз, аха дрыцхашьаны, дзыкәшәакәахьаз еицарфьыцны илгәалалыршәар, лгәы лнархьыр хәа дшәаны, длазцаауамызт. Дыцшын лара лхала ицәырганы илхәаанза хәа. Тосиагы уи атәы цәырылгомызт.

Ус аамта цон.

Ноиабр аанцәан, декабр иныкәлеит. Мсыгәда лоурақәа лыдылгәлеит, ацаь рацәа лбазаргьы. Егьырт ашыкәсқәа рааста, сынтәа цәыз рацәак лмоузакәа лцьыкәреикәа талгәлеит. Лбаҳчагы агәылацәа лыцхраан илзыртәаит ажь. Уигьы рацәак цхаста амоуит, избанзар, шьта ар шама-хамзар ара иаангыломызт. Аихамоа аныкарца ашьтахь, ар дәыгбала имоацыргон. Ацыхьакәа ар иреиуоу ацла дыкәтәан ажь шифо, Мсыгәда даныницалалакь, асолдац дыцхашьаны аффыхәа албаара далагон.

«Нан, иф, нан, – лхәон, зымоа лфынаханы, иара ацла икәыз еиҳа лара дыцхашьаны, мамзаргьы дахьзыоазо жьымжәакәак аафьыхны, «уст, нан, иф, ма уоызцәа ирызга»– инаидылгалон.

Ус ианыкалалоз, зхала изгоз дубарын, изымгоз еиҳаоын, аха Мсыгәда уи изкны ифылхыз илымтакәа луамызт.

Есышықөса аиқш, сынтөагы Мсыгөда аңынңыгө раңөаны икалцеит, илыман алаҳарға маңымкөа, араса. Азынцөа акөзар, ркөасқьа атуан абжеихара иара акөын икөыз. Асоф ағы ирықхны икнаҳан аиапонтө хөырма, иара убас ирықхны икнаҳан хазы ацөа. Ажөакала, аңсуа нхаө пхөыс бзиақ илымоу зегьы Мсыгөдагы илыман. Уажөы убри еиқш иаамтан, сөа-маөа иаасыдызгалаз ағыама зсырбаша сасық дысзаиндаз хөа аңсуа нхаөы агөашө даназңшу акөын.

Тосиа омашөа илбон арт ашөыркөа зегьы ағыама цыда ахырмаз. Еихаракгы лара бзиа илбоз аңынңыгө акөын. Сасық дааины, ашыжь Мсыгөда ачанах азна араса, аңынңыгөа пьцөцөа-пцөцөаны инахацаны, ауатка пхеипхеиуа ианаацөырылгалакь, Тосиа уик даөхагахон зынза. Илгөапхон Тосиа иара убас асас ихымөапгашья: афырцьян аакөхны, дмыццакзакөаны, дныхөа-ныпхьаны (уи иихөоз Тосиа илзеилкаазомызт, аха иара ихөашья, ибжы ухөа, праимбарк лапхья дгылоушөа акөын дышихөапшуаз), иара убас дмыццакзакөа иуатка ыжөны, расакөак аахыхны афара данналагалакь, аурыс пхөызба ус лгөы иаанагон: «Закөйтө милат бзиоузеи, абарт аңсуаа, ишпаңшзоу урт рцаскөа!»

Рауф лассы-лассы дааилон Мсыгөдараа рөы. Тосиа рапхья даниба, зынзагы дигөампхазеит. Аха азғаб есаaira илыцлацпхьаза, лцөа-лжы ттөаацыпхьаза, деинаалахон, лыпшра аеитанакуан, иаҳа дыпшзахон. Рауфгы, пшьала-пшьала игөейтө далагеит аңхөызба лыбзиаракөа. Аиҳаракгы лказшья. Рауф уажөы дшааиуаз, Тониа длеипшнишьало далагеит. Тониагы абас деинаалан, лылакөа грамкөа, акаҳуа пшшөы иааманакуа, лхахөгьы шкөакөамкөа, иаацөикөаран. Қөрала Тониа деихабын акөымзар, уажөы лара лакөушөа акөын дшибоз.

Аены мөышан. Мсыгөдеи Тучеи атолкучкахь ицеит цьара шыацак, шыацак ҳауазархөа. Тосиа лымацара аоны дықан. Шыжьхья хөа акрыфаны, леааиллыргаҳьан еиқш, Рауф агөара дааталеит. Аиаша ххөозар, Тосиагы дылгөапхон ари арқьы қөықш. Рапхьаза данылба инаркны дызбаландаз, лассы-лассы дааиланда лгөахөон. Еикөлацөан дара. Мызкөак рыбжьазаргы, шықөс рыбжьамызт. Амала Рауф өбака-хцака шықөса деихабушөа акөын дшыказ. Иара,

цкәына таа-тыгъак, деикәкаца, ахаца-цәа икәнылахъан лассы.

– Мшыбзиа, Тосиа! – ацсшәа аалеихәеит.

– Бзиара убааит! Арахъ, аоныка, уааи, – лхәеит Тосиа атакс.

– Ацшәмацәа ыказами? Иабаца?

– Урт ақалақъ ахъ ицеит иахъа ашьыжъ шаанза. Ирласны иаауеит.

Рауф даалак-оакит азныказы, аха нас длеит аоныка, амацуртахъ. Уака амца еикәын, пхаран. Ас азә данааилакъ, Мсыгәда ишыкалцалоз еипш, Тосиа дцан ачанах ала араса, ацәа роа, ацъынцъыгә ухәа ауаткагы наццаны иаалган аишәа иныкәлыргылеит.

– Рауф, арахъ уааскъа, какалк аанкыл, лхәан, даалпхәеит аишәахъ.

«Иаразнакы хара хтәы шцалца», – ааигәахәит Рауф, аха акгы мхәакәа аишәа днахатәеит.

Тосиа настха амца ахъеикәыз ааигәара дгылан.

– Бааи, Тосиа, баргы. Сара сымала акрысфома, – ихәеит Рауф.

– Сара абружәоуп акранысфа, уанааиуаз аламталоуп счанахкәа зәзәаны санаалга, – лхәеит Тосиа.

– Саргы абружәоуп акранысфа, – дааччеит Рауф.

Иааибарччеит.

– Бааи, икалозар, абра бнатәа, – акәардә даахеит Рауф.

– Мап, мап, Рауф, икалом. Избанзар сара зныкгы исымбацт Мсыгәда хацак дидтәаланы акрылфо, – даакап-шьхеит Тосиа.

Тосиеи Рауфи ус харантәи инеикәпцшлон акәымзар, иагымеицәажәацызт ас – роыцъагы рымацара. Уажәы ипхашьон роыцъагы.

– Ибзиоуп нас. Рауф афырцъан ауатка нтәтәаны, иаакәихит. Бысныхәар стахыуп, Тосиа, аха исхәара сыздыруам. Бан дыкоума? Баб дыкоума? Башъа дыкоума? Бахәшьа дыкоума? Бтынхацәа ыкоума?..

Арт ацыхәтәантәи ажәакәа анихәоз Рауф асаарахы дышьтапшуашәа ауп ишихәа, аха ихы шышьтыхны, Тосиа даныналәапш, иахъбасхәоз, офы ахы ташәанда ихәо акынза иааицәымгхеит. Тосиа лылагырзкәа хакәкәала, ашьеи ахши еилатәоушәа, иуаркалеиуа, лызгы иахыкәкәаны акәапа-акәапахәа цака икатәон.

– Саҕабымцан, Тосиа! Саҕабымцан! – аарла иҕы ааихҕһеит Рауф.

– Мап, мап, уара акгы ухаразам, уара узцаара ҕабаратэуп. Знымзар-зны исхэаракэын ара, сара сзустоу, сахьатэиуу, сызхысхьоу, сзыкэшэахьоу, – лылабжышкэа рыцкьо ҕаалтит, Тосиа. Уи аамтазы цэажэашьтыбжкэак адэахьынтэ иаагеит. Тосиа ашэ аартны данындэылтц Мсыгэдеи Тучеи агэара ааиоыршахьан. Рауфгы доагылан дындэылцит Мсыгэда Тосиа дшыналғаҕшыцкьаз илбеит лызҕаб лылаҕырзкэа шлеиуаз, Тосиагы урт сцэахуеит хэа дашьтамлазеит.

Раҕхьаза Мсыгэда лгэы иаанагеит, Рауф иакэымыз ак леихэазар хэа.

– Икалеи, Тосиа, бзыртэуеи? Рауф ари илоухэеи, уара?!– хэычык лыбжыы аарымчны ачкэын днеиғаҕшит Мсыгэда.

– Шэшыкамыз здыруазар, сааизомызт, сшыапкэа ҕцэцэанда, иахьа абра смааикэа! – даара ицэымҕханы даацэажэеит Рауф.

– Уеизгы! – Тосиа лахь лылаҕш ниалгеит аҕшэма ҕхэыс.

– Тиотиа Мсыгэда, уи шэйкэымцкьан, акымзарак ихаразам, зегы зхароу аибашьроуп! Шэйҕхьыз зкэызааша аибашьра!!! – ҕаалтит Тосиа.

Туча икала лзымдыруа, лылакэа нтарпжы-ааҕырпжуа, зны Тосиа дпыхэаҕшуан, зны – Рауф.

– Бабатэиу, бан дабакоу, баб дабакоу хэа санлазцаа, инеимаҕэаны ацэыуара далагеит, - ихэеит Рауф, ихы гэыбҕан аҕо. – Сыбз азаз алаланда, слазцаарц ианақэскуаз.

Мсыгэда хэычык дааҕынчхеит, ас анлаха. Тосиа даалгэыдылхэҕэалан, лхы шьшыуа, дсыжжьбоит хэа далагеит.

–С-Тосиа, нан, уи саргы издырыр сҕахижьҕеи акраатц-уеит, аха бгэы ахэрақэа цэырнагар хэа сшэаны сбазцаауамызт. Дэаакала бгэы нирхаз цысшьян, даҕабымцан, изцаара иацанакуаз цкьа дзазымхэыцит, дкэыҕшми макьана, –Тосиа лхы лшышыуан Мсыгэда.

Тосиа ҕаҕхьа лылаҕырзкэа аалрыцкьан, Мсыгэда дналғаҕшын ус лхэеит:

–Тиотиа Мсыгэда, шэара анык леиҕш бзиа шэызбоит, абас иҕхаза сшэыдкыланы сахьшэымоу азы. Усгы-усгы

зны ишэасымхэар ауам, сара сцоурых, амала сара абри айбашьра аакалеижьтєи сзыкэшэакээз анысхэо, самхамцэуар залшом, убри азы сағашэымцан. Шэааи аюныка хлеип, уака ишэасхэап зеггы.

– Мамоу, нан, Тосиа, иағхым, бгэы бнархьоит, – лхэеит Мсыгэда.

– Мап, иахья акэзаарын фхэарас иамаз, иахья ианаашэасымхэа, сгэы иахагы исыхьуа иалагоит, – инафапыршэит Тосиа.

– Нан, ибзиоуп нас, шэааи арахь, – лхэан Мсыгэда рағхья амацуртахь лғыналхеит.

Рауф, ихы-игэы ақэцэгъаха, дцарц иғынеихеит. Аха Тосиа дааилахэатаны дылцит.

– Абра уажэы иаасхэо зеггы уаргыы иуахар сґахьуп, – лхэеит Тосиа.

Рауфгы даагыжыын, зеггы амацуртағы илатэеит.

– Сара сани саби сьздырзом, – дналагеит Тосиа. – Сахьяазаз ахэыцтэы оны акны хышэоык ахэыцқэа хакан. Урт зеггы зани саби зьымдыруаз хакэын, аха зани саби ыкам аиағымцэа хреипшымызт зьинзаскгы. Хара акрыхэарцон, хаилархэон, ацарагы хдырцон. Анысгы абысгы ихамаз хаазаоцэа ракэын. Хаазаоцэа иахзеиғыркаауан ахэмаррақэа, аныкэарақэа хара, ааигэа ухэа. Насығ бзиала хазхауан айбашьра иалагаанза. Анемец-фашистцэа хакалақ иазааигэахо ианалага, хахганы даа цара харгарц иакэыркит. Адэығба хлақэдыртэан, хаманы амрагыларахь идэыкэлеит. Енак хныкэахьан еипш, ахэылпызшэа, анемец хаирпланқэа игэартэит хешелон. Рыбжькэа мамыршэагаха хланцы илталан, абомбақэа хақэыжьра иалагеит. Хдэығба, азэы ахэа дула дласны иааикэирцазшэа, еиошаны, икэакэаса икажыын. Зыңсы аанхаз ахэыцқэа, арцэаа-сырцэаахэа хахэхауа, хаоны хдэыкэлеит. Аха анемец хаирпланқэа ихашьталаны ихайхсуан пулемиотла. Ххы абахцэаххуаз – ахьабалакь сакарран. Кэбина асакаррағы акэзаарын хахыкэыркыз, ашьтахы излеилахкааз ала. Хразкы излакыз, хашнеуаз иаабейт асакарра агэтаны, ача ахьырххьаз амхурстағы, ухэазаны уныцалартэ еипш илакэзаны иказ хыцэахьртак. Акэчарақэа ахьшь зласыз реипш, убра хаехэыцахцэит агэыц зеггы. Даа акраамта

ахысра абомбакажьра ирефын анемец-гыгшөыгцәа. Пытрак ашьтахь (ахәымгақәа! Зегьы хшыит аныргәахә акәхап) ахаирпланқәа цеит. Иаатынчрахеит. Хдәыгба афәа ахга алоа ахылббы абылра иафын. Хамагәа-хөыгәа пыжәжәа, ахәынцөы хаганы хазцалаз ахыхьчарта хатцит. Хышәоык ахәыцқәа адәыгба иғаз хакнытә иаанхеит жәаоа-оык. Егырт, адәыгба зырныкәоз роума, ихацыз аихабацәа роума, азә даанымхеит: адәыгба ааигәа-сигәа, ихыблаа-фьблааны икапсан хөызцәа шны... Абри асахьа хлымзаах анаасгәалашәалакь, сымтәуар ауам, сағашәымтан... – Лылағызқәа рәархеит Тосиа.

Туча хәыцы инлымаркны итәаз зегьы ацәуара иафын, рылағызқәа уажәы-уажәы ирыцқәауа.

Ахәларагы иналагеит. Ажәаоа-оык иаанхаз акәчарақәа ақәарт зхыгсааз еипш, хаанхеит, хәхьцо хзымдыруа, хәхьаауа хзымдыруа. Адәыгба хаазгоз ахьцоз злаадыр, аповоз ала ауп. Еицыз, чкәына затөык иакәын ихалаз, егырт зегьы хазғабцәан. Витиа ихьзын иара. Зегьы дагыхаихабын. Иара жәохә шықәса дыртагылан. Егырт жәаба инаркны жәаханза ракәын иахьыцуаз. Сара усқан жәаоа шықәса схьцуан. Хәхьцо хзымдыруа ацәуара ханалага, Витиа даахалабжьан ус хәихәеит: «Цәыуарыла акгы хзыкацом. Шәааи адәыгба ахы ахьхаз ала аихамоа ханыланы хцалап, ауаа ахьынхо цәара хкылнагозар аабап».

Даара акыр хныкәеит иахьынзахалшоз, аха абра азә дынхоит ххәаратәы акгы аамбеит. Ханаапсаза, чыққәак рыцака хәпхьеит. Октябр анцәамта акәын, акыргы ихьтахахьан. Ашыжьымтан хәапшит, хәицамгыло хәхьтшьо. Хдәықәлахт амрагыларахь ххы рханы. Ус хәхьынаскьаз иаабейт амашына моа ихарамкәа. Аихамоа хәаныцын уи амоа ханылеит шьта. Уажәраанза амла хгәалашәазомызт. Шьта уи азбахәгы цьоукы-цьоукы иацәырыргеит. Сара ианакәзаалакгы амла сычхауан. Акранысфауагы ирацәаны исфазомызт. Соыза Фросиа лакәын амла ззымчхауаз. Ахәыцтәы оны ақны ханыказгы, шыбжьон акрыфара ааинда хәа дыпшын. Хантәалакгы сакара оба лфон. Дбаззагы илыцын еснагь. Лара лоуп уажәгы рапхьаза амла атәы цәырызгаз. Аха иабакоу, уңсуазаргы акгы уоуам. Ача ахьтаргалозгы рыцқәак рцәанымхеит,

цас руашәа. Ус шыбжьон еиҗш қыта дук ағы хнейт. Оныцҗыаза ауаа ргәашәкәа ханрыдгәгәыло, ххәаны ача еытқәа рымххуан. Цыоуқы-цыоуқы ацшәмацәа ихартоз иазыхалалны ихартон, цыоуқы ишыртахым моашыо акәын ишхартоз. Зны ахымш рзы, исхаштзом хацак дхатцакыаны агәара хтицеит. «Ихамазам! Шәарт зегы шәхәы абааго, шәрацәаоцәоуп! Иахыа шәоык ааихъеит!» Шәышықәса сыҗсы тазаргы дысхаштзом уи ахаца. Кьәфк, шәпа-жәпак, изыҗкәа тахә-тахәза. Аибашыра дзыкамыз, сыздыруам. Хнаскыацыҗыаза хамчкәа каҗсон, есааира ххәара алцшәагы мацхо иалагеит. Сыздыруам, хзыхәоз ирымацә-кыамзу, иаигзозу, мамзаргы ргәы ццәоу, амала жәаоаоык хайцырҗсса ханырбалакы, иаарыкәшәон. Хара ххы акәкны хдон акалакы Армавир. Знык уа хазнеир, нас ахәынтқарра ацхыраара хартон. Хазцаазар, Армавирнза дәәа оышә верс бжьоуп хәа хархәеит, аха хара хцалар акәын цхыака, шытахыка моа ыказамызт. Анемец дхашытаххы даауан. Хускәа бааҗсхо иалагеит: амфара-амжәра, акарахара – зегы еилаланы енак жәаба-жәохә верс рыда хзыкамцо хаакалеит. Зегы реиха хамчкәа казҗса афатә ахьхмоуаз ауп. Анхацәа хзыдгылоз акыр хатара шырцәуадаоыз аабон.

XVII

Енак Витиа даагылан абас хабжьигейт: «Сара, —ихәеит иара, – истахымызт хайцырҗсыр. Ижәбоит, хайцырҗсса, храцәаны ханырбалакы, акыр хатара шыртахымхо. Шәааи, хәахшап. Оыцыа-оыцыа, хы-хы хаказар, ауаа иаха акыр хартоит. Хыза иихәаз хакәшахатхан, хәахшеит. Фросиеи сарей хайкәшәеит. Уи ацшыымш рзы акәын. Хызцәа рыешаны, хаз-хазы ицеит, харгы хазы хдәыкәлеит. Ахытагы есааира ицәгыахон. Уахынла боурак ағы, ма цыоуқы рсоф ағы хяны ихаршон. Ус енак Фросиа зынза лымч каҗсазейт, дзымныкәо. Изулакы зны слыцагыланы, зны скәакәа дыкәыртәаны, қытак акнынза хаазейт. Ана хнейны хәычык харто, ара хааины хәычык рымхуа, моаныфа хәычык еизаагеит. Ацыхәтәанзатәи хзыдгылаз ацшәма цхәыс ачац лыман. Хәба-хәба ракәу ачац халтейт.

Ахеларагы иалагеит. Сара игәастеит уи аҗхәйс лыюны ашьтахьала асоф шамаз, насгы издыруан, уахь шама-хамзар уаю дшымнеиуаз. Изулакь Фросиа дсыманы уи асоф афы хтыҗ ылхны хашьталеит. Соыза лыхәта ачацькәа иаразнак илфеит. Сара юба роуп исфа, егырт уашьтаназы иаансыжыит. Сара саныцәа, Фросиа счацькәа лфазаап. Атхыбжьон лыгыз бжы саанарцшит. Лыҗра ахьаа талан, дгәакуан. Ус дшыуазыруаз, ашамтазы даатынчхеит. Сара дыцәаз цысшьеит. Ашартазы даасырцшеит хәа сналыха-аалыхазар, Фросиа дымцысзо, дыхьшәашәаза дыкәын. Уи нахыс сымала зацәык саакәхеит. Фросиа дахьынзаказ, егәаумхәан хнейхыцшуан, хәгәкәа еибаргәгәон. Шьта адунеи кказа сумацара зацәык сыкәын. Изулакь Арма-вирынза сназап, соызцәагы азәры аанханы иказар, уа хәикәшәап хәа сызбан, сдәыкәлеит. Хәыцы-хәыцла акрысфон. Фросиа леицш скьатеикәа еикәәхәны сыцсыр хәа сшәаны. Абар цшьымш цит, сымала сыкаижьтеи. Өынла сныкәоит, уахынла иахьаасыкәхәло сыцхьоит. Арма-вирынза оыноажәижәабака верс шысыз зынза ссуствхеит. Баацсышәа исыгхеит. Сцәеи сыбаои еикәыршан ауп. Өнак сгииуа гәашәк снадгылеит. Сыбжы сыргоит хәа сәы өеихысхт, аха сыбжы сара аарлахәа исахаит. Омашәа избейт, сымчкәа кацсазаргы, сыбжы абацеи хәа. Аоны аонуцкәтә сылбазар акәхап, цхәыск даадөйлцит. Дааин, дылсыхәацш-өасыхәацшын, истахыз аулымдырхуаз, слыманы аоныка днейт. Сналыртәан, асуп ацагара ахыхны юбака-хцака мхәцә сәалцеит. Сара ицегьгы стахын, аха аҗхәйс уаха сылымтеит. Ланацьалбейт, деигзома сгәәхәон сара. Лара уажәтәила уаха калом хәа ислырбон. Сара иснырит иаразнакы, ари аҗхәйс цхәыс бзиақ, цхәыс халалк шлакәу. Сынтахан сыцәеит.

Адыроәены санаацш, шыжь лхыхәхәахьан. Сыцсеи-кәырхаө – ацшәма цхәыс сацхьа акаруат дыкәтәаны дсыхәацшуан.

– Анцәа ицьшьоуп, баацшит, сыцха, – лхәеит лара, лнапы кәандакәа рыла схы-сәы шышьуа.

Сара сылакәа аахыстит акара ауп, егырахь симаха-сышьаха хьантаза, стагсаха акәын сшыказ. Соыкәтәап хәа сөеихеит, аха иамуит, сөысзышьтымхит.

– Бейбмырцысын, сыңха, биаз, макъана биазароуп, – ирхааны даацеажеит, аңхэыс. – Уажэытцэҕа бхэы аазгоит. Иацеиңш, дыроегыч чей-чанах хэычык ала илыманы дааит асуп ацагара. Ус сышиаз исфалцеит уа ианыз зеггы. Аха сара ицегы сгэы ахэон.

– Уажэы быцеа, – лхэан схы-сэы аашышыны дцеит.

Саргы иаразнак сеицеахт.

Сааңшит цхыбжьонеиңш, сцэырханы, пхызк сшалаз. Фросиеи сарей хайцыхуп. Ача ахырххыоу мхы еиужь дук хтахыуп, цъара хцошэа. Ус хашнеиуаз Амессершмитт ааххалахт. Хара хайбароны хдэыкэлахт. Ахаирплан абжы рыцэгыазаны, илакэзаны ианхзааигэаха, пулемиотла акекэахэа хайхсра иалагахт. Ус хара хэоны хцо, ахаирплан ахы хашытацо ишхашытаз, Фросиа ахы лыкэшэан дынкахит. Иабабыкэшэа, анысхэа, лымгэацеа шыказ, аброуп лхэахын, лнапы накэылкыхт. Нас дышхэацеыхэацеуаз, лыцсы аалхыцхт. Сара сцэыуа сшылхаз, сааңшит Ари сыңхыз сыңшэма пхэыс ианласхэа, шэиңхыыз рыкэзааит афа-шистцеа, шэарт амаалыкыцеа ишэымаркыузеи! Ирымар-кыузеи, изхыршыаауеи хэуаажелар, лхэеит, лыцсахы еибакны. Егъаурым! Егъа бааңсра карцаргы, дара рзы ицеахыуп, ахэымгакэа. Желар рхақ, шэара ахэыцкэа шэхақ рыхзап знымзар-зны, иабацари, алакэа!

– Акрыфара бтахыума, сыңха? – лхэеит иаалыркыашэа.

Сара схы аасырцысит.

– Уажэытцэҕа! – лхэан дцеит.

Иаарласны чанах жыцэк азна асуп ача ацаркэакэаны иаалгеит. Сыкэтэоит хэа салаган, аха лара илымуит.

– Макъана, бымч мацуп, сыңха, – лхэеит

Ус сышиаз иаалгаз зеггы сфалцеит. Убри нахыс ишыздыруаз сымчкэа тало иалагеит. Валентина Егоровна (ас лыхызын аңхэыс сызнагалаз) сыфатэ есааира иацылцон. Ус мчыбжык анаац, соагылоггы саакалеит. Сара мама Валиа хэа ласхэон, лара сыңха Тосиа хэа дсышьтан. Лара дхақымзаарын, ахэшэтэыртафэы аус луан. Лхатей лычкэыни арра икан, еибашыуан. Сычкэын дхынхэны даар, бистэит, лхэалон лара дыхэмарны.

Мызкы иазынаңшуа сыкан уи аңхэыс лыкны. Ёнак илзааит аповестка военкоматаа рыкнытэ. Аповестка

излаҳеоз ала, сеиқәырхао илығхьон афронт ааигәара икоу агоспиталь ағы аусура. Уи акәхеит. Дырәегых сынкыд-гәгәало сындәықәлахт. Ус Ақсны саанагеит. Сықан пытраамтак пхәысеибак лыкны Ешыра ақытан. Уи ақхәыс дыбжбахәхәтәын. Дзон Акәа. Аба, ма амағәа, илпыхьашәаз зегы аахәаны иаалгон. Нас ақытақәа рахь иганы илтиуан. Ақара лыман имақымкәа, аха лара еснагь дцәыуан, ақара сымазам хәа. Ғнак инықәхәа-аақәхәо исалхәеит, сныкәгара шылцәыуадаоу. Уи саҳаны сара уаҳа уа саангылозма. Аеныцәкьа сдәықәлеит. Сара қәкыс исымаз Гәдоуға сцап хәа акәын, аха сықәхәлеит. Шьапыла акәын сшаауаз. Сықәхәлозшәа анызба, абра анцәа ицапшо азәы дышпақамлари схәан, ажәқәа анызба, абарт зтәу азәы дышпамааири абрахь, ус азә дмааргы, дара ахьцо сцап схәан, иреихаз ажә ацәцәа зхаз снейны ааигәара сгылеит. Ус сышгылаз ауп Туча сшылбаз... Тосиа арақа даангылан, лыцсы ааивылгеит, лылағырзқәагы аалрыцкәеит. Мсыгәдагы лылағырзқәа хәкәкәала – Унан, зғаб мыжда, ибхыбгазеи, рыцҳа! Ех! Шәиғхьыз уқәзаит, Гитлер! Шақао ургәакуазеи! Шақао таурхазеи! – Шақао ицегьгы ургәакраны, итаурхараны икоузеи! – лхәеит. Тосиа дылгәйд-хәхәала, дсыжжьоит хәа дағын лара: – Бымшәан, шьта сара цьаргы бсышьтуам. Амла хакрым.

Рауфгы ихы-игәы ақәцәгьаха, ашьшьыхәа доагылан, иғынеихеит. Мсыгәда дихәеит-дичеит, дымцарц, аха Рауф даанымгылеит.

Рауф данца ашьтахьгы, Мсыгәдеи, Тосиеи, Тучеи акраамта еидтәалан еиқәшьшы. Рақхьа далцит Туча.

– Сан, Тосиа илзааххәаз ашьацақәа лызбзиахозар аабәпи, лхәеит лара, доагыланы артмак ашқа лғынахо.

– Аа, исхамшти, иаагшь арахь, – лхәеит Мсыгәда ацәажәара лцәыуадаоны. – С-Тосиа, ибгәақхозаргы, аха уажәтәиала уаҳа хмоуит, – Тосиа лацшыла деимдо, дналыхәақшит.

Ашьацақәа рацәак азын ианааломызт. Икьақсза, зғы тыхны иказ туфлиақәан дара. Рғықә саҳтанын, ирыцаз разинан, аха еиғкааны, ицшзаны икақан.

Тосиа лгәырғьара хәаак амамызт, избанзар, ас ашьаца анлышьалцалоз лхаштхьан. Мцәыжәада дцыруан, лара урт

ашьацақәа ирыцаархәаз ақалпад ауқәа рыцацаны ианына-
лышьалца. Лара лзы икацазшәа илызбзиахеит дара, насгы
лшьапы цәгьашәа ианаалт.

XVIII

Ауааы ипсҗазаарафы икалар алшоит даара акраамта,
мамзаргы бзанцык ихамшҗо амш. Убри еипш икоу мшхеит
маи 9, 1945 шықәса. Аиааира Амш. Ари амш рхамшҗзо
рхафы иаанхеит Азхапшьаа зегы, ахәычы инаиркны, аду
икнынза. Аены ашыжь ақәацсата леиуан. Ақытсовет акнытә
ауааы дааит, аклуб акны аизара калоит, аибашьра еилгеит,
хажәлар аиааира ргеит хәа. Дгәырҗеит Мсыгәда! Дгәыр-
җеит Тосиа! Дгәырҗеит Тучагы! Мсыгәдеи Тосиеи
рылаҗырзқәа рәашы игәыдибакылон, игәырҗьаны ицәыуан
роыцьагы. Мсыгәда иаразнак аеилахәара далагеит.
Пытрак ашьтахь Мсыгәдагы, Тосиагы, Тучагы ақытантәи
аклуб ашҗа амоа икәын, Мсыгәдараа ахьынхоз ахәблеи
ақыта агәта аклуб ахьыкази ирыбжьан цшьбака верс
инареиханы. Ицон шыапыла. Раҗхьа дгылан Туча. Ари амоа
лара есымша дызныз, ашкол ахь дызлацоз акәын. Арт ахьцоз
ирыхьзон дара ахьцоз ицоз ауаа.

Мсыгәдараа рымәанызаоцәеи дарей аклуб афы ианнеи,
уа ауаа рацәазаны еизахьан. Зегы еидныхәалон,
излацәажәоз акы акәын: аибашьра, аиааира. Ажәлар
цыхәацәара рымазамкәа аизара иафын. Урт зегы зкуаз
ахьбра абаказ. Убри акнытә амитинг адәаны имәапыргарц
рызбеит ақыта анапхгаоцәа.

Шьыжь илеиуаз ақәацсата, уажәы иакәыцын, аҗтақәа
неилыоры-ааилыорны, игылаз амра хааза иаарылаццеит.
Дәаа пытрак ашьтахь пҗацк умбо, ажәан зегы кай-кайуа
иаахтит, ииацәкакараза. Ауаа ана-ара гәып-гәыпла
еилагылан, аҗыдыхәа еицәажәо. Ақытсовети аклуби
рхьбрақәа рыкны абирак капшьқәа шәыр-шәыруа,
ирхьпраауа, ирхагылан аныхәақәа раан еипш. Ааи,
иахьагы ныхәан, ныхәа дун! Аиааира иамшын! Уи аҗоурых
иалалаз Амш. Аамта наскьацыпхьаза, зҗакыи, зыхьыз-
зыпшеи зызхаша!

Ус ақытсовет аусбарта акнытә иадәылыргеит стол жыцәк, кәардәкәакгы адкыланы. Уи астал иацны иаиуан ақытсовет ахантәаы, аколнхара аправление ахантәаы, ақыта анхацәа, абыргцәа. Астал аклуб агъа инадыргылеит, акәардәкәагы наддыргылеит, аха азәгы дымтәеит. Ақытсовет ахантәа астал днадгылан, изнапык уи иныкәкны, даацәажәеит:

«Аоызцәа! Аибашьра еилгеит! Афашисттә Германия тәслимхеит! Аиааира ргеит Хар Капшь, ҳсоветтә жәлары! Уи аиааира абра игылоу зыхәтаак алам хәа азәгы дыкам: зегы ишәылшоз кашәтон, зегы аус жәуан афронт азы, аиааиразы!

Игылаз зегы рнапкәа еиныркәеит.

«...Ишәыдысныхәалоит ари иахьатәи, рақхьазатәи атынчра амш!».. Еиҗах зегы рнапкәа агәыркәхәа еиныркәеит.

«...Аоызцәа! Шьта аусура иахагы ихаргәгәароуп, избан акәзар, ага ихаитаз агхаста даара ирацәоуп, ишьақәыргылатәуп азауадкәа, афабрикакәа, ақалақкәа, ақытақәа!..– дцәажәон ақытсовет ахантәаы.

Нас дыкәгылт аколнхара ахантәаы. Уигы ақытсовет ахантәаы иеицш еизаз ирыдиныхәалеит Аиааира Амш, ирабжьеигеит иахагы игәгәаны аус руларц.

Ацыхәтәан ажәа ирҗеит Бадра.

– Хара хәы ишырхәо еицш, алемса данаауаз иаб игәы иман, аха изынамгзеит, ахәсақәа саҗарымцааит, хәычык данааскәа, иан лгәы шьтихит!.. – игылаз зегы ааибарччан, игәгәаны рнапкәа ааиныркәеит, – иахьа ижәбоит, хәжәлар аиааира дузза ргеит, ага хәымга иара итыюраҗы дҗахәахәаны, ддырҗеислымит. Иахьанахыс хәжәлар атынчра моа ианылоит, афашизм цкәа-шәкәа икәцоуп, аха уи иаанагазом хәи-хнапи еикәҗа хтәоит хәа. Ага ханхамоа, хтәыла ахәра гәгәа айҗеит. Убарҗ ахәрақәа иаарласны рыргәаразы, ханхамоа айҗашьақәыргыларазы иаҗахуп иахагы ибзианы аусура... – ара Бадра хәычык даатгылан, ажәлар днарылапшын, нас иарма напы зацәы доахан, ус иаахиркәшеит иажәа: – Саргы снастханы сгыло цышәымшьааит, ахаҗаи абри, снапы зацә ала, иаасылшо акаҗы саангылом! – астал

даадцын цагхья дахьгылаз итыцахь иёнынеихеит. Ажелар зегьы агёыркъхёа рнапкёа еиньркъеит акраамта.

Амитинг иалгеит. Ажелар ашьшьыхёа еиманы доусы рыоныкакёа рахь ицон. Зегьы доусы рхёыцракёа ирылан.

Аюныка дцон Мсыгёдагы. Ларыгыарахь ала днеиуан Тосиа, лармарахь ала – Туча. Мсыгёда, дтанагаланы, лгёы дтахёыцуа дцон, лыкёша-мыкёша азёгы дыказамызшёа.

«Аибашьра калаанза, акрыжёула, хтёыла беиахарц, шёыпстазаара бзиахарц азы рхёон, аибашьра аныкала, акрыжёула, акрыжёула, ага итархаразы, аиааиразы, рхёон, уажёы аибашьра анеилга аиааира анаага, дырфёегьых акрура хёа иаахадгылеит...»

Мсыгёда лхёыцракёа даалырхит цёажёабжькёак. Даахёны лышьтахька днацшызар – Бадреи Мақьтати, акы еимаркуеит лхёаратёы, еицёажёо иааиуан. Мсыгёда лныкёашёа иагырхо ашьшьыхёа днеиуан. Бадреи Мақьтати акыр ианылзааигёаха, Мсыгёда илыцкёази лареи нымоахыцын, иааиуа амоа рыто иаарзыцшит.

– Уа, рахё шёзыцшит! Рхёан, ацсшёа ааибьрхёеит иааиуази ицшызи.

– Бзиара жёбааит!

– ... Аибашьраан иньцыю-аатцыюны ирхёон, – инеигзон Мақьтат дызёыз ахшыюзышьтра, – аибашьра ашьтахь аколнхаракёа ыкёырхшашёа, ажелар апыхья ишынхоз анхара иалагашашёа, аха иахья ицёажёоз уи азбахё азёгы даламцёажёеит, – игёы намзашёа даалгеит Мақьтат.

– Убри саргы исахахьан, аха уи атыцан нхашьас икало ишыкало хёа акгы рхёомызт, – лхёеит Мсыгёдагы.

– Ишёхёакёо омашёа избоит, ишёазхёада? – Бадра даатгыланы днарыхёацшит Мақьтати Мсыгёдеи.

– Ирхёон, – ихёеит Мақьтат хёычык иааицёымгханы.

– Иаба? Азлагарафёы аума? Мақьтат сатамзааит, аха ас ацёажёара уара иуқёнасмьргеит. Уаюы гёахак ихёар, атёы хазын, аха уара, акыр збахёоу, акыр захахёоу хёа ипхьазоу анхаю бзиа, ус умхёар акёын. Аицынхара хара ххёынтқарра уасхьирс иацоуп. Уи аныкамла, нас асоциализм злакалои?– игёы аибакра аанкыло, тынч дцёажёон Бадра. – Мақьтат, уара иумдыруеи, ауаа нахьхьнатё аахыс еидгыланы аус рур ртахын, иугёаларшёеи Кьаразаа. Аицынхара бзиамзар, ауаагы пату акёырцдомызт...

– Иашоуп, аицынхара бзиоуп, ауаы илымшашагы илнаршоит, аха аколнхарафы сара сзыкешахатым, уасхэап, Бадра, – даацэажэеит Мақытат, – иаххэап, сара сеынкандо, аҗзы нкатэо, шыжы инаркны ахелара иаасымнахаанза аус зуеит, егы уи акара аца ихы иамырбазакэа, ашьшыхэа дыкоуп, аха иаауз ашара ханалагалакь, ани уи акара зхы аца азмырбази сарей хайкараны ихауеит, знызынла иара дансеихахогы убап...

– Уи аколнхара иахароу цыушьома? Уи зхароу иахагылоу ауаа роуп, – Мақытат иажэа днацыюлеит Бадра.

– Сара аколнхарафы мшкгы аус зымуцт, аха иалоу ирхэоны сахауеит уи рацэак феидас иалоу акгы ыкам хэа...

– Избан?! – иналгэйдитцеит Бадра.

– Излархэо ала, аколнхарақэа раҗхья ианышьақэдыр-гылоз зегынцъара ииашаны ирзеиёымкааит...

– Убригы иашоуп, – даацэажэахт Мақытат. – Сара ибзианы исгэалашэоит, раҗхьатэи ашықесқэа раан шэеицынхароуп, аус еицыжэуроуп анырхэа, хабригадафы зегы еизаанза, аусура азэгы далагазомызт. Арха аҗхья илеиуаз ишьапқэа ыргало ахцыста дыкэтэан. Азэ шыжы ашара дацагыланы дгылоит, егы дгылоит дыхьшэаны, хнацэақэа зегы шейкарам еиҗш, ауаагы еиҗшым; зегы ашьыжымтан адрухэа еицгыло, акреицырфо, нас усура еицтыцо хара хаҗсуа қытафы изыкалом. Уигы бзиоуп, аха иаххэап, азэ иахья дычмазаохеит, убри днеианза хэа егырт ағдыхэа шөшьырак афы иштэоу шыыбжы аауан...

– Хэарас иаҗахузеи, – фааитит Мақытати Мсыгэдеи ирхэақэоз ғымт иазызыроуаз Бадра, – агхақэа ыкан, иара уажэгы икоуп, избан акэзар, ари иёыцу аоуп, узеыпшыша хэа акгы цьаргы икам. Иуадаоуп иаразнак зегы ирнаало, иёыцу акы акацара. Егья сазхэыцит, егья исшэеит, иззеит ухэаргы, цъара гхак зыкамлар ауам. Ишысхэаз еиҗш, цъара унаёаххны узеыпшыша хэа акгы ыкам. Убри иахкьяноуп иахпыло амакэмабарақэа захпыло. Аха уи иаанагазом, аколнхара бааҗсуп, егы иаҗсам хэа, есаaira ирееилахоит аколнхара анапхгашьяқэа, ауаа аус дырушьа ухэа...

Абас ишеицэажэоз арҗ еицыз Азхаҗшь ахабла инала-гылеит.

А ъ б а т ъ и а х ъ ѓ а

Сынтѡа апрель иара инамцѡума уѡѡ амра канар-цеиуан. Абѡасақѡа бабыш-бабышза ишѡтны игылан. Урт иаѡарак иубон Ѣасрақѡа иаѡагѡаа иаѡагылақѡаз. Арасақѡа-гыы рыбгыы аалыргахъан, уртгыы егыырт ашѡапыцъаѡ иаарылукаартѡ ииацѡаахахъан. Шыжыымѡанла анақѡа хылон даара ижѡпаны, лассгыы, амра акыр иѡаскъаанза ихыцъуамызт.

Мсыгѡдеи Тосиеи ауѢра иѢан. Феврали марти рзы ақѡақѡа ирацѡаны илеиз, адгыл еиланацалан, уажѡы амра ца иаакылқаз, иаахнарѡан ацъхѡар еицш иаақалеит. Мсыгѡдеи Ѣосиеи даара ацъа рбеит ирызхашаз ацъымшыы ахыларцашаз аѢыѢ арпра.

«Сынтѡа иаарѡарахоит, шѡгѡышѡеаныз», – рѡѡон ацъышѡа змаз абыргѡа.

«Оф, гѡышыа хѡа», – ржыгақѡеи реагақѡеи рыманы Мсыгѡдеи Тосиеи ауѢра ианааѢыцъуаз аамѢазы, Тучагыы лшѡыра лазқѡынцѡа агѡарқ дааѢалеит.

Туча сынтѡа аабатѡи акласс акны дѢѡан. Ларгыы дқѡацѡза илызѡаит, аха лхы-лѡы ахѡыцра акѡынхѡѡыла, игѡыкза икан. Лызѡацыцъхъаза, лылақѡагыы лыцѢбаахауан.

– Сан, уаха ашкол аѡы бцароуп, – лхѡеит Туча.

– Избан, нан? Икоузеи ашкол аѡы? – лхықымѡафылпра лнапы аалылшыит ан.

– Уаха ашкол аѡы абацѡеи анацѡеи реизара ыкоуп.

– Ибзиоуп, нан, сцап, – лхѡеит Мсыгѡѡа. – Тапка, абаѡча бныцаланы фархъқѡак аабгандаз, Тосиеи сарей зык ааганы ахурзы кнахѡап, – нацылцеит лара, даацсаны дшыкоуп мѡашѡо.

Уажѡраанзақѡа, Мсыгѡѡа ега акрылуазаргыы, абасцѡкъа лыцсы налылзааны дқарахо, лшыапқѡа аергъѡа днарго дқалазомызт. Даазқѡылаз ирласны даацсауа далагеит, насгыы ацъыхъақѡа реицш хѡычык днатѡаны лыцсы ааиѢа-

лқыр, дласза даақаломызт, лаақсара акраамта даунашьт-уамызт, лымаха-лышьаха, лара дшынеибакәу дхьантаза даанхон. Ас данықалалогы лаақсара агәхьаа мкыкәаны, илуц лулон, илхәац лхәон, мчыла. Ацыхәтәантәи аамтақәа рзы лара игәалто далагеит, еихарак иаақсоз лгәы шакәыз. Дабамаақсоз ақхәыс зацә, ахаца мусхәгы ақхәыс мусхәгы, лхаца Кәанач даалыхганы дыргеижьтәи зкәақәа иаақәызхуаз. Ииашоуп, уажәы авагыла длыман Мсыгәда. Тосиа даара длыцхрауан лара, аха, егәаумхәан, зғабк илылшараны иқои! Ағарахәа цәык лызкуамызт, ағарахәа мхык дылтагыланы илзырашәауамызт. Азғаб дызғабын.

Абар қшышықәса ирықәын Тосиа Мсыгәдараа рәы даанагеижьтәи. Шьта лара ақсуа нхара акыр дашьцыла-хьан, ақсуа бызшәагы акыр илцахьан.

– Мама, сара азхақа сқоит, шәара ахьура чуан шәрыцқала, – лхәеит Тосиа.

– Ибзиоуп, нан, азха баннеилакь, ақжал азы тырша, абаақс, – лхәеит Мсыгәда, лара сзымцаргы қаларын хәа лгәы иаанаго. Убырсақ лымчқәа қақсан лара уажәы.

Туча фархьқәак лыманы дааин, амца ахеиқакра дналагеит, Мсыгәдагы лыхьура чуан аадәылылган, хьарқ-хьарқ хәа ахәызба аганқәа иркыдшьыло, арыцқара дағын.

– Уа, хәылбзиақәа! Ихәан агәара даатәлеит ргәыла Шәлиман. Иара ишьтахь дгыланы дааиуан уаф нархарак, уаф қшра мчык.

– Бзиара жәбааит, бзиала шәабеит – лхәан Мсыгәда лқырақәа ала лнапқәа рбо иааиуаз днарқылеит. Арахь шәааи, – лнапы налырххейт аонықа.

– Мамоу, уахь хнеиуам, мақк сыццакуейт. Абри дынцьныруп, ауада дашьтоуп. Сара сәы данааи, бара баасгәалашәан, уадак дныюналцар, дымчымхоуп, қара қөрышьқәак налхашәалап схәан, дсыманы сааит, – ихәеит Шәлиман, ицыз ихы найқәкны.

Асасгы ихы ааирцысит, даазгаз иихәаз шықәир-ғәғөозшәа.

– Игәақозар, ауадақәа мачхәума, убаашәт, ионақода, сықха хәықи сарей...

– Ихарбап, нас иара инаало ихала иалихып... – рыхыкгы акәасқяхь рәынархейт.

Ауада зтаһыз анцьныр дқыртун, Вано ихзын. Иара иалихит Мсыгедараа ркәаскәа амардуан уахыюхало асоф ахьаанцәо иамаз амрагыларахьтәи ауада хәычы.

Ахә азы еилазан, Шәлимани, ицыз анцьныри цеит, уацәашьтаһь имаҗәәкәа ааиго хәа еибыхәаны.

Вано уаоы халалк, уао қиак иакәын. Есымза аәхәара иахмырқазакәа Мсыгәда ауада ақыра лиҗон. Шыжымтан дындәылцны дцон, ахәылбыеҗа дааиуан, иҗсы аашьаны, агәарқәәи агәарабжьараәи даалеиоәины, асоф днықәтәон. Уа дтәан акраамта, нас дышьталон. Мсыгәда иналаршә-ааларшәны уаххәәкәа акрыфаразы даалпхәалон. Иаргы мап мкыкәа днатәаны, бзиа ибаны, пату ақәцаны акрифалон. Мсыгәда илыздыруамызт, пыюны июназ ауаоы есымша дахьцоз, дызфыз, икаитцоз ухәа. Ус ицеит жәбака мшы.

Апрель мза агәтаны акәын. Аены Вано дшаац акәымкәа, цәыкәа дааит иусурахьтә. Иәи инапи изәзәеит. Иара ус каитцон есуаха, аоны дааицыпхәаза. Мсыгәда ажәгәараәы ажәкәа лхьон. Ахәыс уажәы-уажәы ан иацаларц аәаанакон, аха Мсыгәда лапхәа икаршәыз алаба аашьтхны, апхьатә шыапкәа данынрыслакь, ихьацны, инаскьаны инагылон иара.

Вано дпышәырччо дааскьан Мсыгәда длыцхраарц иеыназикит, аха лара уакьшьоит иаҗахым, лхәан ллабала дырәагыҗ ашыапкәа днахьыст, ахәыс ан акыкахь зәаазхаз, сацалоит хәа. Анцьныргыы уака иеааникылан, апхәыс длызпшуан.

Вано ақалақь иаазаз уаоын. Дынхон Қарт ақалақь акны. 1937 шықәсазы иара иҗаацәеи иарей ахган Сибрака, аха, излакалаз здырхуада, 1946 шықәсазы азин иауеит июныка ахынхәра. Данахыргоз, июны-идәны, ихатә библиотека онызқь ркынза зхыпхәазара назоз ашәкәкәа конфискация рзуны, ахәынтқарра иаҗан. Ус акәын ишхәаз, аха иара Вано ихатә излеихәаз ала, урт аихабыра знапаәы иказ азәы игеит. Сибрантәи дгьежьны данааи, ашәкәкәа иахьахәҗаз иалеитцеит июны, июнымаҗәа, ишәкәкәа издырхынхәырц. Ианимырхуаз иаразнак имырхит, аха изхнырхәра азцаара азбара даара иуадаохеит. Дақәдыргәыгуан иахьа, уацәы хәа. Иҗаацәа-ипхәыси ипхәацәа х-оыки Қарт ақалақь ағы цьара икыдтәалан. Иара аусуразы даарышьтит абрахь, Аҗсныка. Ари иҗоурых иаазыркьаәны уахык Вано ирейхәеит

Мсыгәда уаххьафара хәа данаалыцхьа. Иара агәра изгомызт, абраагы ишишыклацшуаз, изыхәтоу аорганкәа рәы изышыклацшраны иказ рсиа дшаныз.

Вано убас дуафын, асовет хәынтқарра иакәым ала азынйкәара акәым, дзустазаалакгы, иаға иакәзаргы, ишахәтам ала дизныкәомызт, дандырзуазгы, данцсуа идырузар акара, дзыхкьаз хәа адунеи иаакәыршаз акгы издыруамызт.

Вано ара, Ацсны, дызәыз аус ахы ахьцо идыруан, шьала-дала итаҳымызт. Иара иитаҳыз гәык-цсыкала ижәлар рымац тынч иулар акәын. «Баба, ари хазәу аус еeim» хәа дзустазаалакгы дшәаны изиахәомызт.

Әнак Мсыгәда леигәышә аашьтылхын, рцыхәаны, Аблырста хәа иахьашьтаз, быцакәак ылсхуеит хәа днылалеит. Арахь ааигәа дмаазацызт лара. Мсыгәда иаразнак лылацш иташәеит Аблырста агәта иахьазейкараз уардынк ныбжьалартә илырхааны икан. Данцшы – лахьхы ацыхәаны азәы лабатас иказ цифракәак зныз кны дгылан, Вано асахьагыхра аппарат еицшыз акы дкылцшны, нас алаба зкыз ак иирбон напыла, убри ашьтахь Вано иикыз ақаад акы аницон. Мсыгәда арт әәыз акымзарак лзеилым-кааит. Уи анылдыр, ахәылцазы Вано аоны данааи ауп. Анцныр, Мсыгәда дцаанза дымцшыкәа, ихала иаацәыр-ганы илеихәеит изәу закәу.

– Иаарласны шәара агәылацәа шәоураны икоуп, - ихәеит иара. – Абра, шәара шәхаблафәы, хыноажәи жәохә оны харгылараны хәкоуп.

Арт ажәакәа Мсыгәда ишылгәамцхаз удырратәы, иаалцәымгхейт. Ларафымт цытраамтак дхәыцуан. Мсыгәда илдыруан метростроиаа Азхацшь аоадатәирахь ала изыхьчоз аккара анхыршьаа ашьтахь, рхаблафәы ахауа әешацсахыз: цхынгы-зынгы икәандашьышьраза иказ Мсыгәдараа рынхарта акәша-мыкәша, уажәы өадахьала ацша-цәцәы лассы-лассы иткьалон. «Уажәы ари Аблыр-стагы аныкәырх, наск өдахьтәи ацшеи амшын цшеи леилаланы ханхартакәа зынза иаацхастартәуеит...» – дхәыцуан уажәы Мсыгәда. Аха уи даламлакәа даеакы дазцааит лара.

– Иззыкашәцода ари акара аоны? – Ваноднаифацшит Мсыгәда.

– Хара иахуалу аргылароуп, егы иззыкарцо, ионарцо, хара ихаздыруам, – иламыс шицрыхоз, мчыла амц ихәеит Ванодна.

Ванодна идыруан, арт аонқәа ақыртқәа рзы ишыкарцоз. Ацсны атыц бзиақәа рыкны ус аонқәа рзыкацаны индыр-хахьан ақыртқәа.

Абра Азхацшь ахаблафы айбашьра ианалагоз ашықәсан аонқәа рыкацара напы адыркын. Аргыларатә матәахәқәа ааганы икарыжьхьан, икацан аплан, онқәакгы кацаны ирылгахьан, аха айбашьра ианалага, атәыла атагы-лазаашьа аныуадааха, иакәыцит. Аргыларатә матәахәқәа зегь ар еимцәаны иргеит: иблос рблит, ақырмыт атабаиқәа рылакарцеит. Ажәакала, усқан излагаз рықәымфеиет. Аха уажәы айбашьра ишаалгазцәкьа, дыроагьх иалагеит ацхьа ирзынамггаз. Ванодна омашәа иибоз, атәыла айбашьра-ашьтахьтәи айташьақәыргыларә еихәцәырххо ианафыз, Урыстәылеи, Украиней, Белоруссий, ақалақкәеи ақыта-кәеи, азауадкәеи афабрикакәеи еилацыхха ианеилажьыз аамтазы, арака, Ацсны ахарць ду рықәырзны цьоукы аонқәа рыкацара иафын. Акы, аонқәа ахыкарцо иқәынхо ажәлар иргәацхомыт, аба, дара ихырцәаны иааргозгы рацәак иртахымыт. Уи Ванодна ибзианы идыруан. Ажәак ала, ари аоыза аполитика Ванодна игәацхомыт, аха акгы имчымыт.

Мсыгәда арт аргыларакәа уажәы еицах излагаз лара лтәала дахәацшуан. – Лара илдыруан, арака, Азхацшь ахаблафы, ихәоыс ашәышықәса антәамтазы Аурыс хәынцар иуажәлар иреиуаз иааганы иртәахьан, аха дара рхала иахьцны ицеит амрагыларахь цшь-верск инареи-ханы. Ашьтахь, аоажәижәабатәи ашықәсқәа ианрылагоз азы арака иақәыркит агеран аарыхра. Иаалаган агерантә плантациякәа карцеит, аргыларә иалагеит азауадгы. Аха иаарласны, арака акы ыказамызшәа, илықөызәзәаа, азы иагазшәа ицеит. Убри ашьтахь напы аркын ахәақәа раазара. Ахәатра казарма еиххәа-еицхәа иладыргылан, ахәақәа ранцара иалагеит. Ахәақәа бзианы ифаиуа ишааиуаз, чымазарак аарылалан, ркәуазхәара ыкамкәа илықәзаа ицеит. Убартқәа рышьтахь ауп айбашьра аламтазцәкьа

Азхапшь аонқәа рыргыларә ианалагаз. Аха уигыы рықәым-
ҕиакәа ишыжәбоз айбашьра аарыхъзан илықәзәзәәа ицеит.
Уажәы Мсыгәда ус лгәы иаанагон: «Ара егәа ирылагахъан,
аха акгы заанымхеит, аригыы башоуп, акымзарак алцуам».
Мсыгәда лара лтәала диашан, избан акәзар, Азхапшь
ахаблаҕы ирацәаны ирацшьаргахъан ирзынагзомызт
акәымзар.

Аапынра ныиасны апынра ианнықәла, аргылаоцәа аус
еицырхеит игәҕәаны. Аргыларә маҕәахәы: аҕы, ақырмыт,
ацемент, ашифер – ааганы икарыжът. Аусуцәа рзы
икарцеит абарак, акрыфарта. Мсыгәдараа анкәа
иахъынзартәыз адгыл акны аонқәа жәба ршьапы ркит,
рбахчара иоадырххаланы. Оадатәирахъала, аблырста хәа
иахъашьтаз, азын ашьхантә апша хьшәашәа ркәызкуаз абна
еилачыра ықәхны, амоақәа карцон, нас нак-аак еиҕапшуа
аонқәа дыргылон. Арт аргыларәкәа атыцантәи ауаа,
Мсыгәда дназлаз, реырхьшәашәаны иапылеит, избан
акәзар, ари дара акыр ирпырхаган. Рырахә ргәартцыртақәа
мацхон, рымхылацартәкәа акырза итшәахон. Зегы реиха
изырпырхагаз, аҕахмада Лагәстан игәанала, арт абнақәа
анықәырхлак, аҕауа даара әеацсахыр калон. Бадра зацәык
иакәын арт аоныкацарақәа ганкахъала иазыразны ирыхә-
пшуаз. Иара ус игәы иаанагон: аонқәа карцар, ауаа ааргар,
нас арака икалап аклуб, абиблиотека, адәқан, ашкол,
еиҕыркаап аколнхара, икалап алахтра.

Ацкәын Руфгыы иҕахымызт ара аонқәа рыргыларә
иахъалагаз. Уи аихарак изиҕахымыз азхапшьаа рыцкәынцәа
ампыл асыртас иалхны ирымаз адәакны аонқәа хца
дыргыларц ршьапкәа кны икан. Ари атыц Гәагәыць измыць
аамышьтахь, ари ахабла атыцкәа акы иалеитомызт. Даара
игәы иалан иара ари аҕагылазаашьа.

Зны хәылбыяхак азы Бадра аоныка дцон. Иара имоа
ааркәаҕыны ари адәы ааоцәаны сықәсны сцоит хәа.
Дышнеиуаз, зымацара зацәык уи адәы агәҕаныцәкәа
ихәыцуа итәаз Руф днаидгылеит.

Бадра даниба, Руф дғагылеит.

– Хәлыбзиа, Руф, – ихәан, Бадра иарма напала Руф
инапы ааимихит.

– Бзиара жэбааит, -- ихэеит Руфгы.

– Узырхэыцуеи, Руф, акыр угэы иалоума? – дцааит Бадра, ачкэын диғапшуа.

– Ааи, сгэы иалоугы ыкоуп. Умбои, Бадра, абри адэы зацэыкоуп мпыласыртас ихамоу, араагы аонкэа дыргыларц ргэы итоуп, – игэы-илахь ицеггы иааикэылеит ачкэын.

– Ампыл иасуа, бзиа избо шакао шэыкада? – дцааит Бадра.

– Ашьапылампыл асыоцэа команда бзиак инеиханы хқалоит, арака иааны ампыл иасуа абырзен цкэынцэагы нахалатаны.

– Ус акэзар, – даахэыцит Бадра, ара иаргы бзиа ибаны ампыл иасуа ачкэынцэа дышрыхэацшлозгы, – арзаҳал сара иузызыоуеит, уара акоманда иалоу урт ачкэынцэа рнапкэа ацаоны, иуманы апартия араиком актэи амазаныкэгао ифы уца, иканатцо аабап.

– Акралцп, угэахэо, Бадра? – Руф игэы хэычык ағаацсахт.

– Иалцып хэа сыкоуп. Ара мап хцэыркыр, ицегь иахэеихабыроу ахь иааоып, – ихэеит ачкэын, ихы инапы налшыны.

Уи ала еипырцит уи ауа.

Адырсаены Руф дцеит Бадра ишка.

– Уа бзиала уаабеит, – агэарцафы дипылеит ацшэма. – Уааи арахь. Иаха санааицэкыа слатэан изоит арзаҳал, аха аредакция азутэуп, нас фыц ихоаалатэуп.

Еиманы хыхь акэаскыа Бадра иуада иныоналт. Ауада рацэак идумызт. Уака игылан азкэакык афы астал, шэкэқэакгы ыкэын, иара ақыад бгыцкэагы хара-бгыара икэын уи астал, игылан иара убас Бадра дзыниалоз икаруац ицапза еилырганы, игылан даеа хцака-цшьбака кэардэгы.

– Абра уаатэеишь, сузацхыап изоыз, – ихэан Бадра ақэардэқэа руак даахан астал ааигэа инаиргылеит. Иара диасын, нактэирахь дахьтэалоз астал днахатэеит.

Астал ионы икэыз ақыадкэа руак аақэихын дацхэеит Бадра.

Руф ицэеишьеит, арзаҳал зака еиёкааны иоыз. Иара амалахазгы игэы иаанагомызт Бадра абас ибзианы аурыс

бызшәа идыруеит хәа. Аха Бадра цъара-цъара игәы назомызт азы, иручка аанкыланы инаимцеитдан, ирееит ирзаҳал атекст. Нас иңшзаны иаахиолаан, ирены Руф инаииркит.

– Абри ачкәынцәа рнапкәа анацаролак ашьтахь иуманы апартия араиком актәи амазаныкәгао икны улеины ит, – ихәеит Бадра.

Рауф даагъагъан, аеныцәкьа иоызцәа ачкәынцәа цшааны, рнапкәа дацаирсит.

Апартия араиком актәи амазаныкәгао уаоы цәыггарак, ашьаурдын еиңш иңынца ырхәаны икабинет акны дтәан, Рауф, разкшәа, уахь инеиуаз ауаа реиңкьамста иакәшәаз, ауада даныныюнашыла, ачкәын қәыңш, ас икоу аусхәар-тақәа рышка дымнеицызт акнытә, рақхьа хәычык даама-цъанахан, аха, сзыршәои, иаргьы сара сеиңш дуаоыми, ааизбын, игәы аақсахны, шьафә гәгәала днеин астол ааигәара днагылеит.

– Иутахьузеи, арцыс? – ихәан Рауф днеизңшит амазаныкәгао.

Рауф дыззааиз ус фырхәала ахәара далагар, изеифым-каар хәа дшәан, ицъыба ирены итаз ақьаад ааңган, амазаныкәгао иақхьа инықәицеит.

– Утәа, – ихәан, Рауф иааигәара игылаз акәардә наирбаны, амазаныкәгао ақьаад аақәихын, даара ихшыо азишьтит ухәаратәы, дақхьеит арзаҳал.

– Ыы, ашьапылампыл асра бзиа избо шәыказаап, ихәеит иара ихы доаханы Рауф дизиңшуа.

– Ааи, ҳакоуп, – ихәеит Рауф дахьтәаз доагылан.

– Уи бзиоуп, аха, иахьзузеи шәкоманда? – дааңшыр-ччеит амазаныкәгао.

Рауф азныказ дааилақсеит, избан акәзар ачкәынцәа ус еидгыланы ампыл иасуан акәымзар, икоманданы, хьзык аманы икамызт. Ачкәын рақхьа хьзы амазам хәа ихәарц инақәикын, аха иаразнак уи ааиқсахын ахьзгьы неицеит.

– «Азхақшь», «Азхақшь! Ахьзуп ҳкоманда, – ихәеит ачкәын ас иаармарианы ахьз ахьиқшааз иара ихатагьы омашәа ибо.

– О, ахьз бзиагьы амоупеи шәкоманда! – ихәан, оақхьа дпышәырччо икалам аақәихын, Рауф иарзаҳал арымара-хьтәи акәакь афь акы наницан, Рауф инаииркит.

– Абри ганы аргыларана начальник ит, думдыруеи иара?–
Рауф днечиҗашит амазаныкѣгаѣ.

Рауф уи иззиҗѣаз начальник дидыруан, есымшагы ѣынтѣ-хынтѣ данимбоз ыказамызт.

– Ааи, дыздыруеит, ихѣеит аҗкѣын.

Рауф амазаныкѣгаѣ иҗабуп җѣа иаҗѣаны, игѣы хытхытѣуа даадѣылтѣын, акыр данынаскѣа арзаҗал ааҗиртлан, амазаныкѣгаѣ ианиҗаз днаҗхѣеит. Уаҗа ианыз хѣаҗѣак ракѣын. Иара ианын абас: «Тов. Шаламберидзе, поговорите со мной». Нас арыҗхѣ, аҗыхѣанза инапы аҗаѣын.

Рауф мҗѣыҗѣада ддыруан. Акы, иус дзышьҗѣаз җалап җѣа агѣыҗра иман. Ѧбагы, усҗѣарҗак ашѣ ихымтѣыҗыз, (аҗытсовет аламкѣа) иара апартия араиком актѣи амазаныкѣгаѣ икабинет аҗы дыҗкан, ус баша акѣымкѣа, даҗбияҗѣаҗѣеит иара актѣи амазаныкѣгаѣ ихаҗа. Уажѣы иара дыҗцакуан аоныҗа, аргыларана начальник дбаны, знык ари арзаҗал неисыркында җѣа акѣын дшыҗказ. Ус аҗалаҗк далымтѣыҗкѣа, ишьҗахьҗа азѣы ихьыз җѣаны изѣитѣуазшѣа иаҗаит. Дааҗѣны днаҗшызар, Компас дыҗцакы-җцакуа ишҗа дааиуан.

– Икаутѣи, Рауф, дубоу амазаныкѣгаѣ? – дҗааит иааидгылаз.

– Ааи, дызбѣеит.

– Нас, иихѣеи?

– Арзаҗал инапы аҗѣҗаны иситѣеит, аха макѣана иалҗуа сыздыруам.

– Исырбѣи. Ианиҗѣишь уи?

Рауф арзаҗал иҗыба иааҗиган Компас инеииркит. Аҗкѣын уи илаҗш нахиган, иааирхынҗѣит.

– Уускѣа җѣгѣам җѣа сыҗоуп, уалаҗашьа бзиоуп, – ихѣеит иара.

– Уара уаазѣи арахь, узышьҗѣи, Компас? – дҗааит Рауф.

Компас хьыз җыдан, җѣарас иаҗахызуѣи. Хьырсон акѣын иара ихьзыҗкѣа, аха иѣызҗѣа Компас җѣа иҗхьон, ус дара-дара анеиҗѣаҗѣо. Ари аҗкѣын еилҗа-еилҗѣыҗѣ ас изишьҗѣаз ахатѣ «җоурых» аман.

Зны, октиабр амш җѣандаҗѣа, амш бзиаҗѣа рзы, Хьырсон иѣызҗѣеи иарѣи ашҗол ианоурыҗь, ирызбѣеит, иааҗѣаны

аккарала аоныка иаарц. Ус зны-зынла иаалон дара ахэынцэы аныкамыз. Аккара ицаланы моабжа иаахъанеицш, иоашъан, даеа моакы ианылеит, амоакэа ахъеихагылаз ианааи. Дара цытэык еицын. Тучагы урт дрылан, аха лара ускан ицегь дхэыцын. Хца рэы акэын дахьтээз. Ацкэынцэа ицо, ицо, акыр инаскэеит. Иаарыкэыршаны бнаран, цъара неилшэара рымазамкэа ашэцла кьантаз дукэа гылан. Дара абыгькацсара иалагахъан, аха макъана абжеихара рэан, рыбжа ицэоажьза, рыбжа иатэаза. Ахэыцкэа акыр иныкэеит, аха аккара нцэоомызт, уахьцшлакь еицшы. Рацхэеи рышьтахы ауардын-моа акэын иказ – уаха акгы. Цъоукы шытахька хгьежып хэагы рхэеит. Ахэыцкэа аицбацэа, Туча дназлаз, шэан, икэитхэит. Цъоукгы, ацэыуара иакуама ухэартэ еицш, ргэы цшаауан, ишэаны. Рауфи Батали – аихабацэагы, ирцэымгхан, иаангылеит. Хьырсон зацэык иакэын згэы обамкэа ицоз.

– Ари моа хэхькылнаго сара издыруеит, – ихэеит иара, Рауфи Батали ус анырхэа. – Ари ара дукэа ахьгылоу икысуеит. Шьта уи сара сымоашьо издыруеит. Зны, акыр цзоит, саб уардынла быца ылхра симаны даан, абри амвала ара дукэа ахьгылоу хкылсын аоныка хцеит. Ахы, ишэхэозар, иабакоу уажэы аоада, алада, амрагылара, амраташэара.

Азэгы уи иихээз атак кайцарцгы итахымызт. Зегы ргэы рымхацэгъан, икара-уараха, амла еикэыцэо икан.

– Ашкол аэы арцаоцэа ишэарымхэазаци адунеи аганкэа рыцшаашьа, – дакэыцуамызт Хьырсон. – Уахынла аецэакэа рыла ирцшаауеит, еынла – амрала, амра ыкамзар, икоуп егырт адыргакэа. Иаххэап, ацлакэа ршьапкэа ркны ацытэала. Уи иаха ирацэаны ианахэоит аоада ихоу аган. Шэхэацши, ари ашэ ашьапы зака еикарамкэа ацытэа акэу. Абрирахь иаха ирацэаны иамоуп. Ус акэзар, абрахь аоада ауп. Хамоа хазну амраташэарахь ицоит. Ахы, уажэы абра хнатэаны хэцсы хшьап, ашэрыцгы хнацхап. Хгьежны, хашьтра хэцэланы нахьхы хэхьым-оахыцыз хцар ацкыс, астэы шыта иаха иааигэоуп. Сара стэала, аккара рацэак аанымхэит. Уи анаанцэалак, хэонкэа ркнынза обака верс роуп ибжэоу, – ихала дцэажэозшэа дафын Хьырсон.

Ашэ-цла ду, уажэы ахэыцкэа зцатээз, арыц фырпны иатэацсан. Урт кэшэаны, рэы итацсо, нас рхапыцкэа рыла еикэыршэаны, ацчахэа афара иалагеит.

Ус ытк анырфа, насгы рыцсқа анаайтарк, Хырсон раҕха днагылан ифинеихеит, зегы иара инаишьталеит. Дук мырцыкәа аккара аанцәан, ахәыцқәа хыцърамыцъраны инылалеит.

– Ахы! Шәыцши ара дуқәа жәбоу? – ҕаайтит Хырсон, иарҕа напы рххо.

Абри нахыс Хырсон ицыз иоызцәа зегы Компас хәа иархәо иалагеит. Нас ахабла зегы. Уи моу, арцаоцәагы цоуку-цоуку, ашкол ағы ус иацхьон ихәмарны. Абас Хырсон Компас хыыз чыданы иааиххалт.

Компас Рауф ишьапылампыл асцәа ркоманда далан. Иара убраагы ихәы таирхомызт. Ажәылаоцәа дырхыцхьазалан иара. Ибзианы ампыл ишьапы иацааиуан. Ампыл иманы ифанынеиха, иаанкылара удаоын.

– Узышьтеи, ухәоу? – азцаара зцаарала атак далагеит Хырсон. – Цхын шыацақәак сҕахын, аха акгы смоуит, иснаалашаз.

– Саргы шыацақәак сымазар, цәҕамызт, – ишьапы доахан, и-Сухум-Сочиқәа днарыхәацшит Рауф, – арт ушьапы цәҕашәа идыршуеит.

Уи аеныцәкы аргылара аначальник дыцшааны арзаҳал иртеит Рауфи Хырсои.

Аонқәа оба-хца ирылгахьан, аха Вано Мсыгәдараа рыоны дшыонац дыонан, есымза акыра ахшәаауа. Аргылара анцъныр ари атыц даара игәацхон. Убри азоуп ицха еицбза иара иахь дзааигаз. Лили лыхьзын лара. Зҕаб ацшыкы, лылақәа ҕраны, даара еинаалаз азә лакәын. Лили Қартынтәи данаауаз ацандура лыманы дааит. Хәылпазыла, лаби лареи Мсыгәдараа рсоф икәтәаны, ацандура архәо, ашәақәа еицырхәалон. Ацсны ацшзарақәа ақыртүа зҕаб дхыхны дыргон. Лара лхаҕа ашьтахы илхәон: «Адәыҕба Ацсны ианаалала, ашәтқәа рбукет иаалалазшәа ауп ишызба. Шака ицшзароузеи ара амшын, ишцаоычоу ашьхақәа!» Лара лхәашьала, арака уназыгәҕасо чыкык цьаргы иуцылом, доусы рхатәы цшзара уткәаны ургоит. Лили есымша, шамахамзар, дцон Гәаҕыцъ измыцъ ахь. Алакә ахағы инаганы еиҕалхәон уи атәы.

Лилии Мсыгәдеи иаразнак бзиа еибабеит: ақыртүа зҕаб уи дылтахын цхак леицш, Мсыгәда – уи азҕаб, анык леицш.

Абар ашколқәа рәы ағышәарақәа раамта аины иаарыдгылеит. Туча аңсуа школқәа ақыртшәахь ианиарга, ацарафь акыр дхьысҳахеит, избан акәзар илцоз ацакы лыздырзомызт, ус лара лкәыбчарала лхы ақәырқсны зегьы фырхәала илцон акәымзар.

Лили абри аус акны даара длыцхраауан Туча. Уи, рцао бзиақ леицш, ажәацыцхьаза еицәганы илалхәон, длыццәажәон. Тучагы мызкы ахала-ацыхәала лыбз цейт, уажәы дзыцхьоз, шамахамзар, зегьы рцакы лдыруан. Аамтақәак рышьтахь ашкол афь, арцаоцәа омашәа дырбо, лыдцақәа еицалхәон Туча. Дышнеиуаз ажәеинраалақәагы аизарақәа рыкны қыртшәала дрыцхьо, ацыхьейицш, Кәанаси Мсыгәдеи рыцхәа, дыцхьагылаоны даакәлеит.

Лили Мсыгәдараа рәы дааижьтәи ацкәынцәа аәарацәа лассы-лассы илтаауан. Лара аказшьа бзиа змаз, зкультура харакыз цхьызбан. Макьана дкәыцшыи лара, аха акыр збахьаз, акыр заҳахьаз, акреилзыргоз азә лакәын. Вано иакәзар, уигьы уафь халалк, уао қиак иакәын.

Ус ацкәынцәа анааилакь, арака Мсыгәдараа ргәарц афь ма рсоф афь ашәахәара, акәашара, ахәмаррақәа ирацшьяргон.

Сабшак азы ахәылцазы ара еикәшәеит цытәык ацкәынцәеи азгәбцәеи. Урт ирылан Рауф, Хьырсон, Закан, Даур.

Вано зны ацандур аирхәон, Лилии иарей ашәақәа еицырхәон, зны аркәашага аирхәон, Лилии ацкәынцәа руазәи еицыкәашон, аха аңсуа кәашарей ацандур Вано иархәашьейи рацәак еинааломызт. Уи рныруан аңсуа цкәынцәагы ақыртуа Ваной Лилии.

– Аңсуа ашәак шәхәанда, – ихәеит Вано, цытк ианыхәмар. Ацкәынцәа хәычык иаацхашьейт, аңсуа ашәа ишахәтоу еицш ирзымхәар хәа ишәаны. Уеизгы инеилацәажәан азар рхәеит. «Ари ашәа ипрофессионалтәу ансамбльк иана-нагзозар, егьа ушьтнахрын», – игәахәон Вано дахьырыззыроуаз.

– Ари аеқәа ирызкымкәа икам? – дцааит Вано ашәа ианаалга.

– Ааи, ари ашәа рхәоит аеыроарақәа раан, – атак кәитцейт Компас.

– Даара иашәа хатәроуп! – ихәеит ақыртуа, ихы рцысуа.

Нас ачкэынцэа ирхэеит «Ахра ашэа», «Ахэрашэа», «Смыр Гэдиса». Атцыхэтэаны амца афыкэхэхэа иаацэырыргеит аркэашага ашэа «Шьаратын». Тучеи Закани иаакэлан, икэашеит. Ақыртца Ванои ипцаи ари омашэа ирбеит.

– Иабашэца ас ашэахэареи акэашареи, цъара ахор шэалазар, акэап? – дцааит Вано.

– Мамоу, ахор цъаргы халазам, ххала иахцеит ачаракэа рыкны, – рхэеит атакс ачкэынцэа, насгы инацырцеит: – Ацсуа дарбанзаалак илшоит абас ашэахэареи акэашареи.

Лили ашэакэа зегы реиха илгэапцеит «Гэдиса иашэа».

– Зака игэытшьаагоузеи, зака ихаракыузеи! – лхэон лара уи ашэа азы.

Рапхьакэа Мсыгэда ус баша дтэаны дырзызыржуан. Зны, Кэанас еибашьра дцеижьтэи, атзамц афы икнахаз апхьарца аалган, Вано иааигэара днатэан архэара дналагеит. Ачкэынцэа еикэаггаа еидгылаз, тынч-тынч иацдыргызуан. Мсыгэда ашэакэа зегы реиха ибзианы илыкэфеиауан аркэашага архэара. Вано уи длыцашьыцшэа ацандура Мсыгэда лыпхьарца иаццо архэара далагон. Ианеицэхкьакэозгы калалон урт ирхылцуаз рыбжькэа, аха еихарак еикэшэаны ицон. Вано амузикатэ гэырцкэыл бзиа змаз уафын.

Абасеипш икоу «аконцерткэа» лассы-лассы еифыркаауан Мсыгэдараа рыоны. Уи иалахэыз рхыпхьазара есааира иазхауан, избанзар ари збаны, изаханы икалаз, дамеилахар зыкаломызт. Аилахара амацара акэым, ихы налеимырхэыр залшомызт. Уи моу, цшыноажэа шыкэса иртысхьаз Мамсыр дыштэоу, ахышэтхэа иразны мака анкьа икама зыкнахалаз, ибгаза еихызтэоз, акэынакэа инапкэа нарыдкыланы иаанкыло, дшьацэхартэны, даакэалалон. Вано арик омашэа ибон. Знызынла иаргы игэы цаитцасны, даакэалон, аха Мамсыр, ишьапкэеи инапкэеи икарцоз, иара итэкэа ус шырзыкэамцоз анибалакь, дыпхашьаны дыкэцуан. Арцарцэа фарацэа, Руф дназлаз, ибзианы ацсуатцас икэашон. Аха зегы реиха ирцшзаны, еинааланы икэашоз Тучеи Закани ракэын. Урт аныкэашоз, Вано иаха игэацпыхэаны инапкэа еиникьон, еихарак Мсыгэда лфарпын Шьаратын аналырхэоз.

Маи нцәаны ииун мза инықәлеит. Азхақшъ ахабла ақыхъа издыруаз уажәы, ибар, абри иара акәумашъ иҳәаратәы ақнынза аеақсахит. Абнарақәа, ахыцьра-мыцьрақәа хкъаны, аргылаоцәа аонқәа рықатцара иаёын.

Сынтәа аақынра злақаз ала иаароарахап уҳәартә иқан, аха ақхын ианнықәла, анхаразы аамта қаиматны иаака-леит: ианаґахыу ақәа леиуан, ианаґахыу амра қхон. Заа илацаз ацьықәреикәа зны-зны ирашәаны, ицәеикәараза амхқәа ирґагылан. Аґатын акәзар, уигы шыґа иёысхында ааугәахәо, иґар-ґаруа иқан.

Шыбжьонын. Мамсыр, ашәшьыраёы дтәаны, акалаґ злақайтцашаз араса быцақәа рырґцара даёын. Ибыца ирґґоз даналґа, илапш найқәшәеит агәарабжьара ианыланы илеиуаз Қазахә. Мамсыр идыруан, Қазахә иара ионы давсны дшымцоз. Уи лассы-лассы уажәааны, шыбжьыла, даауан арахь цәажәара. Ишьґихырґ иёыззыкыз абыца даақәыцын, иааиуаз днечиылеит ақшәма.

– Уа, бзиала уабеит! – иҳәеит Мамсыр.

– Бзиара убааит! – рнапқәа ааибадырkit.

– Арахь уааи, — ақшәма – амацурґахь иёынеихеит.

– Уахь шоуроуп, абра ашәшьыраёы снатәап, акгы уаёын хәа сыкоуп, уус нагзала, Мамсыр, – иҳәан, Қазахә хаха ацла ашьапахы иёылеихеит.

– Ааи, сгәы бзиоуп, аха сырашәатәқәа саарылґап сгәахәын, ґьаргы, агәыларатәқәагы сымнеицт оымчыб-жьа раахыс.

– Урылґама нас? – Мамсыр Қазахә днечиәапшит.

– Ааи, срылґеит... Лахьхы, лбаа, арха сымх хәыц ада.

– Аферым! Заа урашәатәқәа урылґазаап.

– Хар сымам. Знырашәа салґеит хәа исыпхъазоит.

– Уи шыахәуп, – даахәыцит Мамсыр. – Ус акәзар, ааигәа Кәанач изыхь шыкоу уқәымлахъазар, акәхап, – еиґах Мамсыр идтәалаз днечиәапшыит.

– Аа, жәаха сыцәцыс маазт, сашьґалан, уаанзагы снейт, аха иззухәеи, Мамсыр?

– Иззысхәа умбои, Қазахә, ишубо, иҳакәыршаны аонқәа рыргылара иаёуп, убрахь аонқәа қатцаны ирылґахьеит хәа сахауеит, сара сцаны исзымбацт, усоума?

– Кәанач изыхьанза узцои, абра хәатцра иргыланы иалґарґ еґрыгым. Кәанач изыхь акәша-мыкәша ахыбрада иқатцаны

иалгахъеит. Амала абра ҳақкөынцәа ампыл иахъасуа, Гьедлач дахъахыцыз, аонқәа ықәдыргылараны иқан, аха Руф хәычы длашьталан, арзаҳал иманы аиҳабырафәы дашшит, излархәо ала, хыюнык уақа рықацара иақәыхуп.

– Ҳаи, иқәақәра згаит уи ақкөын!

– Ирхәоит, сынтәа алхра ашықәс алагамта ирза-хыымгзеит, аха ҳақыхъа аапынра иқсахымкәа, ауаа ааганы ирыюнарцоит хәа, – дцәажәон Қазахә.

– Издыруада иаҳзаарго, закәытә уаауишь, анцәа идырп. Ианамух, иееишәа икоу цьюuky хзаарганда, анацәалбеит, ари ақара оны ықәдыргылар, ҳарахәгыи царта рауам, – игәақхомызт Мамсыр.

– Ақҳал қазцо амаа иара иахытәху еицоит, баба, ҳара иҳазцаауада, – Қазахә итәтын тра аацәыриган ацигар архәра дналагеит.

– Ее, Қазахә, уигыи иашоуп, аха адунеи мардуануп, ус хара изымцар қалап. Угәы итәз амала, урт абра иаарго назаза изнымхар қалап. Умбои, ара иацшьарымгац хәа акгыи ықам, аха ак нагзара амоуит...

– Ҳамқсыр, уигыи аабап...

– Ааи ус шақәхо сыхәнацәак реицш издыруеит, амала ҳара ҳахаанхо сыздыруам...

Мамсыри Қазахәи ахьтәаз амацурта иамаиашан. Уантәи иубон ақацҳафәи изәу. Шьасиа, Мамсыр иқҳәыс, ақәыд лыршьшьуан. Атаца лымҳақ кны ачуан дахагылан, знызынла ақьатқьат иаацшьуа. Ақәыд ршьшьы амца ицегьгыи иасратәи иньәхәаргылараны адәахыи данындөйлтц ауп Шьасиа ианылба лықшәмеи Қазахәи ашәшьырафәи итәаны ишеицәажәоз. Қазахә, хәарада, дсасзамызт, дыргәыла ааигәан, аха ақшәма пқәыс иқҳалшьеит, Қазахә данааиуаз ахьлызгәамтаз. Шьасиа дыццакны уахь ләынал-хеит.

Унан, Қазахә, сықсындаз, уанааиуаз сымбазеит, смажәи нан, сақаумцан – лқәан иоагылараны лара лахь иааскьаз Қазахә даагәыдылкылеит. – Бзиала уаабейт, нан, ушқакоу? Аонықа шәышқақақәоу?

– Сыкоуп, Шьасиа, аоныкагыи хар рымамкәа, амала бызезыбшәиуеи, сара ссасума, еснагь шәышә ихгылоу соуми, – ихәеит Қазахә, итықафәи дтәауа.

Уи аамтазы аҕацагы лбыста агэза аҕаны айлырхра даалган, хэычык иоахаракны иокнаҳаны даадэылцит. Казахэ данылба, дааит аҕсшэа иалхэарц. Казахэ доагылан даагэйдкыланы лхы днагэзит.

– Утэа цыоушьт, Казахэ, ари лзы ушҕагыло, – ихэан Мамсыргы доацыззеит.

– Коҳ, сымгылакэа, сышҕамгылои! Арҕ роуп пату зықэцатэу, – ихэеит Казахэ.

Анхэеи таҕеи амацуртахь ицеит.

Мамсыри Казахэи ҕытрак ҕымт итэан.

Раҕхьа аҕынчра Мамсыр еилеигеит.

– Аҕықэреи азы узбакоу? Аҕанза иузхап угэахэо? – дцааит иара.

– Аҕықэреи, ухэоу? Исымоуп макьана. Исызхаргы калап.

– Ирхэоит, ашыла ахэ абазар акны ицегы ихалеит хэа.

– Аа, даара ихалеит, аацэак азна уманы уцар, аацэак азна аҕара уманы уауеит – акыла шэ-маатк иркуеит.

– Иараби, анцэа уахэеиҕх, иабанзацеи аҕықэреи ахэ! – омашэа ибеит Мамсыр.

– Имцакэа, умбои, Мамсыр, айбашьра абрахь х-Аҕсныка иаанацаз ауаа акрыфара рҕахыми! Аҕара аҕарч иаоызахан хэ амазам зынза. Ирхэоит, аҕара рҕсахуеит хэа.

– Ишҕа? Ирҕсахуеит, ухэоу?

– Ус рхэоит, аха рсахшьас икарцо, насгы ишыкарцо хэа макьана уаоы издыруам. Амала хара имгакэа, хымҕада, ирҕсахуеит.

– Ирҕсахында, уигы зеипшроу аамбарызеи, – ихэеит Мамсыр, иахэызба цары ала аткьац цэуа.

Айбашьра ашьтахь аобатэи ашықэс акэын. Даара ихьантан иара ажэлар рзы. Айбашьра ирзаанагаз ауадао-рақэа макьана даара ирныцшуан.

Мамсыри Казахэи омашэа ирбоз, атэыла абас ауадаоира иантагылоу аамтазы абра, Азхаҕшь ахабла, аргылар иэҕу акэын. Дара рхаҕы ирзаагомызт, избан абас ирццакны изыкарцаз, насгы идмыргылар амуа изыказ.

Ара аонқэа рыргылар иалагеижьтеи шықэсык акара акэын ицуаз, аха хыноажэи жэохэ оны катцаны ирылгарц мацзак акэын ирыгыз.

Мамсыр дназлаз Азхаңшь иазаанхаз абыргцәа, агәылацәа рацәаны ироураны иахьказ зынзаггы ирцәым-гзамызт. Иашоуп, урт иаиуа атыңантәи ауаа идыртшәон рынхара-рынцыра, рырахә-рышәахә ргәартыртақәа маңхон. Аха Мамсыр иоызцәеи иарей ауаа ирзыгәшьюан, иртахын, ауаа рацәа ирылазар. Азхаңшь уажәы иқәынхо арака нхара хәа иааижьтәи рацәактуамызт. Амала ирхәоит анкьаза абра нацәылакыртак амамкәа ауаа ықәынхон хәа. Урт иабдуцәа, урт рабдуцәа ракәын. Хәжәлар амхаңьырра анырхаанха, Азхаңшьаа азәык-оыцьак рыда Тьырқәтәылака иагеит. Урт азәык-оыцьак иаанхазггы, аурыс хәынтар дрықәыгәгәон, адггыл беиа, адггыл пшза аанкыларазы арака иааганы иртәеит иуаажәлар. Иахьяггы атаҳмадцәа иргәалашәоит абри аоыза ахтысқәа: иахья астражникцәа ар рыманы иаины, аңсуаа рыонкәа цырганы икарыжьуан, аха анаашалакь, игдыргаз аонкәа апыхья ишыказ аипш икацаны ирбон. Аңшәмацәа цхла имыцәазакәа рыонкәа еитәкарцахуан. Ара ирмузошәа анырба, хңа-ңшьба верс амрагыларахь ииасны анхара иалагеит. Арака дара җиара роуит, иазҳаит, рхыңхязара, идыргылеит ауахәама. Уа, ауахәама агәараҗы, икнаҳан, асаркьалкәа гәартак. Дара зеггы еикарамызт шәага-загала. Агәтаны икнаҳан асаркьал ду. Арымарахьи арыгъарахьи уи асаркьал ду иавакнаҳан иара иоахымкьо иказ асаркьалкәа. Урт рнаос еицақәаз. Ацыхәанза икнаҳан асаркьал хәыцқәа. Асаркьал ду ианасуаз абжы Азхаңшьынза иаиуан. Уи иасуан ақырсиан ныхәарақәа раан, мамзарггы ажәлар ирласны еизгатәызар ус гәгәак азы, мамзарггы рыцҳарак калар, абылпра ухәа егыртггы. Урт асаркьалкәа Мамсыри Казахәи рықәлацәа ракәым, рмаҗацәаггы ирбахьан, рыбжьггы раҳахьан. Ашьтахьи Аңсны Асовет мчы аиааира анага, ауахәама школс икарцеит. Арсаулаа рыцкәынцәа уа ацара рцон, Азхаңшьаа рыхәцқәаггы уахь акәын ашкол хәа иахьцоз. Асаркьал хәыцқәа руак ашкол аңхья ихшьын, ауроккәа рахь ианталои иантыцуеи уи асаркьал хәыцы акәын изсуаз. Егырт асаркьалкәа зны машьынақәак ааин, ирыманы ицеит.

Азхаңшь аҳаблаҗы аргылара изәу Мамсыри иоызцәеи изларцәымгыз ыкан, аха излартахызггы ыкан.

«Ииашоуп, акыр ҳақшәахеит, аха икарцап ара ашкол, аклуб: ҳақкәынцәа ироуп алахтра» – ихәыцлон дара.

Азхақшә ахабла иқәынхоз быжътзак ракәын аңсуаа. Ас ара ауаа рхықхьазара змаңыз амзызқәа акык-обак хқәахьейт. Ацыхәтәантәи аамтазы ас имақхаз изхараха дара рхата роуп. Икала уи ауп. Шықәсык ахала ацыхәала Азхақшәаа аңсра рацәа иақәшәейт – инкақа-нкақаны быжыбык ахацәеи, хә-ыык ақәсеи қсит. Иаанхақәаз аихарабык ара ақауа хьантоуп, ага аңшеи ашьха аңшеи абрака еиқасуейт, қаангылар қазынтәык қаанцәоит рқәан иахыцны ицейт аоада, ашьхарахь.

«Урт зегы уажәы ара иказар, аңыңақәа қаиламзаауази, имцаз акыр қахьма, қакоупеи уажәраанзагы», — дхәыцлон Мамсыр.

– Арахь шәаи, уара, абыста нақцейт, – аңшәма ққәыс лыбжы даалнахит ихәыцра.

– Уаала, Қазахә, акы қнаққап, – доагылейт Мамсыр.

– Ааигәа акәын акранысфаз, аха мап скыр ииашам, – ихәан, доагылейт Қазахәгы.

Амақурта аңхьа лымпахьшы лыжәоахыр иқәыршәны, айрыз кны дгылан ақаца.

– Иумзәзәо, Қазахә, – ихәан инапы наирхейт азы зкыз ақаца лахь.

– Қоқ, ус қалома, изәзәа, – дааңқасит Қазахә.

Мамсыр инапқәа оынтәка-хынтәка азы нарықәтәаны, ағәырцғәырцқәа, иааихьшыны иааизәзәейт. Уи ишьтахь инапқәа изәзәейт Қазахәгы. Мамсыр аңшәма итықағы длатәейт. Уи ионы иказаалак иара итық аишәағы акы акәын – аханы дтәон еснагь. Уажәгы уа дтәан иара.

– Шьасиа, баргы бааи, ақаца дақхагылоуп, иазымхои, – ихәейт Қазахә, адулақ итақшаауа итаз аңшәма ққәыс ихы налықәкны.

– Мамоу, нан, сара макьана акрыфарагы стахзам, уаштан ақацей сарей акреицақфоит. Унапы аркы, ухақкы сцейт Қазахә, – лқәейт Шьасиа адулақ ағы ақшаара дызәғы даақәыцны.

Ақаца аоы зтаз айрыз кны дгылан аоынақара дазхианы. Хқака қшьбака қтаца анырфа, Мамсыр аоы зтаны иақхьа иқәгылаз ақәца аақәихын, даанықәа-нықхьаны ижәит. Ижәит Қазахәгы.

– Аңғал җазцо амаа иахьытаху еиҗоит... – дхэыцуа
фааитит Мамсыр.

– Иарбан узёу, Мамсыр? – Казахэ Мамсыр дниҗаҗшит.

– Сызёу умбои, абри аҗыхьа җазлацёажёоз ауп...

– Аа, уи зегьы рацёак җгёазтам, аха иҗоуцои. Аиҗабыра
ус рызбазар, акёхап.

– Җёарас иаҗахьузеи, ари аиҗабыра ирусуп, аха җара
ажёларгьы шёгёы иаанагои җёа иааҗазцааргьы җамлози.
Ажёлар рымч дууп. Умбои, Гитлер Урыстёыла абжа игахьан,
аха ашьтахь ихьыз... Ажёлар рҗақ дууп. Анцёа иньҗёааит
ажёлар, – ихёан Мамсыр иаақёихит ацёца, – уаҗа еибашьра
анцёа ирзааумган, анхара-анцыра ада хьаа рмоуааит.
Ажёларқёа ахьныхёоу, җаҗсуа жёларгьы рыланыҗёазааит...
Аҗсны, анцёа, иумырзын! – иааҗыркёкёаны ижёит Мамсыр.
Җазахёгьы икит. Уи ашьтахь еибаныҗёеит. Аҗхьа Җазахё
доагылан аҗшёма иньҗёаёа икит. Нас аҗёса рныхёеит хаз-
хазы Ажёакала, рҗафқёа хёычык иааҗалеит. Амра цлак
ашёара ишыҗаз, Җазахё дцеит ионыҗа, аҗшёмацёа
ишахётаз еиҗш аҗсшёакёа нараҗёаны.

Мсыгёда еснагь еиҗш дкарауараха, леага фархьқёак
надкыланы илыма аоны данааи, амра җашёаны аила-
шёшёра аёыназнакуан. Амацурҗаёы днеин амца ахь
ааиёалкит, иаалгаз афархьқёа цьцёцёаны Тучеи Тосиеи
аагылара Мсыгёда лашьа еиҗаб иҗны иҗан. (Туча ашкөл
доуыршьҗиҗьҗёи ланшьа иҗны дымцацызт).

Мсыгёда ахьура чуан нкнаҗаны, ыҗыҗа-хы лара
даламцакёа рхёы злыцшаз азы нҗаҗёаны, амца амёы-
шёпақёа нақёцаны, жёхьара дцеит. Ажё ахьара хёычык
злыгыз ауп агёашё ахь цьоук рыбжьы шгаз. Мсыгёда
дааццакын, лыжё дааццын, аныга шылкыз агёашё ахь
лёыналхеит. Иааиуазгьы агёашё аадыртын агёара
иааҗалеит. Урҗ амёа ишықёыз зқёыхёлаз цьоук ракёын.

– Бзиала шёаабейт, — лҗёеит Мсыгёда лныга наргыланы
лысасцёа аагёыдылкылеит.

Урҗ ыҗыҗа ыҗан. Рёыҗыагьы хацёан. Руазёы шёпа-жёпак,
махёажё-шьахёажёк иакёын. Ибжьгьы уи иақёнаган,
игёаоаза акёын ишыҗаз. Егьы уаоы цёхрыцк, еилаоак
иакёын. Ашёпа-жёпа Мсыгёда илдыруан дахьатёиз, аха
дзыжёлази ихьзи лыздыруамызт. Уи ицыз аҗшёма цҗёыс

зынзагъы длыздыруамызт. Мсыгѣда лысасцѣа акрыр-
фалцеит, акрыдлыржѣит. Асасцѣа чаншьтахъгы акраамтѣ
итѣаны ицѣажѣон. Рѣыцъагъы Ацъынцътѣылатѣи еибашьра
Дузза иалахѣын. Бзиа ирбон иалахѣыз аибашьрафѣы
изынкъаз-изынцѣаз ахтысцѣа реибыхѣара.

– Сара, – ихѣеит ауафѣы цѣхрыц, – аибашьрафѣы ацъха
авзвод сеихѣабын, нас сыцшыхѣфѣын. Анааилахѣлалак,
хѣынаххон ага ишъка. Зны хѣеит х-фѣык цшыхѣара. Акыр
хнаскѣеит, алашьцара хѣалакны. Нас хѣахѣыкгъы хѣахѣеит:
азѣы армарахъ дѣеит, егъи – аръгъарахъ, сара сышиашаз.
Украина адгъыл афѣы акѣын. Ажѣфан цѣта еицѣацѣала
еихашьшьын, амала хыхъынтѣи акгъы леиуамызт, илашь-
цан, ула ацѣы ршы цакызар иубом ззырхѣо еицш. Сара
цшышьала сѣон, сышьтыбжъ мыргазакѣа. Ус сацъхака
иахѣагъы ицѣкѣацѣааза илакѣырстѣаны сынтѣалт. Уа ахѣаскын
ѣа татаза абамба сылагылазшѣа акѣын ишыказ. Сара
стѣала, насгъы хѣкомандир излахаихѣаз ала ага акыр
днаскъаган. Атѣкѣацѣаара стѣысразы хѣыцъык шсыгыз, (ус
сгѣы иаанагон) сгѣы сеанзамкѣа акы снадхѣалт. Уи
дуафѣызаарын. Сара сеицш иаргъы дыцшыхѣыѣозаарын.
Убри бжъы мамыршѣагак лѣтицан, дыббны даахѣын,
ишьтахъка дыѣот. Ахысра каломызт. Сара иарбанзаалак
бжъык сыхѣлсмыршѣеит. Ас ишѣаз, насгъы ханааидхѣала
издырратѣы икалеит, уи дышуафѣы шѣпажѣпаз, хара
дышзымцѣоз еилсыргеит иаразнак. Ахъухѣа, иара дышцѣоз
сылышьтѣалт сыѣоны. Абар агѣафѣара дыѣтысын, хѣыцъык
имардараны дѣафѣалеит. Убаскак ажѣфан аарлахѣа
даадызбалеит. «Уи сара дыстѣуп» – сгѣы иааснацѣеит. Иара
рацѣак дышмыѣыцызгъы, санитааигѣаха, ицсыц алага-
ѣагашъа зѣицшраз ала, издырит, уи акыр дшаацъсахъаз. Сара
иара еихѣа хараза иргѣеѣ снейуан азы, ес-минут сиааигѣа-
хон. Ус дук мырцъыкѣа сыхъзеит. Уи иара иагъызгѣамтѣеит хѣа
ауп ишыздыруа, избан акѣзар, ахыхъчара изакаразаалак
иѣазимкит. Сышишьтаз идыруазар, даахѣны ма ахѣызба
икъарын, ма дсеихсрын. Аха иара дѣон дхыцъ-хыцъуашѣа, аѣы
нади еицш. Сшынихъаз еицшцѣкъа ишсымчыз снапкѣа
ааилыршьны ихѣдапара сыкѣсит. Къыт изымхѣеит, уаацѣкъа
деизкѣфѣны дылкахаит. Сарма напала иѣы аашѣахѣаны,
сѣабырхѣала алеи ацси рыбжъара деицѣацъах дѣахѣаны
днышьтѣасцѣеит.

– Изакеызеи иара, уаха уара думбо, мамзаргыи иара уимбо, шөыцьагыи шөылақәа җыхызма, исзеилкаауам.

– Дыдрыцшь аныха аныс, мцрак алацаны ишысымхәо Изасхәозаалак азәгыи ихейцом. Иашоуп, ихоумцаша акоуп иара, иаҳаракгыи ҳаибамбазакәа ҳаиғаҳара. Аха еиҗас-хәахуеит, убри аҗаҳараґыи убри аҗара лашьцан, ценцьри шәи змамкәа иҗзамц мацароу ағыи акрубозар. Убрагыи убас акәын ишыказ.

– Ибзиоуп, уи дыткәаны дугеит, деикәҗах дғаҳәаны дышьтоуцеит нас урхәҗахь дызлааугеи?

– Сара избо уара арра уҗамзар каларын, – ажәабжьхәао гәрамгарашәа дзацәажәоз днаихәацшит.

– Иашоуп, сара аибашьра салахәымызт, аррагыи сыҗамызт, аха иухәо хәычык исызхәцом, саҗоумцан.

– Дыдрыцшь еихау акгыи ыҗам, алахь соуааит амц схәозар, – деиҗақәхт ауааы еилааа. – Цшыхәра ицо еицу иахьейцырцуа аҗыҗағыи еикәшәахроуп, еибганы изыгье-жьыр. Аҗшыхәра адҗа нагзаны ҳаналга ҳаикәшәеит соызцәеи сарейи ҳаикәшәарц ахьейбаххәаз аҗыҗағыи. Нас ара шәаалеи, акы шәсырбоит схәан, исыман сәынасан слемса дахьышьҗаз хнейт. Омашәа ирбеит соызцәа. Дхаманы ҳархәҗағыи ҳааит. Хара ҳаҗшыхәра алҗшәа иҗегьгыи иҗбаахеит, алемса иидырқәозгыи анацла. Убри азы амедаль исырҗаз егырт схамҗақәа арҗшзоит, рхыҗхьазарагыи иацнацоит. Абас сақәшәахьейт аамҗала, - иаахиркәшеит Смел. Ус ихьзын ари ауааы еилааа.

Ачанахкәа зызәзәоз Мсыгәда дахьынаиааиуаз лысас иихәоз ари ажәабжь дазызыроуан. Лара амалахазгыи лгәы иаанагомызт ари мыцрак алоуп хәа. Лара даара ҳаҗыр-қәҗарала дихәацшуан, аибашьраан абри аҗара ахаҗара кәзҗаз, ари иҳаихәаз ахаҗарақәа иҗаиҗақәаз руак ауп, егырт егыи ыҗоуп уи аиҗш.

– Хәи, нан, абарт шәара шәейцш иҗоу роуми ҳаикәзырха!
– лажәа нарылалцеит ларгыи.

– Сара аибашьра сыҗамызт, аха сзықәшәахьоу шәас-хәап, – ихәан ицигар ирхәыи амца аркуа ғааитит ауао шәпа-жәпа.

Мсыгәдеи Смели аазыроит.

– Аҗаацәара салалеижьҗеи рацәак цуамызт. Өнак сабхәараахь сҗарц, ишыҗоу ишану збарц иақәскит.

Шыжьхьахэа акранахфа ашьтахь, сеы ааскэадырын саноакэтэа, схы иааташэит сеиҳаба айбашьрантэ иааигаз атапанча. Сабхэараафэы сахьнеиуа салаэхэап, салаеырбап аасгэахэын, сыңшэма лзы сыбжьы насыргеит: Бара, ана бнеины атапанча сзаагшь, ауафы дызкэымшэо акгы ыкам, исымазааит. Уи аамтаз аоны иказ сани лареи рымацара ракэын, сашьейтбацэа роыцьяггы аены икамызт. Сыңшэма лааира сазымпшыкэа, сеы соакэтэеит. Сангы агэард афы дгыланы дсызпшуеит. Сыңшэмаггы атапанча лыманы дааин иааслырkit. Хэи, ари абцьар атэгы идырузаап лхэап схэан, иаасылтаз атапанча ааныскылан, кэырепырехэа снаха-аахан, атцхарта снацэа нацакны саннацха, акэак аатгеит, сапхья игылаз сыпхэыси сани арцэаа дырган, ихэхэеит. Бзиашэа сыпхэыс илыкэкымызт акэымзар, уааткэа дышны дылкасыжьюан. Ахысбжь захаз сеы рхан, ихагаха саманы агэард иаакэлеит. Уи иакэырццакны дыроагх акэак-акэак аатгахт. Сеы иахаггы ихагахеит, саманы агэара акэшара иафуп. Атцыхэтэан исымкэытцшэан ицан аанда иавашэеит. Изулакь сеы аарлахэа иаасыршэыкыын, слалбааит. Агэра атцэан инахаршэны, атапанча ахькахаз саннеи, ахы арахь, сара сышка иханы, ихыршланы икажыын. Ашьтахьюуп, иансархэа, ихысцыпхьаза ахала ишхашалоз. Арстэы ишьтысхыр иткыаны сашьырхэа сшэан, аанда савагьяжыны изулакь, ашьшыхэа атцара ааныскылан соахеит. Стапанча хашалан ишхашалац, аха иткэомызт. Уажэы асампал ласышьтыр стыхууп, аха ишыкацатэу сыздыруам, аума сақэшэт. Сани сыпхэыси аоны ионаланы реырцэахит. Ус атцкар шыскыз амаршэа баны, сан лшьал акэыршо, акэыршо ипахны инаганы уао дахьюнамыз уадак афы ааада, ашьхака ахы рхэаны исцэахит. Сабхэараахьггы ацара умбо, агыггы умбо саанхеит. Сыпхэыс уажэгы еңныхэас исылталоит, уи атапанча исызнауз.

Ус цытк ианеицэажэақэа, Мсыгэда лысасцэа лган, акэаскэафэы, азал анаосан иказ ауатах афы ишьталцеит. Ларгы даапсаха дыкан, дышьталарц дцеит Лили лахь. Вано Қартка дыкан, ипха лымацара лакэын иказ азы, дшэар хэа дшэон Мсыгэда. Ус калцалон лара Вано цэара данцалакь.

Мсыгэда дышьталаанзаггы лысасцэа ахьлыриаэ ауадакынтэ илахауан цэажэабжькэак, аха илыриаэ

лысасцәа акы еибырхәозаап калцан раҕхәа арт абжькәа рацәак хшыюзышьтра рзыкалымцеит. Аха цытраамтак дыцәаны данаацш ацәажәабжькәа иахагы иғәғәаны игозшәа лахаит. Мсыгәда доагылан, азал ашә цшышьала иаартны данынеонашыла, дымоашьо илахаит лысасцәа ирхәоз. Асас шәпажәпа ахахаихәа ацәкәа икызшәа, ицәкәа дрыцакьон: «лак, уак, хьи! Ооҕо! Алақәа шәырфааит, уахь шәабацо!» Смел иакәзар, уи ар иацхәа игылоушәа акоманда кайцон: «Ложись! Вставай! Кругом! Бегом! Направо! Налево!»

Мсыгәда хкыс илымбацыз акы ыкамызт. Уахынла ицәажәоз ауаа лбахьан лара, аха асцәкәа ахчы рыхкәа анныларца инаркны аашаанза цыхәаццәара амазамкәа ицәажәоз уао длымбацызт.

Лилигы илахаун арт ацәажәабжькәа. Мсыгәда ауадаҕы данааи, Лили длызцааит: – Ант шәысасцәа уаха имыцәазои, еибырхәозеи абриакара?

– Урт еицәажәазом! Цхызырла ицәажәакәо иреиуоуп, - лхәеит Мсыгәда.

– Цхызырла ишпацәажәо? – дцааит ақыртуа цхәызба.

– Икоуп, нан, ус ицәажәо, – лхәеит Мсыгәда иааркәафны.

– Сара исымбацызт, иагьсмахацызт, ас цхызырла уахынла ауаа цәажәо.

– Абарт аоцәагы ашьжымтан иаха ишәхәозеи хәа уразцаар, хымпада, ыы, акыр ххәозма, иаххәаран икаи, хацәан, рхәоит.

– Абри ауми ассир! – лхәеит Лили ицәашьаны.

Мсыгәда лысасцәа ашьыжы игылаанза, лара ахьура чуан азна абыста луит. Иангыла, рызхара дыржәны, рызхара рәацаны доус рымоа икәылцеит. Мсыгәда лыюны зынгы цхынгы аои ауаткеи цхеи-цхеиуа усгы ицәырцуан.

Азхацшәаа рхабла икәынхоз абыргцәа иреизартан Гәагәыць измыць ааигәара игылаз Лоу излагарафы уназаанза ишышьтыхыртаны икацаз абакафы. Уа лассы-лассы еикәшәалон дара, азлагарафы инеиуаз, мамзаргы ус архака илбаауаз. Аиҳарак ара ианеиниалоз шыбжьонла акәын. Ара, арха, амхкәа змакәазгы ыкан. Шыбжьон реагакәа нкаршәны ара иааиуан, рыцсы ршьон, ажәабжькәа еибырхәон.

Араанза дылбаалон аҕахмада Мамсыргы. Иахья иара ара данааи, аҕдыҕаа еицэажэо итэан ҕытҕык. Урт рхыпхьазараҕы иҕан Казахеи, Маамати, Махази, Ажгыерии, Мамсыр данырба, итээз зегы ҕагылан, абака иаатцын, аҕсшэақға иахэаны аханы ддыртэеит.

– Шэтэақға шэаргы – илаҕш нархигеит игылаз Мамсыр.

– Хтэами, хтэоуп, – рхэан абака аонудқа иаакөыршаны иҕацаз атэартақға рғы инатэа-аатэеит.

– Даара ицэьцашоуроуп иахья, ақға леир калап, – ихчат хылҕа ааихыхны ивараҕы иныкэитцеит Мамсыр.

– Аа, ишоуроуп, – рхэеит уаҕа итээз аиҕабацға азэык-ҕыцьяк.

– Умхы арашэара акругу? – Казахэ ихы наиқэикит аҕахмада.

– Шьта рацэак сыгым, уацэы салгар калап, ихэеит аҕак Казахэ.

– Арт хгылацға ғыцқға ирхэои? – дцаахт Мамсыр, азэ дналкааны изкзамкэа.

– Ирхэо макьана акраадыроу, азэык-ҕыцьяк иаакэаз рутра-сытрақға иртоуп, – ихэеит Ажгыерии, уаҕы аҕак каимцшошэ аниба.

– Азхаҕшыаа ахацға аиҕабацға зегы абра шэыкоуп уажэы. Иахьатэиала, шэара зегы шэеиха сеиҕабуп сара, – итаҕынжэга неицеитцеит Мамсыр, – убри аҕкнытэ снашэы-лабжьар стахыуп, абри шэыцкэынцэа, иара убас аҕар зегы ирахэатэуп иара...

Итээз зегы ргэаарҕаныртцеит.

– Ишыжэбо еипш, аҕылацға ғыцқға хаураны хакоуп. Ауаа зегы еипшым казшьала, ҕшрала, иҕалоит азэ дмарҕаҕалзар, егы ихы дубеи ибоит, дпагыоуп, ахҕатэи иҕалоит дуаҕы кэымшэышэзар, дхалалзар, ажэлар рғы иаҕья уаабааҕсы ыказаргы, инейдкыланы ажэлар зегы хэартам узхэом, убри аҕкнытэ абра иахзаанго рғы шэы пату аҕэцаны, даргы пату рықэцаны шэрызнеила. Амала шэатэазымбо, ишэықэыҕэҕэарц иақэызкуа азэыр калозар, шэымшэакэа иахэтоу иашэҕа, дахьшэырхэы...

– Дара рхала рхы халаргалар, ускан ишҕаҕацатэу? – Мамсыр иажэа днаҕылеит ара итээз зегы иреицбыз Кэынцал.

– Убас қасқәа азә зхы шәылазгалоғы дқалозар, шәнаивс, шәшымшәаз наирдырны. Амала еитасқәахоит, ақәаи, шәара ақһа шәмыцқһан иқалозаалак ақһны, ақара шәыдымқалароуп, шәиашаз еснагь, аиаша зегьы ириааи-уеит, дад. Хәычык шәытшәахашт, шәырахә-шәышәахә ргәартырқәа мацқашт, аха иашәычқәа, адгьыл зегьы иртәуп, анцәа ианишоз ауаа рзоуп изишаз, насгьы қазтагылоу аамта гәашәт итағынжәга амца нацрарсны инеиғьтцеикит Мамсыр.

– Иухәаз қәаит, Мамсыр, ишәмақәаи зегьы – итәаз днарылақшит Мамсыр иаамышьтаһь Азқәақһь ақәбла инқоз зегьы иреиқәбыз Мақаз.

– Ааи, ааи, иқәаит, – рқәеит зегьы.

– Шьта ққәблағьы ақолнқара еиғьыркаауазар, ақәап, қалалап қаргьы, ққәндеилап, иқалшо ққәқдалап, иқалымшо азы уағьы қәишьом, – дцәәжәон Мақаз, Мамсыр ииқәаз инацқашәа.

– Ққәламлири, қалалап, қшәахтәқәа мацқәп, шәымбои ақолнқара ққәлам азы уи иалоу рацқьыс ғьынтә-хьынтә еиқәаны ашәахтә ққәқшәоит, – нацицәит Қазәахә дахьтәаз.

Зегьы уи излазыразьыз ала ағыу ааилдыргеит.

Иаағынчрахеит абақәғьы. Уажәы зегьы ирақәауан ахьуқәа илағоз азлағара алу абжьы.

Шьыжьы лыхқәқәахьан, зегьы еимпны рықонықәқәа ианцоз.

Азқәақһь ағыц қшзақәа рықһны аонқәа ықәығқәа ианықә-гыла, ақәбла даара ақәғьы ақсахит. Цыһьа издыруаз уажәы ибар, сәашьома уанацәалбеит ааигәахәратәа ақһынза еитасит иара.

Арғылаоцәа ақһын рхы иарқәаны аусурақәа дырцқауан. Планла дара еаорақәағаланза иқарқаша аонқәа ққәцаны иалғар ақәын. Аонқәа рытзамцқәа ғәағаны, ихьыны игьылан. Иаанқаз аонуцқәтәи аусқәа: адашьмақәа рықәқара, атуанқәа рацқьара, ашәқәеи ақәнцьырқәеи рқәцара, ашьыхра, ашәра. Иубаратәа иқан, урт рықәкы шынарығоз. Ғәорақәағалан аанцәаны азын ианынғыцалоз арғылаоцәа аонқәа зегьы ққәцаны ирылғәхьан. Иааиуаз аағынразы аонқәа зегьы иахьығаны иаағаз рықәнацан. Азқәақһь ақәбла хазы қытаны иқәцан, еиғәаан иара убас хазы иқаз ақолнқарағьы.

Өнак Мсыгәда азлагарахьтә дыканы аоны данааи, рбахча ахьынтә аиха шьтыбжьқәа лаҳаит. Ара абахча ицоу збап хәа днеизар, ҫыц иааз быжьыок-ааык ракара ахацәа реихақәа рыманы алцлақәа азахәа зықәқәаз, Кәанас инапала еиҫаҳаны ииаазақәаз, ыцакны ихцәцәаны ацәра ишағыз даарыдгылеит.

– Арт азахәа рықәуп, ари баҳчароуп, азин шәызтада аҫкара! – лгәы еибакит Мсыгәда.

– Ари ҳара ҳхатәгәаҫхарала ихақцәо ҫыбымшьан, аколнхара ахантәаы адца иҳаиҫаз алоуп ҳазланыкәо, – рхәеит дара аҫакс.

Мсыгәда дымҫшыкәа аеныцәкәа дцеит ахантәаы икны Бадра длыманы.

Аколнхара ахантәаы Мсыгәдеи Бадреи иреихәеит аколнхара анапхгара реилатәарағы ишырзбыз абри абахча ықәхны ацәа еиҫарҳарц, аколнхара аҫатын аарыхра шрыду, ишаҫахыу амағзақәа иаарласны ишыкацәтәу.

Мсыгәда ари илцәуит-илхыит, аха илылшахуаз. Дцеит араион анапхгаоцәа рыкнынзагы. Илзеикәмырхеит лгәы зхыблос рбахча хазына.

– Баак рбганы, баак кәзцаз хәа, исзеилкаауам, ари змаану, – лхәеит лара, дашшырц араион аихабырағы дахьнеиз.

– Уи аколнхара анапхгаоцәа избны ишьтырхыз ҳара иҳазҫыргом, – рхәеит арака.

ҫхәыс еибак уаҳа илылшахуаз. Лара лхәашья абондар икны дцаны дмашшозар, уаҳа ишҫакалҫарыз, дыгәжәәжәо даатәеит. Бадра иаамышьҫахь ари ахтыс заҳаны Мсыгәда лыкны иааиз Казахә иоуп.

– Ишҫааура, Мсыгәда, ус иаамҫахит, бымбои, иҳач-ҳароуп, – ихәеит иара.

Мсыгәда, лылағыз лкалҫ инахьшьуа, дцәуан.

– Дбағза хацак аоны дыказар, ус карцозар, убарын, сышҫхәысеибаз рбаноуп ас зысзыруз, ҳагәнаҳа рзымгааит, закәтә ҫхәашоузеи ари икаиҫәа. Хәҫиҫа, иерыдишьылон абржә абра дыказар...

Иааиуаз ағәылацәа зегы гәалсра дула илыдышшылон, аха лыгәгы дыргәғәон.

«Рацәак бгәы иабмырсын, иаабоит, ишакәымыз ала ишбызныкәаз, бхацкы ицеит» иара усгыы бара ибыд-шәалазамызт, бара ибтәым акы иааызан!.

«Сара истәымзаргыы, жымжәак ғысымхыргыы, иара ыкәанда, азәыр иңырхагазма, акыр ғалар, уаацас иртәар, ауаа рзы ималымзи», – лхәон Мсыгәда.

Аха икалашаз калахьан. Еилачы, аңхын амра злымсоз лбаҳчара ыцқааны иңканы агара иағын.

Туча харантәи илбеит рыкәша-мыкәша еицәкра дуқәак шыкалаз, аха рыюны дазааигәахаанза илзымдырит, урт аицәкрақәа зыхкәаз. Даара лгәы иалсит Туча бзиа илбоз рбаҳча иазыруз.

– Сан, ари иашам, сара изыюеит абри атәы аиҳабырахь!
– лхәеит лара лыцсахы еикәцчо.

– Нан, уи акара бгәы иалбмырсын, уи ҳара усгыы иҳамырххьан, еғаурым, амлеи ахьтәи ҳагарым, – лхәеит Мсыгәда, лыцқа лгәы кацауа.

Сынтәа Туча жәа-класск рыкны дтәан, еснагьеицш ацара лгәацпыхәаны илцон лара. Ицқааны амацәарқәа ахылтцоз иабзоураны, Туча лдыррақәа есаaira рыедырцбаауан, ицаулахон. Иарбан зцааразаалакь, лара лкласс иацанакуа акны акағы деицәахомызт, зегы ацәкқәа рылтаратәа дыкан. Убри агәырцкәыл бзиа анааосгыы лара цсабарала дкәышын. Туча макьана дхәычын, аха ацстазаара анализ азылуан, ацәгьеи абзиет иилпыргон. Лара лассы-лассы дрызхәыцуан ацстазаарағы икалақәоз аицәкрақәа, урт лара лхатә гәаанагарақәа рыла дрызнейуан. Жәаба-жәааа шыкәса анылхыц нахыс илдыршаз лдырхьан. Баша ирхәомызт азхацшьаа: «Шәанацъалбеит, Кәанас ицқа илылцшаз лылцны дахьаакәгыла, жәбоу!» Ашкол акомәареидгыла аорганизация цызас дартәит цыцх, ажәбатәи акласс даналгоз аламтала. Сынтәа ацара ашыкәс ишналагаз, иубаратәа уи аусура еиғьылтәит, илахғыххейт, ацәк чыдагы аиуит. Туча лассы-лассы имәапылгон аизарақәа, урт рыкны ирзбон аинтерес зцоу аусқәа: еиғьыркауан аныкәарақәа, аекскурсияқәа, рқыта атоурых аццара, аколнхара ацхраара убас ицегьы. Урт аусқәа зегы рғы лара дацхьагылааын, дғырцштәын. Азхацшьаа ирхаштуам ақыта клуб акны Арсаул ақыта атоурых иазкны икалцаз ажәахә.

– Ҳаи, лыцсынцры духааит, уи ақхәызба хәычы! Ҳара иахзымдыркәоз зака қалхәезеи, рхәон абыргцәа уи ауыха уа иказ.

– Анцәа днеигзааит, уи акрызлыцша, Кәанас ихыыз тызгаша лоуп.

– Мсыгәда лаб ицсхәыми, ас ақхәызба дахлымоу, – рхәон ақыта ахәсақәа.

– Ас икоу азғаб қытак дрыцсоуп.

Туча лызбахә еимыркәкәаа ирхәон ыцъа ахынеи-дгылалакь.

Уи азын Ацсны лассы иахамштүа ашьта ааныжыны ицеит. Феврали марти рзы, ацаа ара иназон җажәа градус рыкнынза. Убри иахкьаны асубтропикатә цлақәа даара ақхаста роуит. Шьатанкыла иахызааит амандаринақәа, апатырқалқәа, алимонқәа, бжяцъара иоеит аевкалиптқәа. Икоуп азахәақәеи алахақәеи ахьҗазгы.

Арсаул ақыта аколнхара «Пхьақа» ағы ацитрус бахча дукәа җба аазаны ирыман. Аиҳарак ибзиан Азхацшь ахабла иацөыхарамкәа амшын ағықәан иказ абахча. Уи адача хәа иашьтан. Уа игылаз амандарина ацлақәа убри акара идун, акы ыцъа енак ирзытаауамызт. Шықәсык абригадир даалаган ицхьазеит цлак шака мандарина цыра ғыцуаз. Иреихаз ацла жәеиза нызкь аанашьтит. Уи хазы ианыр-капан, хәышәи ынҗажәижәаба килограмм калеит, даеакала – тонна бжак инеиханы.

Маи мза алагамтазы акәын. Аены ашьыжь инаркны ақәацсата ауан, иахьабалакь ихчылан анакә хын.

Кзахә есымшатәи иусқәа данаарылга, иахьа усгы амш акгы снаруам, Христо икнынза сцап, ааигәа дсымбацт, ататаын еиҗахаразы дызсыцхраауазаргы наиасхәап хәа игәи интакны еигәышә аашьтыхны иғынеихеит.

Христо захьзу дбырзенуп, Азхацшь ахабла җбака верс инацөыхараны дынхоит. Ацсуаа ари атыц Дамеи ихәи хәа иашьтан. Уи ус изашьтаз дыказаарын анкьа Дамеи хәа азәи. Иара ижәлацәкьагы ееишәа уаҗы издыруамызт, амала Тлабған-иҗа хәа ишьтан зегы. Ус ара уаҗ дынхазомызт, иара ида. Иара атыцгы рацәак анхаразы иманшәаламызт: инаараны, кәаҗа-җаҗараны, ибгарстаны икан. Дамеи дзацөын, ақәра ду нцны идунеи ицсахит. Данцсы ионы

ааигеаратцәкыа дыржит. Азхацшыаа зықәрахь инеихьоу иргәалашәоит, уи ионы қамтажәны, ишеилаҳара иангылаз, инышәынтрагы ацытәа ақәхәхә ионы анаосан. Ирхәоит, Дамеи ахәынтқар ихаан 1914 шықәсазы дахәаны еибашьра дцеит хәа. Аибашьрафьинтә ахьз-ацша иманы дааит. Ирхәоит иара убас Дамеи ихьз Москва атоурыхтә амузеи афы икоуп хәа. Ашьтахь ионгы еилаҳаит, инышәынтрагы абна ахысит, аха иахьцалакь ихьз уи атыц иаххалт. Ишааиуаз Дамеи ихәы абырзенцәа нхартас ирkit. Аонқәа кәрцеит, абахчақәа раазеит, даргыи фиауа рәархан хазы хабланы иаакәлеит. Аурысқәа абырзенцәа рхутор хәа иашьтан. Ацсуаагыи цьоукы-цьоукы абырзенцәа ртыц рхәон, аха цьынцәла уи иахьзыз Дамеи ихәы ауп.

Христо иаб иоуп ара нхарас хәа рацхьаза иааз. Қәацк наргыланы итаацәеи иареи ара рхы ныцарkit. Нас уи аоызцәагыи иауит. Иааикәыршаны аонқәа кәцаны анхара иалагеит, сынтәа азә даауа, хәацыхьа дәәазә даауа.

Ацьынцәтәылатәи аибашьра Дузза ианалагашаз алам-талазы ара абырзенцәа рхатә школ еиқыркаан, рхәыцқәа дара рбызшәа ала ацара рцо иааиуан.

Казахә акәара днырын, Дамеи ихәы ахь игаз амоахәаста днанылан ифьинеихеит. Абжьаацын еицш аонқәа рыкнытә амоақәа хәхәа-хәхәаза иоеиуамызт. Изакаразаалак бжьык уахьынтә иаҳауамызт Казахә. Ус агәарабжьара днанылан, ифьинеихеит, аха азәгыи ибжьы гом, азәгыи дидылом. «Измааныуи, мшәан, иабаца иахьа арт?» – игәахәон иара. Цьара-цьара агәашәкәеи аонқәа рышәкәеи аркзамызт. Иаркзамызт Христо ионы ашәгыи. Игәашә ртагьаза икажьын.

Казахә агәара дынталан абжакара данынаскыа «О Христо!» – ихәан ибжьы наиргеит. Иаартыз ашә ала иааоныцын, икау-цәыуа иааицылт Христо ила. Уи Казахә идыруан. Ара данааилоз еишуа даклон иара. Икалаз арыцқара Казахә макьана изеилымкаацт. Агәара днакәша-аакәшеит, аха уаю дибом. Еицах ибжьы наиргеит. Ала ус икыу-цәыуа, зынгыи иаатцыхәаршәшәашәа аун, агәарц агәтаны инеин, аоада, ажәоан ахь ахы рханы ауыура иалагеит. Убри инақәырццакны ала уыубжьы аагеит дәәа онык акнытәгыи, нас дәәа цьарантәи. Убасканоуп Казахә ианидыр, ара бзиара шыкамыз.

Христо ионы усғы ашә аартын. Қазахә уахь дныюналеит. Хәғоу иибарыз ила иабейт иара: амағәа-оығәа, кыруағи, цәырғеи, хызеи, хчи, чуани, чанахи-зегғы еилырхны, харабғара еилажын. Христо ионы даадәылцын, ааигәа ифыцны анхара нап азыркыз Христо иңеиқаб ионы дахьнеизгғы, ара иибаз асахья ахәтацәкья уаагғы днахагылеит Қазахә. Ус абырзенцәа рыюнқәа зегғы даархысит. Иахьабалакь иибоз акы акәын: ара инхоз ауаа хыма-ңсыма, иццакны иқәцны рцара асахья.

«Абас акәзаарын анкья зны аңсуаа амҳаңьырра иргаз рыюнқәа шыказ», – ааигәахәт Қазахә.

Ашьғахьоуп зегғы ианраға, Аңсны иқәынхоз абырзенцәа, азәк-оыңьак рыда, мчыла иахганы Қазахстанка ишыргаз. Урғ рынхартақәа рыкны иааганы идыртәон «зынхарта маншәаламыз» ауааңсыра Цаленцьыхантәи, Цъаватәи араионқәа ркнытә.

* * *

– Уара, Кәанас иңға илыюыз агазет ианыз жәбоу? - абака дааңашылт Бадра.

– Мамоу, иаамбацт, – рхәейт уа итәақәаз иааиз ихаңгыло.

Бадра иңьыба дынғалан ирены уа иғаз агазет ааңгейт. Иааиңихын ахқатәи адакьяғы дааңғасит.

– Астатиа иахьзуп «Нерадивые хозяйева», – итәаз днарылаңшит Бадра.

– Изахьзузеи, уара, нерадивые хозяйева? – дңааит Махаз, илабашья иәынанңашәа, Бадра иахь днеиханы.

– Нерадивые сыздыруам, аха хозиаева иаанаго аңшәмацәа хәа ауп, – ихәейт Кәынңал.

– Исырби, исырби, – дғагылан Бадра днаидгылеит Қазахә. – Қоқ! Идуу цыышьон, ихәыңзоупеи.

– Ихәыңуп, аха иғәғәаны иңғауейт! – ихәейт Бадра уи игәы аздуны. – Хозиева захьзу усғы ижәдыруейт – аңшәмацәа – нерадивые – уи иаанаго... аиғарагы маңк иңәгыоуп, зегғы ззеиңшу, акгы агәхьяа зкым хәоуп иаанаго...

– Згәы жәпоу аңшәмацәа хәа акәхап хыс иамоу, —ихәейт Махаз.

- Аиеи, усоуп иахәо, – дақәшахәтхеит Бадра.
- Нас иахәои, иахзеитәхәи! – рхәеит аихараоык еицәакны.
- Ара иахәоит аколнхара актәи абригадафәи аусқәа шееим, ахәақәеи егырт арахәи атәтын аплантацияқәа инархахауа ишырхыу, аколнхацәа еитәрхаз ашәыр цлақәа хыркәәааны ишырфо, аха аколнхара аправление уи агәхәаа шакым атәи.
- Хәи! Лқәақәра згаит уи апхәызба хәычы! – даара игәи иахәеит Махаз.
- Нерадивые хозяйева! Хә-хә-хә! – даачеит ибжыи нхтцаахцаны Кәынцал.
- Нерадивые хозяйева! Иабаалга ари еипш иказ ажәа, хә-хә-хә иезынкыломызт иара. – Ишбарнаало ухәар иауазеи! Хә-хә-хә!
- Ари уажәоуп игәацәа анеилыс, иахәак узымччози, – Кәынцал ишка ихы наирхеит Казахә.
- Ак уасхәоит, Бадра, абри агазет иану дара ирбахәоу? – нацитцеит иара.
- Дара зуста? Аколнхара аихабыроу? Ишпарымбац. Уи азғаб хымхапағәа сара Зыкә хәа шәысмыпхәан, дахсмырхәозар хәа дмақарит, рхәеит, ари данапхәа. Данапхәа хәа иара дзапхәазомызт, аха иахәоз анизеитәрхәа...
- Даалкысондаз, дыпсыхыргыи! – илақәа аацәиркшацеит Казахә. – Дызхиркәои ахәычы, ииашам ихәашоу!
- Аиаша знымаало дыками, Казахә, – ихәеит Махаз.
- Дыдмырцьар, итахызар, баба, аус иуааит, аус изымуазар, нақ днаскәааит! – игәи иоцаххит Казахә.
- Уи ус дыказар, хара дызцом! – иажәа налеитцеит Махазгыи.
- Уи ус иеырбабаны дзыкоу иахәшәпа ақалақ афәи амацура ду иманы дыкоуп, рхәеит, –ихәеит Бадра, агазет иарма напы зацә ала иреуа.
- Атахызаргыи шәоыкгыи имазааит, ииашам, икәахәу ауаоы иахәа дацәцаргыи уацәи дафәашәоит, уацәи дацәцаргыи – уацәашәтахә.
- Уи иашоуп, иухәо, Махаз, аха умбои, ус икоу аихабыра деицырдыраанза, ауаа апхаста рацәаны иритәр алшоит, – Махаз иажәа днапылеит Казахә.

– Иашоуп, аңхаста риҗоит, хәарада, аха иаргы дахымхәыр зыҗалом! – даалгеит Махаз.

– Сара изымбеит, аха жәаха енак абрахь хылаңшцәақәак аван рхәеит, ани иазцаауа, ари иазцаауа, аихаракгы Мсыгәда лбаҳча иазцаауан, рхәеит, – уажәраанза игылаз Бадра иыызцәа днарыдтәалеит. – Лара илхәом, аха сара агәра сызгом убри атәгы, Туча лыбзоура шалоу, –нацицеит Бадра.

– Афырқхәызба! Афырқхәызба! Ус лшьа лызуында, сукәымхшоз, – ихы-иҗы ааихалашеит Махаз.

Абра абаҗаҗы абри еиңш иҗаз ацәажәарашьтәхь, мчыбжыкгы аамцыцкәа Азхаңшьаа иаарылагылеит, аколнхара ахантәаҗы Зыкә, аилагарақәа иҗаитцаз рзы, имацура дамхуп хәа.

– Ианаңьалбеит, иацоуп даныҗкарца, аилагарақәаҗы данырбарыхьза! – рхәон цьюуы.

Аилагара иашьтоу аамта рацәаны итәхзам, – атак җартон дәа цьюуы.

Зегы ирдыруан уи иамхра Туча ишлыбзоураз. Ашьта-хьоуп ианраҳақәа, лара азә ишҗа имырзакәа Аҗәа апрокуратурахь ашәкәы шылшьтыз. Ашәкәы иахәоз шиашаз анеилыркаа ауп, Зыкәҗы данамырх. Уи адаҗы иусушьа ангәартә, итцит, аколнхацәа ссудала ироураны иҗаз аңарақәа иара иамхны ишифаз.

– Хәи, бхы бымсаит, ибымҗын хәа басымхәази, иахьцалакь, ибьызаап, – лхәеит Мсыгәда ари ажәабжь ллымхә иантас.

– Ыы, сан, ари аңьабаа ду зду амал, жәашықәсала иаазоу, иауеи иңҗаны изҗаиҗьуаз! – лхәеит Тучаҗы, иҗалцаз мап ацәымкыкәа.

Аха уи азы азхаңшьааи җыц нхара иааизи реизы-җазаашьақәа қхастамхазеит, иаҳаҗы еиҗымхазар, избанзар урт рыоңуцҗа иҗан ииашаны ихәыцқәоз ауаа қыақәа.

– Иҗаумцан, азә иңьа иамоукузуеи, иҗазар жәлар рзы ималуп хәа иаххәеит, – рхәеит Баҗломеи, Атанас ухәа азәырҗы.

Азәык оыңьак ракәын Туча иҗалцаз згәамқхоз, аихараҗык бла хаала, бла разыла илыхәаңшуан. Уи моу лара

цхыраафысгы дрыгъазон. Аколнхарафы икало ахтыска лара лыла акыпхъ иабон. Аихарак дара бзиа деицырбо, илызгәдуны дкалеит, Туча аколнхаф пхәыс зхаан ататын атәы ззымдыруз, иказымтацыз Мариша Берулаа дыр-ехәаны агазет «Советская Абхазия» дананылца ашьтахъ.

Зны Туча илоуит агазет аредакция илзаанашьтыз ашәкәы. Уа иахәон: «Хәтыр зкәу афыза Алашарба Т. Аихамоа аихабыра излахаарыцхаз ала Азхапшь ахаблафы Акәеи Шәачеи ирыбжьоу адәыгба аанфасырта азгәауоп. Хара имгакәа уака аусуракәа ирылагоит».

Даара дааигәыргәеит Туча ари ашәкәы: адәыгба ара аангылара иалагар, азхапшьаа рыдагы дааа оба-хпа қыта ауаажәларра рныкәара маншәалахон.

Туча рапхәкәа раан лхабла, нас лқыта рәы имоапысуаз ахтыска рымацара ракәызтгы, уажәы лара лкоррес-пондент усура ицегы итбаахеит. Лара агазет ах ионы илшьтуа далагеит астатиа кәазкәеи аочерккәеи, араион аҕнытәи ауаатәоса рыбзашья атәы зныцшуаз.

Ас аора леахъазылкыз, лгәы аздуун лан Мсыгәда. Аиаша ххәозар, Мсыгәда лымацара лакәмызт, Азхапшь ахабла икәынхоз зегы ргәы лыздуун. Ахәса цьюкы-цьюкы абас рхәалон уи лзы: «Туча илюыр, иалцоит. Уи илюыз ашәкәы баша изуам, акафы икылсуеит!» Ииашацәкәыны, Туча лалагашья бзиан. Лыстатиакәа лассы-лассы агазет ианылон.

Иахья абакафы еикәшәахт азхапшьаа пытөык.

– Ани Кәанас ипха анцәа днигзааит, шака дыпхәызба шьяхәузеи, уара, – даацәажәеит Казахә.

– Аа, уи даара еикәшәоу пхәызбоуп, –нацитеит Махазгы.

Туча лызбахә уажәы изцәырырга, Тосиеи ларей азлагарафы ацьыкәрей рлагарц ирыманы иааит. Азла-гарахьча Абтула Туча дидыруан. Уи азлагарафы данааилакь, алаф пылхуа длахәмаруан, насгы ақыра ахымхзакәа иаразнак илаганы илитон. Уажәгы имаацт шырхәоз, Тучеи Тосиеи рмакәанкәа еимакы-еиҕакы ирыманы азлагара индәылцит.

– Умбои, араагы лус иаразнак ишхиа, – назгәеиҕеит дырмоагых Казахә.

– Дарбан узәы, Казахә? Кәанас ипха лоума?

– Ааи, Кәанас иңға лоуми! – длызгәдуны аңхәызба дахьцоз длыхәаңшуан Казахә.

– Аа, уи лызбахә ҳара ҳеынзагы инеихъеит... Ани агаетқәа рәы изыоуа лоуми? – бжара зцаарашәа днарылаңшит Кәанач, еикәша итәаз.

– Ааи! Ааи! – ағыу ааилдыргеит ңытәык.

Кәанач Азхаңшьтәымызт, дагыарсаултәымызт. Уи даәа қытәк датәын. Рқытан азлагара ңхастахан азы иахәа азхаңшьаа рзлагарағы дааит әык аидара аңықәреи иманы. Иара идыруан, Туча лыбзоурала рколнхара ахантәағы дшамырхыз. Уи адагы, иаҳалон лыстатиақәа рызбахәгы. Лара лхатагы знык-оынтә рақарагы дйбахъан. Абар иахәа еитәх дйбеит уи аңхәызба гәеилахх, иара иҳәашәа.

– Аңхәызба дыбзиахар, ахатәрңыс дйаәсуеит, дад, – иҳәеит Кәанач, уажәы ажәабжык цәыригар цәгы ишимбо моашыо.

– Ҳара х-Туча хатәрңыск иакәым, жәохәык ахатәрңар дрыңсоуп! Казахә инапы дйаәеит, ийхәаз шықәиргәғәар итәхызшәа.

– Изхысхәаауа, Дәрыңшь ақытан дынхон Ашәы Кансоу хәа хатә бзиак. Кансоу иани иаби иңхеит, дкатаза аңәматәа амаа икратәа данықаз, иаҳәшьеитцбгы абыста луратәы дыкан. Ус икан, инхон-инцон. Аңхәызба лызхауан, тәитңшрала дыбзиан, дйеңкаан. Лхәаразы арңарцәагы ңытәык лышьталахъан, аха лара зегы мап рцәылкуан. Лызбахә иаҳаит Аацы ақытан инхоз Мали Беизыгә. Беизыгә аңхәызба ажәа лницеит. Атакс егырт рйеңш мапоуп иаҳа.

Әнак Беизыгә иакәикит иара дцаны ихатә длацәажәарц. Иеилахәа-иеилаца, иеы, икәадыр, зегы рыла дйеқәшәшәа о аңшәма! Иҳәан ргәарңағы дйлеыжәцит Беизыгә.

– Уа, бзиала уабеит! – рхәан аңшәмацәа аңсшәа ааиархәан аоныка дларгеит. Ауахә пату ақәцаны акриғарцеит, акридыржәит, нас хазы ауадағы дышьтарцеит.

Ашьыжымтан Беизыгә дгылаанза аңшәма ңхәызба иуада лшыпышьтыбжы мыргакәа дныоаналан лысас еимсқәа руакы лиманы длалбаан, ркәасқәа ауасхыр оышьтыхны инацалцеит, нас лусқәа днарылагеит. Беизыгә дйагылан әеилахәара далагеит. Еимсқәа рышьатәрғы данааи, руак ибом, анахь иҳәеит, арахь иҳәеит, аха иубар иаахә – икам цыаргы.

– О, Кансоу! – ибжы иргеит Беизыгә.
– Җаи! – ихәеит Кансоу.
– Уара, сеимсқәа руак збом, уахәшьа аказы илгазар, уналазцааишь.
– Җасас еимсы бгама? – длазцааит Кансоу иахәшьа.
– Мамоу, уа икоуп, – лхәеит лара.
Кансоугы акәасқәа доыхәнан, ауада ашә аартны цқәа еимидеит, аха ирымбеит.
Кансоу иахәшьа деиталазцаахт.
– Цқәа шәеимдар, ижәбап, уа ааигәа икоуп, – лхәеит лара аонтәтәи азцаараан. Кансоу агәра изымгеит, иахәшьа цъара акы шықалтаз, аха издыруам изакәу.
Беизыгә, изшьапыкала дцыркыңо, Кансоуи иарей аимдара ишағыз, ирбеит. Аимсы ацххуеит хәа ақьарста иахеит, иахеит, ирзышьтымхкәа роыцъагы адхалеит. Ақьырста шьтымхкәа, иахар, аимсы пжәон. Нас ирулакь, алом ацарцаны, аимсы ацырхит.
Беизыгә ифы апхәызба ианилырзәзәоз длазцааит:
– Ажәакәк бнысцан, ибаҳазма?
– Ааи, исаҳаит, – лхәеит апшәма пхәызба.
– Нас?
– Мап! Суццом! – лхәахт лара.
Беизыгә анс ихәеит, арс ихәеит, аха апхәызба мап лкит.
Беизыгә акгы изалымхыкәа дааит аоныка. Нас, айабацәа азкны, ииулакь ааи лирхәан, дигеит.
Ус цытк бжысхәан, зны шыжымтанк Беизыгә ипхәыс акамбашь дацатәаны ишылхьоз, акамбашь иазааих здырхуада, лныга ицыгыны иласын, лыхш зегы лаганы илканацәеит. Лара лыцсахы ааибакын, доацкәан, акамбашь атәыоақәа аанкыланы, ахәда аалырцәин, еизкәа илка-лыжыт. Ари ахтыс зегы уи лабхәа ибон. Ицъеишьеит ари Беизыгә иаб. Убри ашьтахь зны абхәа ичкәын еихәон абас: «Уара, зны-оынтә избахьеит, абри уцхәыс уналыгәтас-аалыгәтасуа, аха изуасхәозаалакь убри улкәац, мамзар хьымзгы уаргы саргы иахлыргоит!»
Аңа аб иихәаз ақәғимтзеит. Ус ицон аамта. Зны ныхәак аан, Аацы ақытан еизеит ажәлар. Ускан аспорт хкқәа рацәаны икан: айқәпара, ампыл асра, ацәыргыла ахыцара, ахахәырцара убас ицеггы. Арт зегы моапысит асасцәа-

гы ацшэмацэагы ирзейкараны. Аха ацэпарафы асасцэа иреиуаз азэы ацшэмацэа ршыапы иаакэимыргылазеит: дынзыкэпаз зегы кьакьа-кьакьаза адгыл афы инышь-теитцеит. Ацшэмацэа, Аацаа, ари даара ипхаршьейт, аха икарцози. Ацыхэтэан ус рызбеит, иахьатэиала ихақэым-феит, аицлабрақэа, еихаракгы ацэпарафы, уацэы иацырцарц. Аацаа инеимцаркит-иааимцаркит, аха рыкэпао-цэа-арцарцэа гьеокэа зегы ари асас, икаижьхан, икарцара рзымдруа, иаанхеит. Убаскан Беизыге иаб абас ихэейт: «Уи иацкыс иаиааиуа сара дыздыруейт, амала уи катцашья амазар, шэара шэазхэыц».

– Дарбан, Шьрыф, уара зызбахэ умоу? – рхэейт ара иказ аацаа зегы.

– Убри азэыр даиааиуазар, иаиааиуа сцаца лоуп, – ихэейт Шьрыф.

– Хаи, уанацьалбеит, Шьрыф, пхэыс дызлаиақэхарцари, ипхашьярами, иубаз, еицэа убеит хэа пхэыск деизкья дылкаижьыр, убри ауми ацсра! – рхэейт аацаа.

– Уи иацкыс дшаиааиуа здыргэышьоит, аха... арахь дыпхэысхеит, афы лмысааит, – ихэейт Шьрыф.

– Ус акэзар, икаццара, жэдыруоу? – даацэажэейт ацшэмацэа иреихабыз. – Лара абра даажэги, хлацэажэап, Нану лгэанала дкэашон хэа, хара ара акы хэфуп, лара акгы лыздырзом, – нацитцеит ицэажэоз Чагэ.

– Аиаша ихэейт, лара дақэшахатымхозаргы хаздыруам, – рхэейт зегы.

Ицан, дааргеит ларгы, Беизыге ипхэыс. Ианлацэажэа мап лкит.

– Сара пхэыск ахатца сышцаиақэпо! – лхэан.

Аха ахымзг хымзгын, аацаа акала ирхырхыр акэын уи ахымзг. Илалаган убас рызбеит: хацацас деилархэо лара.

Дақэшахатхеит уи ларгы.

– Амала иара дарбану, блала дысшэырба зны, – лхэейт Беизыге ипхэыс.

Ибзиоуп, рхэан, уа ишьақэдыргылт.

Адыржаены асасцэагы, ацшэмацэагы рхэы карцан, аишэа ианахатэоз ацшэмацэа мазала дылдырбеит, абри иоуп хэа.

– Ибзиоуп, шыта уи сара дызбап, – лхэейт лара.

Рнапқәа аарызәзәан акрыфараз аишәа ианахатәоз лара днәин, ани зегы ириааиз днаиватәеит.

Ака-ка-оба-оба аныржә, илыватәаз иуатәа аанылкылан, уара уоума сара исақәдараны икоу, лхәан, иаалырғәғәеит лнапы.

Уи акәхеит. Ишьаргәац абао аәаққәа иаиоылтцәеит. Уаатәкыа кыт изымхәо даанхеит иара, аха ихыыз ауирзахуа, дтәоуп ибао аңцәара ахәаа чхәуа. Ус зегы аишәа иахытцит, аха асасцәа иреиуаз, аацаа зегы казыжыыз ида. Иоызцәа ааин, икалеи, иухы хәа ианиазцаа ус ихәеит: «Сышьтыхны снаганы сәы сақәшәыртәа, нас амәахь ишәасхәап исыхыызгы» – ихәеит иара.

Даашьтырхын, уаха кәңара, умба, егы умба, иеы днақәдыртәан амәа иқәлеит.

Пытк ианынаскыа ауп ианреихәа ихыыз.

– Исыдтәалаз, асасцәа нықәланы ицеит, аацаагыы рыхымзг рхызх аңхәыс лоуп, икоуп, дад, абас абаоцыда злоу ауаа, изхысхәаауа абни Кәанас иңха лоуп, умбои дыңхәызбоуп, аха арңарцәа цытәык дрыңсоуп, аңцәа днәигзааит.

– Ааи, ааи, уи дңаимбарны хқыта дазгылеит! – ихәеит Махаз.

– Кәансоугы дхаца бзиан, дхаца гәгәан, – инеигзон Кәанач иажәабжь. – Игәылара дынхон Еқәың хәа нхаоык. Кәансоуи Еқәыңи аанда рыбжәаноуп, убас еизааигәан, аха еицәажәомызт. Зны акы еимаркхәзаарын. Еқәың даәа қытәк ақнытә дыхцәаны ара дааны дықан, уаюшьрак ацыхәала. Ашьа здыз Еқәың ишьтан, аха имариа роуамызт. Еқәыңгы ихы ихьчон, еснагь абцар ныкәигон, амала баша-маша ус цьаргы дцомызт, ихы дацәшәон.

Зны, еаораҕагалан Кәансоу ажь ганы ақалақ ағы итирц избеит. Абахча бзиа аазаны иман иара. Еқәыңгы хар змамыз абахчара иман. Уигы иж уардынк ақара ганы итир цәгәа ибомызт, аха дшәон, иаҕацәа дырбар хәа. Кәансоу ауардын наицаргыланы ажьтаара далагеит. Еқәыңгы иуардын наицаргыланы ацла дықәлеит, уацәы Кәансоу данцо, иаргы дишьталан дцарц назбаны.

Адырәәены ашьыжь шаанза Кәансоу доагылан икамбашькәа иуардын илацакны, ақалақ ахь ддәықәлеит. Еқәыңгы

дхалон зны, нас уа хынтә дхацәины адыххәа ишыапқәа дынрықәгылон. Омашәа ирбон ажәлар зеггы...

– Дкәашоны зымбацыт, аха уи ахатца икаитцоны сыла иабаз шәасхәап. Шәтахызарггы ихашәц, шәтахызарггы ихашәымцан, амала сыла иабазоуп ишәасхәо. Ишәгәаламшәои, «ауауыцәгыарақәа» санрышьтаз, сантакыз?..

– Ааи, иахгәаламшәакәа, ишқәахгәаламшәои, – ҫаартит абака аонуцка итәаз еиҳарауык.

– Ишыжәдыруа еицш, сус рызбын аашықәса сықәцаны алагьер ахь сдәықәырцеит. Зны, абас уышықәса ракара аатцхәанеицш, хлагьер ағы дааргеит баандау ҫыцк. Изара пазаны, иааихцәап ухәаратәы, ижәахыркәа тбааны, ахьшыцбеицш, дааганы дааҳаладыргылт иара. Уахьихәапшуаз, ианацәалбеит, абри кримфазои ааугәахәрын, амгәахәа захьзу даракәац ак имамызт, ус доухала ицсы тоушәа акәын дшыказ. Итәкыз рахьтә ацсуас иарей сарей хәамацара хәкәын иказ. Еснагь шыжь шаанза дгылон. Есымша таалым каитцон, дызлацәымаашьоз сыздыруам, ихьтазарггы, ишоуразарггы, иара изы зеггы акы акәын, иара икаитцац каитцон.

Зны-зынла итәкыз ацкәынцәа аицлабрақәа абжьаргон. Еикәцон, ицон. Урт рғы зеггы реиҳа апыжәара игон иара. Аха уи ибаахатәра иаҳарак иаапшуан ацәаргыла ақарағы. Уа иара иакәра акәым, иааигәарагы уау дызнеиуамызт. Инапы уышьтыхны иахьынзааоз, ашәыхгы иаламцакәа, ус дышгылоу, ахьышәтхәа днахыцон. Зны Фазлыбеи иуызцәа ус реиҳәеит. «Исышәтои, абри атзамц сахыцаны, нак стацалар?»

«Уи ацсы зхоу уауы илшом!» – рхәеит зеггы еицәакны. Атзамц хәа дызәу, хара, ахацәа, хәхьтәкыз хаварағыцәкәа ахәса баандауцәа рлагьер ыкан, атзамц хабжьаноуп: ара хара хәкоуп, нактеирахь – ахәса. Амала атзамц зумхәара ыкам. Х-метрак инарзынапшуа аҳаракыра аман. Хыхь иахьаанцәо асаркәацәахәа аларгыланы икан. Ацкәынцәа иуызцәа аисарацәкәагы ртахымызт, избан акәзар, уи азәы икаитцоит хәа икамызт. Аха иара сахыцаны сцоит, ихәон. Ацыхәтәан ацкәынцәа ус рхәеит: «Абри атзамц уахыцар, ихәмоу хәаимеигзакәа иуахтоит». Иара хәычык даагәашәа, уи шәара исышәтауа акгы ыкам, аха шәыцшла, ихәан,

аҗзамц ишьтахь арханы, днеин, днадгылеит. Изара тапцөаны иказ имаҗа ицегьгы иааиргәҗеит. Нас еикөша игылаз иыизцөа днарыхәаңшын, ирҗақәа рызна аңсың ааҗаитцеит. Аҗзамц ана-ара аҗарулцөа ртыңқәа рөы ршәаққәа кны иқәгылоуп асолдатцөа. Ус деикәырҗшыхаа дгылан ңытрак. Нас арцөаа ааҗирган, икыакыаза аңсың зҗарчу ампыл еиңш, аҗзамц хөычык арахь даадңан, дкөымпылза дааеикөлаҳөы-еикөлаҳөуа аҗзамц ахықөцө днахьхөазаны днахькеит. Ашьтахь дызбоз аҗарулцөа ихархөон: ус деикөлаҳөауа дышлеиуаз, аңгөы азқөала ианауушьтлакь ашьапқәа ишрықәгыло еиңш, дңыхза днагылеит. Уи аамҗазы, иҗакыз ахәсақәа гөыңоык, адөаны иҗазаарын. Рбахҗағөы ахаҗа, насгы ахаҗа ңшза данырба иаагылозма, шьтахька аҗаха имҗакөа илеи илаиқөпапан, азөы инапы лкит, азөы ишьапы лкит, арцөаахөа ихөхөо зегьы иара иахь акөын иахьыоуаз. Азөы длыгәҗасит, оыңьа шьапғаршө җаитңан, икаижьит, аха узыхөода, шө-оык, оышөоык дыргәҗылакны дыркит. Дыршьыхаҗон, аҗарулцөа даарымрымхыр. Абас җаитңоны сыла иабахьеит аңсуа чкөын.

– Аа, абаоңыда акралшоит! – арҗ ирхөақөоз хыркөшашәө өааитит Еснаҗ дахьтөаз.

– Арҗ зегьы зхаххөаауа Көанас иңҗа лоуп. Анцөа днеигзааит, дыңхөызба шьахөуп!

– Көанас иңҗа ухөоит, Мсыгөда илаазаз аурыс ңхөызба дзакөу удыруоу! Лҗазшьа, лыңшра, лычаңашьа ухөа уаҗа зҗахым ңхөызбоуп. Абри хара хәиңш, аңсшөа ачҗахөа илхөоит. Сара цңа дахьыздыр Кансоу ичараөоуп. Убри убра мацук хөа луан, аха дыжөбанда.

– Нас хәчкөынцөа абаңшуа? – иөыргазмалшөа итөаз днарылаңшит Маамаҗ. Деиңгөарымҗаңт ауми, деимцкөы-цөааны дрымгашеи.

Бадра дахьтөаз даахөцымцит, иаргы ихы намариашашөа итөашьа ааиңсахит. Ари уа итөаз ирызгөамҗауа иҗамлеит, аха азөгы акы ахимхөааит, избанзар, уи аурыс ңхөызба Бадра игөы шылзыҗаз агөра рызгомьит. Аңышөа ду аңсҗазаараөы измаз арҗ ауаа җасақәа ас еидтөаланы ианеицөажөо, уи аңөанырра иалахөмаруамьит, мамзаргы аңөы алаңаны ирхөомьит, уи дара рыхдырраөы апату ду рзақөын, ианалацөажөогьы, ахәҗыр баны, иазхөыцны акөын ишалацөажөоз.

Арт ирхәоз зегы цоура шрылаз, ирхәоз ус акы ххәанда хәа ишырымхәоз, Бадра идыруан. Иара уи аурыс гхәызба лышка имаз ацәанырра иахья иахагы иғәғәахеит. Бадра иахья уажәраанза Тосиа лзы алақоакра имаз иахья еицхьбеит, иагызбеит иаарласны длацәажәарц. Абар иаргы шыта дхәыцзам – «ажәижәохә шықәса дыртагылоуп. Иара анасыц иоур, иара иеицшу иахәшьеитцбгы амоа лоуан лынасыц ашка.

Зны Бадра Гәдоуҭа ашәкәтирҭаҕы ихәҭаит Маин Рид ироман «Ахы зхагылам аеыуаф». Ари ашәкәы цәгәашәа бзиа ибон Бадра. Изныкымкәагы дацхьяхьян иара. Ари ашәкәы бзиа уажәы данақәшәа, ф-екземплиарк ааихәеит, акы Тосиа хамҭас илиҭарц збаны. «Уи азҭаб ашәкәыцхьяра бзиа илбоит», – дхәыцуан Бадра ақалақь ахьтә данаауаз.

Август мза акәын. Аҭаҭын ҕыхра, арыцхра иаамҭан. Амра ҭашәахьян Мсыгәдеи Тосиеи аҭаҭынҕыхра иалганы агәара ианааҭала. Бадрагы уи аамҭазы Тосиа илзикыз ашәкәы газетк илаҕәаны икны агәашә аартны агәарт даақәлеит. Бадра, исынсырцшрым хәа дағын, аха игәы хыҭ-хытуан. Еснагь еицш, Мсыгәдеи Тосиеи Бадра иааира еигәыргьеит.. (Туча аены аоны дыказамызт).

– Арахь уааи, Бадра, – рхәан ацшәмацәа Бадра инеицылеит.

– Даара сыццакуеит, уахь сызнеизом, иахья Гәдоуҭа сахьлеиз шәкәы бзиақ збан, Тосиа лызгы акы аасхәан, илыстап хәа ауп, иикыз ашәкәы Тосиа иналызирхеит.

Тосиа лылақәа еихаччо лнапқәа лҕырақәа ала ирбаны иааимылхит ашәкәы. Тосиа игәалҭеит, Бадра иказшьа, уажәраанзатәикәа хәычык ишреицшымыз, ибжыгы хыц-хыцуазшәагы лбеит, аха уи ас хамҭак ахьлымҭацыз ианылшьалеит.

Ашәкәы налыркны, Бадра днагьежыын дласны дцеит.

Тосиа ееишәа иҭабуп хәа иахәарацәкьагы дахьымзеит.

«Даара сыццакуеит, ихәеит, дабаццакуашь?» – дхәыцуан лара, гәаныла, ашәкәы еихаршәшәо дгәыргьацәа дахәац-шуа. «Сацхьоит, хымҭада, уажәыцкьа салагароуп, – лхәан ашәкәы лыманы асоф доыхәнеит. Ара, егырахьқәа рааста, иаха илашан, избанзар асоф аоны амраҭашәарахь акәын иахьямаз. Тосиа бзиа илбон хәылҭазыла ара дықәтәаны

анапш-аапшра, мамзаргы шәкәык анлымоу ашәкәыпхъара. Ашәкәы анлымам – ус акы азхәыцра. Ашәкәы ус еихар-шәшәо дышнеиуаз атыхәтәантәи адакьақәа руак акны иаацәырцит ире-ырены қраад бғыыцк. Тосиа иаразнак лцәа иалашәеит ари абғыыц ак шаныз, лыгәгы аатгәырғыаан, дагыаақапшхәеит, амца ылыфәкәланы. Апхәызба мазалашәа днапшы-аапшит, ари ақәаад бғыыц азәы ибар хәа ашәара лыманы. Аха ааигәа-сигәа уауы дыкамызт. Мсыгәда жәхъара дцахъан. Ақәаад ааитцлыртлан, ианыз лапшыла днахысит: «Тосиа, уацәуха, абружәаны, Гәагәыць измыць афы бнеи, акы басхәар, сҭахыуп». Бадра ипочерк пшзан ианакәзаалак, иаргыала даныуаз усгыы ибзиан, аха иармала иуазгыы иаргыа иауызшәа акәын ицшзаны ишиуаз. Тосиа Бадра ипочерк лдыруан, уаанзагыы илбахъан. Анбанқәа еилфаца, еикараны, анбан дуқәа ракәзар, урт зынзас ицшзазаны, ихаргыежъны акәын ишыкаитоз. Тосиа абжәаапынқәа рааста уи апочерк уажәы иаха илзааигәазашәа, иаха илызгәакъазшәа лгәы иабейт. Ус ишырәыз иаалыреыхын, ашәкәы иахьагәылаз инагәы-лылцеит. Уажәы азәы ибархәагы дшәомызт, азәы ибозар, Туча лакәын рапхъа избоз, аха Туча уажәы аоны дыкамызт. Илбаргыы дацәшәмызт, избанзар Мсыгәдеи Тучеи рыкны лара маза лымазамызт, амала рапхъа азәы ибар хәа дзацәшәоз, ларгыы илыздыруамызт. Уи моу, уажәы лара илызбейт, ари ақәаад бғыыц атәы Мсыгәда илалхәар, длазтаарц, уацәауха Бадра иахьихәаз реипыларазы дцару, дымцару, излалымхәари, мшәан, Мсыгәда Тосиа лан лакәзар еипш акәын дышлыхәапшуаз. Аиаша ххәозар, лан леипш акәым, ицегыы уи атцкыс еихау акрыказар, уи дадылкылон Тосиа Мсыгәда. Убри акара бзиа дылбейт, убри акара дылзааигәахәеит. Убри акнытә Мсыгәда илзымдыруа шыәәк Тосиа икалцар лҭахымызт.

«Ашәкәы уахак сапхъалап, уажәы Мсыгәда ажәқәа ахьылхьо слыцхраап», – аалызбын, акәасқәа длалбааны, ажәгәарахь ләыналхәеит Тосиа.

Тосиа Мсыгәда ләы даннеи, жәык хъаны, аобатәи дақан. Тосиа, ишыкалцалоз еипш, днеин ахәыс лызнапык ала алымқәа аанкыланы, егыи лнапы абға инықәцаны иаалыр-тынчит.

– Аа, Тосиа, иаҥахамызт, быҕсы бымшьоз, амалагы бааҕсаха быҕоуп, – ажэхара даҕымцзакэа лхы аархэны бла хаала дналыхэаҕшит.

– Мамоу, мама Мсыгэда, смааҕсазеит, – лхэеит Тосиа.

Тосиа ахэыс лкын, аха ахэыцрақэа дыртанагалан, Мсыгэда ажэ хэаны данаццгы, ус ахэыс кны дгылан, иара ахала аелымжэааны ан иацалаанза. Лара илгэалашэеит, Бадра раҕхэаза данылба амш. Иарҕа напы ахэааз атыҕан икалкалуа икнахан икэаҕ амаҕра имака иавцацаны. Тосиа раҕхэақэа даара дацэшэон уи иҕацэыз амаҕра. Дацэшэон иарҕа напы ахэыхыз атыҕ. Дицэшэон иара зегы убри иахкэаны. Лгэы нтыҕсаит, раҕхэа Мсыгэдараа реы данааи, дзустада ари хэа данцаа, Мсыгэда дзустоу анылхэа, иарма напала лхы дааханы лхагэт данагэзы. Нас иара лассы-лассы дааиуа, лассы-лассы ларгы дылбо, хэычы-хэычла дишыцылеит. Раҕхэақэа раан, иара еснагь ишыкайцац еиҕш, лхы дааханы днагэзон, иара иитэу, ииҕаху пхэызбак леиҕш. Аха атыхэтэнтэи абас оышықэсака раахыс уи даҕэыцит. Аҕсшэа анлеихэо, дналеихэырхэаны, иарма напала ларҕа напы ааникылон. Ари иаанагоз Тосиа акыр дазхэыцхэан, аха илзеилкаауамызт. «Шьта пхэызба назас сипхэазозар?», – лхала дшыкоугы дааҕаҕшьхон лара, уи даназхэыцуа. ”Мамзаргы аказы игэы сыхшэазар?..» — ускан лгэы ихэоу-хэоууа акы нталон, изакэу ларгы илзымдырзо. Уажэы ари еиҕш Бадра икнытэ ианлаха, аҕхэызба омашэа илымбазеит. Лара илдыруан, знымзар зны уи цэыртцраны ишыказ. Тосиа Бадра ишка лцэанырра мац-мац иазхауан, игэҕэахауан. Уи иаразнак ицэыртцыз акы акэмыт. Уи даара иҕсабаратэын иара. Аха уеизгы лан леиҕш илпхэазо аҕхэыс илалхэароуп зны уи атэы. Нас... Нас, зегы шыҕсабаратэу ицароуп. Тосиа илдыруан цэаоала, Руфгы лара лахэ имаз иҕсабаратэу ацэанырра цкэа, аха Бадрей иарей еидкыланы данрызхэыцлакэ, Бадра иаха апыжэара игон. Уи итышэынтэалахэаз, акыр збахэаз, акыргы здыруаз уаоын. Руфгы дычкэына бзиан, дычкэына еилкэан, аха аҕсҕазаараҕы реицынхаразы мацк дыкэ-нылшьон, икэра ахэмачыз азы. Руфи ларей шықэсык иазынаҕшуа ирыбжэан: лара лакэын еихэбыз. Убри акнытэ лара илҕахымыт, қэрала илеицоу азэы диццар. Абас иказ

ахэыцрақәа лассы-лассы илызцөыртцуан Тосиа шықәсык – шықәсыки бжаки раахыс. Мсыгәдагы мацк уи ацба лзымдыруа даукахыз. Илбон лара, Бадра ацыхәтәантәи аамтақәа рзы ара, дара рғы, данааиуа, Тосиеи иареи рғыцъагы ирцәахуаз рцәаныррақәа зеицшрақәаз. Амала лара акгы лымбазозшәа, акгы лзымдырзозшәа лхы моацылгон акәымзар. Аиаша хцәозар, Мсыгәда гәык-цсыкала илтахын, лнапала илаазаз, лыцқа Туча леицш илцхъазоз, Тосиа анасыц бзиа лоур. Бадреи лареи еигәапхейбашьаны рыцстазаарақәа еиларцар, Тосиа анасыц лмоуит хәа лызхәомызт Мсыгәда. Бадра итаацәа ишьтра бзианы илдыруан лара. Уи имта-ишьта зегы уаа криақәан, уаа халалқәан.

Мсыгәдеи Тосиеи рыжәқәа хьаны ианаалга, ишылашь-цара илашьцахьан. Урт ажәқәа ахьынзархьоз акәбырқәа акафы-сафыхәа ирыцхауан, ржы ахьыхтыз цшааны. Ахәсақәа уажәы-уажәы атаз-сазхәа иасуан, урт ақәтәаны иахьацхауаз, изфу рус иаакәыцны. Ахәарақәа ранацәа иахьынзахәтоу ианрыцха, иаарыцырхын, хазы интакны, аоныка рыхш рыманы рәархеит.

– Мама Мсыгәда, – лхәеит Тосиа, лыбжы ааицакны.

– Изакеи, сыцқа? – лгәы аалеанылеит Мсыгәда.

– Уатәуахә ахәылцаз Гәагәыцъ измыцъ акны хәикәшәарц итахыуп Бадра.

– Изустцәоу еикәшәо? – абжа дахыхәмаршәа, абжа илзеилымкаазшәа дцааит Мсыгәда.

– Иареи сареи, – лхәеит лыбжы ларкәны, – ашәкәы исицаз абгыц иагәылаз убас ану.

– Бадра бхәоу? Бадра дарцыс бзиоуп, аха бара бышцаизыкоу?

– Исыздыруам, – лхы лалыркәит Тосиа дыцхашьаны.

– Аразкы бзиа еснагь ауааы ицныкәом, сыцқа, Бадра дуао бзиоуп: иказшьа акәзааит, итаацәа ракәзааит, итеитцш акәзааит, узлаигәтасуа хәа акгы ыкам. Уи сара стәалоуп сыцқа. Аха уи бара битахызар, шьта бара бгәы иахәо ала бныкәа.

Тосиа рацхәа ари анцөырылгоз ацкыс уажәы иахагы дыцхашьон. «Иаразнак акы иаламцазашәа ишцаласхәа», – дхөыцон Тосиа, Мсыгәда лацхәа дахыгылаз.

– Бара бцаауеит: «уацәуха Бадра иахьибхәаз сцару сымцару». Уи бзиоуп, сара иахьсабхәаз. Абраагыи уи иаха изусу, изызбаша бара боуп.

Мсыгәда иаахцәаны илымхәеит, аха Тосиа еилылкааит, лаазаә уи дшақәшақату.

Бадра амш ахәлара дазцшын, уи имхауцәаны. Иара дхәыцуан: «Тосиа днеиру, еиқәшәараны иахьыказ». Иара идыруан, Тосиа Мсыгәда лхәатәы дызлахымцоз ала, уи лаазаә ишлалхәоз. Бадра уажәы Тосиа лызнеишьа ақсуатас хәычык иманшәаламшәа дахәақшуан. Зны Тосиа уи хьымзгылшьар хәа дацәшәон, зны Мсыгәда, ииуеи, ақсуара ихаштма азғаб дигәақхозар, дысгәақхоит, дсышәт ихәар, икақдоз имбози. Аха икалашаз калахьан, шыта уи даеакала знеишьа амамызт. Дазцшын ахәлара, игәы хытхытуа.

Амра Тасракәа ахәы ианлавала, Бадра, иғи инапи аазәзәаны, иеаақсахны, рыюны дындәылцын, днацшыаақшуа, Гәагәыць измыць шыказ иғылеихеит. Уа азмыць ахықәан, данлеи, еынла аеыкәабаразы итаз зегьы рәырхьшәашәаны рыюныкақәа ицахьан. Тынчран. Амш анбзиоу, еынла еснагь аладеи амраташәареи рыбжьарала иасуа ақша еиқәтәахьан, уахынла ашьхақәа рыкнытә иасуа макьана ицәырымцыцызт. Бадра днеин хыхьтәи ахахә днықәтәеит. Иақхьа, игьежьза иешьылза азмыць татәан. Азы дахьтақшуаз ибон, еихьшәшәа-еиқшәшәа, ицака азағы ииасуан ақсыз жыцәқәа. «Арт заа рыюныкақәа изымцаз роуп», – ааигәахәт Бадра, урт дырзыцшуа. Ус Бадра уа дыштәаз иааилабыцит. Бадра иааикәыршаны бжьыхәа акгы гомызт, знызынла, цсызк азмыць агәахьы итыңаны зеналазыршәуази, есаaira изыргәғәоз аршәыгақәа рыбжьы умхәозар.

Бадра Тосиа лышьтыбжь зынзагы имаҳазеит, аха ус цәафала инырит ақхәызба иара иахь дшааиуаз. Бадра дналцылеит.

– Тосиа, сатамзааит, схәашьа аахжәашәа икан, аха бара сара сеилыбкаап хәа сбыкәгәығны ауп ус изызобыз. Даеазә лакәзар, даеакала изыюан... Аха мап, мап, даеазәы уи еиқш икоу ацакы атаны асалам шәкәы сзылызоуам, – Бадра хәычык даақақшьхеит.

– Бадра, уара уакөымкөа дарбанызаалак даеазэы убри аоыза сзиоыр, аиңыларазы арахь аара акөым, уаха сагыацеажөомызт.

«– Нас бысзымгөаазеит, ус ауми? – дналзааигөахеит аңхөызба.

– Мап, сызузгөаауа хөа макьана акгы ыканы хөа избом,– Тосиа акны иңаны илыкөыз лыхцөы шөпа лаңхьака иааиаганы, лгөы инадкыланы, икны дгылан.

– Тосиа, бара уажөы арахь бшааз, Мсыгөда илим-дыруеи?

– Ааи, Бадра, уи иламхөакөа аашьас исымеи, – лхөеит Тосиа.

Бадра уаанзагы игөеитахьан, Тосиа аңсшөа лдырра-дагы, аңсуа казшьа бзиахөа шлылаз. Ирхөоит, ауаоы дзаазо деиңшхоит хөа, аха ас аитасра зегьы рзы иамуазар калап. Бадра изныкымкөан игөылацеа ирхөоны иахахьан, Мсыгөда илаааз, дыбзиамхар хөа, ушөоу.

Уажөы Тосиа дкалаза, деинаалаза иаңхьа дахьгылаз игөы акара ацлон. Ас еиекаау, ас казшьа бзиоу пхөызбак Бадра диздыруамызт. «Ари аицынхаразы иага дыпхөыс бзиахап»,– игөы итихөаауан Бадра.

– Тосиа, сара ибасхөарц истахьу, усгы ибдыруеит, уи иаразнак схи иааташөаны изымөит. Акыр сазхөыцит, акыр искапанит. Сара истахьууп сыюны быюнагылазарц, иазымхо бара была ихабыртөаарц, ибырпшзарц. Сара абружөыцөкьа ажөа сыт хөа быхөцөа ыцырбахааны искуам, базхөыц цкьа... Блазцаа Мсыгөда... Амала сара уахгы еынгы сзызхөыцуа бара зацөык боуп. Убри акара быстахьууп, бзиа бызбоит... – Бадра дааскьан Тосиа лнапы ааникылеит.

– Бадра, – лхөеит Тосиа лыбжьгы аахьыцхьит, – издыруеит, иззом, саргы уара ушка исымоуп ацөанырра, аха сазхөыцып еитах, Мсыгөдагы иласхөап», –Тосиа Бадра иикыз лнапы ааимылхын, өаңхьа лыхцөы ацыхөа лнацөа иакөыршо даагылеит.

Ароманкөа рөы ашөкөыоцөа ишырыоуа еиңш, Бадреи Тосиеи игөыдибамкылеит, еибамгөзит, рыбзиабара уаанза ишнеихьазгы.

Тосиеи Бадреи еицны аоныка ианаауаз, ишөтышха итөхьаз амза каңшьза, ишеи-шеиуа Каныгөраа рхөы

иѡавшѡахъан. Аены ашоура икатѡаз, уажѡы даара ихены ахъшѡашѡарахъ ииасхъан. Игѡазырѡаган атх. Арѡыси аѡѡызбеигы шыта рыгѡѡа акыр иѡынчын. Рыбзиабараѡы ирѡырхагаз азѡгы дыкамызт. Иашоуп, Бадра агра ду имоуп– иарѡа напы нѡакны ихѡѡоуп, аха уи акѡты шигъычуаз иауихъх, иѡызѡѡа дрылагыланы, иѡсадгыл иакѡлаз аѡа хѡымга диѡагыланы дышиабашъуаз ихъыз усуп. Егырахъ уаѡа акгы згымыз арѡысын Бадра. Тосиа лакѡзар, хылѡшьѡтрала даѡсыуам умѡѡозар, егырахъ изакаразаалак акы лывубо дыкамызт: лыѡшра-лсахъа, лказшьа, лхымѡаѡгашъа – зегъ рыла ѡаи шыри, абри акала дысыѡандаз уѡѡо дыкан. Ажѡакала, арѡ злеикѡнагоз даара ираѡѡан. Еихаракгы излеикѡшѡоз казшьала акѡын. Рѡыѡагы ѡѡа имхѡыѡкѡа, агѡызѡѡа аус зѡалазыжъуаз уаамызт, рыуаѡышьаѡѡа бзиан, ауаѡы ѡаѡыр иѡѡырѡон, бзиан дырбар рѡахын.

Тосиа аѡны днаганы, бзиала ѡѡа налаѡѡаны, игѡы иѡѡраауа, дѡеит иѡныѡа.

Тосиа уаѡак дигѡаѡѡазеит. Иаѡараза иара дызлеигѡаѡѡаз, лгѡы аартны дахъѡѡажѡаз, къакъа-макъаракъ лылазамѡѡан дахъыѡаз азоуп. Бадра идыруан ѡыѡѡык аѡѡызбаѡѡа рхы ашѡа хы мбо адѡы иѡѡѡаз, узривамкъакъазо, арахъ уи акара иалаѡазамѡѡа. Тосиа урѡ реиѡагы ѡеитѡшла деиѡѡамызт, аха казшьалеи кѡышралеи акыр ираѡылгон. Тосиа лказшьа бзиакѡа ирыѡкын аиѡабы иѡѡатѡѡаѡара. Даныхѡыѡаз аахыс уи лара ус ѡсабаратѡны илылан. Аѡѡатѡѡаѡара ауаѡы иаазараѡы аѡыѡ ду ааннакылоит. Убри адагы, Тосиа аѡѡегѡеи абзиан ииллыргон даѡѡымѡѡашъакѡан.

Мызк акара анаѡѡ, Бадра Мсыгѡда ажѡа лнитѡеит лааза Тосиа ѡѡѡысс дшиѡахыу, лара, Мсыгѡда, дазыразызар. Мсыгѡда анс-арс ѡѡа акѡымѡѡа, Бадра адырра илѡеит лара дшазыразу ала.

– Сааза, сыѡѡа леиѡш исыѡѡязо, – лѡѡеит лара, – шѡара дшѡѡѡашѡшьѡозар, сара сазыразны дшѡысѡоит. Бадра сара сыѡѡкѡын еиѡш исыѡѡязо иоуп.

Уи акѡеит. Шыта анапеимдахъ иашъѡалатѡын. Бадрей иаѡѡшьа Ниѡей Гѡдоуѡа, Акѡа уѡѡа акыр еимдеит, иѡшааит, аха ирѡахыз рмоуит. Нас ѡнак илыѡѡыршѡны Шѡѡа иѡеит. Убраѡоуп иахъроу ирѡаѡѡаз, хар змамыз ашѡѡа-акѡынѡа,

ахэычы-мчы. Зегы реиха Бадреи Ницеи зеигэыргъоз ахтэы мацэази, ахтэы саати, ахтэыцгагы ацны иахъроуз акэын.

Хэылпэзык Бадра иан Насиеи, иахэшьа Ницеи, Бадра иаб иашьеихаб Хазараг ичкэын даашьтхны, Мсыгэдараа рыкны инеит ахэычы-мчы рыманы. Мсыгэдеи Тосиеи ртатын фыхны алгара иафын, асасцэа анрызней. Мсыгэдараа ртатынарта аоны иацэыхарамызт. Насиараа агэара ианталоз ацшэмацэа ирбартан. Мсыгэдеи Тосиеи аацца-кын, ртатын ирласны иаалган, асасцэа ирпылеит.

– Бзиала шэаабейт, Насиа! – лхэан Мсыгэда рацхъа Насиа даагэыдылкылеит, нас егыртгы аагэыдкыланы ацшэа ралхэейт.

Тосиагы дааин рыхоыкгы аагэыдылкылеит, дыцхашьа-пхэцо. Мсыгэда иаразнак илдырит, арт рааира зызкыз. Тосиагы лцэа иалашэан, даакацшьхейт, аха лхы ацшны-лымцазакэа амацуртахь дцеит дыццакны.

Мсыгэда агаз зларчачаз аццахы ала лнапкэа азифыр римхуа, арахь шэааи, – лхэан акэаскъахь днарпызейт лысасцэа. Асасцэа асоф афы инартэаны, Мсыгэда, длалбаан, лнапкэа сапынла изэзэаны дыоухалан Насиараа днарыдтэалеит.

Ажэқэа рхъара аамта шааиз ацшэмацэа иддырдыры ртахызшэа, уажэы-уажэы, рыбжы мырдуцэакэан, икаауан, рхэарақэа рахь рхы рханы, аанда иахъадгылаз. Ас Мсыгэда асасцэа данаарыдхалоз, Тосиа ажэқэа лхала илхэон. Уажэгы лара ажэхъага ведра аашьтылхын, лымацара жэхъара дцеит.

– Мсыгэда, быгэнаха рзымгааит, ас беибаха адэы баақэзырхаз, ахацэамусхэгы, ацхэысмусхэгы бызлар-рыцгэозеи, бара рыцха, – лхэейт Насиа Мсыгэда лпыра-хэала лнапкэа рбо, дыццакны асоф ахь даныохэна.

– Икасцари, Насиахейт, хымзгык схы иасмыргакэа схэыцкэа саазанда хэа схандеиуейт, – лхэейт Мсыгэда. – Аа, анцэа ихэар, шыта акахы скылсып хэа сгэы иаанагоит. Сызкэыхшоу, с-Тосиа, даара дшьаканы дсыцаргэоуп, – нацылцан, итацэыз акэардэ дныкэтэейт. – Баргы мац бхасма, быцкэын дшыхэыцзас бхаца даабыхны дрымгеи, харада-барада. Сара стэы дыззыкэпоз зымдыруеи, аха бара бтэы дзыхкэеи! Иашэа инкылаз ицааит уи дзырзыз...

– Ааи, Мсыгәда, хҗацәа уажәы иахҗагылазар, ицегьгы хҗаиҗны хҗамлози, хҗара рыцҗақәа, иҗалшақәогы злақалшо омашәа иубаратәа иҗами.

– Бара шыта, анцәа ицъшьоуп, быхшаара быхъзеит, Бадра иакәзар цытфок ауаа ирцсоу арцысуп...

– Ааи, Мсыгәда, шыта хҗацқәарым, амала урт хҗамазар уажәы хҗусқәа ицегьгы ицшзамхози...

«Ицшзамхози!» —иашоуп илхәо, дақәшахҗатхеит Мсыгәда гәаныла. Дақәшахҗатхеит акәым, лгәы иааҗылхәаазшәагы лбеит. Ааи, хҗарада, урт рхҗацәа уажәы ирхҗагылазар, русқәа иахҗагы ицшзахон. Мсыгәда илдыруан, закәытә усқәаз Насиа дызлацәажәараны иҗаз акәым, дызлацәажәараны иҗаз. Урт уажәы иҗазар, ари аус алацәажәара ахәсақәа рымацара рыла иауҗалахоз. Ас арцызбеи ацхәызбеи ахәычы-мчы анеимырдо, цытфок ақәыршәаны ауп ишы-карцо. Аха иабакоу, азә лхҗаца ажәлар драгоуп хәа даидкыланы дырган, иахҗагы-уацәгы дынкылахәаша дцеит, егы лхҗаца аибашыра ианалага, дцеит, ицсадгыл ахҗчаразы, уигы уа ихы нақәйтцеит. Ахәсеибацәеи ахәыцқәеи роуп еизаанхаз. Уи ухәаргы, ацстазаара аанфасра ақәым, уи еснагы иныкәоит, ицоит цхҗака. Иагыцалароуп!

– Мсыгәда, сызкәрбану, иахҗа хҗныкәашы акалашәа икоуп, цыара шицкак ыказаргы, хҗабцарым, бара быцхәыс кәышуп, ацәгыи абзиет збахыоу боуп... – Ница илкыз лчамадан хәычы ахҗ днацшын, Насиа инацылцеит, – хәыцқәак дара рхҗала еигәацхәибашыазар, хҗара ишхалшо амәа иқәахҗап. Аамта зеицшроу ббоит, ауааы днадххыланы ииҗахыу анимоуа аамта хҗагылоуп. Акәты иалшо акәтагы хәа, анцәа иҗалиршоз ала абра хәычы-мчык ахәсабала ауаа икарцо хәа анцәа иахҗыхәаиршәаз абра напеимдахыс быцхәызба Тосиа илызкны абра иахҗуп. Шәара шәазыразны шәыказар, шәареи хәреи уи адагы хәаибатахын, пату, хҗагыр хәкәибацион, аха уажәы уааыла хәаилазар, ицегьгы хәаизааигәахар хҗахны хәкоуп. Уи баргы хәычык блымхәа аҗкнынзагы инейхәеит хәа ауп ишыздыруа.

– Ааи, Насиа, Бадра ажәа снитцахәеит. Сара сыхәтаак ала сақәшахҗатуп, ацхәызбагы лыхшыо азцошәа збоит. Аха... аха зысхәо, аус злоу лара лоуп, хҗлазцаап, мап лхәозаргы хәздырам, – лхәеит Мсыгәда.

– Нас ус акэзар, Ница дцаны длацэажэааит, урт еиқэлацэоуп, еицэыпқашьом, сара сөы дыпқашьяны акгы лымхэар хэа сшэоит.

– Зеипшыкам, дцааит.

– Ахэычы-мчгы сгеит, илсырбап, – илкыз ачамадан хэычы шылкыз доагылеит Ница.

– Ига илбааит уртгы, лгэы иаахэап, – рхэеит Мсыгэдеи Насиеи.

Ница, дгэырғьатэа, ахэычы-мчкэа зтаз ачамадан лыманы амацурта даназааигэаха, Тосиа лнапкэа мпахьшыла ирбо даалпылеит. Аоыцьягы еиманы, акэасқьа, егы амардуан хэычы ала иоыхэнан, Тосиа луада хэа захьзыз иньоналеит. Уа пытраамтак еицэажэон дара.

– Ахэычы-мчы лыдылкылеит, шыта Тосиа хара дахтэуп!
– дгэырғьатэа Мсыгэдеи Насиеи ирыцыз ачкэыни ахьтэаз дыохалеит Ница.

– Анцэа ицьшыоуп, шыта уха сгэы тынчны сыцэап, шэаала, аоныка хцап, – лхэан, доагылеит Насиа.

Ницеи ачкэыни оагылеит.

– Ус калахьоума, Насиа, аус хэакэымныхэакэа егыцасым, сыюны шэаины ус шэцар, шэсышьтуам, – лхэан, Мсыгэда лысасцэа азал ахь илалымгар лымуйт.

Мсыгэда ианакэзаалакь ус цасс илыман, дхэычы, дду, лыюны иааиз, изакаразаалакь акы неифаламцакэа доулыжь-уамызт.

– Ибзиоуп, амала акрызуеит хэа балагар, хэазпшуам, сыжэкэа хьатэуп, уажэ иуазыруа агэашэ иадгылоуп. Мазеи-чазеи аацэырга длыхэеит Насиа.

Мсыгэда даагыагьан араса, ахышэт-мышэт аццаны, ачашэ ххны, хазы ашэха роа кэакэаса иаалган астал ду иныкэлыргылеит, нас дцан ауатка пхеи-пхеиуа инарывар-гыланы, ларгы акардэ даахан днарыдтэалеит. Тосиа дыпқашьян уахь дцэырымцзеит.

Ауатка афырцьанкэа иртацэауа, Мсыгэда лхы гэыбган алтон ас хьшэашэала лысасцэа акрахьырфалцоз.

– Насиа, еааны сымнеиааит, хэццакзоит, аныбхэа ауп акэымзар, быста пхак шэзызымурызи, садхалазомызт...

– Уаха ибтахи, абар иахфара ахьыкэгылоу, ас еснагь анцэа ихагыумыжьааит, – лхэеит Насиа.

– Анцэа, улцха хат! Анцэа, абзиара катца, ххэыцкэа насыцла еикэшэааит, шэарей хэрей хэиуара нагзара амазааит, гөейхшэара хэбжэамлааит, – лхэан, афырцэан аанкыланы, доагылан, дааныхэа-ныцхэеит Мсыгэда.

Мсыгэда лышьтахь Насиагы, хус маншэалахо, хэикэ-гэырцэо анцэа икайцааит, лхэан, афырцэан итэз нтыр-кэкэаны илжэит. Акы ианынацэа-аацэахэа, Насиа доагылеит.

– Шьта, уаха акгы сабымхэан, аоныка сеилахоуп, абаацс, – дыццакны амардуан длафэлеит Насиа.

– Бымбои, Насиа, – лхэеит Мсыгэда, уи длышьталаны дахьцоз, – хэра уи акэра иахэырцэшзом, хэцэазар, уажэы ари еипш икоу аус бэиа егырыла иакэныхэарын, реидыр-хыланы егы ахырхэаарын.

– Хэра рацэак хэымхэазаргы, иара цэшахааит, ахы, абзиара шэыкалааит, – иаагэыдибакылеит ахэсакэа, – Стэца дабакоу? Ацсшэа ламхэакэа сызцом, – агэара агэтэны дыкэгылан Насиа.

– Уи уажэы дыцхашэозар, акэап, былкэац, – лхэеит.

Аха Ница ашырхэа дэан, амацуртэ акнытэ Тосиа даадэылылгеит. Насиа лнапкэа ыргэежэуа, илтэахараны икэз ацхэызба дгэйдкыла-хыдкыланы, дныхэа-ныцхэаны Мсыгэдараа ргэашэ дынтыцны дцеит.

Мсыгэда лысасцэа наскэаганы данаагэежэ, лгэы хэау-хэауа, иаалыхэит. Шьта Тосиа лгэра харак иргомызт Назираа. Ницагы, ацхэызба еикэтэа-еикэгыла замана, тэацэарахэа цэара иахэлнаало дэар лыхэтэан. Илышьтэ-кэазгы рыкнытэ дзыццашэз арцэарцэа ыкан. Аха лашэзатэ азэы дизаамгакэа, иани иарей рымала иааныжэны дызцомызт.

Мсыгэда, Тосиа даныргалакэ, аоны лымацэара даанхон, избанзар, сынтэа Туча Акэа аинститут дтэлоит. Абар уи адкыларатэ цышэарахэа бэианы итэуа дааиуеит. Уацэы ацыхэтэантэи лтэраны дыкоуп. «Туча шьта уахэ даан-халашт, сабшэаи мөышэаи зны дмаалозар. Тосиагы дныкэганы дыргашт, нас, сыкэроуа, сымацэара саакэашт», – дхэыцуан Мсыгэда. Тосиа илдырит, лаазэо иаалыркэаны лылахэ айкэыларэ зыхкэаз.

– Мама Мсыгәда, уи уиакара игәхьяабымган, сара макъана ара сыкоуп. Сыргаргы, харам, сыооуа есымша сыбзаалоит, бымшәан, – Мсыгәда лыбга лнапқәа акәыршаны, даалыдлыргәғәлеит.

– Тосиахеит, есымша бара ара баазышьтуада, знык уахь бцар, уа аювра ныкәгатәуп, ахшара дбоушт, егышт, – лхәеит Мсыгәда.

– Мамоу, мама Мсыгәда, иббап, смаалозар. Уа аусқәа ирласны иаақацаны, нас сыбзаалоит, – Тосиа Мсыгәда дахьылкыз доумыжьзакәаны иахагы лыелыдлыргәғәлон.

Адырәәены ахәылпаз Ақәантәи дааит Тучагы. Ақсуа школкаа ақыртшәахь иахьиаргаз шылпырхагазгы, лара адкыларатә пышәарақәа қәғиарала илтиит. Туча апышәарақәа ахьылтиуаз, ара рақхьаза акәны сынтәа ихдыртыз ақсуа бызшәеи алитературеи аурыс бызшәеи алитературеи афилологиятә факультет акны илыцызтиуаз даарылукаартә адыррақәа аалырқшит. Ақсуа литература апышәара здыкылоз акомиссия иалахәыз ақсуа литература акритик Инал-ица иоызцәа абас реиҳәеит, Туча лблет ианыз азцаара атак хәаны даналга: «Афырқхәызба, ибзиазаны илхәеит зегьы, ақсуа литература бзиа избо азә лоуп, насгья аорагы лезылкуеит, илақтап ахәшьара «хәба». Ари уака итәаз зегьы гәыкала иақәшақатхеит, иагылыдырныхәлеит аинститут дахьталаз.

Уажәы Туча илбаз, илақаз акы аанмыжькәа зегьы Мсыгәдеи Тосиеи иралхәон, агәарқ ашәшьыра зхылахьаз ағы итәаны.

– Харгы ажәабжь ғыцқәа хәмоуп, – лхәеит Мсыгәда, Туча лцәажәара даналга.

– Изакеи сан? Бзиароу? – Туча лани Тосиеи днарғақшит. Тосиа даақацшьхан, лхы лалырқәит.

– Ааи, бзиароуп... – Мсыгәда хәычык даанғасын, даахәыцит, ахаха илхәару, ирмаанашәа, инаркәарацаны илхәару, – бара быкамижьтеи ауа ғыцқәа харқәит, Тосиа лыбзоурала... – Мсыгәда дырәагыых даатгылан Тосиа бла хаала дналыхәақшит.

– Исзеилымкааит... Тосиа азәыр диҳәама? – лцәа иалашәазаап Туча.

– Ааи, – лхы аалкьеит Мсыгэда.

– Дзуста? Бадра иакэзар?

– Ааи, Бадра иоуп.

Туча доагылан Тосиа даагэйдкыланы, илзеиғалшьеит анасың ду.

– Иаха ахэычы-мчы аарган абра хыхь икоуп, бцаны иба, – лхэеит Мсыгэда, лыпқа лхы налықекны.

Тучеи Тосиеи еиманы Тосиа луадахь ицеит. Уаантэи еибарқыр-чыруа акраамта иахьцэажэоз Мсыгэда амацуртағы уаххья ахьлырхиуаз рыбжькэа лахауан.

Туча аинститут лталара, уака аңсуа бызшэеи алитературеи рцара алагара акыр илцэыуадааын. Сталин данңсы, Бериагы данырк, аңсуа жэлар, ох гэышьа, рхэан, рыбға ааитырхит. Аңсуа лфавит, ақыртүа лфавитла мчыла ишьақэдыргылаз, уажэы ағыхьатэи аурыс графикахь ииаган. Итыцуа иалагеит алитературатэ журнал «Алашара». Ақыртүа царахь ииагаз аңсуа школкэа реицашьяқэыргылара иалагеит. Аңсуа литература амоа ғыц, амоа тбаа ианылеит, ицэырцит апоетцэеи ашэкэыооцэеи фарацэа амоа ғыц, амоа тбаа ианылеит. Иназеит Дырмит Гэлиа еснагь дзызгэакуаз. Азхаңшь ахаблағы аонкэа икацаны ақырткэа ааганы ионарцаз, уажэы еихьшэшэа-еипшэшэа, иахьынтэааз, ацара иағын. Ицацэуан аонкэа, абриакара ажэлар рыпхзы иалхны икацаз. Еихаракгы ицоз мчыла иаагақэаз ракэын. Урт рхыпхьазара акыр ирацэан.

«Ее, дад, адунеи мардуануп, усоуп ишыкоу, ахаан егырыхьуам ззухэоз аусқэа шхабгало жэбоу, – рхэон Азхаңшьаа атахмадацэа. Уи аума, ицегьгы аитасрақэа калараны икоуп, умбои, аиатым имгьал былуам, рхэоит, акағы хкылсыргы, иудыруеи, – рхэон даеа цьюuky.

Мсыгэда уажэы иаха илгэалашэеит, зны шыжымтанк данысагыла, амоаду аанда ла икны икан, лыжэқэа златалцало лымамкэа. Ари закэи хэа аколнхара ахантэааы икны даннеи, ус аколнхацэа избны ишьтырхит ихэеит. Ус рзбызаргы, ииашам хэа даагьежыит Мсыгэда. Пцэысеибак илылшози, рыцха! Сыгэнаха узымгааит лхэан дшэиит ауп. Аха аоны данааи, аанда ыказамызшэа, ау адаракэац хэа акгы умбо амоа днанңшылеит. «Изакэи, мшэан, сыла сажьама? Абра абружэ ааигэаза, ишшзамзи?» – днаңшы-

аапшит Мсыгәда. Ус агәарт данынтала, Бадра дҕапха-ҕаччо дналпылеит.

Мсыгәда иаразнак лцәа иалашәеит, Бадра ак шыкаитҕаз.

– Мсыгәда, арт бгәылацәа, бшымчымхаз рбан, мҕы пьтк бзаарган, абна икоуп, Бадра – дыччо амҕыркәарахь Мсыгәда дынхьеирпшит.

Мсыгәда дыпшызар – аанда зларкыз ацәоанқәеи абыцақәеи кәапза амҕкәарраҕы ишьтан.

– Унан, анышә самандаз, икоуцазеи, Бадра, цьара уи уахтныркьар хәа сшәоит, – лхәеит Мсыгәда.

– Ибықәшәира анышә дагааит, уи азы азәы акы аасеихәондаз, дыпсыхыргы. Ажәлар рымәа акра азәгы дақәитзам, – ихәеит Бадра, ибжы аарымчны.

Уажәы акәзар, Мсыгәда даушәахуаз, аха ускан урт иаркы-иаркы, ирцә хәа ианыказ аамтазы акәын.

Шыбжьон еипш дааит, ихәгәт иқәгылаз илақәа кылцаны, абригадир Ғәүғәун.

Ара иахьа ашьыжь аанда иахкыз абаца?! – длазцааит иара Мсыгәда.

– Сыздыруам, сара аконторахь сыкан, санааи, еимыхны избеит, – лхәеит Мсыгәдагы.

– Иабакоу нас ацәоанқәеи абыцақәеи?

– Сыздырзом, рышьта-мта ыкам.

– Сара ибсырбап, ишыбзымдыруа! – даамақарны дцеит.

Ахәылқазшәа дааит аколнхара аправление ахантәаы Амбрози Липартиа, амамикәара иҕысны.

– Дарбан хара икахцаз аус пхастазтәыз?! – ҕааитит, ибжы хацаланы, Мсыгәдараа ргәара дшааталазцәкьа.

Мсыгәда агәараҕы акы даҕын.

– Исыздырзом, Амбрози ухацкы, аконторахьтә санааи, аанда убар иаахә, иказамызшәа инықәба ицахьан, иахьца уара иудыруазар, саргы издыруеит, – лхәеит атакс Мсыгәда.

– Быюнгы, бгәарагы бықәызгап уахыкала! – дыбгәтит иара.

– Сықәугозар, исылшои пхәысеибак, сықәга нас, схаца дыкам, сычкәын дыкам, амала ажәлар рымәа акра иашам хәа сгәы иаанагоит, —лхәеит Мсыгәда иртынчны.

– Ааит, бара боума аанда ахьктәуи иахьктәыми хара иахзырцо! Абыржәыцәкьа атрактор ааганы быюны илагәйд-цаны иказамызшәа иаакәсхуеит! – даапкзеит Амбрози.

– Икаца убригы, уламыс иацанакуазар.

Ахантэафы зны дкапшьхеит, зны дцэышхеит, зны деикэацэахеит.

– Сара Амбрози сакэзар, ибсырбап! – уигы дцеит дмақарны.

«Ара уара уеипш егьяо аанагахьеит, убаашэт, уца уи акара угэы пымжэакэа», лгэахэуан Мсыгэда дахыгылаз.

Амбрози аихаракгы дзыраақуаз, Мсыгэда дшэаны, дматанеиуа, иқэара дахьаламгаз акэын.

Аха Мсыгэда лыюни лгэареи шыкац икоуп иахьягы, ақшзара иацлоит акэымзар, бзанцыкгы иагхараны икам. Икэзааз Гэугэуни Амбрози роуп. Урт доусы иахьяакэаз ицеит, избанзар, Гэугэуни арахь даанза дшьацарыцқааын. Урт ашықесқэа рзы Ақсныка Гэугэуни Амбрози реипш анапхаоцэа иаашьтыз мацоымызт.

Ари фба-быжьба шықэса зхьцуаз ақтыс Мсыгэда уажэы илгэалазыршээз лыпқа Туча аинститут лталара ауп. Ус баша институтк акэымкэа, ақсуа бызшэеи алитературеи ахьыддырто аинститут! Жэаба-жэохэ шықэса раахыс иапырхны иказ ақсуа школкаа реиқашьяқэыргылара, аинститут акны афакультет ғыц аартра уқэа Мсыгэда лара лтэала даара деигэыргьон. Мамзаргы дарбан ақсуаз ари иаеигэыргьашаз.

Афа-мафақэа аарыдыргалар, Насиа ачара зуп хэа иакэкны илыман. Бадра уи аэазыкацара дафын. Макьяна афқэара амазамызт, аха иуа-итынха, изеихэаша, изеим-хэаша дрызхэыцуан иара.

Зны хэылпазык азы с талап иқэан Бадра архака ифылеихеит. Амсаду аанцэаны адэхэыпш даннықэла иақхья азы аганахь ала даацэырцит Тосиа, лыжэоахыр лагьянк ықэыргыланы. Алагьян азнацэқья илзэзээз амақэақэа анын. Тосиагы дылбеит Бадра иаразнакы. «Игэы иаанагаришь, ара сахьыпылаз?» – аалгэахэит лара.

Бадреи лареи Гэагэць измыць афы еикэшэеи уажэи рыбжьара ус машэыршэагы еикэымшэацызт. Бадра дыпхашьяны Мсыгэдараа рахь днеизомызт. Егы абжьара уаанза оымш-хымш рыла зны шэышқакақэоу шэышқану хэа дымнеир иузомызт. Иашоуп, ганкахьала Бадра Мсыгэда лыкны мақэра имургы калон, уаанзатэи реизыка-

заашьақәа зеиңшрақәаз рыла, аха Бадра убри ақара
дламысын, Мсыгәда, иихәаз аңхәызба дзаазаз лғы
ацәыртра илшомызт.

Ианааиңыла, роуңьагы қаңшьама ухәо иааңхашьейт.
Тосиа лыжәоахыр иқәгылаз аақәылхын ашыац иныла-
лыргылейт.

– Хәылбзиа, Тосиа, – ихәейт Бадра, Тосиа лаңхәа
даангыланы.

– Бзиара убааит, – лыла тбаақәа еиңхны Бадра
днеиңаңшит Тосиа.

Бадра инапы ндәықәиңан, Тосиа дааигәдиҳәхәлейт.
Ларгы изара лнапы аакәларшан, лхы игәы инкыдылцейт.

– Тосиа! Бызбар шқастахыз, бышқәгәхәазга! – ллымхә
дтаҳәыт-хәытит Бадра.

– Саргы узбар шқастахыз! – Тосиа иаҳагы иргәғәаны
лғынидылкылт.

Рыоңьагы рыгәқәа тыңрашәа итыңон.

Ус еилаңәаны еидгылан қытрак. Нас аоуңьагы
еибырхәазшәа иаидыңын, инаңшы-ааңшит, азәы ибазар
хәа ишәаны. Аха рааигәа-сигәа азәгы дықамызт,
ааилашәшәырагы әазнақуан.

– Упадаркақәа рзы даара итабуп, Бадра, — лхәейт Тосиа
арғыс днеиңыңшы.

– Еигыыз акгы ҳмоуит Ница ларей сарей, даара ҳаңшаан,
аха, – ихәейт Бадра, Тосиа лнапы аанкыланы ишьшыа.

– Зеиңшықам роуп, даара исгәаңхоит, әнак оынтә-хынтә
ицәырганы срыхәаңшуейт, уара уцәа рыхкааны сгәы
иадсыргәғәалойт!

Бадра еиңах Тосиа даалыхан, инапызаңә лыхәда
иаакәыршаны ихы лаиркәын, ибыз-бызуа амца зыхкәоз
иқышәқәа Тосиа лқышәқәа инарылаңәан қытраамтақ
роуңьагы мцысзо игылан. Бадра иқышәқәа ихааза амца
рыхкәо ирныруан Тосиа атак икалқоз агәзрақәа. Аха,
иаалыркәаны, Тосиа Бадра леааимылжәаан, ллаган
аамқарсны дыот аоныка. Бадра уи длыхәаңшуан, дшан-
ханы. Нас даахәын, азахы иғынеихейт.

* * *

Иахъа ашыжьымтан аахыс Мсыгэда лапыкэшэақәа атыр-тырхэа илауан. «Измаанхарызеишь? Ибзиаразам», – дхэыцуан лара. «Арыгъарахъ акэзар, ибзиаран, аха армарахъ – еснагъ абааңсоуп исанахэо». Ииашацэкъаны, Мсыгэда лапыкэшэа дамжъацыт ианакэзаалакъ. Лара уажэы илгэалашэеит ѱ-хтыск. Акы – лыпқа Туча данычмазаѱыз арымарахъ аттахэа лапыкэшэа лоуан иааигэазаны. Аобатэи – Кэанас дыштэхаз ала ашэкъэы анааргашаз аэны абас ашыжьы инаркны иаагэазаны лапыкэшэақәа дыкны дыргон. Туча акы лмышуандаз, сара хэаша. Аха Мсыгэда лгэы зырғэғэоз уажэы илауа алапыкэшэеи усқан илауази акыр еиңшымызт. Усқан иааигэазаны акэын ишлауаз, ала қыр-қыррагы ацын. Уажэы инаскъаган, насгы лыла қыр-қырзомызт. Уи ала хэычык лгэы лқычуан. Аха иахьцалакъ, лгэы тынчмызт. «Исахарызеишь, анацъалбеит», – агэтынчымра лыман Мсыгэда.

Тосиеи Мсыгэдеи шыжьхъа ыфаны ианыѱагыла, Тосиа дцааит иаалыркыашэа:

– Мама, бгэы бзиами, акы баргэамцуашэа збоит?

– Мамоу, Тосиа, сгэы бзиоуп, аха слапыкэшэа ееим, изызхэоу сыздыруам акэымзар, – лхэеит Мсыгэда лпырахэа ала лнапқәа рбо.

ѱаѱраґаґалантэи амш кэандақәа, амш шыахэқәа руак акэын. Амра хааза ашыхақәа иѱривцын, илаша-лашо цлак ашэара иѱахысхъан.

Мсыгэда лмагана аашытхны, иңасаны илалцалоз апара хэа дахъашытэз, аңыкэреи зѱырххъаз апхэ сырхуеит хэа лѱыналхеит. (Тосиа дырхэеижьтеи ѱнусымзар даеа уск калцар Мсыгэда илузомызт). Убри акнытэ Тосиа амацуртэѱы даангылеит. Лара ачанахқәа лызэзэон.

Мсыгэда амхы дынталон еиңш, арцэаа-арцэаахэа хэқәабжык ллымхэ иаатасит «Сишь!» – лхэан уаатэкъа даангылан, даазыроит. Хрыжь-хрыжь ахэқәабжы гон ґаґаэаңраа рыѱны акнытэ. «Хэи, еилалахыу, мамзаргы даеа еицэаз рыцхарак калоу», – аалгэахэын, ашырхэа ахцыста даахыцын, ахэқәабжы ахьгоз ахь лѱыналхеит Мсыгэда. Тосиагы дшэаны амацуртэ дааѱныцит.

– Бара ара быкази, Тосиа, сара сцаны икалаз еилыскаап–
лхэан, Мсыгэда дыццакны лпыраҳэа аалпырылхын,
аматурта атзамц ағы ацэымг иалаз инхылшыын, дыфкьаса
агэашэ дынткьейт. Бадрараа рыоны даннавс, Мсыгэда
илбеит Тагэацъраа ргэарағы пытоык ауаа шықэгылаз. Аоны
даназааигэаха, илахауан аоны аонутканти ацэуабжьи
ағбжкьэей. Уажэы Мсыгэда илдыруан, ара цсра шыкам,
амала Хыкэыр ланхэцхацэей ларей даара игэғэаны
ишеицэҳаз. Удак ағы дтэаны ацэыуара дағын Хыкэыр,
егьи ауадаағы, инеймда-аимдо, рғы ишаанаго, ртаца лцэа
дырқацион оыцъа аеҳэшыцэа-агарахыцэа.

«Уаха сылам, сгэы нкыдкыланы ирфейт, лцэуара иалан
Хыкэыр. – Исылшом! Исылшахатом! Схэыцкэагы стэхым,
сыхгы стэхым! Ара уаха самыхэейт сара! – лхы
дахашшаауа даадэылцит Хыкэыр. Уи лкалт иахынхалан
оыцъа ахацэырцар. Аиҳабы аабака-жэбака шықэса
ихыцуан, егьи – оышықэса рыла дейтбын. Агэар иқэгы-
лақэаз ауаа днареосын Хыкэыр дналыдгылейт Мсыгэда.
Ас лассы-лассы еилалалон тацей анхэцхацэей, аха
агэылацэа Хыкэыр лыгэшэымшэа хэаны дааныркылалон,
самыхэейт, сдэылцны сцароуп саб июныка анылхэалакь.
Аха уажэы Хыкэыр азэы дизаанкыло дыкамызт. Лара
хьахэхьачарада илызбеит, лхэыцкэа ааныжыны ддэылцырц.
Уажэыраанза лара дгэыгуан, лхаца мышкымзар мышкы
ихабар шқакамлара, дышцамаара хэа, аха уажэы агэра
лгейт, лхаца дантарк (дантарк лхэейт хэагы дтаку
дтакымугы, дыршыу дыкоу лыздыруамызт, 1937 шықэсазы
ауаа андырзуаз, ауаа аныршыуаз, уахык аформа шшэыз
шыоуки ааин, цхабжьон доаргыланы дыргеит). Шықэсыки
бжаки зхыцуаз асаби дылкын ускан Хыкэыр. Насгы
аобатей изы лцэа лтэымкэа дыкан. Уажэы урт хэычык
ихбыцхахэейт, аха макьана ибатэу, иаазатэу роуп. Хыкэыр
иагыараан ддэылцны дцахьазаарын, аха лхэыцкэа оыцъа
дааныркылон, насгы агэыгра лыман лыцшэма Тагэацъ
даарашэа. Абар бжышықэса цуан уи дыргеижьтэй. Ионы
данындэылц инаркны, уаха изакэызаалак ихабарк аакам-
лейт. Хыкэыр лассы-лассы илгэалашэон уи аоны даныказ,
шака рхэоу еикэшэаны, шака насыцла иказ ртаацэа зегы.
Ланхэцхацэа Кэтии Назирей ртаца лхацкы кадыршэуамызт,

илывагъежьны дырбон. Дара ахыха-фыхара иашьтаз, ипагъақәаз пхәызбацәан. Цъара ицатәызар, цъара иаатәызар, ацәгъарафы акәзааит, абзиарафы акәзааит – иахьабалакь, еснагь ртаца ддырпшзон, дзырыргон. Тагәафь дандырз ашьтахьгы Хыкәыр ланхәпхацәа пытрак ла разыла илыхәапшуан, аха аамта цацпхьаза рыюны-рыдәны иагхон, иагхон рышәта-ркәынца рапхьақәа ажәақәа неикәдырпа-ааикәдырпо ишәеиуаз, рыбз ишакәымыз еишьцылеит, иакәым рхәо иалагеит. Хыкәыр кәымшәышә дунеихаан азә ицәымгыу зымхәазоз ланхәпхацәа рзы иакәым лымхәәо далагеит. Ажәакала, атызшәақәа есаaira иғәғәахо, иагырацәахо иалагеит. Хыкәыр ас атызшәақәа раан егъараан илхәахьан: «Схатца даныргоз саргы сзырымгазеи, мамзаргы иаасықәшәаны сыпсыр, исыбыргызеи!» Аха илурыз, лымала лыелызшьуамызт, егы абжьара цсҗазаара лымамызт. Атаца бзиа, атаца гәыраз дырзеилымкааит ланхәпхацәа Ктии Назиреи. Лыгәшәымшә хәаны, лгәы дамыргакәаны лныкәгара, даргы ирылшо карцо, ларгы илылшо калцо, аицхыраара ацынхәрас, дара тәаны итырццо ртаца зегы рыкацара лылшо цыыршьо-заарын. Хыкәыр лычхара нцәеит. Ара аангылара шьта иауамызт. Уи рдыруан агәылацәагы, атынхацәагы. Рапхьақәа атызшәа рауа ианалага, Хыкәыр лашьцәа, лтынхацәа аднагаланы ианалацәажәоз, еснагь лара илылабжьон, дырпхашьаны аонра хәа бахьааиз быказароуп хәа, дфәкәаны даанрыжьуан. Ларгы уа дазааилон. Аха уажәы иамуа иалагеит, илылшом уаха. Дцыкәкәеит ақхәыс фә замана. Ллакыцақәа ыцшәаа, дкалкало илыгхеит, лцәалжы пшза абакахыз, ускан дыздыруаз уажәы дырбар дырзымдыруа деитасит. Деитамскәа, хәгоу ес оымш-хымш рыбжьара ионата атызшәа баапс илалааит. Ирхәоит, ақхәызба гарахыца ллейшәа цәгәахоит хәа. Ктии Назиреи хатца иахьымцаз, ртаца Хыкәыр илхаразшәа акәцәкәан ишлацәхауаз. Урт аныцәхауа урзызырфыр, абри дара аазықәшәаз зегы Хыкәыр илхаразшәа акәын ишырхәоз.

«Хы, бара ахса, хгәарата бантанагала акәызма, хара хир ханақәшәоз...» – дналагон рапхьа Кти. «Ааи, ааи, уи хәоны данаа нахыс шьтахька ацара халамгеи!» – иналыцпырғызуан Назира.

Изчхауадаз асеицш иказ ажэакэа? Иара уажэгы убарт
роыза ажэакэа ракэын ирхэоз анхэпхацаэ.

«Доушэышьт дцааит, дцааит дахымаара!» – лхэон Кти.

«Дымцахкэа, дахьнеиуа! Ус егыраан дцахьейт, аха ара
даанагахуейт!» – лхэон Назира.

Аха Хыкэыр егырааны илхэахьазаргы уажэы илызбеит
дцарц, уаха дымхынхэуа арахь. Мсыгэда, нас егырт агэыла
хэсақэа Хыкэыр илықэцаашо дырkit дырмышьтырц. Аха
сымцар зуам хэа идэықэлаз, дузаанкылома! Лхэыцқэа лкалт
изахьынхалаз длағырзашо агэара дынтыцит ақхэыс ейба
мыжда Хыкэыр. Дгэынқыны дцэуан лара. Ицэуон илхьын-
халаз лхэыцқэа. Аха лара акы агэхьаа мкыкэа дцон
лышьтахька дхьамцшзакэа. Ктии Назирей ахыу-ахыухэа
«Илышьташуан». Хыкэыр амцаду ианыршэланы дцон
дышцац. Лца еитцбы дхызаханы уаха илымшо данаақса,
Мсыгэда даашьтылхын, длыманы лапхьа инеиуаз Хыкэыри
лца ейхаби днарышьталеит. Мсыгэда макьана дақэгыгуан,
Хыкэыр лгэы хьацссаны дышцамгыжери хэа. Ус Гэагыць
измыць ахахьшэа, азы иаха иахьзгараз дныепынгылеит
Хыкэыр. Лыцкэын ейхабы даалхьымшэазакэа длышьтан.
лара дцон лымацара лакэушэа, уаха азэгы лааигэа-сигэа
дыкамшэа. Леимаақэагы лышьымхзакэа, ус хаха азы
дынталеит. Деитамхзакэа, уи дынлышьталеит лхэыцгы.
Хыкэыр азы еимыреэо дцон. Абар шыта уи луатэа-
шэпаранза илызэеиуан. Ацкэынгы лара длышьтан.

«Хэи, абаацс, сыла ишабо ахэычы азы дагоит!» – лхэан
илкыз акэарафы днаргыланы дыфны азы дынталеит
Мсыгэда.

Абар шыта Хыкэыр лмакафахэар акнынза илзааиуа азы
еимыреэо лышьтахька дхьамцшзакэа дцон. Азы агэтаны
дназаанза, Мсыгэда ахэычы днаимцасын даанылкылеит.
Ахэычы иан лахь иеирххон, дцэуан, иан лыхьз хэаны. Аха
Хыкэыр азы днырын, уаха даахьамцшзакэа днықэхэаша
дцеит. Ахыу-сыухэа еибартэуа, Мсыгэда иаалыдылхалеит
иетымхаз оыцьа ахэыцқэа.

Айхабы Гришья инапы иан илықэкны дгытацэы-гытацэуан,
уажэы уажэы азахьы деихо, егы Мышья дзагыкны
ацэыуаратэкьа илымшо даақсан, ила тарбжы иан дахьцоз
длыхэацшуан.

Хыкәыр знызатәык ауп лышьтахька данхьақш. Азы дырны, адәхәығш днықәсны, амәаду данынаныла, уигьы лыңсы аивгаразы акәу, схәыққәа еибгазар збоит хәа акәу, здырхуада, даангылан, лышьтахькагы даақшит мазалашәа. Уи нахыс уаха даахьамқшзакәа лаб ионы дцеит. Иаргы рацәак ихарамызт: азнырцә ахәы уахьоыхәно акәын.

Икалцахуаз Мсыгәда. Ахәыққәа аихабы инапы аанкы-ланы, аитцбы даашьтхны раб иахәшьцәа «хазынақәа» инарылтан аоныка лғыналхеит.

Лара хара дшынаскьахьазгы лышьтахька илахауан ала кыдкьо, аха кыдкьо ахагацәа реипш зыоны ионаз атыцьха хырзаманқәа оыцьа.

Мсыгәда аоныка данцоз дхәыцуан, лылабжышқәа хақәкәала, дышцәыуа азәы дибархәагы дшәон лара:

«Абарт арыцхақәагы зыриагымыз рыгәнаха нарцәгы иухьзааит, усгы уахь уцеит аха. Таацәарацас ацьцьахәа ишеилаз, ахьшь нышьтасны акәчышь шаго еиқш даамцар-сны дрымгеи раб, ихара ыкамкәа, ибара ыкамкәа, дныцархәаша дышбарга. Уи еиқш шакао ргада, шакао дырзда, шакао ршыда. Зны аихабыра, Ақсны зыхьчашаз, ажәлар шәрагацәоуп рхәан агәгәахәа иларгәыдцаны иршьит, нас шыа злаз анхацәа бзиақәа, ауаа цкьақәа нықәганы иргеит, ақша иагазшәа. Азәык-оыцьак урт рашьтахь иоагылаз абжеихараоык аибашьра хлымзаах илалаз ицеит... Ус схәеит хәагы макьана хабакоу.

Уажәы Мсыгәда илгәалашәеит рақхьаза акәны Лакоба Бериа Қарт дидхьаны днаганы ахәшә итаны дшишьыз лазхәаз ани ақыртүа рыоны қыралла ионаз аңьныр иқха Лили шлакәыз. Қарт ирдыруазаарын уи ахтыс шыкалаз, аха азәгы игәагыны иаахтны изхәоомызт. Сталини Бериеи шәыбаоқәа алақәа ахәақәа иаацырхааит, зака гәакра, зака рыцхара ажәларқәа ирзаажәгазеи!..

Мсыгәда аоны дааин лус дналагеит.

АЕПИЛОГ

Аобатэи акурс афы дантэаз ауп Туча рапхъаза акэны аҕсышэала аора даналага. Илыюит лара ажэабжь «Кьынтас». Аинститут акны еиҕкааз алитературатэ кружок афы уи ажэабжь анеилдырга ашьтахь, Туча илызбеит агазет «Аҕсны Капшь» аредакциахь ирылтарц. Дук мырцыкэа агазет ианылеит иара. Уи, хэарас иаҕахыузеи, Туча даара деигэырҕеит, иагылнатеит агэахэара иҕегь аора. Убри инашьтарххны илюит аҕхьатэи ацкыис идеиалеи, сахьаркыралей еигьыз ажэабжьк «Екэыҕ-иҕа Мырзақан» захьзыз. Уи кыыҕхын ажурнал «Алашара» акны. Абасала Туча данылеит асахьаркыратэ литература арҕиаратэ моа.

Сынтэа Туча дтэан ахэбатэи акурс акны. Убасқан ауп иантыц Туча лажэабжькэа реизга ашэкэы, дагьанрыдыркыла Аҕснытэи ашэкэыюоцэа Реидгыла ачленрахь.

Уажэы, даазкэылаз, Туча лассы-лассы дылгэалашэон, дагьизхэыцуан Закан, илҕахын лара аихьзаракэа илымоу иара идырузар, аха дыпхашьаны салам шэкэыла илызхэомызт, уи хырехэарас илпхьазон.

Тучеи Закани ианыхэыцкэаз «аиҕара» ирыбжьалаз акраамта еицэыхьшэашэанатэит. Аха аамта цацпхьаза уи ахьшэашэара псасиуан, ацыхэтэан урҕ аоыцья реизыкэазашья пхарахо иалагеит. Тучеи Закани ашкол еицталеит, класск афы итэан. Идыруп ианакэызаалакь аҕхэызба 13-14 шыкэса анылхыцпак нахыс ашэра далагоит, аҕхэызба пшра аалхэоит. Ацкэын уи аамтазы аҕхэызба длыцхоит аизхара афы. Ус калеит абраагы. Туча датэамбашэа акэын усқан Закан дышихэапшуаз, аха 9-10 акласскэа рҕы ианнеи, Закан шыкэсык-шыкэсыки-бжаки рыла иаалыркьаны изхаит, даатхатыҕахеит, Туча илапигома ухэо. Убасқаноп Тучеи Закани иаха ианеизааигэаха. Уажэы лассы-лассы Закан дааиуан Тучараа рҕы, зны-зынлагы Туча днеилон Закараа рахь, еидтэаланы рыдцакэа еицыкарзон.

Туча иаха дазыманшэалан, иагылыдлон абызшэеи алитературеи, Закан – аҕсабаратэ наукакэа: аботаника, зоология, химия ухэа убас егыртгы. Убри азоуп Туча дызтала афилологиатэ факультет, Закан – Краснодартэи

ақытанхамоатә институт. Урҕ абыцьягы сынтә рцара еицалгоит.

Туча лдипломи, итыцыз лышәкәи лыманы аоны даахьан, лгәы хыт-хытуа дазҕшын реицылара, лышәкәы автограф антаны итара. Иааит уи аамтагы. Закон Краснодарнтәи данаа аеныцәкья Тучеи иареи еиқәшәеит. Заанатц илырмазеихьан лышәкәы аацәырылган Закон инеилыркиит. Иара илыдиныхәалеит раҕхьатәи лышәкәы, илзеи-ҕеишьеит нак-нактәи ақәиара дуқәа. Ашәкәы аахыртланы длахәпшзар автограф абас ахәон: «Исызгәакьюу Закон!» – автор лыкнытә».

“Туча, ари сара сзы даара ихамта дууп, аха сара ибыстари», – ихәан ицьыба дынталан иаатигеит шәкәы цаҕа хәычык. Уи ацәа ианын «Адипломтә усура». «Сара исылшо абри ауп», –Туча иналирикиит. Уа автограф хасабла ианын: «Гәык-ҕсыкала истахыу Туча бзы».

Закан уажәы Тучеи иареи ахьейдгылоу, абас маҕак акара дылхыхәхәон. Изара ткеыцәаа, ижәахырқәа тбааны, цәҕа деинаалан.

Иара аспорт хкқәа рахьтә зегы иреиҕишьон азсарей, агимнастикей. Краснодар аспорт аицлбарақәа раан азсараҕы еснаҕ актәи атыҕ ааникылон. Дхәыдамызт агимнастика аҕы. Уаагы аобатәи атыҕ деицахомызт.

Туча аусура далагеит лқытан, лышкол гәакьяҕы аҕсуа бызшәеи алитературей рырцаоыс. Уи лара даара илгәаҕ-хон, даҕазыманшәалан.

«Хәи, анцәа днеигзааит, уи азы дышҕашоу!» – рхәон ақыта-уаа Туча лзы.

Закангы аусура далагеит ақыта аколнхараҕы аграномс.

Тучеи Закани лассы-лассы еиқәшәалон, иалацәажәон русқәа ртәы, аха убри инаваргыланы урҕ абыцьягы даеакы еибырхәарц, иалацәажәарц рҕахушәа агәахәара рыман. Уи рымхәаргы ада цсыхәа рымамкәа иаатагылахьан. Ус зны ианеиқәшәа, Закон избеит игәтакы леихәарц.

«Туча, барей сарей еибаххәахьеит хәизыкказаашьяқәа ртәы. Шьта хара ххәыцқәам, хазлеибазымдыруа хәа акгы ыкам. Сара истахуп барей сарей хәпсҕазаара еилахдарц», – ихәеит Закон, хәычык ибжыы аахыц-хыцшәа.

Апхәызба еицамха, апхәызба еилхха, Туча уажәы дыпхашьан, лхы ларкәны, лыхцәы жәпа лапхьяка иааиа-

ганы лнапы җизақәа рыла зны иҗлыртлон, зны еиталҗахон, илхәара лзымдыруашәа, дақәымшәошәа.

«Сара бсырцзакуам, абружәыцәкәа атак сыт хәа басхәом, базхәыц, ишәа, иза, икапан, уацәы, уацәашьтахь, унашьтахь зхәаз еиҗш, ианыбтахыу атак сыт», – иаахиркәшеит Закан. Туча лыбла ахәыц ауқәа ышьтылхын, лаҗшы хаала дааимылдеит.

«Закан, сара уара сшузыкоу удыроит. Абружә исоухәаз акырынтә сазхәыцхән, еснагь сазааиуан акафы: «Уареи сареи ханасыҗқәа шеиларсу ала», – Туча дҗахәаны дызкыз акы дааунашьтызшәа даакалеит.

«Ус акәзар, шьта хәиҗабацәа ирызнаагап уи атәы», – ихәан Закан, уи алагы еиҗырцит уи аены.

Тучеи Закани абас анеибырхәа ашьтахь, адырәәныцәкәа еикәшәеит ранацәа. Ашьжымтан сеааилырганы Мсыгәда сцап хәа лгәы иштәз акәымкәа, лгәара даатәлеит Назиа.

«Унан, сара абружәыцәкәа снейп хәа сгәы итан», –лхәан Мсыгәда лнапы ыргъежьуа дналҗылан агәара агәтаны иаагәыдибакылеит анацәа.

«Ари адагы барей сареи нахьнатә аахыс хәибаҗахын, пату еикәахдон, уажәы уи еиҗагы иҗәҗахашт. Ибгәалашәо, дара анеимаадоз? Уажәшьта баргы саргы еицахтәуп рәыҗагы».

«Ааи, Назиа, сара усгы Закан дсыҗкәынушәа дыс-җхәазон», –лхәеит Мсыгәда, лысас аоныка длаго.

Мсыгәдеи Назиен ирызбеит аиҗабацәа адгаланы ачара аәхәара җырцәарц.

Җхынчкәын 15 рзы Назиа лгәарафы чаран. Амра хааза иҗхон. Шәахәаран, кәашаран, ура хәаран уи аены цхыбжьонынза.

Абар хә-шықәса цуан Туча ашкол афы аус луеиҗьтәи. Лара лассы-лассы аурокқәа рнаос имәаҗылгон алитературатә җхәарақәа, ирзеиталхәон, дырзаҗхәон аҗсуа шәкәыәәцәа рәымта фыцқәа. Ақытафы еифылкаауан алитературатә хәылпазқәа, анхацәеи, ақыта интеллигенциеи, Акәатәи иаалыҗхәоз ашәкәыәәцәа алархәны.

Закангы ақытафы имәаҗигон имачымкәа аусқәа. Иара ибзоурала рхафы рыҗсахит ашәыр баҗчақәеи, ацитрус

плантацияқәеи. Ианаамтаз иара инапхгарала атлақәа еилырхуан, имоапыргон ахәшәтәрақәа, ирыдыргалон арцәыгақәа. Уажәы Закан дыграномхадан, уаанзатәи атәанчарахыи данца ашьтахь.

Иазхауеит азрапшыаа рхыпхьазара уабыла. Закани Тучеи ирыман аңеи аңхәи, Бадреи Тосиеи ракәзар – ыыңыа аңаңәеи, ыыңыа аңхәңәеи. Рауфгыи уи аамтазы дтаа-цәарахахьан, диман аңа.

Ашкол усқәа ирхаршәаланы Туча иаңылцон аоымта ыыңықәа. Ашкол ағы лусура, есымша ахәыңқәа ахыылбоз, урт рхәыңшыа, рпсихология адырра, илыртон атемақәеи, асиужетқәеи. Уажәы лара еиҳарак илыюуаз ахәыңқәа ирызкыз аоымтақәа ракәын. Аамта кьәфла Туча илоит ажәабжьоуқәа хәеи, ажәабжьқәеи раңәаны. Ақәа итыцит лажәабжьқәа реизга «Хьыбла ланцәамтақәа» захьзыз ашәкәы. Ажәабжь «Хьыбла ланцәамтақәа, аконкурс ағы актәи атың ааннакылеит. Ари, хәарада, қәеиара маңмызт. Илхаштуамызт зхыркәшарахь иналгахьаз, ышықәса раахыс илыюуаз ароман «Адуңеи мардуануп» захьзылцәз. Ари аоымта кәаз ағы Туча иаалырпшырц лтахыуп адиалектика инақәыршәаны адуңеи ағы, аңсабарәи ауаатәосәи рыңсәзаарағы еснагь аанәасрада ишыкоу аитәкрақәеи аитәсрақәеи. Уи лара шака илықәеи аз, ма илықәымәи аз аңхәа ибап аоымта инапағы ианнеилакь.

Пхынран. Пхынгыи аңцәамтахь инеиуан. Ақәа млеижьтәи оымз реиҳа цуан. Аңықәреиқәа хәны игылан. Атаңынгыи цьара-цьара абыгьқәа канзон. Афрына аңазшәа ыинла адгьыл шуан.

«Хәи, анаңалбеит, хәибылуама? Қәак леир иауеи, ихаштма? – аңуныҳәагыи аауитеи, аҳәсақәа зиуоу қартитеи, шыта хәбацари!» – инеидышшылон анхәңәа шәшырак ағы ианаидтәалалоз.

Уахык аңта еиқәаңәа жәпақәа аахылан, илеихашәан, ақәоура иалагеит. Раңхәа пшышьала, нас иаҳа-иаҳа иаргго, аңыхәтәан иқәыршыюны ағыланахәит. Ус уаҳа иааи-хымсыгьзакәа фаха-оымш алеира иағын. Арәашқәа агәгәақәа идәықәлеит, азисқәа хьцит.

Ас Ааңсәа анхыцуа, Закан бзиа ибон уи ахәаңшра. Уажәы Тучеи иарәи лалбаан Гәагәыңь измыңь иналахалаз адгьыл

өйт икәгыланы иңшуан. Азы хәашь арха зеггы ыртыәаны,
еимызакны иаауан, атлақәа, ачыққәа рхәазо. Гәагәыць
измыць ара ишыкоу уаанза иузымдыруазар, уажәы дыршьа
амамызт: уи азымыць пшза, азымыць тбаа ахабарггы ыкамызт.
Тучеи Закани ахықәгылаз иахацәома ухәо азы өеихьан.
Гәагәыць измыць иахыылахысуа цыхьа амрагыларахьтәи
аңаө иасуазтггы иаанархәын, егырахьтәи аңаө иажәлеит,
ирбгоггы ағынанахеит. Тучеи Закани ари омашәа ибаны
иахәаңшуан. Азыгь аңаө рбго пшьышә-хәышә метра аура
аманы есаaira инаскьон, арирахь ала анышә ғыц ықәжьо,
еимыриашо, азәы ахәхәага ахыишьыызшәа.

Адырәаены ашьыбжьышьтахь Тучеи Закани анлеи,
итбааза, ииашаза, адгьыл ғыц рәаңхьа ишьтан. Азиас
версбжак акара инаскьаны, азышьтра ғыц ылхны, амшынахь
ицон. Ари аңсабаратә цәырцра Туча дахәаңшуан ауаөы-
тәыөса испәтазаара иадкыланы.

«Измаанозузейшь! Иаанагози, ари? Цьара еитакрак
иазхәамкәа йкам», – дхәыцуан Туча.

Закан ари ус баша псабаратә цәырцарны дазнейуан.

«Шықәсык-өышықәса рышьтахь абра атракторқәа
лтацаны иаацәағәазар, даара аеаөра беиа аанашьтып», –
ихәон Закан гәаныла.

Икалап, арт аөыцьаггы, доусы дара ртәала ииашазар.
Аха дышпәхәаңшуа аңхьаө азиас ашьтра ғыц алхра?

1971-1972 шш.

Ианқәоу

Ажәабжьқәа.....	3
Адунеи мардуануп.....	4
Ната.....	10
Ацығхара.....	18
Чагә.....	23
Сишьхьан	25
Чоу.....	27
Апхәыс цыркь.....	27
Апа.....	29
Анасып.....	38
Пхашьароуп шаххәоз.....	50
Чыжә ижә.....	60
Азаочникцәа.....	63
Зегы ирыцку.....	69
Атабиаәы.....	73
Ақыртцәа хзы.....	79
Ишпааго – умхәо.....	82
Сабду иашья.....	83
Агвардееццәа сышрыцәцаз.....	84
Атанк шысыткәаз.....	89
Хпшала изгеит.....	91
Аюстаа дхысуеит.....	94
Ахьшь бжьа.....	95
Кәынцал.....	98
Мачагәа ихш.....	101
Казырхан лчамадан.....	103
Дыжә итапанча.....	105
Ахамштыхә.....	106
Ацысха.....	108
Ахшыю.....	113
Аигәышә.....	117
Сара сызлааз ала сцоит.....	119
Афыртын.....	120
Ағычцәа рышьтала.....	127
Апхәыс гызмал.....	135
Акамаршеи алеи.....	138
Зосма иградусник.....	140

Цот пришел?.....	140
Дас георгэонцы.....	141
Афеицакья.....	141
Кьарантыхэи Беизыгэи.....	142
Икэақэра згаит.....	143
Мамсыр ател дасуеит.....	144
Қысқынць.....	144
Ани бжь-оык ацацэи.....	145
Зыкэ амашына ааихэоит.....	145
Аилыми Хаилыми.....	146
Абрагь Дата.....	147
Атаксист Алхас.....	148

Жапотински изку ажэабжьқэа

О-чамаданк.....	150
Ажетэи афатэи.....	150
Ур-ур хэа еилан.....	151
Лапкья бзиак фэоуп.....	151
Ақхэыс баақс.....	152
Иузыказцада?.....	152
Ацькэыкэ.....	153
Исыгэтасда?.....	154
Иахэатахэоит.....	154
Ажэылашьа хкы фыц.....	155
Аус абжа қацоуп.....	155
Анапыхьарць.....	155
Аимак.....	157
Амц.....	158
Аемигрант.....	161
Баргы биашоуп.....	162
Сызгалакь акы сагандаз.....	163
Иарбаны.....	163
Қэаблыхэи ацьныши.....	164
Абасгы калалон.....	164
Чахмақ ддыркэит.....	166
Иабажуа.....	166
Ақсуаа роуп изхароу.....	167
Самтредиатэи аусқка.....	167

Атоуба (<i>Аповест</i>).....	170
Азышьтра ғыц (<i>Ароман</i>).....	195
Аепилог.....	339

Нури Киагурович Отырба

МИР – ЛЕСТНИЦА

Рассказы
Повест
Роман
(На абхазском языке)

Аредақтор В. Басариа
Акорреқторцәа: Ф. Бытәба, Н. Шьамаҭаа
Аҭакзыҭхықәу акорреқтор Г. Аркәыць-ҭҭа

Аформат 84x108 ^{1/32}. Атираж 500. Икацә. акыпхь бғы.
10,9. Иныкә. акыпхь. бғыц 18,3. Аҗацаҗка №608.

Аҗсны Ахәынҗқарра
“Акыпхь җны”
Акәә, Ешба имҗа, 168